

σιν έχουσα με την υλικότητα. Η περί πνεύματος χριστιανική διδασκαλία είναι εξ αντιθέτου διάφορος προς την σημασίαν την οποίαν έχει ο όρος ούτος εις την ελληνικήν φιλοσοφίαν. Επίσης παραβλλομένη με την περί πνεύματος αντίληψιν της Παλαιάς Διαθήκης εμφανίζεται περισσότερο εξωκωμική. Τα νέα στοιχεία τα οποία βλέπει ο Χριστιανισμός εναρμονωμένα εις τον Χριστόν είναι ή αλήθεια, ή δόξα (νοούμενη ως λαμπρότης), ή χάρις, ή ζωή και το πνεύμα. Διά τούτων ανοίγονται νέοι ορίζοντες διά την θεωρίαν και την πράξιν.

Αι ανωτέρω σημειωθείσαι κεφαλαιώδεις διαφοραί μεταξύ Χριστιανισμού και ελληνικής φιλοσοφίας καταδεικνύουν όπως διέγνωσεν ο Νόρτον, ότι «ο Έλληνισμός και ο Χριστιανισμός είναι κατ' αρχήν κοσμοθεωρίαι ἀλληλοαποκλειόμεναι». Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι εις μερικώτερα σημεία δεν εμφανίζουν ομοιότητας και ότι δεν είναι δυνατή ή συνδιαλλαγή των. Είχον την ευκαιρίαν, εκθέτοντες ανωτέρω την φιλοσοφίαν του Έπικτήτου, να σημειώσωμεν ότι εις τινα σημεία ή θρησκευτικότητα του μνημονευθέντος φιλοσόφου προσγγίζει κατά πολύ την χριστιανικήν. Μεταξύ των δοξασιών της ελληνικής φιλοσοφίας υπήρχον πολλά αιτίνας δεν διεφώνουν προς τὸν χριστιανικόν κίνημα. Οι ἀπολογηταί και οι Πατέρες της Εκκλησίας ἐπέδωθσαν μετά ζήλου εις την ανεύρεσιν των στοιχείων εκείνων της ελληνικής φιλοσοφίας τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνουν ἀνεκτὰ ἀπὸ τὸν χριστιανικὸν κήρυγμα καὶ τοιοῦτοτρόπως προεχώρησαν εἰς τὸν ἀπαιτησὸν μίας νέας φιλοσοφίας, ἥτις στηριζομένη ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς μεταφυσικῆς καὶ ἠθικῆς βάσεως συγχωνεύει τὰ ἀφομοίωσιμα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στοιχεῖα. Διὰ τῆς συγχωνεύσεως ταύτης δημιουργεῖται φιλοσοφία βασίς διὰ νὰ στηριχθῇ ὡς νέα πνευματικὴ μορφή οὗ ἑλληνοχριστιανικοῦ πνευματικῆς πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἀντίστοιχος πρὸς αὐτὸν ἑλληνοχριστιανικὴ φιλοσοφία.

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΟΙ ἀπολογηταί τοῦ 2ου αἰώνος.

Τὴν πρώτην ἀπαρχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τὴν ἀποτελοῦν οἱ ἀπολογηταί, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ υποστηρίξουν τὴν νέαν θρησκείαν. Ἡ ἀπολογητικὴ δράσις ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν ἐθνικὸν ἄφ' ἑτέρου δὲ τοὺς γνωστικούς.

Πρώτος μεταξὺ τῶν ἀπολογητῶν ἀναφέρεται ὁ ἐξ Ἀθηνῶν Κοδράτος. Ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν τοῦ ἱστορίου (4, 3) ὅτι συνέταξεν ὁ Κοδράτος ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν ὁποῖαν ὑπέβαλε περὶ τὸ 124 ἔτος εἰς τὸν Ἀδριανόν. Ἐν αὐτῇ ὑπεστήριξε τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ οὐχὶ διὰ φιλοσοφικῶν ἀλλὰ δι' ἠθικῶν ἐπιχειρημάτων.

Μετὰ φιλοσοφικά ἐπιχειρήματα ἀπολογεῖται ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Μαρκεῖος Ἀριστείδης, περὶ τοῦ οὗ οὗ Εὐσέβιος γράφει εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν σύγγραμμά του (4, 33): «Καὶ Ἀριστείδης δὲ πιστὸς ἀνὴρ τῆς καθ' ἡμᾶς δρῶντος εὐσεβείας τῷ Κοδράτῳ παραπλησίως ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογίαν ἐπιφανήσας Ἀδριανῷ καταλόγειτο». Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσα «Ἀπολογία» εἶχεν ἀπολεσθῇ, ἀνευρέθη δὲ κατὰ τὸ 1878 ἀρμενικῇ μετάφρασις τμήματος ἐκ ταύτης, κατὰ δὲ τὸ 1888 μετάφρασις τῆς εἰς τὴν συριακὴν. Ἐκ τῶν μεταφράσεων τούτων ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὁ γράψας τὸ περὶ «Βασιλεῦς καὶ Ἰωάσαφ» διήγημα εἶχε παρεμβάλει τὴν «Ἀπολογία» τοῦ Ἀριστείδου εἰς τὸ σύγγραμμά του. Ὁ Ἀριστείδης πρώτος διατυπώνει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία, διότι αὐτὸς μόνον κατέχει τὴν ὁρὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν. Ἀναπτύσσων τὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις του ὁ ἀπολογητὴς οὗτος στηρίζεται ἐπὶ τῷ ἐβραϊκῷ μονοθεϊσμῷ, συνδυάζων τούτον πρὸς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Στωϊκισμοῦ. Θεωρεῖ τὸν Θεὸν μαζί με τὸν Πλάτωνα ὡς ἀρχὴν καὶ πηγὴν τῆς κινήσεως, ἀλλὰ συγχρόνως λέγει ὅτι εἶναι ὃν ἔχον προσωπικὴν ὑπόστασιν. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαγομένη διάκρισις τῶν ἀνθρώπων εἰς τέσσαρας φυλάς, ἥτοι εἰς Ἕλληνας, βαρβάρους, Ἰουδαίους καὶ χριστιανούς.

Ἰουστίνος. Σημαντικώτερος ἐξ ὧν τῶν ἀπολογητῶν ὁμοῦς τυγχάνει ὁ μάρτυς Ἰουστίνος. Κατήγετο ἐξ Ἑλληνῶν γονέων τοὺς οὗοιους ἐγκατέστησεν ὁ Βεσπασιανὸς εἰς τὴν Φλαβίαν Νεάπολιν τὴν κτισθεῖσαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς καταστραφείσης πόλεως Συχέμ. Ἡ πόλις αὕτη καὶ σημερον ἀκόμη διατηρεῖ τὸ ἑλληνικὸν τῆς ὀνομα καλουμένη Ναμπλούς. Ὁ Ἰουστίνος ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Κατ' ἀρχὰς ἐσπούδασε τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἀπεμακρύνθη ταύτης διότι δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ ἡ περὶ Θεοῦ διδασκαλία τῆς Ἑσπέρης ἐπειτα πρὸς τοὺς Περιπατητικούς, ἀλλ' ὀργισθεὶς ἐνεκα τῆς φιλαργυρίας τοῦ διδασκῶτος ταύτην φιλοσόφου προσήλθε πρὸς τοὺς Πυθαγορείους. Ἀλλὰ καὶ μετὰ αὐτοὺς δὲν ἔμεινεν εὐχαριστήμενος, διότι προέτασαν τῆς φιλοσοφίας τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθηματικῶν. Κατέφυγε τέλος εἰς τοὺς Πλατωνικούς. Ἀναγινώσκων ἡμέραν τινὰ πλάτωνικά συγγράμματα, ἐδέχθη τὰς παρατηρήσεις γρησίου τινος χριστιανοῦ, ὅστις τὸν προέτρεψε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν προφητικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Συμμερεσθεὶς πρὸς τὴν συμβουλὴν τοῦ γέροντος, κατέληθη ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν καὶ ἐδέχθη τὸν

Χριστιανισμὸν κατὰ τὸ 133. Ἐκτοτε ἐπέδωθε εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων διὰ συγγραμμάτων καὶ προφορικῆς διδασκαλίας. Ἐγράφε δύο ἀπολογίας καὶ ἓνα διάλογον πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαίον. Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του διήλθεν ἐν Ῥώμῃ. Ἐκεῖ κατεδόθη ὑπὸ τοῦ Κυνικοῦ φιλοσόφου Κρεσκεντίου εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀρχὰς καὶ ὑπέστη τὸν θάνατον δι' ἀποκεφαλίσμου περὶ τὸ 164.

Διακρίνεται ὁ Ἰουστίνος ὅτι ἡ ἀλήθεια θρησκεία εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς, συγχρόνως ὁμοῦ ἐγκρίνει ὡς ὁρὰς πολλὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν Ἑθνικῶν. Ὁ Θεὸς, λέγει, δημιουργῆσας τὸν ἄνθρωπον ἐχαρίσεν εἰς αὐτὸν «σπέρμα λόγου ἐμφυτον». Ὑπάρχει εἰς «Λόγος σπέρματικός» εἰς τὸν ὁποῖον μετέχει σὺνπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Διὰ τῆς ἀνεργείας τοῦ Λόγου τούτου ἡδυνήθησαν οἱ ἔθνικοι συγγραφεῖς νὰ κατανοήσιν τὰ ὄντα: «οἱ γὰρ συγγραφεῖς πάντες διὰ τῆς ἐννοήσεως ἐμφύτου τοῦ λόγου σποράς ἀμυδρὰς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ ὄντα». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Λόγος εἰς τὸν ὁποῖον μετέχει σὺνπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος: «τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ εἰναι» ἐδιδάχθημεν καὶ προεμνηνύσαμεν λόγον ὄντα, οὐ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέχευε». Πάντες καὶ μετὰ λόγου διώσαντες, ὅπως ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Ἡράκλειτος δύνανται, κατὰ τὸν Ἰουστίνον, νὰ λογισθῶσιν ὡς Χριστιανοί. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἀληθινὴ φιλοσοφία, ὅσα δὲ δόγματα τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας παρουσιάζονται ὡς ὁρὰ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς χριστιανικά: «ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἰρηται ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστὶ». Διὰ τῶν ἀντιλήψεων τούτων τοῦ Ἰουστίνου ὁ Ὁρθολογισμὸς συνδέεται ἀντισπαστάως μετὰ τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς περὶ Λόγου θεωρίας. Ὁ Λόγος γίνεται, ὅπως εἶπεν ὁ Ἰωάννης, σὰς διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ. Αἱ ἀλήθειαι τὰς οὗοις ἀπεκαλύφθησαν οἱ προφῆται καὶ ἀνεκάλυψαν οἱ φιλόσοφοι συμφωνοῦν μεταξὺ των, διότι ἀμφοτέρους τοὺς καθώδηγει ὁ Λόγος. Συγχρόνως ὑποστηρίζει ὁ Ἰουστίνος ὅτι οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι καὶ ἰδίᾳ οἱ Πλάτων, εἶχον γνῶσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὡς πρὸς τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν ὁ Ἰουστίνος ἰσχυρίζεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος. Χαρακτηρίζει τὸν Θεὸν ὡς «ἀρρητον», «ἀνόνομαστον», «ἐν τοῖς ὑπερουρανοῖς αἰεὶ μένοντα». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ: «ὁ δὲ υἱὸς ἐκείνου ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως υἱός, ὁ λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων καὶ συνῶν καὶ γεννόμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε». Μαζὶ μετὰ τὸν Πάτέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀναγνωρίζει ὡς ἅγιον σεβάσμου καὶ προσκυνήσεως καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα: «τὸν δημιουργὸν τούτου τοῦ παντός σεβόμενοι... τὸν διδάσκαλον τε τούτων γενόμενον ἡμῖν καὶ εἰς τούτο γεννηθέντα Ἰησοῦν Χριστόν... Υἱὸν αὐτοῦ τοῦ δικτοῦ Θεοῦ μαθητὸς καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρα ἔχοντες, πνεῦμα τε προσητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει». Ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα, λέγει ὁ Ἰουστίνος εἶναι «ἐμφαντος τῆ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου». Ὡς πρὸς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα διδασκῶν ὅτι ὁ Θεὸς ἐπλάσας τὸν κόσμον ἐ' ἀμόρφου ὕλης, συγκεφαλαιούμενος τὰ ἀναιήτως διαπιστούμενα ὅτι διὰ τοῦ Ἰουστίνου εἰσερχονται ἀρκετὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁρθολογισμοῦ καὶ Πλατωνισμοῦ εἰς τὸν διανοητικὸν κόσμον τῶν Χριστιανῶν.

Μικρότερας σημασίας ἀπολογηταί εἶναι προσεῖς ὁ Τατιανὸς, ὁ Ἀθηναγόρας, Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας. Ἐγράψαν προσεῖς ἀπολογητικά ἔργα ἀπολεσθέντα ὁ ἐπίσκοπος Σάρδεων Μελίτων, ὁ Ἱεραπόλεως Ἀπολλινάριος καὶ ὁ ῥήτωρ Μιλτιάδης καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Παλαιστινίᾳ Πέλλας Ἀρίων. Εἰς τὰ ἀπολογητικά συγγράμματα κατατάσσεται ἡ «Πρὸς Διόγνητον» ἐπιστολή καὶ ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ερμείου τοῦ φιλοσόφου διασυρμὸς τῶν ἐξ ὧν φιλοσόφων». Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Τατιανοῦ περισσώθη ὁ «Λόγος πρὸς Ἕλληνας», ὅστις φαίνεται γραφεὶς μεταξὺ τοῦ 166—171. Εἰς τούτον ἡ ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταβάλλεται εἰς πολεμικὴν ἐναντίον τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς ἐγκωμιασμοὶν τῶν βαρβάρων. Ἰδίως ἐπικρίνει τὰς ἀνθρπικὰς ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς καλλιτεχνίας: «Καὶ ἡ μὲν Σαπφὸς γυναικὶν...ἐρωτομανεῖς καὶ τὴν ἐαυτῆς ἀσέλγειαν ἀδεί, πᾶσαι δὲ αἱ παρ' ἡμῖν σωφρονοῦσι καὶ περὶ τὰς ἡλικίας αἱ παρ' ἐνὶ τὰς κατὰ Θεὸν λαλοῦσιν ἐκφωνήματα». Τούτς τοῦς τῶν ἀρχαίων τοὺς ἐξομοίωει μετὰ δαίμονας. Ὁ Θεὸς εἶναι δι' αὐτὸν λογικὸν ὃν καὶ ἀποτελεῖ τὴν «ὑπόστασιν τοῦ παντός».

Ὁ κόσμος δημιουργεῖται διὰ τοῦ Λόγου κατὰ μετὰδοσιν καὶ οὐχὶ μερισμόν. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ψυχὴ εἶναι θνητὴ, ὁ θάνατος δὲ εἶναι ὁδὸς τὸ εἰς αὐτὸν δωρηθὲν πνεῦμα. Ἐν τῇ ἐκ τῆς Τατιανῶν φέρεται προσχωρήσας εἰς τοὺς Γνωστικούς. Ὁ Ἀθηναγόρας κατήγετο ἐξ Ἀθηνῶν. Ὑπερήσπησε δὲ τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς πλάτωνικῆς φιλοσοφίας, τὴν ὁποῖαν ἐγνώριζε καλῶς. Θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς ὑψίστην υπερβατικὴν ὑπόστασιν, διοικοῦσαν τὸν κόσμον διὰ τῆς προνοίας: «Ὁ μὲν κόσμος σφαιρικός ἀποτελεσθεὶς οὐρανοῦ κυκλικὸς ἀποκλείεται. Ὁ δὲ τοῦ κόσμου ποιητὴς ἀνώτερος τῶν γεγονότων ἐπέχον αὐτὸν τῇ τούτων προνοίᾳ». Ὁ μὲν κόσμος κατασκευασθεὶς σφαιρικός ἔχει περικλεισθῇ διὰ τῶν οὐρανῶν κύκλων. Ὁ δὲ δημιουργὸς τοῦ κόσμου εὐρίσκεται ὑπεράνω τῶν δημιουργημάτων, συντηρῶν τὸν κόσμον διὰ τῆς ἐπιβλέψεως αὐτῶν. Ὁ κόσμος δημιουργεῖται διὰ τοῦ θεοῦ λόγου, ὅστις εἶναι συγχρόνως πρότυπον καὶ ἐνέργεια: «λόγος τοῦ πατρὸς ἐν ἰδέᾳ καὶ ἐνέργειᾳ, πρὸς αὐτὸν γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο». Ὁ Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας ἀντιπροσέστη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν προφητικῶν βιβλίων. Εἰς αὐτὸν εὐρίσκωμεν σαφὲς ἐκφραζομένην τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενός: «Τὰ πάντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκηται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ». Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγέννητος καὶ αἰώνιος, καλεῖται δὲ οὕτως: «ἐκὶς τὸ θεοκέναι τὰ πάντα» (διότι ἐδημιούργησε τὰ πάντα καὶ

τά έδαλεν εἰς τάξιν) καὶ διότι εἶναι ἐνέργεια ἐκδηλουμένη διὰ ταχутаτης κινήσεως: «διὰ τὸ θέειν». Ἡ ἐπιστολή πρὸς Διόγνητον δὲν εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τίνος ἐγράφη. Περιέχει ἐπιτυχὴ ἀπολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντί τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων: «Υπὸ Ἰουδαίων (οἱ Χριστιανοί) ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται καὶ τὴν αἰτίαν τὴν ἑξῆρας, εἰπεῖν οἱ μισούντες οὐκ ἔχουσιν». Κατὰ τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὅστις διηλεκτικῶς γεννᾶται ἐκ νέου εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν «πάντοτε νέος ἐν ἁγίῳ καρδίαις γεννώμενος». Ὁ Λόγος εἶναι ὁ «τεχνίτης καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων, οὗ τὰ μυστήρια πιστῶς πάντα φυλάσσει τὰ στοιχεῖα» (τεχνίτης καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων, τοῦ ὁποῦν τὰς μυστικὰς προσταγὰς ὑπακούουν ὅλα τὰ στοιχεῖα). Ὁ Ἑρμείας εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα διασυρμὸν τῶν φιλοσόφων λέγει ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ εἶναι νὰ καταδείξῃ τὴν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐπικρατοῦσαν καθολικὴν διαφωνίαν. Εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς πραγματείας τοῦ γράφει: «Ταῦτα μὲν τοῖνυν διεξῆλθον βουλούμενος δεῖξαι τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν οὖσαν αὐτῶν ἐναντιότητα καὶ ὡς εἰς ἀπειρον αὐτοῖς καὶ ἀόριστον πρόεισιν ἡ ζήτησις τῶν πραγμάτων» (Ταῦτα ἐξέθεσα, διότι ἤθελον νὰ δεῖξω τὴν εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν (δηλαδὴ τῶν φιλοσόφων) ἐνυπάρχουσαν ἐναντιότητα, καὶ ὅτι ἡ ἐρευνὰ τῶν προχωρεῖ πρὸς τὸ ἀπειρον χωρὶς νὰ καθορίσῃ τίποτε). Ἡ διαφωνία τῶν σοφῶν, λέγει εἰς τὸ προοίμιόν του, καταδεικνύει ὅτι εἶναι ἀληθὲς τὸ ρητὸν τοῦ Παύλου: «ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ». Κατὰ τὸν Ἑρμείαν ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου ἔχει ὡς πρώτην πηγὴν τὴν ἀποστασίαν καὶ πᾶσιν τῶν δαιμόνων ἀπὸ τῆς ἀγγελικῆς τάξεως ἦν κατεῖχον: «Δοκεῖ γὰρ μοι τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγέλων ἀποστασίας δι' ἣν αἰτίαν οὐτε σύμφωνα οὐτε ὁμόλογα οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἀλλήλους λέγοντες ἐκτίθενται τὰ δόγματα».

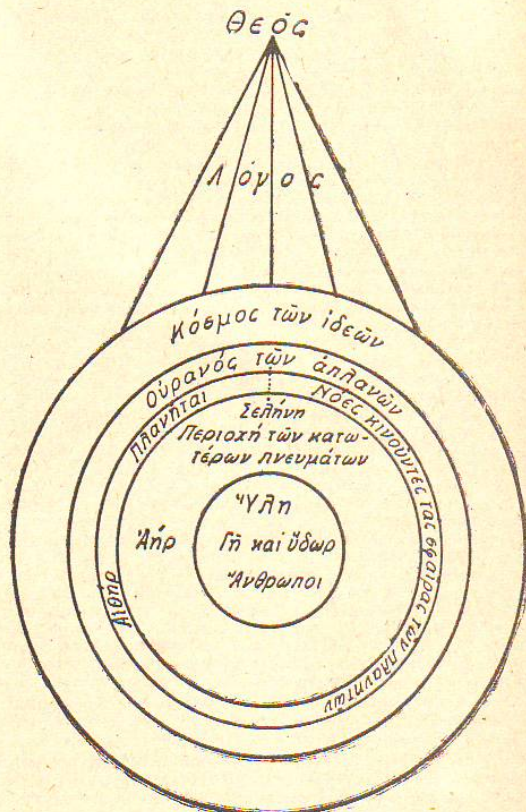
Οἱ Γνωστικοί.

Κατὰ τοῦ πρώτου αἰῶνος τῆς ἀναπτύξεως καὶ διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐνεφανίσθη ἡ τάσις εἰς τινὰς ἀπαθῶν τῆς νέας θρησκείας νὰ μὴ ἀρκεσθῶν εἰς τὴν πίστιν, ἀλλὰ νὰ προχωρήσουν καὶ εἰς τὴν γνῶσιν ἐπεξεργασίαν καὶ κατανόησιν τῶν θεμελιωδῶν προτάσεων τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθη τὸ κίνημα τῶν «Γνωστικῶν», οἵτινες ἤθελον νὰ κατανόησιν τὸ ὑπεραισθητὸν περιεχόμενον τῆς πίστεως. «Γνώσις» δὲν σημαίνει κατὰ τοὺς Γνωστικούς τὸ νὰ γνωρίζωμεν διὰ τῆς πίστεως ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεὸς καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἔλαβεν ἀνθρωπίνην σάρκα. Οὕτε γνώσις εἶναι νὰ ἀποδείξωμεν διὰ τῆς λογικῆς καὶ διαλεκτικῆς τὴν ἀλήθειαν τῶν χριστιανικῶν δοξασιῶν. Οἱ Γνωστικοὶ λέγοντες γνῶσιν ἐννοοῦν νὰ διαρρήξωμεν τὸν μυστικὸν πέπλον, ὅστις καλύπτει τὸ ὑπεραισθητὸν, νὰ ἴδωμεν τὸν Θεὸν καὶ νὰ λάβωμεν πλήρη ἐποπτικὴν καὶ ἀμεσον ἑνόρασιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου. Ὁ Ὁριγένης εἰς τὰ ἀρχαῖα τοῦ εἰς τὸν Ἰωάννην (14, 4, 17) ἐρμηνεύων τὸ ρῆμα γινώσκεις λέγει ὅτι τοῦτο σημαίνει ὅχι ἀπλῶς γνωρίζειν, ἀλλὰ ἐνώσιν καὶ συμμετοχὴν εἰς τὸ γινώσκόμενον. Οἱ Γνωστικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ βλέμμα τῶν διεισδύει μέχρι τοῦ βάθους τῶν μυστηρίων. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ: «Φάσκοντες μόνον τὰ δάθη γνωρίζειν» (Οἱ διεισχυρίζομενοι ὅτι φθάνουν νὰ γνωρίσουν τὰ δάθη). Δι' αὐτοὺς ὅλα τὰ μυστήρια ἀποκαλύπτονται. Εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζουν πῶθεν ἔρχεται ὁ ἄνθρωπος, πού ὑπάγει, ποία εἶναι ἡ οὐσία του, τὸ πνευματικὸν νόημα τῶν θρησκευτικῶν συμβόλων εἶναι δι' αὐτοὺς καταφανές.

Εἶναι φανερόν ὅτι οἱ Γνωστικοὶ προσπαθοῦν νὰ ἰδρῶσιν μίαν φιλοσοφίαν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας δυναμένη νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω τῆς πίστεως καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ἔσχατον νόημα τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. Συγχρόνως ἡ Γνώσις ἐγείρει τὴν ἀξίωσιν ὅτι πραγματοποιεῖ διὰ τῆς ἐκστάσεως, τῆς θρησκευτικῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς τελετουργίας τὴν ἐνώσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μετὰ τὸ ὑπεραισθητὸν. Εἶναι τοιοῦτοτρόπως ὅχι μόνον θρησκευτικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὴ αἵρεσις. Χρησιμοποιεῖ τὰ μέσα τῆς φιλοσοφικῆς ἐρευνῆς, τὴν μέθοδον τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας. Ταυτοχρόνως ἐπιδιώκει διὰ μυστικιστικῶν καταστάσεων καὶ τελεουργιῶν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν ἐνώσιν μετὰ τὸ θεῖον καὶ τὸ ὑπερκόσμιον. Εἶναι καὶ φιλοσοφία, καὶ μυθολογία καὶ μυστικισμός.

Τὰς πρώτας ἐκδηλώσεις τοιούτων τάσεων τὰς ἔχομεν ἤδη συναντήσει εἰς τοὺς Νεοπυθαγορείους καὶ τὸν Φίλωνα. Ἀλλ' εἰς ἔντονον μορφὴν ἐμφανίζεται τὸ κίνημα τοῦτο ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἀποστολικῶν χρόνων. Τινες ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας θεωροῦν τὸν Σίμωνα τὸν Μάγον, περὶ τοῦ ὁποῦ γίνεται λόγος εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὡς τὸν πρῶτον κατὰ χρονολογικὴν σειράν φορέα τοῦ γνωστικισμοῦ. Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς Δογματικῆς Χάρνακ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ὁ γνωστικισμὸς ὑπῆρξε προσπάθεια, ἥτις ἐπέδιωσε νὰ ἐξελληνίσῃ τὸν Χριστιανισμόν. Διὰ τοῦτο τὸν χαρακτηρίζει ὡς «ἐντόνον ἐξελληνισμόν τοῦ Χριστιανισμοῦ». Διὰ τῆς Γνώσεως καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντιλήψεων τὰς ὁποίας εἶχεν ἀναπτύξει ἡ μεταγενεστέρη ἐλληνικὴ φιλοσοφία. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Χάρνακ δὲν ἐγένετο γενικῶς ἀποδεκτή. Ἄλλοι ἱστορικοὶ διακρίνουν εἰς τὸν γνωστικισμόν τὴν παρουσίαν στοιχείων τὰ ὁποῖα ἔχουν ληφθῇ ἀπὸ τῶν Ἀνατολικῶν θρησκειῶν, καὶ τὰς μυστηριακὰς τελετουργίας. Πάντως οἱ Γνωστικοὶ χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας, ἐκ τῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν ἄλλων Ἀνατολικῶν λαῶν, τὰ ὁποῖα ἀνα-

μιγνύουν μετὰ τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ μετὰ τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις. Πάντα ταῦτα τὰ στοιχεῖα προσπαθοῦν νὰ διαμορφώσουν εἰς ἐνιαῖον σύνολον. Χρησιμοποιοῦν ὅχι μόνον τὰ ὡς αὐθεντικὰ θεωρούμενα χριστιανικὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ πλήθος ἀποκρύφων. Πάντα σχεδὸν τὰ

Τὸ κοσμοθεωρητικὸν σχῆμα τῶν Γνωστικῶν κατὰ τὸν Χάρνακ.

γνωστικὰ συστήματα παραδέχονται τὸν μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ δυισμόν, καὶ ὡς κύρια προβλήματα θεωροῦν τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, τὴν δημιουργικὴν διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθη, καὶ εἰς τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποῦ θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἀπολύτρωσις, ἥτις θὰ σημάη καὶ τὴν φθορὰν τοῦ παρόντος κόσμου. Αἱ σπουδαιότεραι ἐκ τῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρέχουν πληροφορίας περὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: 1ον) «Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδονόμου γνώσεως» τοῦ Εἰρηναίου, 2ον) «Φιλοσοφούμενα», ἔργον ἀγνώστου συγγραφέως ἀποδιδόμενον ὑπὸ τινος ἐκ τῶν ἱππολύτων, 3ον) Τὸ «Κατὰ τὸν Βαλεντινῶν» σύγγραμμα εἰς τὴν λατινικὴν τοῦ Τερτυλλιανοῦ, 4ον) Τὸ εἰς Κοπτικὴν μετάφρασιν διασωθὲν Γνωστικὸν σύγγραμμα «Πίστις καὶ Ἑλπίς», 5ον) Πάπυρος εἰς κοπτικὴν γλῶσσῃ ἀνακαλυφθέντες ἐν Αἰγύπτῳ, 6ον) Πάπυρος εἰς κοπτικὴν γλῶσσῃ ἀνακαλυφθέντες κατὰ Ἰουλίον 1949 εἰς Λούεον Νάγκ Χαϊμάντι.

Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ γνωστικισμοῦ διήλθε διὰ τῶν ἀκοινοῦν σταδίων. Οἱ ἀρχαιότεροι Γνωστικοὶ ἦσαν οἱ Ὁφίται κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1ου αἰῶνος μ.Χ. ἐν Ἑφέσῳ καὶ Συρίᾳ. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνος ἐδρα τοῦ γνωστικισμοῦ ἀποβαίνει διὰ τοῦ Βασιλείδου ἡ Αἰγύπτου. Συγχρόνως πρὸς τὸν Βασιλείδου δρᾷ ἐξ Ἀλεξανδρείας ὁρμηθεὶς ἐν Ρώμῃ καὶ Κύπρῳ ὁ Βαλεντίνος. Ὁλίγον ἀργότερον ἐμφανίζεται δρῶν καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Βαλεντίνου Βαροθσάνης. Ἐτέραν σχολὴν ἀποτελεῖ ὁ Μαρκίων ἐν Σινώπῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ κατόπιν ἐν Ρώμῃ. Περὶ τὸ 130 ἀναφέρεται ὡς γνωστικὸς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὁ Καρποκράτης. Τὴν ὁλὴν δὲ ἱστορικὴν ἐξέλιξιν κλείει ὁ ἐκ Περσίας Μάνης, ὅστις ἐγεννήθη περὶ τὸ 216. Οὗτος εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς πολυπληθοῦς αἵρέσεως τῶν Μανιχαίων.

Τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν τοῦ γνωστικισμοῦ ἀποτελοῦν οἱ Ὁφίται. ἀποκλήθοντες οὕτω διότι τὸ κύριον σύμβολον αὐτῶν ἦτο ὁ οἶφις, τὸν ὁποῖον κατὰ τὴν Παλαιάν Διαθήκην ὕψωσεν ὁ Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τὴν ἐρμηνείαν τοῦ συμβόλου τούτου παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου (3, 14), ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγράφεται: «Καὶ καθὼς Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν οἶφι ἐν τῇ ἐρήμῳ οὕτω ὕψωθηναί δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων ἐν αὐτῷ ἔχη ζωὴν αἰώνιον». Κατὰ τοὺς Ὁφίτας ἡ γνώσις τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει μετὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ καὶ τελειώνει μετὰ τὴν θεῖαν ἐπίγνωσιν «ἀρχὴ τελειώσεως

γνώσις ανθρώπου, θεού δὲ γνώσις ἀπρητισμένη τελειώσις». Ἐδίδοντο ὅτι ὁ Ἀδάμ, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἦτο «ἀρσενοὶτης» καὶ συνεκέντησαν εἰς τὸν αὐτὸν τοῦ «τὸ νοερόν, τὸ ψυχικόν καὶ τὸ χοϊκόν». Τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα συνηνώθησαν καὶ πάλιν εἰς τὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας. Ἡ πηγὴ τῶν δοξασιῶν τὸν προέβαλλον ὡς Ὁφεῖται τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Χριστοῦ Ἰακώβου.

Συγγενικὰς ἀντιλήψεις πρὸς αὐτοὺς εἶχον καὶ οἱ Περσῶν, αἵτινες ἀνωμαλοῦσαν τοιοῦτοτρόπως διότι ἐπίστευον ὅτι ἡ γένεσις θά τοὺς καθίστα ἱκανοὺς νὰ υπερνικήσῃ τὴν φθοράν. «Διελθεῖν καὶ περάσαι τὴν φθοράν». Κατ' αὐτοὺς ὁ κόσμος ἀποτελεῖ τριαδικὴν ἐνότητα. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς τριάδος εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, τὸ δεῦτερον ἀποτελεῖται ἐξ ἀπειραριθμοῦ πλήθους δυναμένων αἰτίνων εἶναι αὐτοδημιουργοί, τὸ δὲ τρίτον, εἶναι ὁ γήινος κόσμος. Μεταξὺ τῆς πρώτης πατρὸς καὶ ἀρχῆς καὶ τοῦ ὁλικοῦ κόσμου τὴν συνδιαλλαγὴν τὴν ἀποκαθιστᾷ «ὁ σοφὸς τῆς Εὐσεβείας λόγος», ὁ θείος, ὁ ὠφθεις ἐν τῇ ἐρήμῳ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως, ὅστις ταυτίζεται μετὰ τὸν Χριστόν.

Ἐκείνος ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συστηματικὸς διδάσκαλος τοῦ γνωστικισμοῦ εἶναι ὁ Βασιλείδης, ὅστις, καταγόμενος ἐκ Συρίας, ἐδίδασκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸ 120 — 140. Ἐχε γράψῃ ἐν Εὐαγγελίῳ, σχόλια ἐξ 24 διδλίων εἰς τοῦτο ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐξηγητικά» καὶ εἶχε συνθέσει, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ὡριγένειος ψαλμοὺς καὶ ὠδὰς. Ὡς ἀρχὴν δέχεται ὁ Βασιλείδης τὸν «ἀρρητον καὶ ἀκατονόμαστον θεόν». Ἐκ τούτου ἀπορρέει ὁ νοῦς καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ λόγος. Ἐκ τοῦ λόγου ἀπορρέει ἡ φρόνησις, ἐκ ταύτης ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἐκ τούτων ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εἰρήνη. «Ὅλα ταῦτα τὰ παράγωγα μαζὶ μετὰ τὴν πρώτῃν ἀρχὴν ἀποτελοῦν τὸν πρῶτον οὐρανόν».

Ἐκ τοῦ πρώτου οὐρανοῦ ἀπορρέει δευτέρως καὶ ἐκ τούτου τρίτος καὶ οὗτος καθέξης μέχρις οὗτου παραγνοῦν 365 οὐρανοὶ καὶ ἀγγελικὰ τάγματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔσχει ὁ Ἀδρασάξ. Οἱ ἄνθρωποι βλέπουν μόνον τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔσχει ὁ θεὸς τὸν Ἰουδαῖον. Ἀπέναντι τοῦ οὐρανοῦ τούτου ἵσταται τὸ γένος, ὅπερ εἶναι ἡ «ρία καὶ τοῦ κακοῦ». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ νοῦς ὁ ἀπορρέων ἐκ τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐπιφέρων τὴν λύτρωσιν τοῦ ὁλικοῦ κόσμου. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ὁ Βασιλείδης ἐδίδασκεν ὅτι ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν. Ἐκ τούτου ἐγέννηθη τὸ σπέρμα τοῦ κόσμου. Ὁ μὴ ὑπάρχων θεὸς ἐγέννηθη διὰ τῆς βουλήσεώς του ἐκ τοῦ μὴ ὄντος καὶ παρήγαγε ταραχὴν καὶ σύγχυσιν : «τάραχος καὶ σύγχυσις ἀρχικὴ», ἐφ' ἧς ἐπήγαγεν ἡ πανσπερμία τοῦ κόσμου. Ἐκ ταύτης παράγονται δευτερεύοντες ὑπεραίσθηται ἐνότητες. Ὁ Βασιλείδης ἀναπτύσσει ἀγαλμάτων δυνάμιν φαντασίας διὰ νὰ παρουσιάσῃ μίαν ἱεραρχικὴν διάδοχον τῶν διτοτήτων τούτων. Εἶναι λίαν ἀξιοπαρατήρητον ὅτι καὶ οἱ νεώτεροι μυστικιστὰς τοῦ Μεσαίωνα (Μπαίμς) ἐπανέρονται εἰς τοιαύτας μεθόδους, χρησιμοποιοῦντες καὶ τὸ μὴ ὄν ὡς ἐπιμαχρύνθη τούτου.

Τὸ περιεκτικώτατον ἐξ ὅλων τῶν γνωστικῶν συστημάτων ἦτο τὸ τοῦ Βαλεντίνου ὅστις ἐδίδασκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τοῦ 130, ἐγκατεστάθην ἔπειτα εἰς Ρώμην, ἐνθα ἐβίει μέχρι τοῦ 160 καὶ ἐν τέλει μετέβη εἰς Κύπρον, ἐνθα ἀπέθανεν. Ὡς ἀρχὴν λαμβάνει ὁ Βαλεντίνος ἕνα ὑπεραίσθητον κόσμον, τὸν ὁποῖον ονομάζει «πλήρωμα». νοεῖ δὲ αὐτὸν ἀκινητοῦμενον ἐκ ζευγῶν τὰ ὁποῖα ονομάζει «αἰώνες». Ἡ πρώτη ὑπερῆξις εἶναι ἡ «μὴ ὄν», ἀγέννητος, ἀθάνατος, ἀπερινόητος, ἀκαταίτητος, γόνιμος. Λέγεται προσεχὲς καὶ «βυθός», «ἀρρητος» καὶ «τέλειος αἰὼν». Τὴν μονάδα ταύτην τινες ἐκ τῶν Βαλεντινιανῶν ἐλάμβανον ὡς θελικὴν ὑπερῆξιν καὶ τὴν ἐκάλεον «σιγὴν» καὶ ἔθετον πλησίον τῆς τῆς «ἐννοίας». Ἄλλοι ὅμως τὴν ἐλάμβανον ὡς ἀνδρικήν καὶ τὴν ὠνόμαζον «πατέρα». Ἡ πρώτη ἀρχὴ κινουμένη ἐξ ἀγάπης γεννᾷ τὸν «νοῦν» καὶ τὸ «ἀλήθεα». «Φιλήρημος γὰρ αὐτὴ ἡ ἀγάπη γὰρ, ἡν ὁλοῦς. Ἡ δὲ ἀγάπη οὐκ ἔστιν ἀγάπη ἐὰν μὴ ἡ τὸ ἀγαπᾶμεν». Φιλοσοφούμενα 4, 20. (Διότι, ὁ πατήρ δὲν ἦτο φίλος τῆς ἐρημίας, διότι ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἀγάπη. Ἡ δὲ ἀγάπη δὲν εἶναι ἀγάπη ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἐν ἀντικείμενῳ τῆς ἀγάπης). Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀρχή, ὁ βυθὸς μαζὶ μετὰ τὴν σιγὴν, τὸν νοῦν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀποτελοῦν τὴν πρώτῃν τετράδα : «πρώτῃν καὶ ἀρχέγονον πυθαγορικὴν τετράκτυν», ἥτις εἶναι ἡ ρίζα ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ τῶν νοῦν καὶ τῆς ἀλήθειαν παράγονται ὁ λόγος καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἐκ τούτων ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ ἐκκλησία. Δι' ὅλων τούτων τῶν ἀπορροῶν συμπληροῦται μία «ἐνδοξα». Ἡ παραγωγικὴ δύναμις διδασκασίας προχωρεῖ καὶ παράγει ἐν ὅλῳ τριάκοντα ὀντότητας, τὰς ὁποίας καλεῖ ὁ Βαλεντίνος καὶ αἰῶνας. Ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν αἰώνων ονομάζεται «σοφία». Ἀπαντες δὲ οἱ αἰῶνες ἀποτελοῦν τὸ «πλήρωμα». Διὰ νὰ συγκρατῇται δὲ ἡ τάξις μέσα εἰς τὸ πλῆρωμα τοῦτο δημιουργεῖται καὶ εἰς ἀκμὴ αἰῶν, ὅστις ονομάζεται «δύρος». Ἡ σοφία κινουμένη ἐξ ἑωυτοῦ προσπαθεῖ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν πατέρα, ἀποτυγχάνει ὅμως καὶ οὕτω γεννᾷται μὴ «εὐσία ἀνομορφος», ἐν ἑκτρομα, ἥτις εἶναι ἡ «ἐνθυμῆσις». Ὁ Ἀχαμῶθ. Ὁ πατήρ ἐξ οἴκου κινούμενος εἰσδέχεται καὶ πάλιν εἰς τὸ πλῆρωμα τὴν σοφίαν ἐκδίδει δὲ ἔξω ἀπὸ αὐτοῦ τὴν ἐνθυμῆσιν. Ἐν τῷ μετεξῆ, κατ' ἐντολὴν τοῦ πατρὸς, ὁ νοῦς καὶ ἡ ἀλήθεια γεννοῦν τὸν Χριστὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ Χριστὸς διδάσκει τοὺς αἰῶνας ὅτι πρέπει νὰ εἶναι εὐγνώμονες πρὸς τὸν πατέρα καὶ αὐτοὶ ποδὲς ἐνδείξιν τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν γεννητῶν τὸν σωτήρα Ἰησοῦν, ὁ ὁποῖος εἶναι «κοινὸς τοῦ πληρώματος κατὸς». Ὁ Ἰησοῦς ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ πληρώματος διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πλανάμεν Ἀχαμῶθ ἀπὸ τὰς δυνάμεις τῆς, διότι αὐτὴ ριφθεῖσα ἐκτὸς τοῦ πληρώματος εἶχε περιπέσει εἰς «ρόδον, λύπην, ἀπορίαν, δέσπιν καὶ ἱκετείαν». Ὁ Ἰησοῦς ἀπεκδέχεται τὴν Ἀχαμῶθ καὶ κατέστησεν αὐτὴν βάσιν διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Ἡ Ἀχαμῶθ διαμένει εἰς τὴν κατωτέραν ὁδοῦσαν ἥτις ἀποτελεῖ περιοχὴν χω-

ριζομένην ἀπὸ τοὺς αἰῶνας. Κάτω ἀπὸ τὴν ὁδοῦσαν ἵσταται ἡ περιοχὴ τῆς ἐδδομάδος ἐνθα ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ἀγγέλων, τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ψυχῶν αἵτινες πλάττουν διὰ τὴν ὁλικὴν οὐσίαν τὰ σώματα. Τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅπερ ἀρτίζεται ἐξ ὁλικοῦ, ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ στοιχείου, ὑπάρχει εἰς τὸν κατωτέρω αὐτὸν χώρον. Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ὑπερῆξις τὸ ὁλικόν στοιχεῖον εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὸ ψυχικόν καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς τὸ πνευματικόν. Διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων κατέρχεται ἐκ τοῦ πληρώματος ὁ Ἰησοῦς καὶ ὑφίσταται τὸ σταυρικὸν μαρτύριον, ἀνερχόμενος κατόπιν διὰ τῆς Ἀναστάσεως εἰς τὸ πλῆρωμα. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Βαλεντίνος, χρησιμοποιοῦν ἀριθμητικὰ σύμβολα (τριάκοντα αἰῶνες, ὁδοῦσες ἐδδομάδες) καὶ μεταβάλλων εἰς μυθολογικὰς ὀντότητας διαφόρους ὀντολογικὰς καὶ ἠθικὰς ἐννοίας, προσπαθεῖ νὰ ἀπεικονίσῃ τὴν πορείαν τοῦ κοσμολογικοῦ δράματος ὅπῃ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι τοῦ ὁλικοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα τῶν διαδοχικῶς παραγομένων ὀντοτήτων ἦτο λίαν περίπλοκον καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔσχον αἱ δοξασαί του εὐρείαν διάδοσιν.

Ἐκ τῶν δοξασιῶν τοῦ Βαλεντίνου ἀπορρέει καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ μνημονευθέντος συγγραμματος «Πίσις», Σοφία, ὅπερ δισσώθῃ εἰς τὴν κοπτικὴν γλῶσσαν. Ἐχει γραφῇ κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ μετάρρασιν ἐξ ἐλληνικῶν κειμένων. Εἰς αὐτὸ ἐν διαλογικῇ μορφῇ ὁ ἀναστῆθεις Χριστὸς ἐξιστορεῖ εἰς τοὺς μαθητὰς του καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Μαρὴν τὴν Μαγδαληνὴν τὰ πάθη τῆς Πίστης καὶ τῆς Σοφίας. Μαθητὴς τοῦ Βαλεντίνου ὑπῆρξεν ὁ ἐκ τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἐδέσσης καταγόμενος Βαρδισάνης, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 154 καὶ θανὼν κατὰ τὸ 222. Ἀναφέρεται ὡς συγγραφεὺς διάλογον «ἐπὶ εἰσαγωγῆς» ἢ «καθ' εἰσαγωγῆς» καὶ ὡς ἀστρολόγος καὶ φυσικὸς φιλόσοφος. Ἀποδεχθεὶς κατ' ἀρχὰς τὸν γνωστικισμόν ἔπειτα ἀπεμακρύνθη τούτου.

Περὶ σφοδρότερον ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τὰς ὑπερβολὰς τοῦ γνωστικισμοῦ ἐμφανίζεται ὁ ἐκ τῆς Σινώπης καταγόμενος Μαρκίων. Εἰς τὴν Ρώμην ἦλθε κατὰ τὸ 140 καὶ ἐγένετο μέλος τῆς ἐκεί «Εκκλησίας. Λόγω τῶν αἰρετικῶν τοῦ διδασκαλίου ἀφορίσθη κατὰ τὸ 144 καὶ ἱδρύσεν ἰδικὴν τοῦ ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος. Ὁ Μαρκίων ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ ὑπογραμμίσῃ τὰς ἀντινομίας τὰς παραχρᾶς μεταξὺ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης του διετύπωσεν εἰς διδλίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀντινομίαι». Ἐφρόνεν ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου ἀποτελεῖ κατὰ τὸ ἐντέλεος νέον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τὴν πηγὴν τῆς προελεύσεώς του ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐπλάσε καὶ κυβερνᾷ τὸν ὁρατὸν κόσμον. Ὑπεράνω τοῦ Θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὸν ὁποῖον ὁ Μαρκίων καλεῖ «Κοσμοκράτορα» ὑπάρχει ἕτερος Θεός, ὅστις ἀπέτειλεν εἰς τὸν κόσμον τὸν Ἰησοῦν διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν σωτηρίαν. Τὰ διδάγματα τοῦ Ἰησοῦ ἐρμηνεύει πλήρως ὁ Παῦλος ἐνῷ ὁ Πέτρος παρεποίησε ταῦτα. Ὁ Μαρκίων ἀντιπροσωπεύει τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ὡς κύριον θέμα τῶν μελετῶν του ἀντιλαμβάνεται ὅχι τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸν Μαρκίωνα θεωρεῖ ὁ Γερμανὸς ἱστορικός τῆς δογματικῆς Χάρνακ ὡς τὸν πρωτοτύπωτον στοχαστὴν μετὰ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Αὐγουστίνον. Τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Μαρκίου ἐκκολούθησεν ὁ μαθητὴς του Ἀπελλῆς, ὅστις εἰς τὸ σύγγραμμά του «Συλλογισμοί» λέγει ὅτι τὰ διδλὶα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης περιέχουν ἀνακριθείας καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἀκολουθῶν τὸν Μαρκίον ἐδέχετο ὡς ὑψίστην ἀρχὴν τὸν «ἀγέννητον Θεόν». Ὁ πρῶτος οὗτος Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον τῶν ἀγγέλων μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος εἶναι ὁ δημιουργός. Ὁ ὁρατός κόσμος ἐπλάσθη κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἀσράτου ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, ὅστις ταυτίζεται μετὰ τὸν Θεὸν τῶν Ἰουδαίων. Εἰς ὅμως ἐκ τῶν λοιπῶν ἀγγέλων, ὁ ἀγγελὸς πωρετός ἐδημιούργησε τὴν «σάρκα τῆς ἀμαρτίας» καὶ ἐνέταξεν εἰς αὐτὴν τὰς ἐκ τοῦ ἀσράτου κόσμου κατελθούσας εἰς τὸν ὁρατὸν ψυχὰς. Θεὸς παράκλησιν δὲ τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ὁ ἀγέννητος Θεὸς στέλλει εἰς τὸν κόσμον τὸν Ἰησοῦν διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τῆς σάρκα τῆς ἀμαρτίας. Ἀποστάματα ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἔργου του μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀμβρόσιος παραλαβὼν ταῦτα ἀπὸ ἀπολεσθέντα ἔργα τοῦ Ὡριγένους. Κατὰ τὴν νεώτερον ἐποχὴν ὁ Ρενάν ἔχει ἐκφρασθῇ μετ' ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀπελλῆ, ἐπειδὴ ἐνόμισεν ὅτι εὗρεν εἰς αὐτὰς τὴν τάσιν τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὰ περίπλοκα συστήματα καὶ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ἀπλὴν σκέψιν.

Εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν περὶ τὸ 130 φέρεται ὡς διδάσκαλος τῆς αἰρέσεως τῶν γνωστικῶν καὶ ὁ Καρποκρήτης. Περὶ τοῦ βίου του οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Διὰ τοῦτο διετυπώθη ἡ ἀντιλήψις ὅτι ἴσως τὸ ὄνομα Καρποκρήτης ἀποτελεῖ σύμβολον αἰρέσεως. Ἐσχετίσθη ἀκόμη τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς τοὺς αἰγυπτιακὸν θεὸν Ἀρποκράτην, ὅστις ἀποτελεῖ μὲν τῶν μορφῶν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ὁ θεὸς Ὁρος. Δὲν εἶναι ἀβέβαιον νὰ ὑπῆρξε πραγματικὸν πρόσωπον Καρποκρήτης, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἐλατρεῖθῃ, ὅπως καὶ ὁ Σίμων ὁ Μάνος, ὡς θεός. Τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καρποκράτους φερόμενον γνωστικὸν σύστημα δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐνυστάτη ἐθολογιστικὴ σύθεσις. Οἱ ὁπαδοὶ του ἐδίδον τιμητικὴν βέσιν οὐ μόνον εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὸν Παῦλον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Πυθαγόραν, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν Ὀμηρον καὶ πολλοὺς ἄλλους. Εἰς πολλὰ σημεῖα ἠκολούθουν τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Ἐδίδασκον ὅτι αἱ ψυχὰι διατρίβουν εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον μαζὶ μετὰ τὸν Θεόν. Ἐκ τούτου

καταπίπτουν, όπως λέγει και ο Πλάτων εις τὸν «Φαίδρον», εἰς τὴν γῆν. Εὐρύσκεινται εἰς τὴν γῆν περιόχῃ ἀναμνησκόνται τὰ οὐράνια θεάματα καὶ δέχονται τὴν ἐπίδρασιν τῆς δυνάμεως, ἥτις ἐκπορεύεται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ φθάνει μέχρι τῶν καρδίων τῶν. Αἱ ψυχαὶ αἰτίνες ζοῦν ἐν τῷ κόσμῳ ταύτῃ συμμορφούμεναι πρὸς τὴν θέλῃν τοῦ Θεοῦ μετὰ θάνατον ἐπανέρχονται εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον. Αἱ λοιπαὶ εἰσέρχονται εἰς νέα σώματα μέχρις οὗτο ἀποκαθάρθουν. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Μεσσίας ὁ ἐπιφέρων τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν. Ὡς ἰδρυτὴς τῆς αἰρέσεως ταύτης ἀναφέρεται ἐκτός τοῦ Καρποκράτους καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἐπιφάνη ὅστις ἐπρόφθασε, καίτοι ἀπέθανε δεκαεπταετῆς, νὰ γράψῃ διδῶν περὶ δικαιοσύνης. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς αἰρέσεως ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸν θείας τιμὰς, ἀνηγέρθησαν δὲ εἰς μνήμην τοῦ καὶ στήλῃ ἐν Σάμῃ τῆς Κεφαλληνίας, ἐκ τῆς ὁποίας κατήγετο ἡ μήτηρ του. Λίαν ἀξιοσημείωτον τυγχάνει ὅτι εἰς τὸ διδῶν τοῦ ἐκείνου ἀφορμώμενος ὁ Ἐπιφάνης ἐκ τοῦ Πλάτωνος ὑπεστήριξεν ἐν συστῇματι ἐξ ὁλοκλήρου κομμουνιστικὸν καὶ ἀναρχικόν. «Κοινῇ πᾶσιν ἐποίησεν τὰς ἀμπέλους ὁ Θεός, αἱ μὴτε στρουθῶν, μὴτε κλέπτην ἀπαιροῦνται». («Ἐκαμεν ὁ Θεὸς τὰς ἀμπέλους κοινὰς εἰς ὅλους. Αὗται δὲν ἀπαρνοῦνται τὸν καρπὸν τὸν οὐτε εἰς τὸν στρουθῶν, οὐτε εἰς τὸν κλέπτην»). Ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ἔλεγε, προϋποθέτει κοινότητα καὶ ἰσότητα. Μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων οὐδεμία πρέπει νὰ ὑπάρχῃ διαφορά. Οἱ νόμοι ἐδίδαν τοὺς ἀνθρώπους νὰ παρανομῶν. Ὁ νόμος ἀνθρώπων ἀμαθίαν κολάζειν μὴ δυνάμενοι παρανομῶν ἐδίδαν». (Ἐπεὶ οἱ νόμοι δὲν ἤδυναντο νὰ περιορίζουν τὴν ἀμαθίαν τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ἐδίδαν νὰ παρανομῶν). Ἡ διακρίσις τοῦ ἰδικοῦ μου καὶ ἰδικοῦ σου ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ τῶν νομικῶν διατάξεων αἰτίνες προστατεύουν τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ αὕτη εἶναι ἡ αἰτία τῆς διασπάσεως τῆς κοινότητος. «Ὅλα τὰ ἀγαθὰ πρέπει νὰ εἶναι κοινὰ, κοινὰ δὲ θὰ εἶναι καὶ αἱ γυναῖκες. Ἡ ἐπιθυμία ἀποτελεῖ θεῖαν προστασίαν πρὸς συντηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. «Τὴν ἐπιθυμίαν ἔντονον καὶ σφοδρότεραν ἐνεργοῖεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἀρεταῖς εἰς τὴν τὸν γενῶν παραμονήν, ἢν οὐτε νόμος οὐτε ἔθος ἀφανίσαι δύναται. Θεοῦ γὰρ ἔστι δόγμα». Ἐκ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τὸν «Στρωματεῖς» δύναται τις νὰ συναγάγῃ ὅτι ὁ συλλογισμὸς τῶν Καρποκρατιανῶν ἦτο θιάσος ὀργιστικῶν λατρευτικῶν τελετουργιῶν. Εἶναι συχνὴ εἰς τὰς μυστικιστικὰς αἰρέσεις ἡ μετάπτωσις ἐκ τοῦ ὁρίστου ἀσκητισμοῦ εἰς τὴν ἀχαλίνωτον αἰσθητικὴν ἡδονήθειαν.

Διάφορος τοῦ γνωστικισμοῦ εἶναι ὁ Μανιχαϊσμός, τὸν ὁποῖον ἱδρυσε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος ὁ Πέρσης Μάνης. Ἐγενήθη οὗτος κατὰ τὸ 216. ἐνεφανίσθη ὡς ἀρχηγὸς αἰρέσεως κατὰ τὸ 242 καὶ ἐθανατώθη διὰ λιθοβολισμοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἱερέων κατὰ τὸ 272. Ἡ διδασκαλία του συνἀποτελεσθῇ ἐκ μίγματος χριστιανικῶν, γνωστικῶν, δαδωλωναχοδαικῶν καὶ ζωροαστρικῶν στοιχείων. Τὸ θεμελιώδες δόγμα του εἶναι ὅτι ὑπάρχουν δύο ἀντιμαχόμενα μέσα εἰς τὸ σύμπαν στοιχεῖα, τὸ ἀγαθὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ κακὸν ἀφ' ἑτέρου. Καὶ μέσα εἰς τὸν ἀνθρώπον ὑπάρχουν δύο ψυχᾶι, ἡ σαρκικὴ κακὴ καὶ ἡ φωτεινὴ ἀγαθὴ ψυχὴ. Μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν, καὶ εἰς τὸ σύμπαν καὶ εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, διεξάγεται διαρκὴς ἀγὼν. Ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἡγερτικῆς, διὰ τῆς ἀποφυγῆς ἀπὸ τῆς κρεοφαγίας, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ γάμου. Ἡ διαφορά τοῦ Μανιχαϊσμοῦ ἀπὸ τοῦ γνωστικισμοῦ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι, ἐνῶ οἱ γνωστικοὶ εἶναι μονοθεῖσται, οἱ Μανιχαῖοι δέχονται τὴν ὑπαρξίν δύο δημιουργικῶν δυνάμεων, αἰτίνες εὐρίσκονται εἰς διαρκὴ πάλιν. Ἐκ τῆς συγκρούσεως ταύτης προκύπτει δραματικὴ πάλιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἱστορίαν τῆς κοσμικῆς ἐξελίξεως. Ἡ αἰρέσις τοῦ Μανιχαϊσμοῦ ἔσχε μεγάλην διάδοσιν, ἐπὶ τινα δεκάετη ὑπῆρξεν ὁπαδὸς ταύτης καὶ ὁ Αὐγουστίνος. Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐμφανίζονται διὰ τῶν διαφορῶν αἰρέσεων δοξασίαι τῆς μανιχαϊκῆς αἰρέσεως.

Αἱ δοξασίαι τῶν Γνωστικῶν καὶ τῶν Μανιχαίων κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸν γνωστικισμὸν κατεπολέμησαν ὁ Εἰρηναῖος (130—142) καὶ ὁ Ἰππόλυτος δράσας περὶ τὸ 200 ἐν Ρώμῃ. Κατὰ τῶν Γνωστικῶν ἔγραψε πολεμικὴν πραγματείαν καὶ ὁ Πλωτίνος. Τοὺς Μανιχαίους δὲ κατεπολέμησεν ἐν τῇ Δύσει ὁ Αὐγουστίνος. Ἡ συμβολὴ τοῦ γνωστικισμοῦ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐννοίας τῆς «ἀπορροῆς», ἥτις τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπηγάδουν δυνάμεις αἰτίνες ἀποτελοῦν ἱεραρχημένην κλίμακα. Ἐφ' ὅσον ἀπομακρύνονται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοσοῦτον ἀπαρνοῦνται αὐτοῦ. Αἱ ἀπορροαὶ αὗται παραβάλλονται μὲ τὸ φυσικὸν φαινόμενον τῆς φωτεινῆς ἀκτινοβολίας. Διέδωσαν προσέτι τὰ ἐν λόγῳ συστήματα καὶ τὴν δοξασίαν, ὅτι ὁ κόσμος παρήχθη κατόπιν μιᾶς ἐκπτώσεως καὶ ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐδίδαν δὲ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὴν θεῖαν ἀρχὴν. Εἰσάγαγον τοιοῦτοτρόπως τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως εἰς τὴν θεολογίαν. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα συχνάκις ἀναφαίνονται παρόμοιοι ἀντιλήψεις ἰδίᾳ εἰς τοὺς κύκλους τῶν μυστικιστῶν. Εἰς τοὺς Ρώσους θεολόγους καὶ φιλοσόφους τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνος, Σόλοβιεφ καὶ Μπεντσεφ εἶναι αἰσθητὴ ἡ συμπάθεια πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ γνωστικισμοῦ.

Ἡ σχολὴ τῶν κατηχητῶν καὶ ἐξηγητῶν τῆς Ἀλεξανδρείας.

Πάνταινος. Τὴν ἀρχὴν τῆς ὀργανωμένης προσπάθειας

διὰ νὰ καταπολεμηθῇ ὁ γνωστικισμὸς καὶ νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀποτελεῖ ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἱδρυθεῖσα σχολὴ τῶν κατηχητῶν. Περί τῆς σχολῆς ταύτης μᾶς παρέχει πληροφορίας ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν τοῦ ἱστορίου (5,10), λέγων ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κομμοδού (180 — 192) ἐλειτούργει ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «Διδασκαλεῖον τῶν ἱερῶν λόγων» ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πανταίου, καὶ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Περί τοῦ Πανταίου γνωρίζομεν πολὺ ὀλίγα. Ὁ Εὐσέβιος μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἦτο ὁπαδὸς τοῦ Στωϊκισμοῦ μεταστραφεὶς κατόπιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Δὲν ἐσώθησαν συγγράμματα τοῦ. Εἶναι πιθανόν ὅτι ἐδίδασκε προφορικῶς καὶ ὅτι αἱ παραδόσεις του κατεγράφησαν ὑπὸ τῶν μαθητῶν του.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Διάδοχος τοῦ Πανταίου ἐγένετο ὁ Τίτος Φλάβιος Κλήμης. Ἐγενήθη πιθανῶς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 150 ἐκ γονέων ἐθνικῶν. Ἐταξίδευσεν ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας διὰ νὰ εὕρῃ διδασκάλους τῆς ἀρεσκείας του καὶ ἠκροάσθη πολλοὺς διδασκάλους, μέχρις οὗτο συνήτησεν τὸν Πανταῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον εὗρεν ἐκεῖνον τὸ ὁποῖον ἐπόθει. Κατὰ τὸ 202 ἐγκατέλειψε λόγῳ τῶν διωγμῶν ὁ Κλήμης τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 211 καὶ 216 χρονικὸν διάστημα. Τὴν διδασκαλίαν του δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἐκ τῶν τριῶν διασωθέντων ἔργων του, ἅτινα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἰον «Λόγος προεπαιτικός πρὸς Ἑλληνας», 2ον «Παιδαγωγὸς» καὶ 3ον «Στρωματεῖς». Διὰ τοῦ Κλήμεντος ἀρχίζει ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐνωματῶνται συστηματικῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν του τὰς ἀντιλήψεις ἐκείνας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, αἰτίνες ἤδυναντο νὰ συμβιβασθῶν μὲ τὰ δόγματα τοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπορριπτέα. Εἶναι προκαταρκτικὴ καθοδήγησις τὴν ὁποῖαν ἤσκησεν ὁ Θεὸς διὰ σοφῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν διὰ νὰ τοὺς προπαρασκευάσῃ πρὸς ἀποδοχὴν τῆς πίστεως. «Ἐπαιδαγωγὴν γὰρ καὶ αὕτη (ἡλ. ἡ φιλοσοφία) τὸ ἑλληνικόν» ὡς ὁ νόμος τοῦ «Εβραίου». Ὁ Κλήμης τοιοῦτοτρόπως ἀποδέχεται τὸ περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον εἶναι συμβιβαστὸν μὲ τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Ἐκτιμᾷ πολὺ τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον παρομοιάζει μὲ τοὺς προφήτας «ὅ πάντες ἀρίστοι Πλάτων οἷον θεωροῦμενος» ἀλλὰ κυρίως ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν Φίλων καὶ ἀπὸ τὸν Στωϊκὸν Μαρσιανόν. Ἡ πίστις δεδαίει εἶναι τὸ κυριώτερον δεδομένον καὶ ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς γνώσεως. Ἀλλ' ἡ τελειώσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς γνώσεως ἥτις στριβεῖται ἐπὶ τῆς πίστεως. Εἶναι ἡ πίστις τὸ «ἐκ τῶν προτέρων» δεδομένον διὰ τὴν γνώσιν στήριγμα καὶ διὰ τοῦτο παραβάλλεται πρὸς τὴν «πρόληψιν», δηλαδὴ τὴν ἐκ τῶν προτέρων γνώσιν. «Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπιστήμης ἡ πίστις, καὶ ἐστὶν αὕτη τῆς κριτήριον». Ἡ γνώσις εἶναι «ἀποδείξις τῶν διὰ πίστεως παρελημμένων, τῇ πίστει οἰκοδομουμένη» (ἀποδείξις αὐτῶν τὰ ὅποια ἔχομεν παραλάβει διὰ τῆς πίστεως, οἰκοδομουμένη διὰ τῆς πίστεως). Ἡ δὲ φιλοσοφία εἶναι προπαιδευτικὴ μάθησις ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς σοφίας «ὡς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα συμβάλλεται πρὸς φιλοσοφίαν τὴν δεσποίναν αὐτῶν, οὕτω καὶ φιλοσοφία αὕτη τῆς σοφίας κτήσιν συνεργεῖ». Λέγων πίστιν ὁ Κλήμης δὲν νοεῖ τὴν ἀπλὴν καὶ ὑποθετικὴν παραδοχὴν γεγονότος τινὸς ὡς πραγματικοῦ ἀλλὰ τὴν ἐκ δάδους τῆς ψυχῆς θεληματικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας. Ὡς πρὸς τὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις ἀποδέχεται ὁ Κλήμης τὴν ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ἱδρυθεῖσαν ἀρνητικὴν θεολογίαν. Θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς «ἐπέκεινα τοῦ ἐνός καὶ ὑπὲρ αὐτὴν μονάδα». Τὸ θεῖον εἶναι «ἀνευδὲς καὶ ἀπαθές». Θετικῶς δύναται νὰ γνωσθῇ μόνον ὁ Υἱός, ὅστις εἶναι ἡ δύναμις καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, ὁ Λόγος καὶ ὁ Νόμος τῆς δημιουργημένης κτίσεως. Ὁ Χριστὸς ὡς Λόγος ἐνεργεῖ καὶ κατὰ τὴν προχριστιανικὴν ἐποχὴν διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται ὁ φωτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν προφητῶν. Περισσότερον αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κλήμεντος, ὅστις μεταπλάττει τὸν «σοφόν» τῶν Στωϊκῶν εἰς χριστιανικὴν προσωπικότητα. Τὸ τέρμα πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ βοῇ ὁ ἠθικὸς ἀνθρώπος εἶναι ἡ «ἐπάθεια», διότι διὰ ταύτης καθίσταται ὁμοίωμα τοῦ «ἀνευδούς καὶ ἀπαθούς Θεοῦ». Διὰ τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν ὁ χριστιανὸς υπερβαίνει τὸ στάδιον τῆς ὁμοιώσεως καὶ ὑψοῦται εἰς τὸ στάδιον τῆς «θεώσεως». Εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» (7, 16) γράφει: «ὁ τῷ Κυρίῳ πειθόμενος καὶ τῇ δοθείσῃ δι' αὐτοῦ κατακολουθήσας προσητεία τελῶς ἐκτελεῖται κατ' εἰκόνα τοῦ διδασκάλου ἐν σαρκὶ περιπολῶν Θεός» (ὁ ὑπακούων εἰς τὸν Κύριον καὶ ἀκολουθήσας τὴν δοθείσαν δι' αὐτοῦ προσητείαν, τελειοῦται καὶ γίνεται ἀκριβὴς εἰκόνα τοῦ διδασκάλου, Θεὸς ὅστις μὲν σάρκινον ἔνδυμα περιέχεται ἐπὶ τῆς γῆς). Διὰ τὸν εὐσεβὸν λογισμόν ὁ χριστιανὸς ὑψοῦται εἰς τὴν θεῖαν θεωρίαν. Ἡ τοιαύτη ὑψώσις, κατὰ τὸν Κλήμενα, δὲν συμπίπτει μὲ τὴν δι' ἐκστάσεως ἔνωσιν μὲ τὸ θεῖον, ὅπως ἐδόξαζον οἱ Νεοπλατωνικοί. Ὅμοιον αἶψα μᾶλλον μὲ τὴν πλατωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν θεωρίαν. Ἀποτελεῖ μίαν «αἰδίον ἀνάπαυσιν ἐν τῷ Θεῷ». Διὰ τοῦ Κλήμεντος ἐπιχειρεῖται νὰ διαμορφωθῇ κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐν ἁρμονίᾳ πάντοτε πρὸς τὰ θεμελιώδη δεδομένα τῆς πίστεως.

Ὀριγένης (185—254). Διάδοχος τοῦ Κλήμεντος ὁ πῆρξεν ὁ Ὀριγένης, ὅστις διεύθυνε τὴν σχολὴν ἀπὸ τοῦ 203 ἕως τοῦ 231. Ἐγενήθη ἐν Αἰγύπτῳ ἐξ εὐπόρου οἰκογενείας. Ὁ πατὴρ του Λεωνίδας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τοῦ διδασκάλου, ἀπέθανε δὲ μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτιμίῳ Σεβήρῳ. Ὁ

ταν συνελθὼς ὁ πατήρ, τοῦ, ὁ Ὁριγένης ἠθέλησε νὰ τὸν ἀ-
 κολουθεῖν εἰς τὸ μαρτύριον, ἀλλ' ὁ μήτηρ τοῦ τὸν συνεκρά-
 τησε μετὰ μεγάλου κόπου. Ἀπὸ νεαρὰς ἡλικίας παρολλήθη
 ὁχι μόνον μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν
 μελέτην τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἀνέγνωσε τὰ συγγράμ-
 ματα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Νομηνίου, τοῦ Νικομάχου καὶ τοῦ
 Στωϊκοῦ Κορνήσιου. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐσεβίου ὁ Πορ-
 φύριος εἰς ἀπολαβὴν ἔργου του κατηγορεῖ τὸν Ὁριγένην, δι-
 ὅτι, ἐνῶ εἶχε παιδεύειν ἐλληνικῇ, προσήλθεν εἰς τὸν Χριστι-
 ἀνισμόν : « Ὁριγένης δὲ ἔλλην ἐν Ἑλλσιν παιδευθεὶς πρὸς
 τὸ δάρδαρον ἐξώκειλε τόλμημα » (Εὐσεβ. Ἑκκλ. Ἱστορίαι, β.
 19). Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ πατρὸς του καὶ τὴν ἡμευσιν
 τῆς περιουσίας του, ἠναγκάσθη νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἐπάγγελμα
 τοῦ διδασκάλου, διαδεχθεὶς τὸν Κλημεντα, τοῦ ὁποίου εἶχεν
 ὑπάρχει μαθητῆς, εἰς τὴν διευθύνσιν τῆς σχολῆς. Ἀπὸ τῆς
 πρώτης του νεότητος εἶχε δεῖξει δειγμάτων ἐκπληκτικῆς εὐ-
 οίας καὶ ἀσκητικῆς ἀρετῆς. Κατηγορήθει ἐπὶ κακοδοσίᾳ,
 κατὰ τὸ 232 ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ Καισάρειαν,
 ἐνθα ἱδρυσεν ἰδίαν σχολήν. Κατὰ τὸν διωγμὸν τὸν διατα-
 χθέντα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου, συνελθὼς καὶ ὑπε-
 βλήθη εἰς οἰκιστικὰ μαρτύρια. Ἀπολυθεὶς τῶν φυλακῶν,
 ἐπέκυνεν εἰς τὰς κακώσεις, ἀποθανὼν ἐν Καισάρειᾳ τῆς Πα-
 λαιστίνης, κατ' ἄλλους δὲ ἐν Τύρῳ. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ δρᾶ-
 σις τὴν ὅποιαν ἀνέπτυξεν ὁς διδασκάλος, ὡς κηρύξ τοῦ θεοῦ
 λόγου καὶ ὡς συγγραφεύς. Ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς εἰς
 τὸν ἐγκωμιαστικόν του λόγον ἐξιστορεῖ τὸ πρόγραμμα τῶν
 μαθημάτων ἅτινα ἐδίδασκεν ὁ Ὁριγένης ἐν τῇ σχολῇ του.
 Ἦναιξε μετὰ τὴν διδασκαλίαν τὴν διαλεκτικὴν, δι' ἣς ἐπιδίω-
 κε νὰ ἀσκήσῃ τὴν κριτικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν
 του. Προερχομένη ἔπειτα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσικῶν ἐπι-
 στημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως. Ἦχοιτο ἔπειτα ἡ
 σειρά τῶν δύο ἐπιστημῶν, τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς ἀστρονο-
 μίας. Ἐκ τούτων τὴν γεωμετρίαν ἐθεώρει ὡς πρότυπον ἀκρι-
 βολογικῆς ἐπιστήμης. Μετὰ ταῦτα ἐπικολουθεῖ ἡ διδασκαλία
 τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τεταμενῶς διαίρεσεως τῆς ἀ-
 ρετῆς κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Πλάτωνος. Ὡς μήτηρ πασῶν
 τῶν ἀρετῶν ἐθεωρεῖτο ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν. Μετὰ ταῦτα
 ἐποποβετέτο ἡ σπουδὴ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων φι-
 λосоφῶν. Τελευταία καὶ ὑψιστὴ βαθμὶς τοῦ προγράμματος
 ἦτο τὸ μᾶθημα τῆς θεολογίας, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐπί-
 γνωσιν τῶν ἐσχάτων ἀρχῶν. Ἡ συγγραφικὴ δράσις τοῦ Ὁ-
 ριγένης ἦτο καταπληκτικὴ, λόγω δὲ ταύτης ὠνομάσθη «ἀδα-
 μάντινος». Ὁ Ἐπιφάνιος ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπ'
 αὐτοῦ συγγραφεισῶν πραγματειῶν εἰς ἑξὶ χιλιάδας. Ἐκ τοῦ
 μεγάλου τούτου συγγραφικοῦ ὅγκου μικρὸν μέρος διεσώθη
 εἰς τὴν μορφήν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, διότι τὸ περιεχόμενον
 τῶν ἔργων τοῦ Ὁριγένης ἐθεωρεῖτο αἰρετικόν. Ὁ αὐτοκρά-
 τὴρ Ἰουστινιανὸς κατὰ τὸ 543 ἐξέδωκε διάταγμα, διὰ τοῦ ὁ-
 ποίου ἐξακαθαρζοῦντο 24 χωρία τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» ὡριγενί-
 κου συγγράμματος ὡς αἰρετικά. Εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγ-
 ματος τούτου ἡ ἐν Κωνσταντινούπολει κατὰ τὸ 553 συγκροτη-
 θεῖσα Ἐ. Οἰκουμένηκὴ Σύνοδος ἀνεθεώρησε τὴν διδασκαλίαν
 του. Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων του δύναται νὰ διαιρεθῇ
 εἰς ἑξὶ κατηγορίας, ἥτοι : 1) εἰς φιλολογικά, 2) ἐξηγητικά,
 3) δογματικά, 4) ἠθικά—πρακτικά, 5) ἀπολογητικά, καὶ
 6) ἐπιστολάς. Μεγάλῃ φιλοσοφικῇ σημασίᾳ ἦτο τὸ «Περὶ
 ἀρχῶν» σύγγραμμα. Ἐκ τούτου ἔχομεν ὀλίγα ἀποσπάσματα
 εἰς τὴν ἐλληνικὴν, διεσώθη ὅμως ἡ εἰς τὴν λατινικὴν γενομή-
 νη μετὰ διασκευῶν μετάφρασις ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου. Τὸ σύγ-
 γραμμα τοῦτο ἐγράφη κατὰ τὸ 220 μέχρι 230 καὶ ἀποτε-
 λεῖται ἐκ τεσσάρων διδλίων. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τούτων γίνε-
 ται λόγος περὶ τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Ἁγίου Πνεύμα-
 τος, περὶ τῆς Δημιουργίας, περὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τοῦ προ-
 πτορικῶ ἀμαρτήματος.

Εἰς τὸ δεύτερον διδόνον γίνεται λόγος περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν. Τὸ τρίτον πραγματεύεται περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δὲ τέταρτον περὶ τοῦ θεοπνεύστου τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἀπολογητικὸν ἔργον τοῦ εἶναι τὸ «Κατὰ Κέλ- σου» σύγγραμμα ἐξ ὧν διβλίων, διὰ τὼν ὁποίων ἀνασκευ- ἀζει τὸ ἀντιχριστιανικὸν ἔργον «Ἀληθῆς Λόγος». Μέγα φι- λολογικὸν κατόρθωμά τοῦ ἡτο ἡ ἐκδόσις τῶν «Ἐξαπτλῶν», ἥτοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς ἑξ στήλας περιεχοῦσας τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, τὴν ἐλληνιστὶ μεταγραφὴν τοῦ, καὶ τὸ κείμενον τεσσάρων μεταφράσεων προεχομένων ἐκ τεσσά- ρων διαφόρων ὁρμητυνῶν. Ὡς ἐξηγητὴς ἔγραψε πλὴν ὀχ- λίων, ὑπομνημάτων καὶ ὁμιλιῶν. Δύναται ναὶ χειρίζεται ἐπι- τυχεῶς καὶ τὴν συνθετικὴν παραγωγικὴν μέθοδον κατὰ τὸ πρότυπον τῆς γεωμετρικῆς μεθόδου, χωρὶς ναὶ ὑπολείπεται κατὰ τὴν ὁρμητυνικὴν κατανοήσιν καὶ ἐξηγήσιν τῶν γρα- πτῶν κειμένων. Συνδυάζει ὁλαδὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀναλυτι- κῆς σκέψεως τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν μετὰ τῆς ἰκανό- τητος πρὸς κατανοήσιν καὶ ἐπανόρθωσιν τῶν γραπτῶν κει- μένων, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν μέθοδον τῆς ἐργασίας τῶν πνευμα- τικῶν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, ἐπιστημῶν, Πανταχοῦ εἰς τὸ ἔργον τοῦ τυγχάνει αἰσθητὴ ἡ παρουσία τῆς ἐλληνι- κῆς διαφώσεως. Ὁ Πορφυρίου ἔγραψε περὶ αὐτοῦ: «Κατὰ μὲν τὸν βίον χριστιανὸς ὢν καὶ παρανομῶν, κατὰ δὲ τὰς πρὶν τὴν πραγματῶν καὶ τοῦ θεοῦ δόξας ἑλληνίζων καὶ τὰ Ἑλλήνων τοῖς ὁνείσιον ὑποβαλλόμενος μύθοις» (Ὁ Ὁρι- γένης εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν ἐξ ἡ χριστιανικῶς, παραβαί- νων τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ὡς πρὸς δὲ τὰς δόξας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ θεῖον ἀπεδέ- χετο τὰς ἐντέλλειν τῶν Ἑλλήνων, καὶ τὰς ἐλληνικὰς δόξας τὰς μετέφερε λατράσι εἰς ἐθνικοῦς μύθους). Συνεπῶς

δύναται νὰ θεωρηθῇ μαζὶ μετὸν Ἰουστίνον καὶ τὸν Κλήμεν-
τα ὡς εἰς ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν διὰ τῶν ὁποίων
κατωρθώθη νὰ συνδυασθοῦν αἱ δοξασίαι τῆς ἑλληνικῆς φιλο-
σοφίας καὶ ἐπιστήμης μετὰ τὰ χριστιανικὰ δόγματα.

Ὅπως καὶ ἡ Κλήμης θεωρεῖ καὶ ὁ Ὀρίγηνς τὸ Θεὸν ὡς ὄντα ἐξ ὁλοκλήρου ἀσάμωτον, ὡς «ἐνάδα» καὶ «μονάδα», ἥτις κεῖται «ἐπέκεινα νοῦ καὶ οὐσίας». Ὁ Θεὸς δὲ Πατὴρ γεννᾷ πάντοτε τὸν Υἱόν, ὅπως τὸ φῶς γεννᾷ πάντοτε τὴν λαμπρὴν καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν βουλὴν. Ὁ Υἱὸς εἶναι ἐν σχέσει μετὰ τὸν κόσμον τὸ ἀρχικόν καὶ ἰδεώδες πρῶτον· «ἰδέα ἰδεῶν». Πάντα τὰ ὄντα εἶναι ἀντίτυπα τοῦ Υἱοῦ, θεωρουμένων ὡς Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς θεότητος τοῦ πρῶτον μέλος εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ δεύτερον τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα» Ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα» ἀποτελοῦν τὴν «προσκυνητὴν τριάδα». Ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ἐκδηλώσις τῆς αγαθότητος του, οὐχὶ ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι. Οὐδέποτε ὑπῆρχαν αἰῶνες καθ' οὓς δὲν ὤφιστοτο κόσμος. Καὶ αἱ ψυχὴ εἶναι πνευματὰ δημιουργηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐψυχράθη ἡ ἀγάπη τὴν πρὸς τὸν δημιουργόν, ἀπεκαρτέρησαν ἀπ' αὐτὸν καὶ κατέπεσαν εἰς τὴν ὕλην. Ἡτις ἐπίσης ἔχει δημιουργὸν τὸν Θεόν. Ὁ Ὀρίγηνς ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν ψυχὴ καὶ τὸ ρήματος ψυχῶ, δι- οτι διδάσκει ὅτι ψυχὴ γίνεται τὸ πνεῦμα, ὅταν ἐλαττώνεται, ὅταν «ψυχεται» ἡ θερμότης τοῦ πρὸς τὸν Θεόν ζήλου του. Ἡ πτώσις τῶν ψυχῶν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐλευθερίας τὴν ὅποι- αν ἔχει χαρίσει εἰς αὐτάς ὁ Δημιουργός. Ἡ λυτρωτικὴ δύ- ναμις εἶναι ὁ Λόγος, ὅστις δύναται νὰ ἐπαναγάγῃ τὰς ψυ- χὰς εἰς τὴν ἀρχαίαν κατὰστασιν. Ἡ τοιαύτη λυτρωτικὴ τοῦ Λόγου ἐνέργεια, ἥτις ἐξεδηλώθη διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐπεκτείνεται εἰς ὅλην τὴν κτίσιν. Τὰ «ἄλογα» καὶ τὰ «ἄψυχα» καθὼς καὶ τὰ «σώματα» ἐπανερχοῦντα εἰς τὸ «ἡ- ὄν», καταργεῖται ἡ ἀμαρτία καὶ ἡ κτίσις ἐπανερχεται εἰς τὸν Θεόν. Τὴν τοιαύτην ἐνῶσιν ὀνομάζει ὁ Ὀρίγηνς «ἐπα- νόρθωσις». Διὰ τῆς συνθετικῆς τοῦ ταύτης θεωρήσεως πα- ρέσχει ὁ Ὀρίγηνς ὠλοκληρωμένον θεολογικὸν σύστημα. Διὰ τὴν ἐποικοδόμησιν του ἐχρησιμοποίησεν, ὡς εἵπομεν, δύο μεθόδους· τὴν ἀναλυτικὴν συνθετικὴν καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴν. Τὰ κείμενα τῶν Ἁγίων Γραφῶν λαμβάνονται εἰς πρῶτα καὶ ἀρ- χικά δεδομένα. Γίνεται ἡ ἐξήγησις τούτων καὶ τὰ πορίσμα- τὰ προκύπτουσα συνδυάζονται κατὰ τὴν λογικὴν παρα- γωγὴν μεθόδον. Ὁς ἐρμηνευτὴς ὁ Ὀρίγηνς εἶναι λίαν ἀν- εἰλόγητος, διότι ἐνεδίδαν καὶ ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀποψεως εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν διδασκασίαν. Διακρίνει τριῶν εἰδῶν ἐρ- μηνείαν: 1ον) Τὴν σωματικὴν ἱστορικὴν, 2ον) Τὴν ψυχικὴν καὶ 3ον) Τὴν πνευματικὴν. Πρὸς τὸ τρίτον εἶδος ταῦτις ἐν τῇ ἀλληγορικῇ ἐρμηνείᾳ. Ἡ τριπλῇ αὐτῇ διαστολῇ τῆς ἐ- ξηγητικῆς μεθόδου ὀφείλεται, λέγει ὁ Ὀρίγηνς, εἰς τὴν τρι- πλῆν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὅ- πως ὁ ἀνθρώπος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ Γραφὴ συγκτεται, λέ- γει, ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δικαίως κατατάσσεται ὁ Ὀρίγηνς με- ταξὺ τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου. Εἶναι προ- σέτι ὁ πρῶτος, ὅστις κατάρθωσε νὰ ταξιθετῇ τὰς δογμα- τικὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις εἰς ἓν συστηματικὸν σύνολον. Ὅσον καὶ ἐν καταβρίθαν τὰ ἔργα του ἐξ κακοδόξας, ἀπε- τέλεσαν θεμελιώδη συμβολὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Χριστι- ανικῆς Δογματικῆς καὶ τῆς συστηματικῆς Χριστιανικῆς θεο- λογίας.

Μαθηταί του Ὁριγένους ὑπῆρξεν ὁ Διονύσιος ὁ ἐπικλη-
θεὶς μέγας, ὅστις κατεπόλεμει τὸν ὑλιστικὸν ἀπομωνισ-
μὸν τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Ἐπικούρου διὰ τοῦ «Περὶ φύσεως» ἐρ-
γου του. Ὁ ἴδιος διλογεῖ διτ-
τὴν ἐνότητα τοῦ παντός δοξα-
σάσας συμφωνεῖν μὲ τὸν
Πλάτωνα, τὸν Πυθαγόραν, τοὺς
Σταϊτικούς καὶ τὸν Ἡράκλει-
τον. Κατὰ τὸ 248 εἶχεν ἀναλάβει
τὴν διευθύνειν τῆς ἐν
Ἀλεξανδρείᾳ σχολῆς. Ἀπέθανε
κατὰ τὸ 265. Πλησίον τοῦ
Ὁριγένους ἐμαρτύρουν, ὅταν
ἐδίδασκεν ἐν Καισαρείᾳ τῆς
Παλαιστίνης, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ
θαυματουργὸς (213—275),
ὅπῃ τὸ ὅποιον ἐγράφη ἐγκωμια-
στικὸς λόγος εἰς μνήμην τοῦ
Ὁριγένους: «Εἰς Ὁριγένην προση-
γορευτικὸς καὶ πανηγυρικὸς
λόγος, λόγος χαριστήριος». Εἰς
τοὺς Ὁριγένους ἀνήκει
προσελκεῖ καὶ ὁ ἐκ Καισαρείας
Πάμφιλος, ὁ διδάσκαλος τοῦ
Εὐσεβίου. Ἐδρασαν ἐν Καισαρείᾳ
τῆς Παλαιστίνης ἐνθα ἡ-
δύνατο σχολῇ εἰς τὴν ἐπιμέλειαν
τῆς ὁποίας περιήλθεν ἡ
ὅπῃ τοῦ Ὁριγένους τὴν πόλιν
ἐκείνην ἰδρυθεῖσα διδλα-
θῆκη.

Ἄνασκοῦντες τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως τὴν σημειώσαμεν κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον παρατηρούμεν ὅτι κατευθύνεται εἰς τὰς προσπάθειας τῆς ὑπὸ δύο ἰσχύων. Ἀπ' ἐνὸς μὲν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνανέωσις τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας καὶ ἰδίᾳ τῆς πλατωνικῆς. Ἀπ' ἑτέρου ἐκδοχὰς εἶναι ἡ ἐπιδίωξις να θῇσῃ ἡ ἀνθρώπινη πρὸς μίαν θεϊτικὴν θορσκαίαν. Αἱ ἀπώπειραι τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν παλαιῶν θορσκαίων ἀπέχοντο καὶ μετὰ διεινὸν ἀγῶνα κατὰσχυνεν ὁ Χριστιανισμός. Εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Χριστιανισμοῦ συνεκινήθησαν ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας τινὰ ἥτο δυνατόν να ἐναρμονισθοῦν πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀρχάς. Οὕτω δημιουργεῖται νέα μᾶθσις, ἡ «Δογματική», τῆς ἀναλαμβάνει να ἐπιλύσῃ καὶ να καθορίσῃ τὰ κεφαλαιώδη ἐκ τῶν προδελήματων τὰ ὁποῖα συνεζήτει προηγουμένως ἡ φιλοσοφία. Φορεὺς τῶν νέων πνευματικῶν τάσεων ὑπάρχειν ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅστις καθάρσεν να μεταβῇ πρὸς τὸ ἐντὸν τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ τότε πολιτισμένου κόσμου ἀπὸ τῆς ὕσιν πάλιν πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ ἀνασυγκροτήσις καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου ἔσχεν ὅσα ἀποτέλεσμα τὰ κοσμοπολιτικὸν γεγὸς τῆς κτίσεως τῆς ἀντανταπιστοσύλλεως. Ἡ ἐπομένη περίοδος χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς «Βυζαντιανή». Δὲν θὰ χρησιμοποιοῦμεν τὸν ὁ-

ρον τούτον, διότι τυχάνει ξένης προελεύσεως. Ἐτέθη εἰς χρῆσιν κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ὑπὸ τῆς Λατινικῆς Δύσεως, οὐδέποτε δὲ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀκατολήν.

ΠΕΜΠΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (330—1453)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Γενικὸς χαρακτήρισμός

Μὲ τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (330) ἀρχίζει νέα περίοδος διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Δύο εἶναι τὰ σημαντικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀσκούν ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐξελίξεως σημαντικὴν ἐπίδρασιν. Τὸ ἓν εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας, τὸ δὲ ἄλλο ἡ ἀνασυγκρότησις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ παρουσία τοῦ Νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου καὶ μαθητοῦ τοῦ Ἱαμβλίου Σωπάτρου ὡς «τελεστοῦ» κατὰ τὰς τελετάς τῶν ἐγκαινίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποδεικνύει ὅτι παραπλευρῶς ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν ἵσταται καὶ ἡ πνευματικὴ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, εἰς τὴν μορφήν τῆς ἐνοποιησεως τῆν ὁποῖαν εἶχε παράσχει εἰς αὐτὴν ὁ Νεοπλατωνισμός. Ὁ Σωπάτρος ἐνεπνεύετο ἀπὸ τὸ ἰδεώδες τῆς Πλατωνολογίας, ὅπως τὸ ὁραματίζεται ὁ Πλωτίνος. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου αἰῶνος δύο πνευματικαὶ δυνάμεις ἀντιμετωπίζοντα· διαμυσθίζοντα τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπικράτησιν: Ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ ὁ Χριστιανισμός. Ἡ νίκη ἐκλίνει ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Σωπάτρος δὲν κατάρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν παρὰ τὸ Κωνσταντῖνον εὐοδίαν τοῦ καὶ ἐθανάτωθι διαδελθῆς ὅτι διὰ μαγασμάτων εἶχεν ἐπιδραβεῖν τὴν αἰψὴν εἰς τὸ Βυζάντιον πλοίων μεταφερόντων οἷον ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Νεοπλατωνισμὸς δὲν ἐξοριζώθη. Αἱ δοξασαὶ τοῦ, ὅσαι δὲν συνεκρούοντο πρὸς τὰς δογματικὰς βάσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐγένοντο ἀποδεκταὶ καὶ ἀφομοιώθησαν εἰς τὸ σύστημα τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς. Τὸ μεθοδολογικὸν ὄρθολογιστικὸν μέρος τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας παρελήθη ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ διαλεκτικὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀντιβαίνουσα πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἀντιθέτως ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Χριστοῦ ὡς θεοῦ Λόγου ἐστερέωσε τὴν ὑπόληψιν τῆς διαλεκτικῆς σκέψεως. Ἡ δογματικὴ παρέλαβεν ὅσον τὸν λογικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν συλλογιστικὴν σκέψιν, ὅπως τὴν εἶχε διαμορφώσει ἡ ἀρχαία φιλοσοφία, καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησεν ὡς ὄργανον ταξιθετήσεως καὶ διασσαφήσεως τοῦ συστήματος τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καὶ ὡς μέσον ἐλέγχου καὶ ἀνασκευῆς τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν κακοδοξιῶν. Ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς παλαιᾶς. Ἡ συνάφειά της μὲ τὴν ἑλληνικὴν εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀχθῶν μερικὰ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς ὑπάρξεως ἰδιαίτερας χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Ἡ πρότασις αὕτη ἐξετάζομεν ἀπὸ τῆς ἀποψεως ὅτι ἡ ὅλη κίνησις τῶν φιλοσοφικῶν ἐνοιῶν διὰ μέσον τοῦ χρόνου ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστον συνέχειαν συγχάνει ἀληθείας. Ἀλλ' ἂν δοθῇ εἰς ταύτην τὸ νόημα ὅτι ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία οὐδὲν τὸ νέον εἰσέφερεν, ὅπως φαίνεται νὰ φανῇ ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Μπρεγιέ, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐσφαλμένη. Διὰ τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας εἰσηχθῆσαν νέα ἀπόψεις καὶ νέοι τρόποι θεωρήσεως τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ζωῆς, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν προτάσεων τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος. Αἱ κύρια γραμμαὶ τῆς εἰσαχθεῖς νέας θεωρήσεως εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

1) Ὁ Θεὸς ἐκλαμβάνεται ὡς προσωπικὴ ὑπόστασις καὶ ὡς ἀρχὴ οὐ μόνον τῆς οὐσίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπάρξεως. Αἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν λαμβάνουν προσωπικὸν χαρακτήρα. Τοιοῦτοτρόπος ὑπερνικάται ἡ ὅλος ἀντικεινὴ καὶ ἀπρόσωπος θεολογία τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ τῶν παλαιῶν φιλοσοφῶν καὶ ἐρησκειῶν. Ἡ προσωπικὴ περὶ τριᾶδικοῦ Θεοῦ ἀντίληψις ἐκυριάρχησε πάντοτε εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν καὶ ἡ ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξία ἔμεινε πάντοτε πιστὴ εἰς ταύτην. Ἐξ ἀντιθέτου ὁ Καθολικισμὸς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ρωμαϊκοῦ συγκεντρωτισμοῦ ἀφορμήθη ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος τῆς θείας οὐσίας καὶ οὐχὶ τῆς προσωπικότητος τῆς ἐκφάνσεως. Ἐκ τούτου καὶ τὸ «filioque».

2) Ὁ κόσμος θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶχε ἰδίαν αἰώνιαν ὑπόστασιν, ὅπως ἐδόξαζον οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες φιλόσοφοι. Ἐκ τῆς βασικῆς ταύτης θέσεως προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι κάτι τὸ αὐτοῦπαρκετον ἀλλὰ κάτι τὸ ἐνδεχομενικόν, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς δυνατότητος. Δὲν εἶναι ἀμετακίνητος μοῖρα ὁ κόσμος καταπιέζουσα τὸν ἀνθρώπου, ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον παρέχει χώραν διὰ τὴν δράσιν μέσα εἰς αὐτὸν ἡ ἀνθρώπινος ἐλευθερία. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀπαλλάσσει τὸν ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς δέρας καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν ἐναντὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Τοιοῦτοτρόπος ἔδωκε τὴν μεταφυσικὴν βάση διὰ τὴν προχωρήσιν σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἀνθρώπινη εἰς τὴν διὰ τῆς πειραματικῆς ἐρεύνης ἀνίχνευσιν τῶν μυστικῶν τῆς φύσεως.

3) Ὁ κόσμος καὶ ὁ ἀνθρώπος διοικούνται ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας. Περὶ προνοίας εἶχον ὁμιλήσει καὶ οἱ Νεοπλατωνικοὶ καὶ οἱ Πλάτων. Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὅμως ἡ θεία Πρόνοια λαμβάνει χαρακτῆρα ὅλος προσωπικόν. Ὁ Θεὸς ἐπιτελεῖται τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσωπικὴ ὑπόστασις, ἐρχομένη εἰς σχέσεις μὲ πρόσωπα.

4) Ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς πνευματικὴ, ἀθάνατος, προσωπικὴ ὄντοτις, μέσα εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ὁποίας ἔχει ἐμφυτευθῇ ἡ ἐλευθερία. Διὰ τῆς ἐξάρσεως τῆς ἐλευθερίας ἀνοίγει ὁ Χριστιανισμὸς νέους ἠθικοὺς ὁρίζοντας.

5) Αἱ σχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπου ἐκλαμβάνονται ὡς σχέσεις ἀγάπης. Κατόπιν τούτου ἡ ἀνθρώπινη προσωπικότης λαμβάνει ἀξίαν καὶ νοεῖται ὡς κέντρον τῆς φύσεως. Εἰσάγεται τοιοῦτοτρόπος ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς ἐν τῇ φύσει. Ἡ ἐκτίμησις, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὴν ἀνθρώπινον προσωπικότητα, καθίσταται ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἀνθρωπολογία ὡς ἰδιαίτερος φιλοσοφικὸς κλάδος. Τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς ἀνθρωπολογίας εἶναι τὰ χριστιανικὰ συγγράμματα «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» τοῦ Νεμεσίου καὶ τὸ «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Διὰ τῶν ἀντιλήψεων τούτων παρεσχέθη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἡ δυνατότης νὰ ἐνωσῶνται τὰ ἀνθρωπιστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

6) Ἡ διδασκαλία περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ παρέσχε νόημα εἰς τὴν ἀνθρώπινον ὑπαρξιν καὶ ἱστορίαν. Τοιοῦτοτρόπος ἐδημιουργήθη νέα φιλοσοφικὴ μάθησις, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.

7) Ἡ ἐξάρσις τῆς ἀξίας τῆς ἀγάπης παρέσχε τὴν βάση νὰ δημιουργηθῇ νέος πῖναξ κοινωνικῶν ἀρετῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν νοεῖται ὡς σχέση συναισθηματικὴ, ὁ συναισθηματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει ἀξίαν. Τὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου παύουν νὰ θεωροῦνται ὡς ἀπόβλητα πάθη καὶ ἐκλαμβάνονται ὡς ἐνδείξεις μαρτυροῦσαι περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.

8) Ἐπειδὴ ὡς μέσον πρὸς ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς βηθκευτικὴν τελείωσιν θεωρεῖται ἡ πίστις, ἥτις ἀποτελεῖ ἐκδηλώσιν θεληματικῆς βουλήσεως, καὶ ὁ βουλητικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου ἐξυψοῦται. Ἡ παλαιὰ φιλοσοφία ἐξετίμα τὸ διανοητικὸν τμήμα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς περισσότερο ἀπὸ τὸ συναισθηματικὸν καὶ τὸ βουλητικόν. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπέρχεται ἰσοτιμία τῶν ψυχικῶν συστατικῶν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

9) Ἡ ἰδέα τοῦ θεανθρώπου καὶ τῆς θεώσεως ἀνυψώνει τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτόν του, δημιουργεῖ δὲ αἰσιοδοξίαν ὡς πρὸς τὸν τελικὸν τοῦ ἀνθρώπου προορισμόν.

10) Ὁ χρόνος νοεῖται ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων οὐχὶ ἐκτελῶν κυκλικὴν κίνησιν, ἀλλ' ὡς τείνων δι' εὐθυγράμμου πορείας νὰ μεταλλάγῃ εἰς αἰωνιότητα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι διὰ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος εἰσάγονται νέα ἀντιλήψεις εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐγκαινιάζεται νέα περίοδος αὐτῆς. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία προσφέρει δόξαληπον τὸν μεθεσολογικὸν τῆς ἐξοπλισμὸν καὶ τὰ εὐρήματά της διὰ τὴν νέαν ἀνασυγκρότησιν. Ἡ νέα φάσις τῆς φιλοσοφίας παρέχει τὴν δυνατότητα νὰ ἀναπτύχθωσιν καὶ αἱ ἐπιστήμαι, διότι αὐταὶ θεωροῦνται ὡς δυνατόν νὰ ἀναπτύχθωσιν διὰ τὸν γνωστικὸν μέσον τὰ ὁποῖα ἔχει εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ὁ ἀνθρώπος, χωρὶς νὰ ἀπαιτηθῇ καὶ ἄμεσος φωτισμὸς ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Ἰουστίνον καὶ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, καὶ συνεχίζεται μὲ τὸν Ὁριγόν καὶ διὰ τὸν Καππαδοκίαν καταγομένον Βασίλειον, Γρηγόριον τοῦ Θεολόγου καὶ Γρηγόριον Νύσσης. Εἰς τὴν Δύσιν ἡ μετατροπὴ τῆς φιλοσοφίας συνετελέσθη διὰ τοῦ Αὐγουστίνου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου τυχάνει ἐντονωτέρα ἡ ἐπίδρασις τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ.

Ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία κατεκρίθη ὡς ὑποτάξασα τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν δογματικὴν. Ὑποστηρίχθη ὅτι αἱ δογματικαὶ προτάσεις παρακλύουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως, εἰσάγουσιν αὐθαρέτως θεμελιώδεις δοξασίας ἀντιθέτους πρὸς τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Ἀλλὰ μία τοιαύτη ἀντίληψις περὶ τῶν δογμάτων εἶναι ὅλος ἐσφαλμένη. Τὸν ὄρον «δόγμα» παρέλαβον οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος (τοῦ 4ου αἰῶνος) ἔχει ἐξάρει τὴν προέλευσιν τοῦ ὅρου τούτου ἐκ τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας, γράφων: «Τὸ δόγματις ὄνομα τῆς ἀνθρώπινης ἐκείνης βουλῆς τε καὶ γνώμης. Ὅτι δὲ τοῦτ' οὕτως ἔχει μαρτυρεῖ μὲν ἱκανῶς ἡ δογματικὴ τῶν ἱστανῶν τέχνη, μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων δόγματα. Ὅτι δὲ καὶ τὰ συγκλήτω δόξαντα ἔτι καὶ νῦν δόγματα συγκλήτω λέγονται οὐδένα ἀγνωεῖν οἶμαι». Ἐπίσης καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἀναγνωρίζει ὡς χαρακτηρίζουσιν τοὺς Ἕλληνας τὴν μονομερῆ ἀντίληψιν τὴν ὑποστηρίζουσιν ὅτι ἡ εὐσέβεια ἐκφορεῖται διὰ δόγμάτων: «Τὸ δὲ ἐν δόγμασι δεινὸν μόνον οἰεσθαι τὴν εὐσέβειαν εἶναι τίνος οὕτως ἴδιον ὡς τῶν Ἑλλήνων ἐστίν». Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστορικὸν τῆς δογματικῆς Χάρνακ, τὰ δόγματα εἶναι θεμελιώδεις ἀλήθειαι, δοξασαί. Θεωρητικαὶ προτάσεις καὶ πρακτικοὶ κανόνες, «αἵτινες στηρίζονται ἐπὶ μιάς αὐθεντίας, διὰ τῆς ὁποίας προσλαμβάνουν δι' ἐκείνους οἵτινες τὰς ἀναγνωρίζουν τὴν σημασίαν μιάς θεμελιώδους ἀληθείας». Ἡ βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζονται τὰ δόγματα, εἶναι ἡ ἀποκάλυψις, ἡ γενομένη διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Γραφῶν. Τὰ δόγματα ἔχουν καὶ κοινωνικὴν, κατὰ τὸν Χάρνακ, σημασίαν διότι συνενώνουν τοὺς ἀναγνωρίζοντας αὐτὰ εἰς μίαν κοινότητα. Ἡ ἐπίδρασις τῶν δογμάτων ὡς πρὸς τὴν συστηματικὴν σύνταξιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ βηθσκευτικῶν ἐνοιῶν κυρίως, εἶναι καθοδηγητικὴ καὶ ταξιθε-

τική. Ὁ Ε. Γκίλσον εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὸ πνεῦμα τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας» καθορίζει λίαν εὐστόχως τὸν ρόλον τῶν δογματῶν, γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ ἀποκεκαλυμμένον δόγμα ἐνοποιοῖ τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν ὁδηγοῦν ταύτην εἰς τελειότητα, κατὰ κάποιον τρόπον, ὅπως εἰς τὸ σύστημα τοῦ Καντίου αἱ ἰδέαι τοῦ καθαροῦ λόγου ἐνοποιοῦν τὰς ἐννοίας τῆς νοήσεως ἢ μᾶλλον ὅπως οἱ μῦθοι ἀποτελοῦν εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν τελειότητα τῆς φιλοσοφίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πίστις εἶναι ἀπόλυτος βεβαιότης, ἡ ἐνόησις τῆς σκέψεως εἰς τοὺς χριστιανικοὺς φιλοσόφους εἶναι πολὺ τελειότερα, παρὰ εἰς τὸν Καντίον καὶ τὸν Πλάτωνα». Τὰ δόγματα ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐσχάτας ἀληθείας καὶ διὰ τοῦτο οὐδόλως παραβάλλονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῆς σκέψεως. Εἰς πᾶσαν φιλοσοφίαν ὑπάρχουν τὰ λεγόμενα ἐσχάτα καὶ πρῶτα δεδομένα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὰ ὅρια τῆς σκέψεως. Μόνον εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου ἰδεοκρατίας, τὸ εἰς παντοδυναμίαν ἐξικνούμενον ὑπερβατικὸν ἐνῶ ἔχει καὶ τὴν ἐκκίνησιν καὶ τὸ τέμα. Μόνον λοιπὸν ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμὸς καὶ ὁ ἀπόλυτος ἰδεοκρατία δύναται νὰ ὑποστηρίξη ὅτι αἱ δογματικαὶ ἀλήθειαι, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῖ ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀποδιδόνουν δεσμευτικὰ διὰ τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῆς σκέψεως.

Ἐκτός τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἀντιλήψεως, ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν καὶ ἡ ἐσφαλμένη γνώμη ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ἐπικρατεῖ μονομερῶς ὁ πλατωνικὸς μυστικισμὸς. Ἐν πρώτοις θὰ εἴχε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ ἐκφρασις «πλατωνικὸς μυστικισμὸς» δὲν εἶναι ὁρθή. Ἡ «θεωρία», περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι μυστικιστικὴ κατὰστασις. Περί μυστικισμοῦ εἰς ὅλως ἰδιάζουσιν σημασίαν δύναται νὰ γῇ ἡ λόγος μόνον προκειμένου περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν περιγραφόμενης κατὰστάσεως τῆς ἐκστάσεως. Εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων εἰσεχώρησαν νεοπλατωνικὰ στοιχεῖα. Ἄλλ' αἱ μυστικαὶ τάσεις δὲν ἀποτελοῦν κύριον γνώρισμά της. Ἦδὼν ὁ Κλήμης εἶχεν ὁμιλήσῃ περὶ μίας θεωρίας, εἰς ἣν δύναται νὰ ὑψωθῇ διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς ψυχικὴν κατὰστασιν, ἀπορρέουσαν ἀπὸ τὸ βρῆσκειν συναισθήματα. Πρόκειται περὶ κατὰστάσεως τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ πιστὸς Χριστιανὸς εἰς οἰανδήποτε ὁμολογίαν καὶ ἂν ἀνήκῃ. Καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολὴν σημειοῦται ἡ παρουσία μυστικιστικῶν τάσεων, ὅπως καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἐκεῖ μάλιστα ἐξηπλώθη περισσώτερον ὁ μυστικισμὸς, διότι εἰσέχθησαν πολλὰ νεοπλατωνικὰ μυστικιστικὰ στοιχεῖα διὰ τοῦ Ἀρμενισμοῦ κατ' ἀρχὰς καὶ διὰ μεταφράσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου κατόπιν. Ἀλλὰ ὁ μυστικισμὸς δὲν ἀποτελεῖ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸ τέμα ἰδίᾳ τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν ἐρευνῶμεν, διὰ τοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Γενναδίου εἶχον ἀποκορυφθῇ αἱ μυστικιστικαὶ ροπαὶ καὶ ἐσημειώθη ὁ ἐπικρατισμὸς τοῦ πλατωνικοῦ καὶ ἀριστοτελικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ κίνημα τῶν ψυχαστῶν καὶ χαρακτηρίζουν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὡς μυστικιστικὴν. Παραβλέπουν ὅτι τὸ ἐν λόγω γεγονός ἀποτελεῖ περιωρισμένην σημασίαν ἐκδύλωσιν τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἐκτός τούτου καὶ ἡ σύγχρονος δράσις τῶν ὀρθοδόξων Ρώσων θεολόγων καὶ στοχαστῶν τῆς διασποράς Σολοδιέφ, Μπουλκάκωφ καὶ Μπερντιάεφ, γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἀποδοθῇ μυστικακῶς καὶ Μπερντιάεφ τὴν βυζαντινὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' εἶναι ὁλως πεπλανημένη ἡ ἀντιλήψις ὅτι ἡ συνέχεια τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν παλαιὰν ἢ τὴν σύγχρονον Ρωσίαν. Ποίαν συνέχειαν θὰ εἴχεν ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκκινούμεντες ἀπὸ τὰς δοξασίας, εἰς τὰς ὁποίας εἶχε καταλήξει ὁ Γενναδιὸς καὶ ὁ Πλήθων. Τὴν πραγματικὴν δὲ συνέχειαν τῆς δυνάμεθα νὰ τὴν παρακολουθῶμεν μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ εἰς τὸ ἐξ αὐτῆς ἀφορμηθὲν δημιουργικὸν ἔργον τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις, ἥτις παρετηρήθη περὶ τὸ 1900 ἐν Ρωσίᾳ, ὀφείλεται εἰς μονομερὴ ἐπίδρασιν ἐνὸς μόνου κλάδου τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Λίαν ἀπερισκέπτως ἐκφέρεται προσέτι ὑπὸ πολλῶν, καὶ ἡμετέρων καὶ ξένων, ἱστορικῶν ἢ κατηγορία ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία ὑπῆρξε τυποκρατικὴ. Οἱ ἐπικριταὶ τῆς ἀνευρίσκον διτλήν τυποκρατίαν («Φορμαλισμὸς»), ἥτοι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου. Κατηγοροῦνται οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τοῦ μεσαίωνα ὅτι δὲν ἔγραψαν εἰς «τὴν ζωντανὴν μπηκὴν τῶν γλῶσσων». Ἡ αἰτία αὐτῆς εἶναι ἐπιτολαία, ἀντιϊστορικὴ καὶ ἄδικος. Ἡ ἀξίωσις νὰ διατυπωθῶν εἰς «τὴν μπηκὴν» γλῶσσαν φιλοσοφικοὶ στοχασμοὶ ἀποτελεῖ παραδοξότητα, ἂν μὴ παραλογισμὸν. Μητρικὴ γλῶσσα εἶναι τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῖται κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνατροφῆς τοῦ παιδιοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις χρησιμοποιοῖ πάντοτε ἀνωτέρας μορφῆς καὶ εὐρύτερας ἐκφράσεως γλωσσικῶν ὄργανων. Εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ὅστις συνετρίβει ἀδιαλείπτως ἰδίαν φιλοσοφικὴν παράδοσιν, εἶχε διαμορφωθῇ καὶ γλωσσικὴ φιλοσοφικὴ παράδοσις, ἥτις ἦτο ἀδύνατον νὰ διακοπῇ. Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, εἰς τὸ ὁποῖον διεννοοῦντο καὶ ἔγραψαν οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀποτελεῖ ζῶσαν καὶ ὁμιλουμένην κατὰ παράδοσιν εἰς τὰς σχολὰς διάλεκτον. Οἱ χρησιμοποιοῦν-

τες τοῦτο δὲν εἶχον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἔκαμον χρῆσιν νεκρᾶς γλώσσας. Ἡ χρῆσις ἄλλως τε τῆς λογίας γλώσσας εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς τελετουργίας ἐνίσχυε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ζώσης γλώσσας. Ἡ διαρκὴς ἀφ' ἑτέρου ἀναδρομὴ εἰς τὰ ἀρχαία πρότυπα, ἐνεδυνάμωνε τὴν ἀντοχὴν τοῦ ἐν χρήσει κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ συγγραφὴν ἰδιοῦματος. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὴν ὁποίαν παρετρίετο ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρα διαφορά μεταξὺ τῶν λαλουμένων νεολατινικῶν ἰδιοῦματων καὶ τοῦ ἐκφραστικοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου, ἥτοι τῆς λατινικῆς γλώσσας, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραψαν καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα οἱ δυτικοὶ φιλόσοφοι. Συνεπῶς εἶναι ἄδικον νὰ ἐκφέρωμεν τὴν κατηγορίαν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν χρησιμοποίησιν νεκροῦ γλωσσικοῦ ὄργανου μονομερῶς κατὰ τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας, παραγκυρίζοντες τὴν ἀδύνητον ἱστορικὴν ἀνάγκην, ἥτις διαμορφώνει τὰς ἐκάστοτε κατὰστάσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ μομφὴ ὅτι συναντῶμεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν τυποκρατίαν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ἐλέγχεται ἀνακριθῆς. Οὐδεὶς διενόηθη μέχρι τούδε νὰ διαμορφωθῇ τὴν δημιουργικὴν ἐναρμονιστικὴν ἐργασίαν, ἥτις ἐσημειώθη κατὰ τοὺς πρώτους πέντε χριστιανικοὺς αἰῶνας. Οὐδεὶς ἐπίσης δύναται νὰ ἀρνήθῃ ὅτι ἡ πρώτη εὐρωπαϊκὴ ἀναγέννησις ἀρχίζει νὰ ὑποφύσῃ εἰς τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος. Μένουν συνεπῶς οἱ τρεῖς μεσάζοντες αἰῶνες, 6ος, 7ος καὶ 8ος, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζον πτώσιν τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητος. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονώμεν ὅτι αἱ σελίδες τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι πάντοτε αὐτᾶι. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρρηγοῦνται ἐξάρσεις καὶ καταπτώσεις, πλοῦτος καὶ πένια, δημιουργικότης καὶ στασιμότης. Κατὰ τοὺς σημερινούς αἰῶνας τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διήλθε διὰ μεγάλων περιπετειῶν, ἀγωνιζόμενον νὰ ἀσφαλίσῃ οὐ μόνον τὴν ἐπιβίωσιν τὴν ἰδικήν του, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ἐξῆλθε νικηφόρον κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ ἤρξατο πάλιν τὴν ἀναγεννητικὴν του προσπάθειαν. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ 9ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ἡ ἀπαρχὴ, διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ἐν πλήρει ἀναπτύξει εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφικὴ ἀναγέννησις. Ἡ συμβολὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ παρσιωπηθῇ διὰ λόγους πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν πρὸς τὴν Δύσιν. Σήμερον διασκεδάζονται αἱ προκαταλήψεις καὶ ἀνοίγει νὰ γίνεταί καταφανὴς ἡ πνευματικὴ συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ.

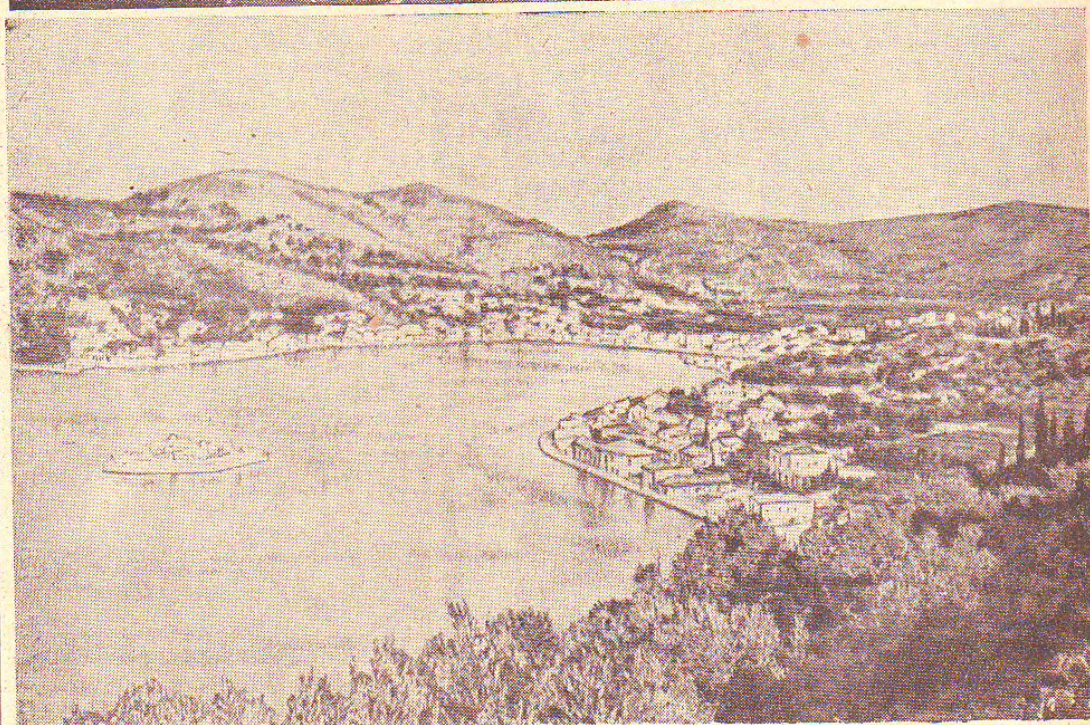
Τὴν ὅλην ὑπὸ ἐξέτασιν πέμπτην περίοδον διαιροῦμεν εἰς τρία μερικώτερα τμήματα. Τὸ πρῶτον τμήμα περιλαμβάνει τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα, ἀποτελεῖ δὲ τὴν ἀκμὴν τῆς ἑλληνικῆς δογματικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ ταύτην συντελεῖται ἡ συγχύσεσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς ἓνα νέον τύπου ἑλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Τὸ δεύτερον τμήμα περιλαμβάνει τὸν 6ον, 7ον καὶ 8ον αἰῶνα, ἀντιπροσωπεύει δὲ τὴν μεσάζουσαν ἐποχὴν τοῦ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου, ὅστις συντελεῖται κυρίως διὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Τὸ τρίτον τμήμα, ἐγκαινιάζομεν διὰ τοῦ Φωτίου καὶ θεματικῶμεν μὲ τὴν ἀλυσὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀποτελεῖ τὴν ἐκδύλωσιν τῆς νέας πρὸς καθολικὴν ἀναγέννησιν τάσεως τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος.

Ὁ 4ος καὶ 5ος αἰὼν τῆς ἀκμῆς τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας.

Αἱ τρεῖς κατευθύνσεις. Κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα σημειοῦται μεγάλη καὶ ἐπιτυχὴς δραστηριότης ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὕτη ὑπερνικάνται αἱ διχογνωμίαι ὡς πρὸς τὸ «Ὁμοούσιον» τοῦ Λόγου πρὸς τὸν Πατέρα, αἰτίνας εἶχον ὑπακινήθῃ ὑπὸ τῆς αἵρεσεως τοῦ Ἀρείου. Ἡ αἵρεσις αὕτη κατεπολεμήθη ὑπὸ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, διότι ὑπεβίβαζε τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς δημιουργημα. Διὰ τοῦ τοιοῦτου ὑποδοσμοῦ κατελύετο ὁ ὑπερφυσικὸς χαρακτὴρ τῆς Τριαδικῆς θεότητος καὶ ὁ Χριστιανισμὸς μετέπιπτεν εἰς πολυθεϊστικὴν θρησκείαν. Αἱ φιλοσοφικαὶ ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν εἶναι στενὰς συνδεμέναι μετὰ τοῦ δογματικοῦ τούτου προβλήματος. Ἐξωτερικῶς ἐξεταζομένη ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις ἐμφανίζει τρεῖς μεγάλας κατευθύνσεις. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κίνησις τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, ἡ δεύτερα ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολῆς. Ἰδιαίτερα δὲ κίνησιν δημιουργοῦν τὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος γράφοντα συγγράμματα τὰ φερόμενα ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου.

Ἡ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας.

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ταύτης ἀποτελεῖ ἡ ἀντιθεσις τῆς ὡς πρὸς τὴν ἐξηγητικὴν μέθοδον τῶν Γραφῶν πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς ὁποίας κύριος ἀντιπρόσωπος, ὅπως ἐλέχθη εἰς τὰ προηγούμενα, ὑπῆρξεν ὁ Ὁριγένης. Ἐνῶ ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ἠκολούθει τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐξεδήλωνε τὴν πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν προτίμησιν της, οἱ ὅπαδοί τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας ἠκολούθουν τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν καὶ προτίμων τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Πρώτος ἱδρυτὴς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς ἀναφέρεται ὁ πρεσβύτερος Λουκιανός, ὅστις εἶχε μορφωθῇ ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Ἐδέσσης. Ἐκ μαρτυρίας τοῦ Εὐσεβίου συνάγεται

Άνω: Ο λιμήν της Πάργας. Κάτω: Αποπία της γραφικής κοινοπόλεως Βαθῦ τῆς Ἰθάκης, ποῦ εἶναι κτισμένη ἀμφιθεατρικῶς εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὁμωνύμου λιμένος. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνος διακρίνεται ἡ νησίς ἢ γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα «Λαζαρέττο», λόγῳ τοῦ ὑφισταμένου ἐκεῖ λοιμοκαθατηρίου.

Πελοπόννησος: Ἀνω: Ἀποψη τῆς Τριπόλεως τῆς μεγαλύτερας πόλεως τῆς κεντρικῆς Πελοποννήσου ποῦ εὑρίσκεται εἰς τὸ ἐκτεταμένον ὄροπέδιον εἰς τὸ σπυριον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὑρίσκοντο ἡ Τεγέα, ἡ Μαντίνεια καὶ τὸ Παλλάντιον. Κάτω ἀριστερά, Χωρικός τῶν πέριξ τῆς Τριπόλεως πωλεῖ εἰς τὴν λαϊκὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως τὰ λεμόνια τοῦ. Εἶναι ἐξοικειωμένος μετὰ τὸν νέον τρόπον ζωῆς, καὶ ἀποφελεῖται ὅλων τῶν διευκολύνσεων ποῦ ἔχει ἐπιφέρει ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐξέλιξις, δὲν ἐννοεῖ ὅμως νὰ ἀποχωρισθῇ τὴν πατροπαράδοτον φουστάνελλαν καὶ τὸ σελάχι τοῦ. Δεξιὰ: Χωρικός τῆς Πελοποννήσου ποζάρει πρὸ τοῦ φωτογραφικοῦ φακοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπαθανάτιζει τὴν ἀνταν ἐν μέσῳ ἐγκατάστασιν τοῦ γέροντος διὰ τὸν εὐτρεπισμὸν τῶν κάτω τοῦ ἄκρων.

δι' ἡ ἵδρυσις τῆς σχολῆς ταύτης ἐγένετο κατὰ τὸ 260. Περί τοῦ Λουκιανῶ λέγεται ὅτι ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ἀντιοχείας Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἀπεδέχθη αἰρετικὰ κακοδοξίας καὶ ἐγένετο πρόδρομος τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρείου. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τινὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀρείου ὁ ἀρειανὸς Εὐσεβίος τῆς Νικομηδείας ἀποκαλεῖται ὑπὸ τὸν αἰρεσιάρχου «συλλουκιανιστὴς» εἰκάζεται ὅτι ὁ Λουκιανὸς ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Ἀρείου. Ὁ Λουκιανὸς εἰσήγαγε τὴν κριτικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔρευναν τῆς Γραφῆς, ἥτο γνώστης τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ προέβη εἰς κριτικὴν ἐκδοσὶν τοῦ κειμένου τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς ἦσαν ὁ Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 392 καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας ἀποθανὼν κατὰ τὸ 429. Εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀντιοχείας κατατάσσεται καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀποθανὼν ἐν τῇ ἐξορίᾳ κατὰ τὸ 427. Μαθηταὶ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας ὑπῆρξαν ὁ Θεόδωρος ὁ Κύρου καὶ ὁ αἰρεσιάρχης Νεστόριος, ὅστις κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου κατὰ τὸ 431 διότι ἐδέχτο ἐν τῷ Χριστῷ δύο πρόσωπα. Ἡ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας εἶναι διὰ δύο λόγους σημαντικὴ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Εἰσήγαγε τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐξηγητικὴν μέθοδον ἀποκρούσασα τὴν ἀλληγορικὴν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐστράφη πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὴν ἀντιοχειανὴν σχολὴν κατατάσσεται ὁ συνταράξας ἐπὶ πολὺ τὴν Ἐκκλησίαν Εὐνόμιος, ὅστις ἐχειροτονήθη κατὰ τὸ 360 ὑπὸ τοῦ ἀρειανίζοντος ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Εὐδοξίου, ἐπίσκοπος Κυζίκου. Ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἀετίου, ὅστις ἀποθανὼν κατὰ τὸ Ἀρείου ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς αἵρέσεως. Κατὰ τὸ 360 ἔγραψεν ὁ Εὐνόμιος σύγγραμμα μὲ τὸν τίτλον «Ἀπολογητικὸς». Ἐναντίον τοῦ συγγράμματος τούτου ἀντεπεξῆλθεν ὁ μέγας Βασίλειος διὰ τοῦ «Ἀνατρεπτικοῦ» του. Ὁ Εὐνόμιος ἀνταπήντησε διὰ συγγράμματος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀπολογία ὑπὲρ Ἀπολογίας» καὶ εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ ἐγράφθησαν ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης οἱ «Λόγοι ἀντιρρητικοὶ πρὸς Εὐνόμιον». Ἡ κυρία δοξασία τοῦ ἥτο ὅτι δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν καὶ νὰ καθορίσωμεν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τὸ ἐκφράζον τὴν οὐσίαν του, εἶναι, ἔλεγεν ὁ Εὐνόμιος ἡ «ἀγεννησία». Εἰς τὴν «Ἀπολογία» του ἔγραψεν: «Εἰς ἐστὶ Θεὸς ἀγέννητος καὶ ἀναρχος πάντων ἐστὶ Θεὸς καὶ κτίστης καὶ δημιουργὸς, πρῶτος μὲν καὶ ἐξαιρέτως τοῦ μονογενοῦς». Τὴν ψυχὴν ὥριζεν ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Νεμέσιος, συνδυάζον τὰς ἀριστοτελικὰς καὶ πλατωνικὰς ἀντιλήψεις ὡς «σώματος ἐν σώματι κτιζομένη». Ἐλλήν. Πατρολ. 40:572. Τὰς δοξασίας του τὰς ὑπεστήριξε χρησιμοποιοῦν τὴν μέθοδον τῆς ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς. Διὰ τοῦτο ἀντικρούουν αὐτὸν ὁ Γρηγόριος Νύσσης ὡμίλησε περὶ «κακοτεχνίας» τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὰ λοιπὰ δὲν ἠκολούθει τὰς ἀριστοτελικὰς δοξασίας. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτον ὅτι ἠθέλησε νὰ ἀνανεώσῃ τὰς ὁρθὰς περὶ ὁρθοθετικῆς διδασκαλίας τῶν παλαιῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἡρακλείτου, χρησιμοποιοῦν καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιχειρήματα, τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὸν «Κρατύλον» τοῦ Πλάτωνος. Διςχυρίζομαι ὅτι δι' ἑκάστον πράγμα ὑπάρχει καὶ ἓν ἀντίστοιχον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὴν οὐσίαν του. Ἡ ὀνοματοθεσία αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἐδημιούργει τὰ ὄντα. Εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων ἐφύτευσε ὁ Θεὸς ἐν σπέρματι ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐκλάστανον τὰ δηλοῦντα τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ὀνόματα. Ταῦτα ὄντα, ἐκφράζον τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι κατὰ τὸν Εὐνόμιον καὶ ἡ λέξις «ἀγέννητος».

Ἡ ὑπὸ τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς χρησιμοποίησις ἀριστοτελικῶν ἀποδεικτικῶν μεθόδων ἔσχεν εὐρυτάτην ἐπίδρασιν εἰς τοὺς ἐκ Συρίας θεολόγους. Διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανοήσιν πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἐχρησιμοποίησε τὰς εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ἀναφερομένας δοξασίας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰς διμιλίας του εἰς τὴν ἐξαήμερον δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης χρησιμοποίησε τὴν μεταῦθ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ ἀριστοτελικὴν διαστολήν καὶ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν περὶ ἀρετῶν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ εἰς τὸν Κύριλλον τὸν Πατριαρχὴν Ἀλεξανδρείας ἀπαντᾷται ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀριστοτελικῶν ἐννοιῶν τῆς δυνάμεως, ἐνεργείας καὶ ἐντελεχείας.

Ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας

Συνεχιστὴς τῆς ὑπὸ τοῦ Ὀριγένης δημιουργηθείσης παραδόσεως ἐμφανίζεται ὁ Καισαρείας Εὐσεβίος (265—340), ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Τὸ γενικώτερον περὶ τὴν ἱστορίαν διαφέρουν τοὺ ἀποδεικνύει τὸ μέγα ἱστορικὸν του ἔργον «Χρονικὸν κανὼν» καὶ ἐπιτομὴ παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων. Τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον ἀπολέσθη, ἀλλὰ διεσώθη ἡ εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασις. Ἡ διασωθεῖσα «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» του μᾶς παρέχει εἰς δέκα βιβλία ἐξιστόρησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων μέχρι τοῦ 313. Ἀκολουθῶν τὴν παράδοσιν τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὀριγένης ἠσχολήθη μὲ τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας εἰς τὴν μεγάλῃ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης βιβλιοθήκῃ. Τους καρπούς τῶν μελετῶν του διειτύπωσεν εἰς δύο μεγάλα ἀπολογητικὰ του συγγράμματα, εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν» ἐκ 15 βιβλίων καὶ εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν» ἐκ 20 βιβλίων. Ἐναντὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τρεῖς τὴν αὐτὴν μὲ τὸν Κλήμεντα καὶ τὸν Ὀριγῆνην στάσιν ἐκδηλώνων τὴν πρὸς τὸν Πλατωνισμὸν κλίσιν του. Ὁ Πλάτων εἶναι δι' αὐτὸν προφήτης «προφητεῶν τὴν σωτηρίαν

οἰκονομίαν». Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Μωϋσῆς ὑπόστηρίζουν συμφῶνως καὶ συγγενικὰς δοξασίας «σύμφωνα καὶ ὁμοδόξως». Τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ἐκλαμβάνει ὁ Εὐσεβίος ὡς διανοήματα τοῦ Θεοῦ συμφῶνως πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ Λόγος δημιουργεῖ τὰ ἐγκόσμια ὄντα. Εἰς τὸ 31ον κεφάλαιον τοῦ ἐνδεκάτου βιβλίου τῆς «Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς» παραλληλίζει χωρία ἐκ τῆς Γενέσεως πρὸς χωρία τοῦ «Τιμαίου», σελ. 29α, «Τῆς Ἑβραίων Γραφῆς ἐφ' ἐκάστῳ τῶν δημιουργημάτων ἐπιφωνοῦσας καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν... ἄκουε τοῦ Πλάτωνος ὡς φησὶν· εἰ μὲν δὴ καλὸς ἐστὶν ὁδὸς ὁ κόσμος, ὃ τε δημιουργὸς ἀγαθός, ὁ δὲ καλὸς πρὸς τὸ αἰδίον ἐβλεπεν» (Ἐνῷ ἡ ἑβραϊκὴ Γραφὴ ἐκφράζει ὡς ἐπιφώνησιν ἐξ ἀφορμῆς ἐκάστου τῶν δημιουργημάτων· καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι ἡτο ὡραῖον... ἄκουε κατὰ ποῖον τρόπον ἐκφράζεται καὶ ὁ Πλάτων· ἂν ὁ παρὼν κόσμος εἶναι ὡραῖος, καὶ ὁ δημιουργὸς ἀγαθός, εἶναι φανερόν ὅτι κατασκευάζων αὐτὸν, εἶχε στρέψει τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ αἶδιον). Καὶ ἀπὸ ἠθικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως παραλληλίζει τὸν Μωϋσεᾶ πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλάτωνα πρὸς τὸν Παῦλον. Ἐκφράζει δὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἰδεώδης πλατωνικὴ πολιτεία ἔχει ὡς ἀντίστοιχον πραγματοποιήσιν τῆς τὴν θεοκρατικὴν πολιτείαν τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ.

Ἀπὸ τὰς ὠριγενεῖας διδασκαλίας ἀπειμακρύνθη καὶ ἔλαβε πολεμικὴν στάσιν κατ' αὐτῆς ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ ἐν Λυκίᾳ Ὁλύμπου Μεθόδιος, ἀποθανὼν ὡς μάρτυς κατὰ τὸ 310. Καὶ οὗτος κλίνει πρὸς τὸν Πλατωνισμὸν, γράφει δὲ εἰς διαλογικὸν ὕψος τὰ συγγράμματά του. Εὐρίσκονται ὁμως παρ' αὐτῷ ἱχνὴ ἐπιδράσεων ἐκ τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας, διότι δεχεται ὡς ἀσώματων οὐσίαν μόνον τὸν Θεόν, θεωρῶν τὴν ψυχὴν ὡς «σῶμα νοερόν».

Εἰς τὴν Ἀλεξανδρινῇ σχολῇ δύναται νὰ καταταχθῇ καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος (295—373). Περί τῶν σπουδῶν του οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἀναφέρει εἰς τὸν ἐγκωμιαστικὸν του λόγον «ὀλίγα τὸν ἐγκύκλιον φιλοσοφίας τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασιν τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν» (ἡσχολήθη ὀλίγον μὲ τὰ ἐγκύκλια φιλοσοφικὰ μαθήματα διὰ νὰ μὴ φαίνεται ὅτι εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀμέτοχος αὐτῶν). Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ἰσχυροτάτη προσωπικότης, ἐμφερούμενη θερμῆς πίστεως. Ὑπῆρξεν ὁ ὑποστηρικτὴς τοῦ δόγματος τοῦ Ὁμοουσίου καὶ διεξήγαγε σκληροτάτους ἀγῶνας κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ. Κεντρικὸν σημεῖον τῆς διδασκαλίας του ὑπῆρξεν ἡ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ λύτρωσις τῆς ἀνθρωπότητος. Λέγει περὶ τοῦ Χριστοῦ «Οὐκ ἄρα ἄνθρωπος ὡς ὑπερὸν γέγονεν Θεός, ἀλλὰ Θεὸς ὡς ὑπερῶν γέγονεν ἄνθρωπος, ἵνα μᾶλλον ἡμᾶς θεοποιήσῃ». Διὰ τοῦτο Ἀθανάσιος ὑπερνεκρήθησαν τὰ ὑπολείμματα τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπομείνει εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ὀριγένης καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας ἀπὸ τὰς νεοπλατωνικὰς θρησκευτικὰς δοξασίας. Ἐδραιούται καὶ ἀποσφηνίζεται διὰ τοῦ Ἀθανασίου ἡ ἐννοία τῆς «θεοποιήσεως». Δὲν γίνεται ὁ ἀνθρώπος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του Θεός, ἀλλὰ θεοποιεῖται ἀπὸ πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἡ τοιαύτη ἀνύμωσις τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται διὰ τῆς πίστεως, ἥτις ἐπιφέρει ἐξ ὁλοκλήρου ἀλλαγὴν τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ τελείωσις προϋποθέτει τὴν συνεχῆ ἐν δύο παραγόντων, τῆς λυτρωτικῆς ὑπερφυσικῆς θείας χάριτος καὶ τῆς βουλητικῆς τοῦ ἀνθρώπου συγκαταθέσεως. Διὰ τὸν διδασκαλίαν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καθωρύσθη ἐπακριβῶς τὸ νόημα τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ τῆς πρακτικῆς εὐσεβείας. Ἡ νοεὶς τὸν δρόμον διὰ νὰ ἰδρῶθῃ μία νέα περὶ ἠθικοῦ βίου διδασκαλία, ὅπως τὴν ἀνέπτυξε κατόπιν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος.

Ἐπὶ τῆς κατευθύνσεως τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Ὀριγῆνης, ὅπως ἀπεκαθάρθη διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἀθανασίου, ἐδίδασαν καὶ οἱ τέσσαρες μεγάλοι ἐκ Καππαδοκίας θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι, ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ὁ Ἰκόνιος Ἀμφιλόχιος. Καίτοι ἀποκλίνουν περισσότερο πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν πλατωνισμὸν, παρέχοντες σημαντικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς, ἐκ τῶν Ἀριστοτελισμῶν. Εἶναι καὶ οἱ τέσσαρες μεγάλης αὐτοτελείας καὶ δημιουργικότητος στοχασταί, ἀνεκπροσωπῶντες ἀναμφισβητήτως τὴν ἀκμὴν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὑπῆρξαν γνῶσται τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ εἶχον ἀσχοληθῇ μὲ τὰ Πλατωνικὰ συγγράμματα ἰδίως δὲ μὲ τὴν «Πολιτείαν», «Φαίδωνα», «Συμπόσιον», «Τιμαίον» καὶ «Κρατύλον». Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς εἶχον καταρτίσει ἀνθολογίαν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὀριγένης, εἰς τὴν ὁποῖαν ἔδωκαν τὸν τίτλον «Φιλοκαλίας».

Ὁ Μέγας Βασίλειος (330—379) ἐγεννήθη ἐν Καισαρείᾳ καὶ ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν πλησίον τοῦ Λιβανίου καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας πλησίον τοῦ Ἱερμίου. Ἐκεῖ συνεδέθη δι' ἀρρήκτου φιλίας πρὸς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ὡς ἐπίσκοπος ἐπέδειξε μεγάλαν διοικητικὰν χάριν, καὶ ἀνέπτυξεν εὐρυτάτην φιλανθρωπικὴν δράσιν. Διεκρίθη καὶ ὡς συγγραφεὺς συγγραμμάτων δογματικῶν, ἀσκητικῶν, ἐξηγητικῶν, διμυλίων καὶ ἐπιστολῶν. Λίαν ἀξιοσημείωτος καὶ ἀξιολογώμενος εἶναι ἡ πραγματεία του «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων». Διὰ τούτου γίνονται ἀποδεκτὰ τὰ παιδαγωγικὰ ἀνθρωπιστικὰ στοιχεῖα τῶν Ἑλληνισμῶν ὡς μορφωτικὰ μέσα δυνάμενα νὰ ὠφελήσουν τὴν χριστιανικὴν νεολαίαν. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ «Εὐνεία διμυλίας εἰς τὴν Ἑσπέρμερον». Εἰς ταύτας ἔχει ἐγκαταστρεῖ ὁ Βασίλειος τὰς φυσικὰς κο-

σμολογικός και ανθρωπολογικός του δοξασίας. Διαπνέεται από θερμή αγάπη προς την φύσιν, και εμφανίζεται ως ό-
ζυς παρατηρητής των φυσικών γεγονότων. Δεν αρκείται να
αναφέρει παρατηρήσεις τās όποιās έχει παραλάβει έξ άλλων,
αλλά και παραθέτει και ίδικές του παρατηρήσεις. 'Η φύσις
εκτίμαται ως δημιουργήμα τό όποιόν δημιουργήσε διά τής
σοφίας του ό Θεός. Διά τόύ Χριστιανισμού μεταβάλλεται η
άπέναντι τής φύσεως στάσις του ανθρώπου. 'Ενώ ό ειδωλο-
λατρικός κόσμος θεωρεί την φύσιν ως «δαιμονίαν» και κατ-
έχεται από δέος άπέναντί της, ό Χριστιανός θαυμάζει αύ-
την ως βείον δημιουργήμα τό όποιόν αποκαλύπτει την σοφί-
αν του Θεού. 'Εκ τούτου εξηγείται διατί κατά την Χριστιανι-
κήν εποχήν αί είς την φύσιν αναφερόμεναι έρευναι έσημεί-
ωσαν πρόδον. Διότι και κατά την Βυζαντινήν περίοδον η
επί τής φυσικής παρατηρήσεως στηριζόμενη τεχνική ου μό-
νον δεν ώπισθεδρόνησεν, όπως κοινώς πιστευόταν, αλλά ταυ-
ναντίον έσημείωσε πρόδους. 'Ο Μέγας Βασίλειος είς τās
μνημονεύουσας 'Ομιλίās του θέτει τά θεμέλια διά τά δημι-
ουργηθή ή νέα άπέναντι τής φυσικής πραγματικότητας στά-
σις του χριστιανικού κόσμου. Τό σύγγραμμά του τούτο τόν
παρουσιάζει όχι μόνον ως λεπτόν παρατηρητήν, αλλά και
ως γνώστην τών άριστοτελικών φυσιογνωστικών συγγραμμά-
των. 'Ο 'Αυδόςιος τό μετέφρασεν είς την λατινικήν και ή
μετάφρασις αύτή ένέγνετο άφορμή να δημιουργηθή εν τή Δύ-
σει έκτενής φιλολογία αναφερομένη είς τά προβλήματα, ή
τινα έθίγεν ό Βασίλειος. Είναι άφ' έαυτού φανερόν ότι ή
τοιαύτη φιλολογία άπέτελε κίνητρον τό όποιόν ώθει προς
την μελέτην τής φύσεως και τās φυσικές έν γένει σπουδάς.

Ου μόνον είς τά προβλήματα τής φυσικής φιλοσοφίας ήτο
ό μέγας Ιεράρχης έμπειρότατος, αλλά ήδυνάτο να χειρισθή
με καταπλησσουσιν εύχέρειαν τά μεγάλα θεολογικά προ-
βλήματα τά αναφερόμενα είς τό δυνατόν τής γνώσεως τής
ουσίας του Θεού. Αντικρούων ό Βασίλειος τās άρετικές
αντιλήψεις του Ευνομίου, όστις έλεγεν ότι είναι δυνατόν να
γνωρίσωμεν την ουσίαν του Θεού, λέγει οπώς ότι δυνατόν
να γνωρίσωμεν μόνον «τί έστι Θεός». Τοποθετεί δηλαδή, διά
να χρησιμοποισώμεν νεωτερικήν έκφρασιν τό όλον πρόβλη-
μα επί υπαρξιακής βάσεως. 'Η άφετηρία τής θεολογικής θε-
ωρήσεως λέγει είναι ή διαπίστωσις τής υπάρξεως του Θεού,
συνανομένη έκ τών έξ Αυτού άπορρεουσών ενεργειών. Είς
την προς 'Αμφιλόγιον 'Επιστολήν ('Ελλ. Πατρολ. 32, 876,
'Επιστολ. 235) γράφει ό Ιεράρχης: «'Εν δέ τή περί Θεού
πίστι έγκείται μνή ή έννοια ή περί του ότι έστι Θεός: ταύ-
την δέ έκ τών δημιουργημάτων συναγομεν. Σοφόν γάρ και
δυνατόν, και άγαθόν και πάντα αύτού τά άόρατα από τής
του κόσμου κτίσεως νοούντες επιγινώσκουμεν. Ούτω δη και
Δεσπότην έαυτών αύτών καταδεχόμεθα» (Κατά δέ την περί
Θεού πίστιν ποσηγείται μνή ή σκέψις ή αναφερομένη είς τό
ότι υπάρχει Θεός. Αύτην δέ την σχηματίζομεν έκ τών δημι-
ουργημάτων. Διότι αποκτώμεν την επιγνώσιν ότι είναι συ-
φός και δυνατός και άγαθός, νοούντες και όλα τά άόρατα
ιδιωμάτα του επί τή βάσει τής δημιουργίας του κόσμου. Κατ'
αυτών λοιπόν τόν τρόπον δεχόμεθα αύτόν και ως Δε-
σπότην μας). Την αύτην προτεραιότητα είς την ύπαρξιν είς
τό «ότι έστι» θα ίδωμεν κατόπι και παρα τό Γρηγόριον
Νύσσης. 'Ασπυόμενος από τήν υπαρξιακήν ταύτην βάσην
ό Βασίλειος υποστηρίζει ένάντιον τών ευνομιανών ότι ή ού-
σία του Θεού είναι άκατάληπτος είς την ανθρώπινην γνώ-
σιν, διότι αύτη είναι όπως έπλε και ό Παύλος «άπό μέρους»,
ήτοι πεπερασμένη. Είς την ύπ' αριθ. 234 ('Ελλ. Πατρο-
λόγ. 666) γράφει ό Βασίλειος: «'Εγώ δέ, ότι μνή έστιν είδα: τί
δέ ή ουσία, ύπερ διάνοιαν τίθεμαι. Πώς ούν σώζομαι; Διά
τής πίστεως. Πίστις δέ αύτάκης είδέναι, ότι έστι Θεός, ου-
χι τί έστι: και τοίς έκλητούσιν αύτόν μισθαποδότης γίνεται
Είδησις άσα τής θείας ουσίας ή αίσθησις αύτού τής άκατα-
ληψίας: και σεπτόν ου τό καταληθέν τίς ή ουσία, άλλ' ότι
έστιν ή ουσία» ('Εγώ δέ, γνωρίζω ότι υπάρχει ό Θεός, τί δέ
είναι ή ουσία του, αυτό τό θεωρώ ότι κείται υπέρνω τής
διανοίας. Πίστις δέ παρουσιάζουσα αύτάρκειαν είναι τό να
γνωρίζω ότι υπάρχει Θεός, ουχι τό να γνωρίζω τί είναι ό
Θεός. Και είς εκείνους οι όποιοι τόν άναζητούν πληρώνει μι-
σθόν ως ανταπόδοσιν. Γνωστοποίησις λοιπόν προεργουμένη
έκ τής θείας ουσίας είναι τό να αισθανώμεθα ότι είναι άκα-
τάληπτος. Και άξιοσέβαστος δεν είναι ή κατανόησις ή έξη-
γήσις την ουσίαν του, αλλά ή κατανόησις ότι ή υπάρχει ή
ουσία). 'Ο Βασίλειος παραιτείται να άναφέρει όντολογικά
περί Θεού χαρακτηριστικά και κάμνει λόγον περί ειδωλομα-
των: ήτοι υπαρξιακών χαρακτηριστικών έκφανομένων διά τής
διανοίας αύτού. Τοιαύτα ιδιωμάτα είναι «τό φερόν, τό
φιλόφρον, τό δικαίον τό δημιουργικόν τό προγινώστικόν
και τό άνταποδοτικόν, τό μεγαλείον και τό ποιοητικόν». Λίαν
άξιοπρόσεκτος είναι και ή μεθοδικός τρόπος διά του
όποιου άποκρούει τό ύπό τών ευνομιακών προβαλλόμενον σφί-
σμα. 'Οι όπταδοί του Ευνομίου έλεγον: «Εί την ουσίαν ή-
γνώσις, αύτόν άνοείς» ('Εάν δεν είσαι είς θέσιν να γνωρί-
ζης τί είναι ό Θεός, άρνήσαι την ύπαρξιν του). Διά τά άνα-
τρέψην τό σφίσμα τούτο ό Βασίλειος χρησιμοποiei την μέ-
θεδον την όποιαν μετεχειρίζετο κατά την μελέτην τών όντο-
λογικών προβλημάτων ό 'Αριστοτέλης. Αύτη συνίσταται είς
την σημασιολογικήν ανάλυσιν του χρησιμοποιουμένου όρου
και είς την κατάδειξιν τής πολλαπλότητας τών έμπειροχμέ-
μων είς αύτόν σημασιών. 'Εν τή προκειμένη περιπτώσει, πα-
ρατηρούς ό Βασίλειος, οι όπαδοί του Ευνομίου δεν λαμβάνουν
ύπ' όψιν τās πολλαπλές σημασίας έκάστου έκ τών όρων
«είδέναι» και «γνώσις»: 'Τό τής γνώσεως άνομα επί πολύ
διαβαίνει... τό μνή κατά άριθμόν! τό δέ κατά μέγεθος, τό δέ
κατά εύαιμν, τό δέ κατά τόν τρόπον τής υπάρξεως, τό δέ
κατά τόν χρόνον τής γενήσεως, τό δέ κατ' ουσίαν» ('Η λέ-

εις γνώσις έχει μέγα πλάτος, αναφέρεται άλλοτε είς τόν ά-
ριθμόν, άλλοτε είς τό μέγεθος, τόν δύναμιν, τόν τρόπον τής
υπάρξεως, τόν χρόνον τής γενήσεως και είς την ουσίαν).
Είναι δυνατόν, λέγει ό Βασίλειος, να γνωρίζω ότι υπάρχει
έν πράγμα, αλλά να μη κατέχω περί αύτού τελείαν γνώσιν
άπό άποφάσεως αίσθητού, ή μεγέθους ή ουσίας. Γνωρίζω να
είπω, όταν ίδω σωρόν άμμου, ότι υπάρχει είς σωρόν άμ-
μου, δεν δύναμαι όμως να γνωρίζω ποιος είναι ό αίσθη-
μός τών κόκκων τής άμμου. Έκαστος άνθρωπος γνωρίζει διά
τόν έαυτόν του ότι υπάρχει, δεν γνωρίζει όμως τί είναι κα-
τά βάθος ή ουσία του έαυτού του. 'Νστε συγχρόνως και
γνωρίζω και άγνώω τόν έαυτόν μου. «Οίδα γάρ εμαυτόν, ό-
στις είμι: ουκ οίδα δέ, καθό την ουσίαν μου άγνώω». Ούτω
λοιπόν γνωρίζομεν ότι υπάρχει ό Θεός, δεν γνωρίζομεν όμως
τί είναι. Δεν χρειάζεται να λεχθών περισσότερα διά τά ά-
ποδείχθη ότι ό Βασίλειος διαστέλλει την ύπαρξιν από την
ουσίαν, και ότι προκειμένου περί τής γνώσεως του Θεού οι-
δει την προτεραιότητα είς την υπαρξιακήν διαπίστωσιν.

'Ο Γρηγόριος ό Ναζιανζηνός (329 - 390)
ύπηρεζε πολυμερές φύσις. 'Ησχολήθη με την εκκλησιαστικήν
ρητορικήν, με την ποίησιν και την θεολογικήν φιλοσοφίαν.
'Εκ τών δογματικών του λόγων οι σημαντικώτεροι είναι οι
ύπ' αριθ. 27—31. Δι' αυτών υπερασπίζει τό Τριαδικόν δόγ-
μα κατά τών όπαδών του Ευνομίου και του Μακεδονίου. 'Ις
φιλόσοφος κλίνει προς τόν πλατωνισμόν. Είς τόν δεύτερον
θεολογικόν του λόγον (κεφ. 3—4) όμιλών περί του άκατα-
λήπτου του Θεού αναφέρεται είς τά ύπό τού Πλάτωνος έν
τό διαλόγω «Τιμαίω» (28 C) λεγόμενα γράφον τά άκόλου-
θα: «Θεόν νοήσαι μνή χαλεπόν φράσαι δέ άδύνατον, ως είς
τόν παρ' 'Ελλησι θεολόγων έφιλοσόφησεν ουκ άτέχνως ουκ
δοκει, ίνα και κατειληφέναι δόξη τώ χαλεπώς είπειν, και δια-
φυγόν τώ άνεκφράστω τόν έλεγχον. 'Αλλά φράσαι μνή άδύνα-
τον, ως ό έμός λόγος νοήσαι δ' άδυνατώτερον» (Να νοήση
κανείς τόν Θεόν είναι δύσκολον, να εκφράση δέ διά λόγον
την περί Αυτού νόησιν είναι άδύνατον. Τοιαύτη είναι ή φι-
λοσοφική διατύπωσις την όποιαν παρουσίασε λίαν εντέχνως
είς έκ τών 'Ελλήνων θεολόγων (δηλαδή ό Πλάτων). Τό έκαι-
μεν αυτό, ίνα φανή ότι είχε κατανοήσει τόν Θεόν άφοκ προσ-
έβσε την λέξιν «χαλεπώς», και ίνα διά τής προσθήκης τής
λέξεως «άνεκφράστον» άποφύγην τόν έλεγχον. 'Αλλ' έγω λέ-
γω ότι τό να εκφράσωμεν την ουσίαν του Θεού είναι άδύ-
νατον, άκόμη όμως άδυνατώτερον είναι να τόν νοήσωμεν).
Καταπολεμών τόν νεοπλατωνικόν μυστικισμόν, όστις εδός-
αζεν ότι διά τών έκστατικών καταστάσεων δύναται ή ψυχή να
συνενωθή με τόν Θεόν, διδάσκει ό Γρηγόριος ότι ό Θεός Ι-
σταται υπέρνω πάσης καταλήψεως, ως άπόλυτος υπερβατι-
κή άρχή. Είς τόν μνημονευθέντα λόγον του γράφει: «Ούτως
ούν θεολογείεις καν ής Μωϋσής και Φαραώ θεός, καν μέχρι
τρίτου, κατά τόν Παύλον ούρανό φάσκει και άκούσης άρ-
ρητα ρήματα, καν ύπερ εκείνους άγγελικής τινος στάσεως
τε και τάσεως ήξιωμένους» (Κατ' αυτών λοιπόν τόν τρόπον
θα θεολογήσης, δηλαδή ύπομένους είς την επιγνώσιν του
Θεού έκ τής θεωρίας τής μεγαλοπρεπειας τής φύσεως, έστω
και άν είσαι Μωϋσής, όστις έπείχε θέσιν θεού διά τόν Φα-
ραώ, έστω και άν, όπως λέγει ό Παύλος, ύψώθηκε μέχρι τρι-
τού ούρανό και άκούσης άρρητα ρήματα, έστω και άν υ-
ψώμενος υπέρνω εκείνων κριθείς άγιος να καταταγής είς
ομάδα και τάξιν τινά τών άγγέλων). Και είς τόν Γρηγόριον,
όπως και είς τόν Βασίλειον, εύρίσκομεν την άπαρχήν νεας
θεωρήσεως τής φύσεως, ήτις εκλαμβάνεται ως εκδήλωσις τής
θείας μεγαλειότητος. 'Ο άνθρωπος, λέγει ό Γρηγόριος, ίστω
και άν άναβή μαζί με τόν Μωϋσέα είς τό όρος δεν θα δυνη-
θή να ίδη τόν Θεόν κατά πρόσωπον, αλλά μόνον «τά άόρατα
του Θεού» όπως λέγεται είς την 'Εξοδον. (33, 20—23).
'Ερμηνεύων την φράσιν ταύτην ό Γρηγόριος γράφει: «'Η δ'
έστιν... ή έν τοίς κτίσμασι και τοίς ύπ' αύτού προδεδημέ-
νους και διοικουμένοις μεγαλειότης, ή, ως ό θεός Δαυίδ ά-
νομάζει, μεγαλοπρέπεια. Ταύτα γάρ Θεού τά όπίσθια, όσα
μετ' εκείνον εκείνου γνωρίσματα, ώσπερ αί καθ' ύδάτων ή-
λίου σκιαί και εικόνες τας σαφείς ώσει παραδεικνύσαι
τόν ήλιον, έπει μή αύτόν προσδίδειν οόν τε, τώ άκραφεινί
του φωτός νικώτα την αίσθησιν» (Τούτο δηλαδή την μεγαλι-
ότητα του Θεού, ή όποια εκδηλώνεται μέσα είς εκείνα τά
όποια έχουν τεθή έμπρός απ' αύτόν ως παρακείμενα και τά
όποια διοικούνται ύπ' αύτού Αύτην την άνομάζει: ό θεός
Δαυίδ μεγαλοπρέπειαν. Διότι αύτά είναι τά όπίσθια του
Θεού, όσα δηλαδή έρχονται έπειτα απ' αύτόν ως μέσα διά
να τόν γνωρίσωμεν, όπως ακριβώς αί σκιαί και αί εικόνες
τας όποιās ρίπτει ό ήλιος είς τά ύδατα, διά τών άδεσβαίων
άντικεινισμάτων μας δεικνύων τί είναι ό ήλιος. Διότι
δεν είναι δυνατόν να τόν προστενύσωμεν, άφοκ νικά διά τής
καθαρότητος του φωτός τās αισθήσεις). Είναι φανερόν ότι
την τελευταίαν περί ήλίου εικόνα δανείζεται ό Γρηγόριος ά-
πό τό δεύτερον κεφάλαιον του έδδόμου βιβλίου τής «Πολι-
τείας» του Πλάτωνος, όπου τό άγαθόν παραβάλλεται προς
τόν ήλιον, τόν όποιόν ό έκ τού σπηλαίου άπελευθερωθείς
άνθρωπος προσβλέπει «έν ύδρα» και έν άλλοτριά ήδρα». Διά
τού Χριστιανισμού εισήχθη ή αντίληψις ότι η ουσία ή
περιέχει από την τέχνην διότι ή φύσις είναι θεϊκή ή δέ τέ-
χνη ανθρώπινον δημιουργήμα. 'Ο Γρηγόριος κατεπόλεψε
μετ' έπιμονής την άρετικήν δοξασίαν του Ευνομίου, όστις
ήνευθε ότι έκ τής θεωρήσεως τών δημιουργημάτων τής κτί-
σεως δύναμεθα να ύψώσωμεν είς την επιγνώσιν του Θεού.
'Εκτός τής επιδράσεως τής πλατωνικής φιλοσοφίας σημαίεται
επί τού Γρηγορίου επίδρασις και τών φιλοσοφικών δοξασιών
των Κυνικών.

'Ο έξ 'Αλεξανδρείας κυνικός φιλόσοφος Μάξιμος, έλθών είς

Κωνσταντινούπολιν είχε συνάψει φιλικές σχέσεις με τον Γρηγόριον. Κατά δε τὰς τελευταίας φιλολογικές ἐρεῦνας αἰτίνας ἐγένοντο ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορίου ἐβεβαιώθησαν συχνὰ ἐκ μέρους τῶν Κυνικών ἐπιδράσεις. Γενικῶς ἐξεταζόμενος ὡς φιλοσοφικὴ προσωπικότης ὁ Γρηγόριος παρουσιάζει ἥδus ἀνδρὸς ἀγαπῶντος τὴν ἐλευθέραν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Εἰς τὸν πρῶτον θεολογικὸν τοῦ λόγον γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Φιλοσοφεῖ μοι περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἀχρηστον καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον». Τὸ χωρίον τοῦτο καταδεικνύει ὅτι εἶναι ὅλος ἀσθήρικτος ἡ ἀντίληψις ἥτις ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀπεκρούει τὴν ἐλευθέραν τὸν φιλοσοφικὸν προβλημάτων ἔρευναν.

Γρηγόριος ὁ Νύσσης (335—394). Οὗτος εἶναι ἡ ισχυρότερα φιλοσοφικὴ διάνοια τῆς ἐποχῆς του. Ὡς ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Κατ' ἀρχὰς ἥσκησε τὸ ἐπαγγέλμα τοῦ ρητοροδιδασκάλου, ἔπειτα δὲ κατὰ παρακίνησιν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἠκολούθησε τὸ ἱερατικὸν στάδιον, γενόμενος ἐπίσκοπος Νύσσης. Ὡς συγγραφεὺς ἐπέδειξε μεγάλην πολυμέρειαν, διότι ἔγραψεν ἔργα δογματικά, ἐρμηνευτικά, πολεμικά κατὰ τῶν αἱρετικῶν, πρακτικά, ρητορικά καὶ ἐπιστολάς. Ὁ Γρηγόριος συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς, στηρίζεται δὲ πολλάκις εἰς τὰς γνώμας τοῦ Ἀριγένη. Τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν χρησιμοποιοῖ εἰς τὰ ἠθικά του συγγράμματα. Οὗτω π.χ. εἰς τὸ «Περὶ τοῦ βίου Μωσέως» σύγγραμμά του ρητῶς λέγει, ὅτι ἡ ἐρμηνεία του δὲ ὑψώθη ὑπὲρ αὐτὴν τοῦ γραμματικοῦ νοήματος: «Οὐδὲ Σιών κατὰ τὴν πρόχειρον ἔννοιαν, τὸ θεῖον ἐστὶν οἰκητήριον· ἀλλὰ τινος λεπτοτέρας ἡμῖν χρεία τῆς διανοίας καὶ οὐτερας τῆς ὁμῶς ὡς διδίδειν ἐκ τῆς ἱστορίας ποῖον Χαλδαίων ἢ Αἰγυπτίων πόρρω γενόμενοι, καὶ ποῖας Βαβυλωνίων αἰχμαλωσίας ἀπολυθέντες, τοῦ μακαριστοῦ βίου ἐπιδοσόμεθα» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 304) (Οὐδὲ Σιών, ὅπως εἶναι τὸ γραμματικὸν νόημα, σημαίνει τὸ μέρος ὅπου κατοικεῖ ὁ Θεός. Ἀλλὰ μὲν χρειάζεται κάποια λεπτότερα διάνοια, καὶ κάποιοι οὐτερος ὁφθαλμός, διὰ νὰ διακρίνωμεν ἐκ τῆς ἱστορίας ἀσηγησὸς ὁρμώμενοι, ἀπὸ ποῖους Χαλδαίους ἢ Αἰγυπτίους πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῶμεν καὶ ἀπὸ ποῖαν αἰχμαλωσίαν τῶν Βαβυλωνίων νὰ ἀπελευθερωθῶμεν διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν μακαριστὸν βίον). Ὅπου ὁμῶς πραγματεύεται περὶ δογματικῶν προβλημάτων ἀκολουθεῖ τὴν γραμματικὴν καὶ κριτικὴν μέθοδον τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας. Τοῦτο δηλοῖ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἔργον του «Ἀπολογητικὸς πρὸς Πέτρον τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ περὶ τῆς Ἐξσημέρου», ἐνθα γράφει: «Ταῦτα σοι, ὦ ἀνθρώπε τοῦ Θεοῦ, περὶ τῶν προβληθέντων ἡμῖν ἀπεκρινόμεθα μὴτε τι τῆς γραφικῆς λέξεως εἰς τροπικὴν ἀλληγορίαν μεταποιήσαντες, μὴτε παριδόντες τι τῶν ἀντιτεθέντων ἡμῖν ἀνεξέταστον· ἀλλ' ὡς ἡν δυνατόν μενούσης τῆς λέξεως ἐπὶ τῆς ἰδίας ἐμφάσεως, τὴν τῆς φύσεως εἰρῶν διὰ τῆς θεωρίας τῶν νοημάτων ἠκολούθησαμεν, δι' ὧν τὸ μηδὲν ὑπεναντίας ἔχειν, τὸν δοκούσαν κατὰ τὴν ἐπιπολαιότεραν ἀνάγνωσιν, ἃ συμφωνεῖν ἀλλήλοις, καθὼς ἡν δυνατόν ἀπεδείξαμεν» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 121) (Ταῦτας τὰς ἀποκρίσεις, ὦ ἀνθρώπε τοῦ Θεοῦ, σοὺ ἐδῶκαμεν ἐν σχέσει μετὰ τὰ προβλήματα τὰ ὅποια μὰς ἔθεσε, χωρὶς νὰ ἐρμηνεύσωμεν διὰ τῆς ἀλληγορικῆς μεθόδου καμμίαν λέξιν, καὶ χωρὶς νὰ ἀφίσωμεν τίποτε ἀνεξέταστον ἀπὸ τὰ ἀντιθετὰ ἐπιχειρήματα. Ἀπ' ἐναντίας, λαμβάνοντες τὴν λέξιν εἰς τὴν κυρίαν τῆς σημασίας, διὰ τῆς συζητήσεως τῆς σπουδαιότητος ἐπὶ τοῦ λεκτικοῦ νοήματος ἐμείναμεν πιστοὶ εἰς τὴν φυσικὴν σειράν. Διὰ τούτων ἀπεδείξαμεν, ἐφ' ὅσον μὰς ἦτο δυνατόν, ὅτι ὅσα φαίνονται κατὰ τὴν ἐπιπολαιότεραν ἀνάγνωσιν νὰ διαφωνοῦν, εἰς τὴν πραγματικότητά δὲν διαφωνοῦν, ἀλλὰ συμφωνοῦν).

Ἐξετάζων τὴν πίστιν ἐν ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὴν γνῶσιν, ἀποφαίνεται ὅτι ἡ πίστις, ὅπως διευτυπῶθη εἰς τὴν Γραφὴν καὶ εἰς τὴν «πατρικὴν παράδοσιν», ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὸ ἀδιάφυστον κριτήριον τῆς ἀληθείας. Ἡ πίστις εἶναι ἡ μόνη γνῶσις, ἥτις ἐμφανίζεται ὡς ἀνάλογος, ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τὴν ὅποیان ἔχει ὁ ἄνθρωπος, πρὸς κατανόησιν τοῦ Θεοῦ: «μόνον σύμμετρον ἐστὶ τῇ ἡμετέρᾳ κατανοήσει». Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν πίστιν ὡς ἀνωτέραν βαθμίδα γνώσεως, τότε ἡ ἴα αὕτη ὁμοία πρὸς τὴν εἰδωλολατρικὴν σοφίαν: «οὐδὲν ἔν τῆς ἐλληνικῆς σοφίας διήνεγκεν». Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῇ διὰ τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν μεθόδων τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῖ ἡ ἔρευνα τῆς φύσεως. Ἡ ἐρευνῶσα τὴν φύσιν ἀνθρωπίνη γνῶσις μεταβάλλει τὸ ἐρευνώμενον εἰς ἀντικείμενον τὸ ὅποιον ποθεῖ νὰ κατακυριεύσῃ καὶ νὰ μεταβάλῃ εἰς κτῆμα τῆς, ὅπως ὁ ἔμπορος τὸ ἐμπορεύμα: «Ἡ μὲν γὰρ γνῶσις ὡς ἐμπορικὴν τινα τὴν διάθεσιν ἔχει», γράφει ὁ Γρηγόριος εἰς τὸ «Πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρρητικὸς» (Ἡ γνῶσις ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν διάθεσιν νὰ καταστήσῃ κτῆμα καὶ ἰδιοκτησίαν τῆς τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως). Ὁ Γρηγόριος καταπολεμεῖ τὴν στωικὴν περὶ «καταληπτικῆς φαντασίας» θεωρίαν καὶ παρατηρεῖ ὅτι τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς γνώσεως ἐκλαμβανόμενης ὡς κατοχῆς, εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἐπιθυμίας πρὸς κτήσιν καὶ κατοχὴν. Ἄν λοιπὸν διατηρούντες τὴν ἐμπορικὴν διάθεσιν προσπαθῶμεν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, τὸν μεταβάλλομεν εἰς ἀντικείμενον καὶ περιπίπτομεν εἰς ἀσεβή, εἰδωλολατρείαν, διότι τὴν ψὴν τῆς διανοίας μὰς σὺλληψιν ὑψοῦμεν εἰς εἰδῶλον «εἰδωλοποι-

οῦμεν» τὴν ἰδικὴν μὰς «ὑπόνοιαν». Τυχάνει ὅλος φανερόν ὅτι ὁ Γρηγόριος προλαμβάνων τὰς ἀντιλήψεις τῶν νεωτέρων ὑπαρξιστῶν ἀποκρούει τὴν λεγομένην «ἀντικειμενικοποίησιν», τὴν τᾶσιν δηλοῦν τὴν ὅποیان ἔχει ἡ ἀνθρωπίνη διανοήσις νὰ ἐκλαμβάνῃ τὰ πάντα ὡς ἀντικείμενα. Ὁ Θεὸς ὁμῶς, λέγει, δὲν δύναται νὰ καταστή ἀντικείμενον τῆς γνώσεως. Εἰς τὸ σύγγραμμά του τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Μωσέως ὡς γράφει: «Ἰδιὸν δὲ γνώρισμα τῆς θείας φύσεως ἐστὶ τὸ πάντως ὑπερκεῖσθαι γνωρίσματος. Ὁ τῶν γνωσκόμενων τι τὸν Θεὸν εἶναι οἰόμενος, ὡς παρατραπείς ἀπὸ τοῦ ὄντος, πρὸς τὸ τῇ καταληπτικῇ φαντασίᾳ νομισθῆναι εἶναι, καὶ ζωὴν οὐκ ἔχει. Τὸ γὰρ ὄντως ὄν ἡ ἀληθὴς ἐστὶ ζωὴ. Τοῦτο δὲ εἰς γνῶσιν ἀνέφικτον. Εἰ οὖν ὑπερβαίνει τὴν γνῶσιν ἡ ζωοποιὸς φύσις, τὸ καταλαμβάνομενον πάντως ζωὴ οὐκ ἐστίν. Ὁ δὲ μὴ ἐστὶ ζωὴ, παρεκτικὸν γενέσθαι ζωῆς, φύσιν οὐκ ἔχει» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 404) (Ἰδιὸν δὲ γνώρισμα τῆς θείας φύσεως εἶναι τὸ ὅτι κεῖται ὑπὲρ αὐτῆς οὐδὲποτε γνωρίσματος. Ἐκεῖνος ὅστις φαντάζεται ὅτι ὁ Θεὸς συγκαταλέγεται εἰς τὰ ἀντικείμενα τὰ δυνάμενα νὰ γνωρισθῶν, ἐπειδὴ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον ὄν καὶ καταντᾷ εἰς τὸ ὄν τὸ ὅποιον ἐμφανίζει ὡς ὑπάρχον ἡ καταληπτικὴ φαντασία, ἀποστερεῖται τὴν ζωὴν. Διότι τὸ ὄντως ὄν εἶναι ἡ ἀληθινὴ ζωὴ, μέχρις αὐτῆς δὲ δὲν δύναται νὰ φθάσῃ ἡ γνῶσις. Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἡ παρέχουσα τὴν ζωὴν φύσις ὑπερβαίνει τὴν γνῶσιν, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δύναται νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ κἀμῃ κτῆμα τῆς ἡ γνῶσις, δὲν εἶναι ζωὴ. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ζωὴ, ὡς ἐκ τῆς ἰδίας του φύσεως δὲν δύναται νὰ παρᾶσχη ζωὴν).

Ὁ Γρηγόριος καταπολεμεῖ τοὺς Γνωστικούς, οἵτινες ἐδίδασκαν ὅτι διὰ τῆς διανοητικῆς του ἱκανότητος ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ κατανοήσῃ τὸν Θεόν. Τὸν Θεὸν ἐκλαμβάνει ὡς «ζωὴν» καὶ ὡς «φύσιν παρεκτικὴν τῆς ζωῆς». Ἀντιδιατελέει δὲ, ὅπως καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, τὴν ζωὴν ἀπὸ τὴν γνῶσιν. Ἀξιοσημείωτος τυχάνει ὁ χαρακτηρισμὸς «ἐμπορικῆς», τὸν ὅποιον δίδει εἰς τὴν γνωστικὴν τοῦ ἀνθρώπου διάθεσιν. Χαρακτηρίζων τοιοῦτοτρόπως τὴν γνῶσιν, ἔχει ὑπ' ὀψιν τοῦ τὴν περὶ «καταληπτικῆς φαντασίας» θεωρίαν τῶν Στωϊκῶν. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἐν τῷ παρατεθέντι ἐκ τοῦ «Πρὸς Εὐνόμιον» χωρίῳ προτιμηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλόλογου Γιαίγκερ διάφορος γράφη «ἐμπειρικὴν». Ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιοῖ τὸ ῥῆμα «ἐμπροσθεν» εἰς τὴν σημασίαν τοῦ κατέχω. Χρησιμοποιοῦν τοῦτο προκειμένου περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, θέλει νὰ δείξῃ ὅτι τὸ ἐσχάτον ἐλαττήριον τῆς εἶναι ἡ ἐπιθυμία πρὸς κατοχὴν καὶ ἰδιοποίησιν ἀγαθῶν. Διὰ τοῦτο θεωρεῖ εἰδωλολατρείαν πᾶσαν ἀπόπειραν νὰ κατανοήσωμεν τὸν Θεόν κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον κατανοοῦμεν καὶ «καταλαμβάνομεν» τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ χρησιμοποιοῦντες τὰς μεθόδους διὰ τῶν ὁποίων ἐρευνῶμεν τὴν φύσιν «μὴ ἐκ τῶν κάτω φυσιολόγειν τὰ ἀνω». Δυνάμεθα μόνον νὰ πλησιάζωμεν πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν, δι' ὑπάρχει ὁ Θεός, σκεπτόμενοι ἀναλογικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἔργων του «κατ' ἀναλογία» εἰς γνῶσιν ἔρχεται τὸ εἶναι». Ὁ Γρηγόριος, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφὸς του Βασίλειος, ἐπαναλαμβάνει πάντοτε εἰς τὰ συγγράμματά του ὅτι μόνον εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν. Διαπιστοῦμεν ὅχι τὴν οὐσίαν του, τὸ «τί ἐστίν», ἀλλὰ τὴν ὑπαρξίν του, τὸ «ὅτι ἐστίν». Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ὅταν ἀποκαθαρσθῇ διὰ τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τῶν σχέσιν τῆς πρὸς τὸν «παχὺν καὶ γεῶδον βίον», δὲν παύει νὰ διερευνᾷ καὶ νὰ ἀναζητᾷ τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων: «Ἐπειδὴν ἐκ τῶν κάτωθεν πρὸς τὴν τῶν ὑπερκειμένων γνῶσιν ἐαυτὴν ἀνατείνει, τὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ θαύματα καταλαμβάνουσα περαιτέρω προελθεῖν διὰ τῆς πολυπραγμοσύνης οὐ δύναται. Ἀλλὰ θαυμάζει καὶ σέβεται τὸν ἐν ἐστί μόνον δι' ὧν ἐνεργεῖ γινωσκόμενον» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 1009) (Ὁταν ἡ ψυχὴ ἀνωψῶσιν τὸν ἑαυτὸν τῆς ἀπὸ τὰ γήινα πρὸς τὴν γνῶσιν ἐκείνων τὰ ὅποια κείναι ὑπὲρ αὐτῶν τῶν γήινων, ἀφοῦ κατανοήσῃ τὰ ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ προερχόμενα θαύματα, δὲν δύναται διὰ τῆς ἀναζητητικῆς ἐρεῦνης νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Ἀλλὰ θαυμάζει καὶ σέβεται ἐκεῖνον περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζει μόνον ὅτι ὑπάρχει). Εἶναι φανερόν ὅτι διὰ τὸν Γρηγόριον ἔχει ἀπόλυτον προτεραιότητα ἡ ὑπαρξίς «τὸ ὅτι ἐστίν» ἀπὸ τὴν οὐσίαν «τὸ τί ἐστίν». Ἡ σύγχρονος ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος χρησιμοποιοῖ ὡς θεμελιώδη βάσιν τῆς τῆν προτεραιότητα ταύτην τῆς ὑπάρξεως ἐναντὶ τῆς οὐσίας. Δὲν χρειάζονται νὰ λεχθῶν περισσότερα, διὰ νὰ ἐξηγηθῇ διατὶ εἰς τὴν ἐποχὴν μὰς ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀπέκτησε μίαν ἀναμφισβήτητον ἐπικαιρότητα καὶ διότι τείνει νὰ δημιουργηθῇ σημαντικὴ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κίνησις περὶ τὰ συγγράμματά του. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Γρηγόριος, καίτοι ὁπαδὸς τῆς ἀρνητικῆς θεολογίας, δὲν ἐγκρίνει τὸν μυστικισμόν. Δὲν δέχεται ὅτι εἰς τὴν ἐνδρόσιον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Μία τοιαύτη ἐπίγνωσις, λέγει, εἶναι δυνατὴ εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν. συμφώνως πρὸς τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὅποیان μὰς ἔδωκεν ὁ Χριστός: «Ἰσως δὲ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, ὅταν παρέλθῃ πᾶν τὸ ὁρώμενον, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν, ὅς φησιν: Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· τὰ δὲ ῥήματά μου οὐ μὴ παρελεύσονται καὶ εἰς ἐκείνην μετέλθωμεν τὴν ζωὴν, ἡ ὑπὲρ ὁφθαλμῶν τέ ἐστι καὶ ἀκοῇ καὶ διανοίαν, τότε οὐκέτι ἐκ μέρους ἐὰν τῶν ἐργῶν ἐπιγνωσόμεθα τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν ὥσπερ καὶ νῦν»

οὐδὲ διὰ τῆς τῶν φαινομένων ἐνεργείας τὸ ὑπερκείμενον νοηθῆσαι. Ἀλλ' ἐτέρως καταλήφθησεται πάντως τὸ εἶδος τῆς ἀφράστου μακαριότητος, καὶ ἄλλος τρόπος τῆς ἀπολάυσεως, δὲ νῦν ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀναδραίνει φύσιν οὐκ ἔχει. Τῶς δὲ νῦν ὁρος τῆ ψυχῆ τῆς τοῦ ἀφράστου γνώσεως ἐστὶν ἡ ἐμφαινόμενη τοῖς οὖσιν ἐνέργεια» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 1009) (Ἰσως δὲ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ὅταν παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ πᾶν τὸ ὁρατὸν, σύμφωνα μὲ τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου, ὁστις λέγει: «Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ θὰ παρέλθουν, τὰ λόγια μου ὁμως δὲν θὰ παρέλθουν», καὶ ὅταν μεταφερθῶμεν εἰς ἐκείνην τὴν ζωὴν, ἥτις κεῖται ὑπὲρ τῶν ὁθάλμων καὶ τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς σκέψεως, τότε πλεον δὲν θὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ἐπιγνώσιν τῆς φύσεως τοῦ ἀγαθοῦ μερικῶς διὰ τῶν ἔργων, ὅπως τώρα. Οὐδὲ θὰ νοηθῇ διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν φαινομένων ἐκεῖνο τὸ ὅποιον κεῖται ὑπὲρ τῶν φαινομένων. Ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον θὰ κατανοηθῇ ἡ μορφή τῆς ἀνεκφράστου μακαριότητος, καὶ διαφορετικὸς θὰ εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀπολάυσεως, ὁ ὁποῖος τώρα εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν καρδίαν μας. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης θὰ εἶναι ὁριον διὰ τὴν ψυχὴν ὡς πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ ἀνεκφράστου ἢ εἰς τὰ φαινόμενα ἐμφανιζομένη ἐνέργεια).

Διὰ τὸν ἐρμηνευθέντος χωρίου ἀποδεικνύεται ἀναμφισβήτητος ὅτι ὁ Γρηγόριος δὲν δύναται νὰ συγκραταλέγῃ μεταξὺ τῶν μυστικιστῶν, οἵτινες πιστεύουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὸν ἐπίγειον βίον δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν κατὰ πρόσωπον. Παραδέχεται δὲ μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἐνσώτου χριστιανικοῦ βίου θὰ δινηθῇ ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον νὰ ὑψωθῇ εἰς μίαν τοιαύτην ἐντέλειαν. Ὁ ἰσχυρισμὸς συνεπῶς ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶναι ὁπαδὸς τοῦ νεопλατωνικοῦ μυστικισμοῦ, τυγχάνει ὡς ἀνακριδής.

Καίτοι ὁ Γρηγόριος ἀναγνωρίζει ὡς ὕψιστον κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν πίστιν, δὲν περιφρονεῖ ὁμως καὶ τὰς ἐπιστήμας. Αἱ ἐπιστήμαι, λέγει, εἶναι κόσμημα, τὸ ὅποιον ὁ πιστὸς ὀφείλει νὰ ἀφιερῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν: «Τὴν τε γὰρ ἡθικὴν καὶ φυσικὴν φιλοσοφίαν, γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν, καὶ τὴν λογικὴν πραγματείαν, καὶ πάντα ὅσα παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἐκκλησίας σπουδάζονται, κελύει ὁ τῆς ἀρετῆς καθηγούμενος παρὰ τῶν ταῦτα πλουτοῦντων λαβόντα λόγον χρήσεως ὑποδείκναι, ὡς ἐν καιρῷ χρησιμεύοντα, ὅταν δεῖ τὸν θεῖον τοῦ μυστηρίου νοῦν διὰ τοῦ λογικοῦ πλούτου καλλωπισθῆναι...» Ὁ δὲ καὶ νῦν ἐστὶν ἰδεῖν γινόμενον. Πολλοὶ τὴν ἔξω παιδείαν τῆς Θεοῦ Ἐκκλησίας καθάπερ τὴν δόρον προσάγουσιν, οἷος ἦν ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ καλῶς τὸν Αἰγύπτιον πλοῦτον ἐμπορευσάμενος, κατὰ τὸν τῆς νεότητος χρόνον, καὶ τὴν τοιαύτην πλούτου κατακοσμήσας τὴν ἀλήθειαν τῆς Ἐκκλησίας σκηνῆς» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 360) (Διότι καὶ τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν λογικὴν ἐπιστήμην, καὶ ὅλας τὰς σπουδὰς εἰς τὰς ὁποίας καταγίνονται οἱ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας, μᾶς διατάσσει ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ τὰ λάβωμεν ἀπὸ ἐκείνων, οἵτινες εἶναι πλούσιοι εἰς αὐτὰ νὰ τὰ δεχθώμεν εἰς νὰ τὰ χραισμοποιήσωμεν, διότι ὑπάρχουν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας χρησιμεύουν, ὅταν πρῆπται ὁ θεῖος τοῦ μυστηρίου νοῦς νὰ καλλωπισθῇ διὰ τοῦ λογικοῦ πλούτου. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἴδωμεν συμβαίνει καὶ τώρα. Πολλοὶ τὴν κοσμικὴν παιδείαν τὴν προσφέρουν ὡς δῶρον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ὅπως ὁ μέγας Βασίλειος, ὁστις καλῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς νεότητος τοῦ προσπαροεσκεύασεν εἰς τὸν ἑαυτοῦ τὸν πλοῦτον σοφίας, ἀναλόγων πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε πλῆσιν τὸν Αἰγύπτιον ὁ Μαῦσος. Μετ' αὐτὴν τὴν σοφίαν τὴν ἀληθινήν σκηνὴν κατεστόλισε τῆς Ἐκκλησίας). Χαρακτηρίζει ἐπίσης τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν, ἐφ' ὅσον ἤθελον νὰ ἐναρμονισθῶν μὲ τὰ δόγματα τῆς πίστεως καὶ συζύγου καὶ φιλοῦς τῆς ὑψηλότερας, ἡλιαδῆ τῆς θρησκευτικῆς, ζωῆς. «Καὶ γὰρ ἡ ἡθικὴ τε καὶ φυσικὴ φιλοσοφία γένοιτο ἂν ποτε τὴν ὑψηλότερον βίω συζύγος τε καὶ φίλη καὶ κοινωνὸς τῆς ζωῆς μόνον εἴ τῃ ἐν ταύτης κηρύματα, μηδὲν ἐπάγοιτο τοῦ ἀλλοφύλου μίσματος» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 336) (Διότι ἡ ἡθικὴ καὶ φυσικὴ φιλοσοφία δύναται νὰ γίνῃ διὰ τὸν ὑψηλότερον βίον συζύγος καὶ φίλη καὶ συμμέτοχος εἰς τὴν ζωὴν, μόνον ἔαν τὰ ἐκ τῆς συζυγίας ταύτης γεννώμενα τέκνα δὲν συνεπιφέρουν κάτι ἀπὸ τὸ ἀλλόφυλον μίσμα). Ἡ χρησιμότης τῆς λογικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς διὰ τὸν Γρηγόριον ἔγκειται εἰς τὴν δι' αὐτὸν ἐπιτυχανομένην διασαφήνισιν καὶ ἐξηγήσιν τῶν δογμάτων. Οὐδέποτε εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ἀρκεῖται εἰς ἀποφαντικὴν ἐκθεσιν τῶν δογμάτων. Συζητεῖ τὰ ἀντιθέτα ἐπιχειρήματα καὶ τείνει εἰς τὸ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀναμφισβήτητον γνώσιν. Τὰ διανοήματα τοῦ ἐκθέτει κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ κινήται τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου εἰς συνεργασίαν. «Ἡμεῖς δὲ, καθὼς ἐστὶ δυνατόν, διὰ στοχασμῶν τιμῶν καὶ εἰκόνων φαντασθέντες τὴν ἀλήθειαν τὸ ἐπὶ νοῦν ἔλθον οὐκ ἀποφαντικῶς ἐκτιθέμενα, ἀλλ' ὡς ἐν γυμνασίᾳ εἶδει τοῖς εὐνόμενοι τὰ ἀκρωμένων προσθήσομεν» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 185) (Ἡμεῖς δὲ, συμφώνως πρὸς τὸ δυνατόν, σχεδιάσαντες τὴν ἀλήθειαν διὰ στοχασμῶν τιμῶν καὶ εἰκόνων, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συνελάβεν ἡ διάνοιά μας δὲν τὸ ἐκθέτομεν ὑπὸ τύπον ἀνακοινώσεως, ἀλλὰ θὰ τὸ παραθέσωμεν εἰς τοὺς ὀπίσθους ἀκροατὰς ὑπὸ τὴν μορφήν γυμνασίου). Τὰ ἐρμηνευθέντα τεμάχια καταδεικνύουν πόσον στενὸς ἦτο ὁ σύνδεσμος κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα τῆς χριστιανικῆς διανοήσεως πρὸς τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁρθὰς ὁ Γρηγόριος θεωρεῖ ὡς ὑποδείγμα τῆς νοσητικῆς ταύτης

τὸν μέγαν Βασίλειον. Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῶν ἐκ Καππαδοκίας μεγάλων ἱεραρχῶν ἔρχεται εἰς ἀρμονικὴν συνάφειαν οὗτω δημιουργεῖται οὗτω τὸ ἑλληνοχριστιανικὸν αἰσθητικὸν πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπιδρα καὶ εἰς τὸν Δυτικὸν κόσμον, διὰ μεταφράσεων εἰς τὴν Λατινικὴν τὸν ἔργων τῶν Ἑλλήνων πατέρων.

Ὁ συγκερασμὸς τῶν χριστιανικῶν καὶ ἐλληνικῶν στοιχείων ἐμφανίζεται κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γρηγορίου «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου», διὰ τοῦ ὁποῦ ἐγένετο ἀρχηγέτης τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας. Εἰς τὸ συγγρᾶμμα, τοῦτο χρησιμοποιοῦνται καὶ συνδυάζονται στοιχεῖα ἐκ τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἀγόμενα εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἥτις ὁμιλεῖ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῇ βάσει ὁρισμένου σκοποῦ. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς πλάσθεος «καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ», ἀναζητοῦνται δὲ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὰ ἴχνη τῆς τριαδικῆς θεότητος. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐκλαμβάνεται ὡς ὄν κατ' ἐξοχὴν πνευματικόν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι καταφανὲς ἡ ἀπόστασις τὴν ὅποιαν λαμβάνει ὁ Γρηγόριος ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴν τῆς μετὰ τὴν ὕλην. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδέχθη ὅτι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ὑπάρχει ὁ ποιητικὸς καὶ ἐνεργητικὸς νοῦς, προσέθετον ὁμως ὅτι οὗτος εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν ἔξωθεν «θώραθεν». Ὁ Γρηγόριος ἀναπτύσσει τὴν περὶ πνευματικὸν ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς κατὰ δάσιν ὄν πνευματικόν. Ἡ οὐσία τῆς λέγει, ἔγκειται εἰς τὴν πνευματικότητά της. Τοιαυτοτρόπως φθάνει εἰς τὴν καθάραν ἐννοίαν τοῦ πνεύματος τοῦ ὑπάρχοντος ἀνεξαρτήτως τῆς ὕλης. Σήμερον ὁ νεώτερος πολιτισμὸς συνιθίζει νὰ χρησιμοποιοῖ ποικιλοτρόπως τὴν ἐννοίαν τοῦ πνεύματος. Ὁμοῦμεν περὶ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος, περὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ περὶ πνευματικῶν ἀνθρώπων. Ἀπομονοῦμεν δὲ διὰ νὰ διασαφήνισθαι καὶ νὰ ἀποκαθαρθῇ ἡ ἐννοία τῆς πνευματικότητος συνετέλεσε τὰ μέγιστα ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Διὰ τῆς τοιαύτης μεταστροφῆς τῶν ἀντιλήψεων ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦ ἀπέκτησε, θεωρηθεὶς ὡς ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ, μέγα ἀξίωμα.

Αἱ ἀνθρωπολογικαὶ δοξασταὶ τοῦ Γρηγορίου ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τοῦ Δυτικοῦ κόσμου μὲ μεσάζοντα τὸν Αὐγουστίνον καὶ ἰδίως μὲ τὸν Ἰωάννην Σκότον. Ἐριγένην κατὰ τὸν ἑνάτον αἰῶνα. Οὗτος ἀνεγίνωσκε τὸν Γρηγόριον εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον, παρέλαβε δὲ παρ' αὐτοῦ τὴν περὶ «γενικοῦ καὶ οὐρανίου ἀνθρώπου» θεωρίαν. Ὁ Γρηγόριος διδάσκει ὅτι, ὁ κατ' ἀρχὴν κτισθεὶς ἄνθρωπος, ἀπετέλει πλήρη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως θὰ διαμορφωθῇ διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου θὰ ἀποτελέσῃ πλήρως τοῦ δημιουργοῦ ὁμοίωμα: «Πάντος ἀγαθοῦ μέτοχον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐποίησεν. Εἰ γὰρ πλῆρμα μὲν ἀγαθὸν τὸ Θεῖον, ἐκεῖνον δὲ τοῦτο εἶκον· ὅς ἐν τῷ πλέρει εἶναι παντὸς ἀγαθοῦ, πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἢ εἰκὼν ἔχει τὴν ὁμοιότητα. Οὐκοῦν ἐστὶν ἐν ἡμῖν παντὸς μὲν καλοῦ ἰδέα, πᾶσα δὲ ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ πᾶν ὅ,τιπερ ἐστὶ πρὸς τὸ κρεῖττον νοουμένον. Ἐν δὲ τῶν πάντων καὶ τὸ ἐλευθέρων ἀνάγκη εἶναι καὶ μὴ ὑπερῆχθαι τινὶ δυναστείᾳ. Ὁμοίως ἔχει ὁ ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ κόσμου κατασκευῇ συναναδείχθεος ἄνθρωπος καὶ ὁ κατὰ τὴν, τοῦ παντὸς συντέλειαν γεννησόμενος» (Ἐκείνους ὁ Θεὸς μέτοχον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν παντὸς ἀγαθοῦ. Διότι ἐὰν τὸ Θεῖον εἶναι τελεία ἀφρόδιος ἀγαθόν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκὼν ἐκεῖνου. Ἀρα τῆς εἰκόνης ἡ διοικήσις παραβαλλομένη πρὸς τὸ ἀρχέτυπον συνίσταται εἰς τὸ εἶναι καὶ αὐτὴ πλήρως παντὸς ἀγαθοῦ. Ὄστε ὑπάρχει ἐντός ἡμῶν ἡ ἰδέα πάσης ὠριότητος, πᾶσα ἀρετὴ καὶ πᾶσα σοφία καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνώτερον. Μεταξὺ δὲ ὧν αὐτῶν τῶν ἡμετέρων ἐν εἶναι καὶ τὸ ἐπὶ τῇ ψυχῇ εἶναι ἀππληγμένη παντὸς ἀναγκασμοῦ καὶ δὲν εἶναι ἐλευθῆρ κατὰ ἀπὸ τὸν ζυγὸν κανεὶς ἐξαγκασμοῦ. Ἐκεῖναι δὲ ὁ αὐτὸς ὁ κατὰ τὴν πρώτην κατασκευὴν τοῦ κόσμου δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος θὰ λάβῃ ὑπόστασιν κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου) (Ἑλλ. Πατρ. 44, 184).

Ὁ οὗτω δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος ἐκπίπτει ἐκ τῆς ἀγγελικῆς ταύτης ζωῆς καὶ ἐκβάλλεται ἐκ τοῦ παραδείσου. Ἐπανέρχεται δὲ εἰς τὴν πρώτην τοῦ φύσιν διὰ τῆς χάριτος τῆς Ἀναστάσεως: «Ἡ δὲ τῆς ἀναστάσεως χάρις οὐδὲν ἕτερον ἡμῖν ἐπαγγέλλεται, ἢ τὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον τῶν πεπτωκότων ἀποκατάστασιν. Ἐπ' αὐτοῦ γὰρ τίς ἐστὶ ἐπὶ τὴν πρώτην ζωὴν ἡ προσδοκώμενη χάρις τὸν ἀποβλήθέντα τοῦ παραδείσου πάλιν εἰς αὐτὸν ἐπαναγούσα» (Ἡ δὲ χάρις τῆς ἀναστάσεως δὲν μᾶς ὑπόσχεται τίποτε ἄλλο, παρὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἐκεῖνον, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκπέσει, εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν καταστάσεων. Διότι ἡ προσδοκώμενη χάρις εἶναι ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὴν πρώτην ζωὴν, ἡ ὁποία ἐπαναφέρει τὸν ἐκδιωχθέντα ἐκ τοῦ παραδείσου πάλιν εἰς αὐτόν). Τὴ ἐρμηνευθὲν χωρίον μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν περὶ Ἀποκαταστάσεως διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου. Ταύτην ἐκλαμβάνει οὗτος ὡς ἱστορικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπισυμβῇ κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος. Δέχεται τοιαυτοτρόπως ὅτι ὁ νῦν ὑπάρχων κόσμος καὶ ἡ ἱστορία του κινεῖται πρὸς ἓν προκαθορισμένον τέλος, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι ἡ συντέλεσις τῆς Ἀποκαταστάσεως. Συνεπῶς ἡ ἱστορικὴ ροὴ τῶν ἐγκοσμίων γεγονότων ἔχει ἐν τέρμα, κείμενον ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς «μεταίστορίας», ὅπως συνιθίζουσι νὰ λέγουν οἱ ἐρευνηταὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς διδασκαλίας τοῦ Γρηγορίου, τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει παρομοίως δοξασίας τοῦ Ἀριζούρου, δίδει εἰς ὅλον τὸ σύνολον τοῦ συστήματος τοῦ ἐναδραματικῶν φινόν. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ συμπαντος ἀρχίζει μὲ τὴν πτώσιν καὶ τελειώνει μὲ τὴν Ἀποκατάστασιν, παρεμβάλλε-

ται δε ως μεσάζουσα και αποφασιστική στιγμή η ένανθρωππος του Χριστού και το σταυρικό μαρτύριον. Διὰ τῆς πάσης απομακρύνεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸν Θεόν, δὲν δύναται νὰ κατεβῇ τὸ δῆλεμα τῆς πρὸς αὐτὸν καὶ υποβουλώνεται εἰς τὴν ὕλην καὶ τὴν αἰσθησίν. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ υπερνικάται ἡ δουλεία εἰς τὴν ὕλην καὶ ἀρχίζει νὰ κινήται ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν πνευματικότητά του. Ἡ τελικὴ δὲ πνευματικοποίησις του θὰ ἐπέλθῃ διὰ τῆς συντελείας τοῦ αἵματος, ὁπότε θὰ πραγματοποιῇ ἡ «θεώσις» τοῦ ἀνθρώπου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα λύεται διὰ τοῦ Χριστολογικοῦ. Τὸ γεγονός τῆς Ἐνανθρωπήσεως, ὁ Θεο-ἀνθρωπισμὸς σώζει τὴν ἐκτεσουσαν ἀνθρωπότητα. Οἱ Ρώσοι θεολόγοι τῆς διασποράς καὶ μετὰ αὐτὸν ὁ κατὰ τὸ 1948 ἀποβάνων Νικόλαος Μπερντιάεφ, θεωροῦν τὴν περὶ Ἀποκαταστάσεως διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου ὡς δυναμένην νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸ προφητικὸν πνεῦμα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ὁρθόδοξου Ὁυολογίας.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω ἀναπτύξεως καθίσταται φανερόν, ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης εἶναι φιλοσοφικὸν πνεῦμα μεγίστης σπουδαιότητος, τὸ ὁποῖον ἤσκησε καὶ ἀσκέει ἀκόμη καὶ σήμερον σημαντικώτατην ἐπίδρασιν. Τινὲς ἐκ τῶν ιστορικῶν τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας κατατάσσουσιν τὸν μέγαν τοῦτον στοχαστὴν εἰς τοὺς μυστικιστάς. Ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω ἡ κατάταξις αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη. Καὶ ἐκεῖ οὖν δεχεται ἐρμηνειῶν τὸν μακαρισμὸν «Μακάριοι γὰρ οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁρῶνται», τὴν δυναμότητα τῆς θεωρίας τοῦ ἀγαθοῦ, δὲν λησμονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ θεωρήσεως «μυημάτων». Ἐρμηνεύων τὸν ἀνωτέρω μακαρισμὸν γράφει: «Ὁ ἄνθρωποι, ὅσοι ἐστὶ τὰς ἐπιθυμίας τῆς τοῦ ὄντος ἀγαθὸς θεωρήσεως, ... μὴ ἐκπίπτετε εἰς ἀνεμπιστίαν τοῦ μὴ δύνασθαι ἰδεῖν τὸ ποθοῦμενον. Τὸ γὰρ σοὶ χωρητὸν τῆς τοῦ Θεοῦ κατανοήσεως μέτρον ἐν σοὶ ἐστίν.

Τὸν γὰρ τῆς ἰδίας φύσεως ἀγαθὸν ὁ Θεὸς ἐνέτυψε τῇ σὴ κατασκευῇ τὰ μυστήρια, οἷον τινὰ κηρὸν σχήματι γλυφῆς προτυπώσας» (Ἑλλ. Πατρολ. 1272 Α) (Ὁ ἄνθρωποι, ὅσοι ἐπιθυμεῖτε νὰ ἴδῃτε τὸ πραγματικὸν ἀγαθόν, μὴ περιπίπτετε εἰς ἀπεμπιστίαν, φρονούντες ὅτι δὲν δύνασθε νὰ ἴδῃτε τὸ ποθοῦμενον. Διότι ὁ Θεὸς ἀπετύπωσε εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ψυχῆς σας τὸν ἀπομιμήσειν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἰδικῆς τοῦ φύσεως μορφοποίησας κατὰ τινὰ τρόπον τῆς ψυχῆς ὡς νὰ ἦτο κηρὸς δι' ἀναγλύφου σφραγίδος). Διὰ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας, διὰ τοῦ ἀγιασμοῦ καὶ τῆς ἀπλοότητος δύναται ὁ πιστὸς νὰ ἴδῃ τὰ ἀπομιμήματα τῶν βίων ἰδιότητων, τὰ ὁποῖα ἐνυπάρχουσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοιαύτη θεωρησις μένει ἀπλὸν θέαμα μυστημάτων. Ἡ ἀληθὴς ὕψωσις δὲν ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς θεωρίας τῶν μυστημάτων ἀλλ' ἐπιτελεῖται διὰ τῆς Ἀναστάσεως, ἥτις, ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἐξαπλοῦται εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα «ἡ ἀρχὴ τῆς Ἀναστάσεως δι' ἑνὸς ἐπὶ πᾶσαν διατείνει τὴν ἀνθρωπότητα». Τὸ ιστορικὸν ἄρα γεγονός τῆς Ἀναστάσεως καὶ οὐχὶ ἡ μυστικιστικὴ θεωρησις συνεπάγεται διὰ τὸν Γρηγόριον τὴν λύσιν τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος.

Εἰς στενὸν σύνδεσμον μὲ τὴν Μέγαν Βασιλείου διετέλει καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος (330—400), ὅστις, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του μὲ τὸν μέγαν ἱεράρχην, ἔτρεψε ζωηρὸν διαφέρον διὰ τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα (βλέπε μελέτην Κ. Μπόη «Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου καὶ Μέγας Βασιλείος Θεσσαλονίκης 1949»). Πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὁμοιότητας παρουσιάζει καὶ τὸ περιεχόμενον ἀπολογητικῶν συγγράμματος τοῦ ἐπισκόπου Μαγνησίας Μακαρίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Μονογενὴς ἡ ἀποκριτικὸς πρὸς Ἑλλήνας περὶ τῶν ἀπορρομένων ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ζητημάτων καὶ λύσεων». Τὸ ἔργον φαίνεται γραφέν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἀνασκευάζει πολεμικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπερ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Πορφύρου γραφέν. Δύναται ὁμοῦς τὸ ἀνασκευάζομενον σύγγραμμα νὰ εἶναι ὁ «Φιλαλήθης», γραφέν ὑπὸ τοῦ ἐκ Βιθυνίας Ἱεροκλέους κατὰ τὸ 307—310. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Μακαρίου ἦτο γνωστὸν ἐξ ἀποσπασμάτων μέχρι τοῦ 1867, ὁπότε ἀνεκαλύφθη ἐν ἈθINAIS ὑπὸ τοῦ Ἀποστολίδου Κωδῆ περιέχον μέγα μέρος ἐκ τούτου. Ἐκδόσιν τοῦ Κώδικος ἐκάμεν ὁ Γάλλος Μπλουτέλ κατὰ τὸ 1876. Εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ ἐν αὐτῷ περὶ τῆς ροϊκότητος τοῦ χρόνου ἐκφραζομένη ἀντιλήψις. «Εὐρήσεις τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου παραγόμενον ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ μείναι μὴ δυνάμενον... Αὐτὸν εἰ βούλει τὸν χρόνον φιλοσοφεί καὶ εὐρήσεις οὐ παγίως ἐστῶτα, ἀλλὰ ρεύματος δίκην ὀξέως παραγόμενον» (Θὰ εὕρῃς ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου παρασυνέται ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ δὲν δύναται νὰ μείνῃ σταθερόν. Ἐάν βέλῃς, ἐξέταζε φιλοσοφικῶς τὸν χρόνον καὶ θὰ τὸν εὕρῃς νὰ μὴ παρουσιάζῃ παγίαν στάσιν, ἀλλὰ νὰ παρέρχεται μὲ ταχύτητα). Εἰς ἄλλο χωρίον παραβάλλει τὴν κτίσιν πρὸς γυναικα, ἥτις λαμβάνουσα παρὰ τοῦ θείου Λόγου τὴν ζύμην, τὴν ἀναμύγνυει μὲ τρεῖς ποσότητες ἀλευροῦ, συμβολίζουσας τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἵνα δώσῃ ἰδίαν ποιότητα διὰ τὸν συγκρασμοῦ τούτου εἰς τὸν αἰῶνα. «Ἐν ἡμῖν ὁ Λόγος κατέμεινεν ἐαυτὸν, τὴν οὐσίαν διὰ τῆς κοινωνίας ἡμῶν ἀνακαλούμενος πρὸς τὴν οἰκίαν ἡν' εἶπα τῆς λήξεως ἀρετὴν ὁμοίως τῇ ζύμῃ ἢν λαβοῦσα γυνὴ (ἡ κτίσις δηλαδὴ) ἐνέκρυπεν εἰς ἀλευροῦ σάτα ταῖα, εἰς τε τὸ παρελθόν καὶ τὸ ἐνεστὸς τοῦ χρόνου καὶ πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὸ κεράσασθαι καὶ ποιῆσαι τὸν αἰῶνα, ἀρχὴν καὶ μέσα καὶ τέλη διορθώσασθαι, σῶμα, πνεῦμα, ψυχὴν ἀνδρείον ἐκτελέσαι, ὕψος, βάθος, πλάτος σφραγίσαι τῇ χάριτι» (Ἀνέμειν τὸν ἐαυτὸν

τοῦ μέσα εἰς ἡμᾶς ὁ Λόγος, διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν οὐσίαν πρὸς τὴν οἰκίαν ἢν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκφρασις, κληρονομικὴ ἀρετὴν. Ὡσάν τὴν ζύμην, τὴν ὁποῖαν ἀφοῦ λάβῃ ἡ γυνὴ, δηλαδὴ ἡ κτίσις τὴν κούπτει μέσα εἰς τρεῖς ποσότητες ἀλευροῦ, καὶ εἰς τὸ παρελθόν καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον, διὰ νὰ συγκράσῃ καὶ διὰ νὰ δώσῃ νέαν ποιότητα εἰς τὸν αἰῶνα διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, νὰ πραγματοποιήσῃ σῶμα, πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀνδρείον καὶ διὰ νὰ σφραγίσῃ διὰ τῆς χάριτος ὕψος, βάθος καὶ πλάτος). Βλέπομεν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ὅτι ἡ περὶ τοῦ χρόνου ἀντιλήψις μεταρρυθμίζεται. Ὁ χρόνος δὲν θεωρεῖται, ὅπως εἰς τὴν παλαιὰν φιλοσοφίαν, ὡς κυκλικὸς ἀλλ' ὡς εὐθύγραμμος, ἔχων ἀρχὴν καὶ κατεβυθούμενος πρὸς ἕν τέλος.

Εἰς τὸν 4ον αἰῶνα τοποθετεῖται καὶ ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος (300—390). Ἐπὶ ὀνόματι τοῦ φέρονται 50 «Ομιλίαι πνευματικαί». Κατὰ δὲ τὸ 1918 ὁ Μαρτὶν ἐξέδωκε συλλογὴν ἐξ 7 ὁμιλιῶν αἵτινες παρουσιάζονται ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὰς λοιπὰς 50 συνολον. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως παρουσιάζουσιν τὸ ἀξιοσημείωτον γνώρισμα αἱ ἐν λόγῳ ὁμιλίαι, ὅτι στηρίζονται ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς στοικῆς φιλοσοφίας. Κατ' αὐτάς, ὅλα τὰ ὄντα αἱ ἀγγελοι, οἱ δαίμονες καὶ αἱ ψυχαί, κατὰ τὴν σύστασιν τῶν ἀπαιτῶνται ἐξ ὕλης. Ἡ μόνη μὴ ὕλική οὐσία εἶναι ὁ Θεός. Ὅπως καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς πλάσθεισαν καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ συγκεκριμένην δὲ ἐξ ἑνὸς οὐρανίου μέρους καὶ ἐξ ἑνὸς ἄλλου γήινου. Ἡ ἁμαρτία ἐκτοπίζει τὴν θεῖαν εἰκόνα τῆς ψυχῆς ἐνδοῦται μὲ τὸν Σατανάν. Ἡ ἀπολύτρωσις τῆς ψυχῆς ἐπεργάζεται διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Θεοῦ συνεργούσης καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀπολυτρώσεως ὡοῦται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν «ἀπάθειαν», τὸν «φωτισμόν», τὴν «ἔρασιν», καὶ τὴν «ἀποκατάστασιν». Ἡ ὕψιστη βαθμὶς εἶναι ἡ «ἐνστασις», διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται ἡ ἑνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ ἑνώσεως καὶ θεώσεως. Διὰ νὰ ἐπιτευχῇ αὕτη ὁ Θεὸς συστέλλεται εἰς τὸ ἐλάχιστον, συγκαταμινύεται μὲ τὰς ψυχὰς κατὰ τρόπον, ὥστε αὗται συγχωνεύονται μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος «εἰς ἕν πνεῦμα καὶ μίαν κοάσιν». Ἐχομεν εἰς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας συνένωσιν τῶν στοικῶν καὶ νεοπλατωνικὴν ἀντιλήψιν. Ὅμιλεῖ καὶ ὁ Μακάριος περὶ ἐλλάμψεως. «Ἡ τοιαύτη τοῦ πνεύματος ἐλλάμψις, οὐκ οἶον νοσημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστὶ καὶ φωτισμὸς χάριτος, ἀλλ' ὑποστατικὸν φωτὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηκεῖς ἐλλάμψις» (οὐχὶ μόνον φωτισμὸς, ἀλλὰ σταθερὰ καὶ διαρκὴς ἐν τῇ ψυχῇ ἐλλάμψις φωτὸς καθ' ὑπόστασιν ἀληθοῦς). Ἡ ἑνωσις τῆς στοικῆς καὶ κοάσεως καὶ ἀναμείξεως γίνεται φανερά ἐν τῷ κατωτέρῳ χωρίῳ: «Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τοῦτο παραγένετο ὥστε τὴν οὐσίαν ἀλλάξαι καὶ μεταβλεπεῖν ἀνακαίνισαι καὶ ἀνακτίσαι τὴν ψυχὴν ταύτην, τὴν καταστραμμένην τοῖς πάθεσιν διὰ τὴν παρὰδασιν κεράσας τὰ ἰδία αὐτοῦ πνεύματι τῆς θεότητος» (Ὁ Χριστὸς διὰ τοῦτο ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ ἀλλάξῃ καὶ νὰ μεταβάλῃ τὴν οὐσίαν καὶ διὰ νὰ ἀνακαίνισῃ καὶ ἀναθημιουονήσῃ αὐτὴν τὴν ψυχὴν, ἥτις ἱπεδουλώθη ὑπὸ τῶν παθῶν ἐνεκα τῆς παρὰδασεως ἀναμείξεως αὐτῇ μὲ τὸ ἰδικὸν τοῦ πνεύματος τῆς θεότητος) (βλέπε Ἑλλ. Πατρολ. τόμ. 34).

Ἡ συγχώνευσις ἐλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν στοιχείων πρὸς δημιουργίαν ἑνὸς ἐλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐμφανίζεται καὶ διὰ τοῦ ἐκ Κυρήνης Συνεσίου (370—413). Νεοπλατωνικὸς κατ' ἀρχὰς καὶ μαθητὴς τῆς φιλοσοφίας Ὑπατίας, ἠσπάρσθη κατόπιν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἐγένετο ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος. Ἐχεῖ ζωηρὰ συνεισθεσίαν τῆς ἐλληνικῆς καὶ μάλιστα ἐκ Δωριέων καταγωγῆς του: «Ὁ μοι Κυρήνη ἦς αἱ δημόσιαι κηρύξεις μέχρι κατάγουσι τὰς ἀφ' Ἡρακλέους διαδοχὰς» (Ὁ Κυρήνη, τῆς ὁποίας τὰ δημόσια ἀρχεῖα ἀναγράφουσιν μέχρι ἐμοῦ τὴν καταγωγὴν τῶν πολιτῶν ἀρχίζουσαι ἀπὸ τῶν Ἡρακλέων). Ἐπολέμησεν ὡς Δωριεὺς στρατιωτὴς κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἰαγενῶν πολιορκίαν τῆς Κυρήνης καὶ ἀπώλεσθη κατὰ τὴν ἀλωσίν της. Εἰς τὰς δογματικὰς θεολογικὰς τοῦ ἀντιλήψεως φαίνεται ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὰς πλατωνικὰς περὶ ἑνὸς θεωρίας. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ εἰότης τῶν ἐνοτήτων καὶ ἡ μονὰς τῶν μονάδων. ἐνεργὼν δὲ ἐπὶ τῆς ὕλης παράγει τὸν ἀμοιρῶν καὶ διατεταγμένον κόσμον. Δὲν ἀποδέχεται ὁμοῦς τὴν περὶ συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου διδασκαλίαν, ἐγκρίνει δὲ τὴν προύπαρξιν τῆς ψυχῆς. Εἶναι βαθύτατος γνώστης τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ὡς καταφαίνεται ἰδίᾳ ἐκ τῶν «Ἐπιστολῶν» του. Κατέχεται ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀναζωογονήσῃ τὰ ἀρχαία γράμματα καὶ εἶχε συστάσει συλλογὸν ὀνομαζόμενον «Πανελλήνιον», εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεγινώσκοντο ἐπιστολαὶ γεγραμμέναι εἰς δόκιμον γλῶσσον. Οἱ διασωθέντες «Υμνοὶ» του μαρτυροῦν ὅτι δὲν τοῦ ἔλειπε ἡ ποιητικὴ διάθεσις.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἔχει γράφει καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἐμέσης Νεμέσιος τὸ ἔργον του «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου». Εἶναι τοῦτο πραγματικὴ ἀνθρωπολογικὴ, ὁμοιάζουσα πρὸς τὸ «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» σύγγραμμα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ἀφορμᾶται ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς δημιουργία τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν ἀρίστην δυνατόν σύστασιν καὶ προχωρεῖ εἰς τὴν κατάδειξιν τῶν κυρίων γνωρισμάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Εἰς τὸ προοίμιον γράφει ὁ Νεμέσιος: «Τὸν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς νοεράς καὶ σώματος ἁρίστα κατασκευάσθαι καὶ οὕτω καλῶς ὡς οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως γενέσθαι καὶ συνεστάναι πολλοῖς καὶ ἀγαθοῖς ἀνδράσιν ἐδοξεν» (Ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατασκευάσθη ἀπὸ νοερὰν ψυχὴν καὶ ἀπὸ σώμα, καὶ

ὅτι ἐπλάσθη τόσο καλῶς, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ πλασθῇ καλύτερον, εἶναι γνώμη ἥτις ἐγένετο ἀποδεκτή ὑπὸ πολλῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν). Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς γίνεται ἀποδεκτή ἡ γνώμη τῶν Πλάτωνος, θεωροῦντος ταύτην ἀσώματος οὐσίαν, ἀπορρίπτειν δὲ τὴν ἀριστοτελικὴν δοξασίαν, ἡ ἐκλαμβάνουσα αὐτὴν ὡς «ἐντελέχειαν» τοῦ σώματος, «Ὅυ δύναται τοῖνον ἡ ψυχὴ κατ' οὐδέναν τρόπον ἐντελέχεια τοῦ σώματος εἶναι· ἀλλ' οὐσία αὐτετέλης ἀσώματος» (Ἑλλ. Πατρολ., 40.565). Στριβομένους δὲ ἐπὶ τῆς περὶ ἀναμνήσεως πλατωνικῆς θεωρίας, δέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν δημιουργεῖται κατὰ τὴν ὥραν τῆς συλλήψεως τοῦ ἐμβρύου, ἀλλὰ προϋπάρχει, δημιουργηθεῖσα ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (Ἑλλ. Πατρολ., 40 σελ. 552 καὶ 572). Εἰς ἐντονον βαθμὸν ἀπασχολεῖ τὸν συγγραφεὰ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, κατὰ τὴν λύσιν δὲ αὐτοῦ ὁ Νεμέσιος φαίνεται ἀκολουθοῦν τὸν Ἀμμόνιον τὸν Σακκά, τὸν διδασκαλὸν τοῦ Πλάτωνος. Διότι προκειμένου περὶ τοῦ προβλήματος τούτου γράσει τὰ ἀκόλουθα: «Ἀμμόνιος δὲ ὁ διδασκαλὸς Πλάτωνος τὸ ζητούμενον τούτων τὸν τρόπον ἐπελύετο. Ἐλεγεν τὰ νοητὰ τοιαύτην ἔχειν φύσιν, ὥς καὶ ἐνοῦσθαι τοῖς δυναμένοις αὐτὰ δεῖσθαι, καθάπερ τὰ συνεφασμένα, καὶ ἐνοῦμενα μένειν ἀσύγχυτα καὶ ἀδιάφθορα, ὥς τὰ παρακείμενα» (Ἑλλ. Πατρολ., 40.595) (Ὁ δὲ Ἀμμόνιος, ὁ διδασκαλὸς τοῦ Πλάτωνος, εἶδε τὴν ἀκόλουθον λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα: Ἐλεγεν ὅτι τὰ νοητὰ ἔχουν τοιαύτην φύσιν, ὥστε καὶ νὰ ἐνοῦνται μὲ ἐκείνα τὰ ὅποια δύναται νὰ τὰ δεῖσθαι, ὅπως ἐκείνα τὰ ὅποια οὐσίαντα συγχρόνως τὴν φθορὰν, καὶ ἐνοῦμενα νὰ μὴ συγχέωνται καὶ νὰ μὴ ὀφίστανται διαφθορὰν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ σώματα τὰ ὅποια εἶναι τοποθετημένα τὸ ἐν πλησίον τοῦ ἄλλου). Ἡ ψυχὴ θεωρεῖται καὶ καθαυτὴ οὐσία «οὐσίωδης καθ' ἑαυτὴν», παραβάλλεται δὲ πρὸς φῶς, τὸ ὅποιον σημειώνει τὴν παρουσίαν του εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ μέρη τῆς ὑπ' αὐτῆς φωτιζομένης περιοχῆς «ἡ δὲ ψυχὴ, ἀσώματος οὐσα καὶ μὴ περιγραφομένη τῶν, ὅλη δ' ὅλου γινώκει καὶ τοῦ φωτός ἐαυτῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ οὐκ ἔστι μέρος φωτιζόμενον ὑπ' αὐτῆς, ἐν ᾧ μὴ ὅλη παρέσθιν» (Ἑλλ. Πατρολ., 40.597) (Ἡ δὲ ψυχὴ, ἐπειδὴ εἶναι ἀσώματος καὶ δὲν περιορίζεται ἐντὸς ὁρίσμενου τόπου, ὁλόκληρος προχωρεῖ μέσα εἰς ὁλόκληρον τὸ φῶς τῆς καὶ τὸ σώμα τῆς καὶ δὲν ὑπάρχει μέρος φωτιζόμενον ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸ ὅποιον νὰ μὴ παρעוריסκεται ὁλόκληρος). Ἀλλ' ἡ παραβολὴ τῆς πρὸς τὸ φῶς οὐδὲν μᾶς δίδει δικαίωμα ἵνα ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅπως θέλει ὁ Γάλλος Μπρεγιέ (Ιστορ. Φιλ. 1 2 518), ὅτι ὁ Νεμέσιος ἀποδέχεται δοξασίας περὶ ψυχῆς ἀντιτιθέμενας πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις ἐκτὸς μόνον τῆς προϋπόθεσιν. Ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ψυχῆς ἀναγνωρίζεται ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τοῦ Νεμεσίου ἡ ζωὴ «ἐκ τούτων οὖν φανερόν ὅτι δύναται τὸ ζῆν οὐ δύναται προσεῖναι τι, ἀλλὰ πάντως ἐνεργεῖν. Προηγουμένως γὰρ τὸ εἰδοποιεῖν τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἀλλ' ἡ ἡ ζωὴ. Τῇ μὲν γὰρ ψυχῇ συμφορὰ ἐστὶν ἡ ζωὴ» (Ἑλλ. Πατρολ., 40.564) (Ἐκ τούτων λοιπὸν εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ἐν «δυνάμει» γνώρισμα τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε «ἐνεργεῖν» πραγματικὸν γνώρισμα. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον κατὰ κύριον λόγον παρέχει μορφήν εἰς τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ ζωὴ. Διότι ἡ ζωὴ εἶναι σύμφωνον γινώρισμα τῆς ψυχῆς). Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τούτου εἶναι λίαν πιθανὸν εἰς ἐπηρεάζεσθαι ἐκ διδασκαλιῶν τοῦ Ἀμμόνιου τοῦ Σακκά. Προχωρῶν περαιτέρω ὁ Νεμέσιος μᾶς παρέχει ἐκθεσιν περὶ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων, περὶ τῶν ψυχικῶν παθῶν, περὶ τῶν βουλευτικῶν φαινομένων, περὶ τῆς εἰσαρμένης καὶ τῆς βίαις προνοίας. Τὰ θέματα ταῦτα ἀναπτύσσει στηριζόμενος ἐπὶ τῶν δοξασίῶν τῶν παλαιῶν φιλοσόφων. Τὰς ψυχολογικὰς του γνώσεις ἀντλεῖ ὅπου τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Γαληνόν. ἔχει ὑπ' ὀφιν του τὰς περὶ ἐπιδόσεων διδασκαλίας τῶν Στωϊκῶν, τὰς πλατωνικὰς περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις καὶ τὴν περὶ ἥδονης διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικούρου. Εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ εὐρυτάτης συνθέσεως, εἰς τὴν ὅποιαν ἀναχωρεῖναι ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων, τὰ συμπέρασμα εἰς τὰ ὅποια ἔχον φθάσει αἱ ἀνθρωπολογικαὶ ἐρευναι τῶν Ἑλλήνων σοφῶν. Συμμορφῶναι ταῦτα πρὸς τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα ἐξαιρεῖ ὁ Νεμέσιος ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀσώματος, ἀθάνατος καὶ ἐλευθερά. Ἡ ἐπίδοσις τοῦ συγγράμματός του ὑπῆρξε μεγάλη καὶ ἐφάμιλλος πρὸς ἐκείνην, τὴν ὅποιαν ἐσημείωσε τὸ ἀντίστοιχον «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» ἔργον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Πολύλακας συμβαίνει οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς νὰ συγχέουν τὰ δύο ταῦτα ἔργα. Αἱ περὶ ψυχικῶν παθῶν ἐκτιθέμεναι ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου διδασκαλίαι ἔχουν σημαντικῶς ἐπηρεάσει τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Ἰδία εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πηγὴ γνώσεως» συγγραμμὰ του. Ὁ Νεμέσιος εἰς τὸ περὶ θόδου κεφάλαιον διακρίνει ἐξ εἰδῶ αὐτοῦ: ὄκνον, αἰδῶ, πόλυν, ἐκπάληξιν, ἐκπάληξιν καὶ ἀγανίαν. Τὸν ἔκτον τούτων βαθμὸν ὀρίζει διὰ τὸ ἀκόλουθον ὁρισμόν: «ἀγανία δὲ φόδος διαπτώσεως, τοῦτέστιν ἀποτυχίας· φοβούμενοι γὰρ ἀποτυχεῖν τῆς πράξεως, ἀγωνίωμεν» (Ἑλλ. Πατρολ., 689). Τὸν ὁρισμὸν τούτον, τὸν ὅποιον ἔχει παραλάβει ὁ Νεμέσιος ἀπὸ τοῦ Στωϊκοῦ τὸν ἐπακολουθῶντες εἰς τὴν «Ἐκδοσὴν τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως» καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφει «ἀγανία δὲ φόδος διαπτώσεως», ὡς αἰτία δὲ προκαλοῦσαν ταύτην διασπορῆναι τὸν φόδον, τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὸ «ἀποτυχεῖν τῆς πράξεως». Τὸ ἔργον τοῦ Νεμεσίου μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ἀπὸ τὸν Ἀλφόνον κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν Βουρογούνδιον κατὰ τὸν 12ον. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐξερεύνησιν ἰδίαν τῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ ὁ Νεμέσιος. Περὶ αὐ-

τοῦ ἔργου μελέτην γερμανιστὴ ὁ Ἑλληὴν καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, ἐκδόθεισαν κατὰ τὸ 1882. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Γιάιγκερ εἰς πραγματείαν του υποστηρίζει ὅτι αἱ πηγαι, ἐξ ὧν ἀντλεῖ ὁ Νεμέσιος ἀνάγονται εἰς τὸν στωϊκὸν Ποσειδώνιον. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα (Χάινεμαν) διαβλέπει εἰς τὸ ἔργον του ἐπιδράσεις ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀμμόνιου τοῦ Σακκά. Εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ἀντλεῖ καὶ ὁ Κύριλλος (370—444), διατελέσας πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τοῦ 412 μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἐδράσετο ζωηρῶς εἰς τοὺς κατὰ τὸν Ἀρειανῶν καὶ Νεστοριανῶν ἀγῶνας, τὸ δὲ ὄνομα του ἀναμειγνύεται καὶ εἰς τὸ τραγικὸν γεγονός τῆς κατὰ τὸ 415 ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου θανάτωσός τῆς Ὑπατίας. Μεγάλῃ σημασίᾳ τυγχάνει ἡ συμβολὴ του ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Καθώρισε τὴν ψυχολογικὴν ἀποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ θεωρησώμεν τὴν ἠθικὴν ζωὴν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ συμβολὴ του ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα τυγχάνει διὰ τὸν ἀνατολικὸν κόσμον ἀντίστοιχος πρὸς τὴν συμβολὴν τὴν ὁποίαν συνεισέφερον ὁ Αὐγουστίνος εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ φιλοσοφικὸν ὄργανον μὲ τὸ ὅποιον εἰργάσθη ὁ Κύριλλος ἦσαν αἱ ἀριστοτελικαὶ ἐννοιαὶ τῆς «ἐνεργείας» καὶ τῆς «ἐντελεχείας». Ὁ Χριστὸς νοεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐνεργητικὸν «εἶδος» ζωῆς, καὶ ὡς τοιοῦτον ἐπιτελεῖ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πρότυπον πάσης ζωῆς εἶναι ὁ Τριαδικὸς Θεός, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ πατὴρ εἶναι ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ὁ Λόγος τὸ πρῶτον εἶδος καὶ ἡ κοσμοποιὸς δύναμις, τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ δεύτερον εἶδος ὅπερ ἀγεί τὰ πάντα εἰς τὴν τελείωσιν. Τὰ ἐγκόσμια ὄντα δὲν ἔχουν ἰδίαν αὐτοπαρίαν ἀλλὰ ὀντοποιεῖν διὰ τῆς κοσμοποιητικῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου. Οἰονόηποτε δὲν ἐξέρχεται ἐκ τῆς δυναμικῆς του καταστάσεως καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν ἐνεργητικὴν διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Λόγου. Ὁ ἀνθρώπος συνίσταται ἐκ σωματικοῦ εἶδους καὶ ψυχικοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ διακρίνομεν τὸ λογικόν, τὸ φιλέρετον καὶ τὸ ἀρχικόν. Ὑπεράνω δὲ τῶν τριῶν τούτων ἡ ψυχὴ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁμοιώσεως. Αὕτη ἐνεδυναμώμεν τὸ ἀρχικόν τῆς τμήμα κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀναπτύχθῃ αὕτη ἐντελεχειακῶς καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «ἀφθαρσίαν». Διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος ἀπωλέσθη ἡ ὁμοίωσις καὶ ἡ ψυχὴ περιέπεσεν εἰς δυναμικὴν κατάστασιν. Ἐγένετο κατὰ τὸ ὅποιον ἡδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐντελέχειαν τῆς ἀφθαρσίας, ἀλλὰ δὲν τὸ κατῴρωνε, διότι διὰ τὸν προπατορικὸν ἁμαρτήματός εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὸν κόσμον ὁ θάνατος. Αἱ προσπάθειαι διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν αἱ γινόμεναι ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἀπέβησαν ἀκαρποί. Διὰ τοῦτο ἐνηνθρώπησεν ὁ Χριστὸς, ὅστις χάριζι ἐκ νέου τὴν ὁμοίωσιν εἰς τὴν ἐκπεσοῦσαν ψυχὴν. Τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις ἐξασφαλίζει διὰ τὸν ἀνθρώπον τὴν ἀφθαρσίαν, τὴν νοεὶ ὁ Κύριλλος συντελοῦμένην κατὰ τὸ ἀριστοτελικὸν σχῆμα τῆς μεταβάσεως ἐκ τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ἐντελέχειαν. Διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ ἐνεργητικοποιεῖται αἱ πρὸς σωτηρίαν προδιαθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀποκτὰ αὕτη ἀφθαρσίαν καὶ ζωὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἐκτὸς τῆς ἐνεργείας τῆς χάριτος καὶ ἡ συνεργασία τῆς αὐτονόμου θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μυστηριακὴ ζωὴ, καὶ ἰδίᾳ τὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας, συντελεῖ ὥστε νὰ ἐνωθώμεν σωματικῶς μὲ τὸν Χριστόν, νὰ γίνωμεν «σῶσσωμοι» αὐτοῦ. Διὰ τῆς συγγενείας καὶ τῆς οικειότητος μὲ τὸν Χριστόν, οἱ πιστοὶ συνπαρτίθουν μίαν νέαν ἀνθρωπότητα τῆς ὁποίας τὰ μέλη συνδέονται διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης. Οὕτω ἀπαρτίζεται ἡ Ἐκκλησία ὡς πνευματικὸς ὁργανισμὸς καὶ ὡς πλάσιον διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν αὐτῇ πραγματοποιεῖται ἡ «τελεία μαθήσις» καὶ ἀποκτᾶται ἡ βεβαιότης περὶ τῆς σωτηρίας, ἡ «εἰδοσις» ὅπως λέγει ὁ Κύριλλος. Ἀλλ' ἡ τελεία ἠθικὴ λειτουργία ἐπιτυγχάνεται εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν, ἔθθα τὰ πάντα γίνονται πνεῦμα. Βλέπομεν οὕτω ὅτι ὁ Κύριλλος διεσαφηνίσε, χρησιμοποιοῦν ἐννοίας τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τὴν διαδικασίαν, δι' ἣς ἐπιτυγχάνεται ἡ ἠθικὴ τελείωσις. Ἐφθάσε νὰ θεωρῇ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ὁργανικὸν πνευματικὸν σύνολον μορφοποιούμενον ὑπὸ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ πατρὸς, τῆς μορφοδοτικῆς ἐπενεργείας τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς ἐνωτικῆς ἐνοποίησης τοῦ Πνεύματος. Παρέσχε δὲ ἐπαρκὴ βάσιν διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς κοινωνικῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἐπροφύλαξε προσέτι τὸ θρησκευτικὸν περιεχόμενον τῆς μυστηριακῆς τελετουργίας ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴν εἰς τὸν μυστικισμόν. Καθίσταται φανερόν κατόπιν τούτων ὅτι ἡ ἀντίληψις ἡ βλέπουσα εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν μονομερῆ ἐπικράτησιν τοῦ Πλατωνισμοῦ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰ πράγματα. Ὁ Ἀριστοτέλης παρέχει συχνότατα μεγάλην δοσθεῖαν διὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ ταξίθεσιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καὶ ἐτίθετο τοιοιούτοτρόπως φραγμὸς εἰς τὰς ἐκ τῶν νεοπλατωνικῶν ἐπιδράσεων προερχομένας τάσεις πρὸς ἐκτροπὴν εἰς μυστικιστικὰς θεωρίας.

Καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (345—407) μᾶς παρέχει εἰς τὰ συγγράμματά του στοιχεῖα δογματικῆς καὶ ἠθικῆς ἰδίᾳ διδασκαλίας. Ἀλλὰ δὲν ἔχουν γίνε ἐισέτι ἐργασίαι εἰδικαὶ διὰ τὴν συστηματικοποίησιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἠθικῶν του δοξασίῶν. Εἰς τὰς ἐρμηνευτικὰς ἐργασίας του ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον τοιοιούτοτρόπως φραγμὸς εἰς τὰς ἐκ τῶν νεοπλατωνικῶν ἐπιδράσεων προερχομένας τάσεις πρὸς ἐκτροπὴν εἰς μυστικιστικὰς θεωρίας.

σιν υπό Δ. Μωραΐτου και μετάφρασιν υπό Β. Ήξάρχου). Τελευταίος αντιπρόσωπος της αλεξανδρινής σχολής σχολής είναι ο Θεοδώρητος (395—460), επίσκοπος της εν Συρία πολίχνης Κύρου. Το από φιλοσοφικής απόψεως σπουδαίον έργον του είναι το απολογητικόν του σύγγραμμα «Ελληνικὴν θεραπευτικὴν παθημάτων ἢ εὐαγγελικὴν ἀληθείαν ἐξ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπιγνώσεις». Στρεβόμενος ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων του Κλημεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ Εὐσεβίου καὶ ἐπὶ τῆς δοξογραφικῆς συλλογῆς τοῦ Ἀετίου, ἐπιχειρεῖ ἀνασκευὴν τῶν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ προβαλλομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πολεμικὴν ἐπιχειρημάτων. Ἐκδηλώνει συχνὰ τὴν πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν προτίμησίν του.

Ἡ νεοπλατωνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γραφοῦν τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Διόνυσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην συγγράμματα. Πρώτην φοράν ἐγένετο λόγος περὶ αὐτῶν κατὰ τὸ 533 εἰς τὰς μετὰ τῶν Ὁρθόδοξων καὶ Σεβηριανῶν γενομένων ἐν Κωνσταντινουπόλει συζητήσεις. Ὁ ὁρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου Ὑπάτιος τότε ἐδήλωσεν ὅτι δὲν δέχεται αὐτὰ ὡς γνήσια. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπαυσε πᾶσα περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ἀμφιβολία. Μόνον κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὁ ἀνθρωπιστὴς Λαυρέντιος Βάλλα ἐπανεφέρε καὶ πάλιν τὸ περὶ γνησιότητος τῶν ζητήμα. Ἐπηκολούθησαν μεγάλα συζητήσεις καὶ ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ἀποδεκτὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγράψαν τὰ συγγράμματα ταῦτα ἀπὸ τῶν Διονύσιων τῶν Ἀρεοπαγίτην, τὸν πιστεύσαντα εἰς τὸν Χριστὸν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν κήρυγμα τοῦ Παύλου. Ἡ ἐπικρατούσα γνώμη εἶναι ὅτι ἐγράψαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνος. Τοῦτο συνάγει ἐκ τῆς παρατηρουμένης ἐπὶ αὐτῶν ἐπίδρασεως τῶν δοξασίων τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πρόκλου, ἀπαθανόντος κατὰ τὸ 485. Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων συναρτίζεται ἐκ τεσσάρων πραγματειῶν καὶ ἐκ δέκα ἐπιστολῶν. Αἱ πραγματεῖαι φέρουν τοὺς ἀκολουθοῦς τίτλους: 1) «Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας», 2) «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας», 3) «Περὶ θείων ὀνομάτων», 4) «Περὶ μυστικῆς θεολογίας». Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων πραγματειῶν εἰς τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων του συμπεριλαμβάνονται δύο εἰσέτι ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀπωλέσθησαν. Ταῦτα ἦσαν αἱ «Θεολογικαὶ ὑποτυπώσεις» καὶ ἡ «Συμβολικὴ θεολογία».

Εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Διονύσιου γίνεται διάκρισις μεταξύ μίας «καταφατικῆς» καὶ μίας «ἀποφατικῆς θεολογίας». Ἡ πρώτη χρησιμοποιεῖ καταφατικὰς ἐκφράσεις διὰ νὰ δηλώσῃ τὰ γνωρίσματα τῆς θείας οὐσίας, ὅπως τὰ ἀντιλαμβανεται ὁ ἄνθρωπος παρατηρῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθεῖσαν κτίσιν. Ἡ ἀποφατικὴ θεολογία ἀποκρούει πάντα καταφατικὸν προσδιορισμὸν, ἐπαφίεται εἰς τὸν θεῖον ἔρωτα καὶ προσηλαθεῖ τῇρησά σιγῇ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς θείας οὐσίας. Ἐκθεῖν τῆς καταφατικῆς θεολογίας περιεῖχε τὸ ἀπολεσθὲν σύγγραμμα «Θεολογικαὶ ὑποτυπώσεις», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ «Μυστικὴ θεολογία» εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον: «Ἐν μὲν οὖν ταῖς θεολογικαῖς ὑποτυπώσεσι τὰ κυριώτατα τῆς καταφατικῆς θεολογίας ὑμνήσαμεν» πῶς ἡ θεία καὶ ἀγαθὴ φύσις, ἐνική λέγεται, πῶς τριαδική... πῶς ἐκ τοῦ αὐλοῦ καὶ ἀμερούς ἀγαθοῦ τὰ ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐξέφυ φῶτα» (Ἑλλ. Πατρολ. 3, 1054) (Εἰς μὲν τὰς θεολογικὰς ὑποτυπώσεις, μὲ ἐξυμνητικὸν ὕψος ἐξεθέσαμεν τὰ κυριώτερα διδόμενα τῆς καταφατικῆς θεολογίας· ὑπὸ ποίαν ἔνοιαν ἡ θεία καὶ ἀγαθὴ φύσις λέγεται ἐνική καὶ ὑπὸ ποίαν τριαδική· πῶς ἐκ τοῦ αὐλοῦ καὶ μὴ ὑποκειμένου εἰς μερισμὸν ἀγαθοῦ ἐξευρῶσαν τὰ πλήρη ἐγκαρδιότητος φῶτα τῆς ἀγαθότητος). Ὑπεράνω τῆς θεωρήσεως ταύτης ἵσταται ἡ θεωρία ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ ὄνματα τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἀποδοθῶν εἰς τὸν Θεόν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι δημιουργοὶ καὶ τέρμα ὄλων τῶν ὄντων. Τὴν θεωρίαν ταύτην εὐρίσκουμεν ἐκτιθεμένην εἰς τὸ σύγγραμμα «Περὶ θείων ὀνομάτων». Εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλαιον γράφει ὁ Διονύσιος: «Ἐν δὲ τῷ περὶ τῶν θείων ὀνομάτων πῶς ἀγαθὸς ὀνομάζεται, πῶς ὄν, πῶς ζῶ καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ ὅσα ἄλλα τῆς νερτῆς ἐστὶ θεωνυμία». Εἶναι ἡ πραγματεία αὕτη διασαφηνίσις τῶν ἱερῶν ὀνομάτων τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται εἰς τὴν θεότητα. Διότι δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδονται εἰς τὴν θεότητα ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ ἐκτὸς ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀνεκoinώθησαν διὰ τῶν ἱερῶν λογίων: «Οὐ τολμῶντες εἰπεῖν, οὔτε μὴ ἐνωῆσαι τι περὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ κρυφίας θεότητος, παρὰ τὰ θειῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα» (Ἑλλ. Πατρολ. 3, 588) (Δὲν πρέπει νὰ ἀποτολμῶμεν νὰ εἰπώμεν κάτι ἢ νὰ σκεφθώμεν περὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ ἀποκρύφου θεότητος, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μᾶς ἐφανερῶθησαν ἀπὸ τὰ ἱερὰ λόγια). Εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον τοῦ «Συμβολικῆς Θεολογίας» ἔκαμεν λόγον περὶ τῶν μετωνυμιῶν, τὰς ὁποίας λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τὰς χρησιμοποιοῦμεν προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ. «Ἐν δὲ τῇ Συμβολικῇ Θεολογίᾳ τίνες αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ θεία μετωνυμῖαι. Τίνες αἱ θείαι μορφαί. τίνα τὰ θεία σχήματα καὶ μέγα καὶ ὄργανα, τίνες αἱ θεοὶ τόποι καὶ κόσμοι, τίνες οἱ θυμοί, τίνες αἱ λῦται καὶ αἱ μῆνιδες». Ἡ ἀποφατικὴ θεολογία ἐκτίθεται εἰς τὴν πραγματείαν «Μυστικῆς Θεολογίας». Εἰς τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς ταύτης ἀναπέμπει εὐχὴν εἰς τὴν Ὑπερούσιον Τριάδα: «Ἰθύνον ἡμᾶς

ἐπὶ τὴν... ἀκροτάτην κορυφὴν ἔνθα τὰ ἀπλά καὶ ἀπόλυτα καὶ ἀτρέπτα τῆς θεολογίας μυστήρια κατὰ τὸν ὑπερφύτων ἐγκεκλυμμένα τῆς κρυφιομύστου σιγῆς γνῶφον, ἐν τῷ σκοτεινότητι τοῦ ὑπερφύτου ὑπερβάλλοντος ἀγαλῶν ὑπερπληροῦντα νόας» (Ὅπου τὰ μυστήρια τῆς θεολογίας ἔχουν καλῶς μέσος εἰς τὸ σκότος τῆς ἀποκρύφου καὶ μυστικῆς σιγῆς, διὰ τῆς σκοτεινότητος ἐκπέμποντα τὴν ὑπερέραν παντὸς φωτὸς λάμπειν, καὶ διὰ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐλλείψεως πάσης ἐπαφῆς καὶ ὁράσεως πληροῦνται τοὺς νόας ἀπὸ ὑπερβαίνουσας πᾶσαν ὁραϊότητα λαμπρότητας).

Συνεχίζων ἀπευθύνει καὶ εἰς τὸν φίλον του Τιμόθεον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιερώνει τὴν συγγραφὴν. τὴν ἀκόλουθον προτροπήν: «Καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλειπε καὶ τὰς νοεὰς ἐνεργείας, καὶ πάντα αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, καὶ πάντα οὐκ ὄντα καὶ ὄντα, καὶ πρὸς τὴν ἐνώσειν, ὡς ἐφικτὸν, ἀγνώστως ἀναστήθῃ τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ γνῶσιν. Τῇ γὰρ ἑαυτοῦ καὶ πάντων ἀσχετῶ καὶ ἀπολύτῳ καθαρῶς ἐκτάσει πρὸς τὴν ὑπερούσιον τοῦ θείου σκότους ἀκτῖνα, πάντα ἀφελὼν καὶ ἐκ πάντων ἀπολυθεὶς ἀναχθήσῃ» (Ἐγκατάλειπε καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς νοεὰς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητὰ, καὶ πάντα καὶ τὰ ὄντα καὶ τὰ μὴ ὄντα, καὶ ἀνύψωμεν μεθὰς σου τὰς δυνάμεις τὸν ἑαυτὸν σου, ὅσον εἶναι τοῦτο κατορθωτὸν, κατὰ τρόπον ἀγνώστον, διὰ νὰ ἐνωθῇς μετ' ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἵσταται ὑπεράνω πάσης οὐσίας καὶ γνώσεως. Διότι διὰ τῆς καθαρῆς ἐκστάσεως, ἥτις σὲ ἀπελευθερώνει ἀπὸ πᾶσαν σχέσιν ἀπολύτως μετ' ἐαυτὸν σου καὶ μετὰ ἄλλα ὄντα, ἀφοῦ ἀφαίρεσθαι ὅλα καὶ ἀφοῦ ἀποδεσμευθῇ ἀπὸ ὅλα, θὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν ὑπερούσιον ἀκτῖνα τοῦ θείου σκότους). Τὸ θεῖον καὶ ὑπερούσιον τοῦτο σκότος τὸ ὀνομάζει ὁ Διονύσιος «θεῖον γνῶφον». Ὁ ὑψούμενος εἰς ἐκστατικὴν κατάστασιν, προσβέβηκε ὁ Διονύσιος, ἀπόλλυται τῶν ὁραμῶν καὶ τῶν ὁράντων καὶ εἰς τὸν γνῶφον τῆς ἀγνώσεως εἰσδύνηται τὸν ὁτιῶς μυστικὸν καθ' ὃν ἀπομυεῖ πᾶσας τὰς γνωστικὰς ἀντιλήψεις, καὶ ἐν τῷ πάντῳ ἀναφεῖ καὶ ἀσάφῳ γίγνεται (ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὰ ὁράματα καὶ ἀπὸ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὰ βλέπουν, καὶ βυθίζεται εἰς τὸ πραγματικὸν μυστικὸν σκότος τῆς ἀγνώσεως. Μέσα εἰς αὐτὸ ἀποβάλλει ὅλας τὰς γνωστικὰς ἀντιλήψεις καὶ θάνατι εἰς ἐλλείψιν πάσης ἐπαφῆς καὶ ὁράσεως). Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εἰσδύσεως εἰς τὸ σκότος τῆς ἀγνώσεως εἶναι ἡ ὑπὲρ νοῦν γνώσις: «Πᾶς ὢν τοῦ ἐπέκεινα, καὶ οὐδενὸς οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε ἑτέρου, τὸ παντελῶς δὲ ἀγνώστῳ τῆς πάσης γνώσεως ἀνενεργησία, κατὰ τὸ κρείττον ἐνούμενος, καὶ τῷ μὴδὲν γινώσκοντι, ὑπὲρ νοῦν γινώσκοντι» (Ἀνῆκε ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ὑπερβαίνουσαν τὰ ὄντα ἀρχὴν, δὲν ἀνῆκε οὔτε εἰς τὸν ἑαυτοῦ τοῦ οὔτε εἰς κανένα ἄλλον, διὰ τῆς καταπαύσεως δὲ τῆς ἐνεργείας τῆς γνώσεως, ἐνώνεται ὡς πρὸς τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ μετὰ τῆς ὁλοκλήρου ἀγνώσεως, καὶ διὰ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐλλείψεως γνώσεως, ὑφούται εἰς τὴν ὑπεράνω τοῦ νοῦ εὐρίσκουμένην γνῶσιν). Εἶναι φανερόν ὅτι εὐρίσκουμεθα ἐνταῦθα πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν ἐκστάσεως. Ἀξιοσημειώτως εἶναι προσέτι καὶ ὁ διαλεκτικὸς ρυθμὸς τῆς σκέψεως. Ἐπιχειρεῖται διὰ τῆς πλήρους ἀγνώσεως νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ὑπερβατικὴν γνῶσιν. Προϋποτίθεται ἡ μεταφυσικὴ ἐνότης τῶν μελῶν τῆς ἀντιθέσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ὁλοκληρωτικὴ στέρησις τῆς γνώσεως ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον πληρότητα τῆς γνώσεως. Τελικὸς σκοπὸς τῆς ἀνυψώσεως εἶναι ἡ ἐνωσις μετὰ τὸν Θεόν, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς: «Οὐτὸς ἐστὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας σκοπός, ὡς πρὸς Θεὸν ὃν μὲν, ὡς ἐφικτὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἐνωσις. Ταύτης δὲ, ὡς τὰ θεία διδάσκει λόγια, τοῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱεουργίαις μόνον τευόμεθα» (Ἑλλ. Πατρολ. 3, 592) (Ὁ σκοπὸς τῆς ἱδικῆς μας ἱεραρχίας εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεόν, ὅσον εἶναι κατορθωτὸν, ἀφομοίωσις καὶ ἐνωσις. Αὕτην, ὅπως μᾶς διδάσκουν τὰ θεία λόγια, θὰ τὴν ἀποκτήσωμεν μετὰ τὴν ἀγάπην πρὸς τὰς σεβασμιωτάτας ἐντολὰς καὶ μετὰ τὰς ἱεουργίας). Εἰς τὰ δύο ὑπόλοιπα διδία ἐκτίθεται ἡ οὐράνιος ἱεραρχία καὶ ἡ ἀντίστοιχος πρὸς αὐτὴν ἐκκλησιαστικὴ. Εἰς τὸ «Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας» ἔργον ἐκθέτει τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων, διαίρων τὸ σύνολον αὐτῶν εἰς τρεῖς τριάδας. Εἰς τὸ δὸν κεφάλαιον τοῦ μνημονευθέντος συγγράμματος ἀναγράφονται αἱ ὀνομασίαι τῶν ἐννέα ἱεραρχικῶν τάξεων: «Πᾶσα ἡ θεολογία τὰς οὐρανίας, οὐσίας ἐννέα κέκληκεν ἐκφαντορικὰς ἐπωνυμίας. Καὶ πρώτην μὲν εἶναι φησὶ τὴν περὶ τὸν Θεὸν οὐσαν αἶ, τοὺς τε ἀγιωτάτους θρόνους καὶ τὰ πολυδύματα καὶ πολυτμήματα τάγματα. Χερουβείμ Ἑβραίων φωνὴ καὶ Σερραβείμ ὀνομασμένα... Δευτέραν δὲ εἶναι φησὶ, τὴν ὑπὸ τῶν ἐξουσιῶν καὶ κυριοτήτων, καὶ δυνάμεων συμπληρουμένην. Καὶ τρίτην ἐπ' ἐσχάτων τῶν οὐρανίων ἱεραρχῶν, τὴν τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων καὶ ἀρχῶν διακόσμησιν» (Ὅλη ἡ θεολογία τὰς οὐρανίας οὐσίας τὰς ἔχει ὀνομάσει δι' ἐννέα ἐξηγητικῶν ὀνομασιῶν. Καὶ πρώτη μὲν τριάς λέγει ὅτι εἶναι ἡ περὶ τὸν Θεόν, δηλαδὴ οἱ ἀγιώτατοι θρόνοι καὶ τὰ πολυδύματα καὶ πολυτμήματα τάγματα, τὰ ὀνομαζόμενα εἰς τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν Χερουβείμ καὶ Σερραβείμ. Δευτέρα δὲ εἶναι ἡ συμπληρουμένη ἀπὸ τὰς ἐξουσίας, τὰς κυριότητες καὶ τὰς δυνάμεις. Καὶ τρίτη καὶ τελευταία μεταξὺ τῶν οὐρανίων ἱεραρχῶν ἡ τάξις τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων καὶ τῶν ἀρχῶν). Εἰς τὸ «Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας» σύγγραμμά τοῦ παραλληλίζει τὴν ἱεραρχίαν τῆς Ἑκκλησίας τριαδικῶς διατεταγμένην πρὸς τὴν οὐράνιαν. Διακρίνει τὴν τάξιν τῶν ἱερα-

χών, των ιερών και των λειτουργιών (διακόνων): «Ἡ θεία των ιερών τάξις πρώτη μὲν τῶν θεοπτικῶν τάξεων... ἡ δὲ τῶν ιερῶν φωταγωγικὴ τάξις, ἡ δὲ τῶν λειτουργιῶν τάξις, ἡ καθαρτικὴ καὶ τῶν ἀνομιῶν διακριτικὴ» (Ἑλλ. Πατρολ. 3, 509). Τὴν δευτέραν τριάδα ἀποτελοῦν αἱ τάξεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐνεργοῦν οἱ ἱεράρχαι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ λειτουργοί. Ὡς-τε δευτέρα τριάς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν εἶναι αἱ τάξεις τῶν καθαιρουμένων (κατηγορουμένων), φωτιζομένων (πιστῶν) καὶ τελειομένων (μοναχῶν). Εἰς τὰς δύο τριάδας ἀντιστοιχεῖ καὶ ἡ τριάς τῶν μυστηριακῶν πράξεων, συμπληρουμένη ἐκ τοῦ μυστηρίου τῆς συνάξεως, τοῦ μυστηρίου τοῦ μύρου, καὶ τοῦ μυστηρίου τῶν ιεραικῶν τελειώσεων.

Ἀνάπτυξιν τῶν θεμελιωδῶν ὀντολογικῶν δογμάτων εὐρίσκουμεν εἰς τὸ δέκατον τρίτον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ θείων ὀνομάτων» συγγράμματος, τὸ ἐπιγραφόμενον: «Περὶ τελείου καὶ ἑνός». Εἰς αὐτὸ καθορίζει τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὀνομάζεται ὁ Θεὸς τελείως καὶ εἰς. Καταδεικνύει ἔπειτα ὅτι ἡ ἐνότης ἀποτελεῖ τὴν ἄσιν διὰ τὴν ὑπάρξιν ὁτιδήποτε πράγμα. Ὅπως ἐστὶν ἀρῆς ἡ ἐνότης αἰρῶνται τὰ πάντα, αἰρᾶται τὸν αὐτὸν τρόπον αἰρούμενης τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, αἰρᾶται ἡ ὑπάρξις πάντων τῶν ὄντων. Ὁ Θεός, προσθέτει ἐν τελεί, πρέπει νὰ ἀνυμῆται καὶ ὡς Εἰς καὶ ὡς Τριάς. Ὡς πρὸς τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Τελείον μὲν οὖν ἐστὶν οὐ μόνον ὡς αὐτοτέλες, καὶ καθ' ἑαυτὸ ὡς ἑαυτοῦ μονοειδὸς ἀφορίζομενον... ἀλλ' ὡς ὑπερτέλες κατὰ τὸ πάντα ὑπερέχον. Καὶ πᾶσαν μὲν ἀπειρίαν ὀρίζον, πάντες δὲ πέρατος ὑπερπληρούμενον καὶ ὑπὸ οὐδενὸς χωροῦμενον ἡ καταλαμβάνομενον» (Τὸ τέλειον δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθῇ αὐτοτέλες, οὐδὲ νὰ καθορισθῇ δι' ὁρισμοῦ ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται διοικιστικῶς εἰς αὐτό. Ἀλλὰ πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἀπεριόριστον τὴν τελειότητα, ἐπειδὴ ἔχει ὑπερῶν ἐν συγκρίσει πρὸς πάντα. Καθορίζει πᾶσαν ἀπειρίτητα, ἔχει ἀπλῶς πέραν παντὸς πέρατος, καὶ δὲν χωρεῖ εἰς οὐδὲν πράγμα, οὐτε καταλαμβάνεται ὑπὸ οὐδενός). «Ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν τὸν Θεὸν ὡς «Ἐν» γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἐν δὲ τὴν πάντα ἐνιαίως ἐστὶ κατὰ μίαν ἐνότητα ὑπερῶν, καὶ πᾶν ἐν ἐστὶ τοῦ ἐνός ἀνεκφοιτήτως αἰτῶν, οὐδὲν γὰρ ἐστὶ τῶν ὄντων ἀμέτοχον τοῦ ἐνός, ἀλλ' ὥστε ὅπως ἀριθμὸς μονάδος μετέχει, καὶ μία δυὰς καὶ δεκάς λέγεται καὶ ἡμισυ ἐν, καὶ τρίτον καὶ δέκατον ἐν, οὕτως πάντα καὶ πάντων μόριον τοῦ ἐνός μετέχει, καὶ τὸ εἶναι τὸ ἐν πάντα ἐστὶ τὰ ὄντα» (Ἐν λέγεται ὁ Θεός, διότι καθ' ἐνιασίον τρόπον εἶναι τὰ πάντα, καὶ ὑπερέχει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μοναδικῆς ἐνότητος, καὶ διότι χωρὶς νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ, ἀποτελεῖ τὸ αἶτιον τοῦ νὰ εἶναι ὁτιδήποτε πράγμα ἐν. Διότι κανὲν πράγμα δὲν εἶναι ἀμέτοχον τοῦ ἐνός, ἀλλὰ ὅπως καθὲ ἀριθμὸς ἔχει ὡς μέρος τοῦ τὴν μονάδα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν διὰ κάτι ὅτι ἀποτελεῖ «μία» διάδα, «μία» δεκάδα, «ἐν» δέκατον τρίτον καὶ «ἐν» δεύτερον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁποιοσδήποτε ἀριθμὸς καὶ ὁποιοσδήποτε κλασματικὸν μέρος αὐτοῦ ἔχει μετοχὴν εἰς τὸ «ἐν». Καὶ καθὲ ὄν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι, ἐπειδὴ πρωτίστως ἀποτελεῖ μοναδικὴν ἐνότητα). Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ μοναδικὸν τῶν πάντων αἰτίων, καὶ δὲν εἶναι μονὰς ἡ τριάς ἀπὸ ἐκείνης τῆς ὁποίας ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀνθρώπινος νοῦς: «Τὸ δὲ ὑπερούσιον ἐν καὶ τὸ ὄν ἐν καὶ πάντα ἀριθμὸν ὀρίζει, καὶ αὐτὸ ἐστὶ, καὶ ἐνὸς καὶ ἀριθμοῦ καὶ παντὸς ὄντος ἀρχὴ καὶ αἰτία καὶ ἀριθμὸς καὶ τάξις. Διὸ καὶ μονὰς ὕμνουμένη καὶ τριάς ἡ ὑπὲρ πάντα Θεότης, οὐκ ἐστὶν οὐδὲ μονὰς οὐδὲ τριάς ἡ πρὸς ἡμῶν, ἡ ἄλλου τινος τῶν ὄντων διεγνωσμένη... οὐδὲ ὄνομα αὐτῆς ἐστὶν, οὐδὲ λόγος, ἀλλ' ἐν ἀβάτοις ἐξηγοῦται» (Τὸ δὲ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν ἐν, τὸ ὁποῖον εἶναι καθ' αὐτὸ ἐν, καὶ εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τοῦ ἐνός καὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ παντὸς ὑπάρχοντος πράγματος καὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία καὶ ἀριθμὸς καὶ τάξις. Διὰ τοῦτο, ἐν καὶ ὑμνεῖται ὡς μονὰς καὶ ὡς τριάς, ἡ ὑπεράνω ὄντων κειμένη Θεότης, δὲν εἶναι οὐτε ἡ μονὰς οὐτε ἡ τριάς τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἡ ἄλλοι τὴν εἶδος ὄντων δύναται νὰ κατανοήσῃ. Οὐδὲ ὑπάρχει δι', αὐτὴν κάποιο ὄνομα, οὐτε ὑπάρχει δι' αὐτὴν ἐκφράσις. ἀλλ' εἰς ἀπάτητον τόπον ἔχει ἀποτεθῇ). Κατὰ τὸν Διονύσιον καὶ αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ «ἐνός», τὸν ὁποῖον ἀπέδιδεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν Θεότητα εἶναι ἀνεπαρκής: «Καὶ οὐδὲ αὐτὸ τὸ τῆς ἀγαθότητος, ὡς ἐφαρμόζοντες αὐτὴ, προσφέρουμεν, ἀλλὰ πῶθ' οὗ ἐννοεῖν τὴν καὶ λέγειν περὶ τῆς ἀρετῆς οὐσίας ἐκείνης, τὸ τῶν ὀνομάτων σεπτότατον αὐτῇ πρώτως ἀφιερούμεν» (Καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγαθότητος δὲν τὸ προσφέρουμεν εἰς τὴν Θεότητα, διότι ἔχουμεν τὴν ἰδέαν ὅτι προσαρμύζεται πρὸς αὐτὴν, ἀλλὰ ἔπειδὴ κινούμεθα ἀπὸ τὸν πῶθον νὰ ἐννοήσωμεν καὶ νὰ εἰπώμεν κάτι περὶ τῆς ἀνεκφράστου ἐκείνης οὐσίας, τὸ ἀξιοσεβαστότερον ἐξ ὅλων τῶν ὀνομάτων κατ' ἀπόλυτον προτεραιότητα τὸ ἀφιερώνομεν εἰς ἐκείνην). Οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς θείας οὐσίας μένουσιν πάντοτε ἀντικεινῶν: «Διὸ καὶ αὐτοὶ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ὕμνον προτετιμῆκασιν, ὡς ἐξιστῶσαν τὴν ψυχὴν τῶν ἐαυτῇ συμφύλων, καὶ διὰ πᾶσαν τὴν θείαν νοήσεως οὐδεύουσιν, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ὄντων αὐτὰ συνάπτουσιν, καθ' ὅσον καὶ ἡμῖν κείνων συνάπτειν δυνατόν» (Διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεολόγοι ἔχουν προτιμήσει τὴν διὰ τῶν ἀποφαιτικῶν ἀρνήσεων πρὸς τὰ ἀνω ἄνοδον, ἐπειδὴ ἐκτεπίζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ διόφυλά της ὄντα, καὶ τὴν κἄνει νὰ προχωρῇ μέσα ἀπὸ καθαρῶς θείας νοήσεις, εἰς τὸ ἐσχάτον δὲ ἄκρον τῆς ὅλης περιοχῆς τῶν ὄντων τὴν φέρει εἰς ἐσπῶν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν ἡμεῖς νὰ λάβωμεν μίαν τοιαύτην ἐσπῶν μὲ τὸν Θεόν). Εἶναι φανερόν ὅτι εὐρισκόμεθα ἐνῶπιον μίας ἐξ ὁλοκλήρου ἀποφατικῆς διαλεκτικῆς θεολογίας, τῆς ὁποίας ἡ ἐπίδρασις διὰ μέσου τῶν Γερμανῶν μυστικιστῶν τοῦ Μεσαίωνα ἀσκέει ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἑγελου.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου ἐν ἀποτελοῦν μόνον ἐκ-θεσιν διαλεκτικῶν ἀποφατικῶν στοχασμῶν. Θεωροῦνται ἀπὸ ζώσαν θεολογικὴν πίστιν καὶ ἐντονὸν συναισθηματικότητα. Ὁ συγγραφεὺς τῶν ἔχει βαθύτατα θεολογικὰ οὐράματα καὶ δημιουργεῖ ἀληθινὴν συγκίνησιν. Εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ εὐρύ-τατη τῶν ἐπιδράσεων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον τὸ τέταρτον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ θείων ὀνομάτων» συγγράμματος, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται ἀνάπτυξις «Περὶ ἀγαθοῦ, φωτός, καλοῦ ἔρωτος, ἐκστάσεως, ζήλου» καὶ ὅτι τὸ κακὸν οὐτε ἐν, οὐτε ἐξ ὄντος, οὐτε ἐν τοῖς οὐσί. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου χρησιμοποιοῖ τὴν γνωστὴν πλατωνικὴν παρ-μοσίωσιν παραλληλίζον τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸν ἥλιον: «Καὶ γὰρ ὡς περὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος, οὐ λογιζόμενος ἡ προαιρού-μενος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ εἶναι φωτίζει πάντα τὰ μετέχοντα τοῦ φωτός αὐτοῦ κατὰ τὸν οἰκείον δυνάμενα λόγον, οὕτω δὲ καὶ τὰγαθὸν (ὑπὲρ ἥλιον, ὡς ὑπὲρ ἀμυδρὰν εἰκόνα) τὸ ἐξηρημέ-νωσ ἀρχέτυπον αὐτῇ τῇ ὑπάρξει) πᾶσιν τοῖς οὐσίαν ἀναλόγως ἐφίσιν ἐπὶ τῆς ὅλης ἀγαθότητος ἀκτίνες. Διὰ ταῦτα ὑπέ-στησαν αἱ νοηταὶ καὶ νοεραὶ πᾶσαι καὶ οὐσίαι καὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι» (Ὅπως ὁ ἰδικὸς μας ἥλιος χωρὶς νὰ ἐπηρε-άζεται ἀπὸ ὑπολογισμὸν καὶ προαιρέσιν, ἀλλ' ἔνεκα τῆς οὐσίας του φωτίζει πάντα ὅσα δύναται νὰ μετέχουν κατὰ τὸ ἀναλόγον εἰς αὐτὰ μέρος εἰς τὸ φῶς του, κατὰ τὸν αὐ-τὸν τρόπον καὶ τὸ ἀγαθὸν (τὸ ὁποῖον ὑπερέχει τοῦ ἥλιου, ὅ-πως ἀκριβῶς ὑπερέχει τὸ ὑψηλὸν ἀρχέτυπον λόγῳ τῆς πραγ-ματικῆς του ὑπάρξεως ἀπὸ τὴν ἀμυδρὰν εἰκόνα), εἰς ὅσα τὰ ὄντα ἀναλόγως τῆς πρὸς μετοχὴν εἰς τὸ φῶς ἰκανότητος των, ρίπτει τὰς ἀκτίνες τῆς συνολικῆς τῶν ἀγαθότητος. Διὰ τὴν ἀκτίνων τούτων ἔλαβον ὑπόστασιν πᾶσαι αἱ νοηταὶ καὶ νο-εραὶ οὐσίαι καὶ αἱ δυνάμεις καὶ αἱ ἐνέργειαι). Τὸ ἀγαθὸν εἶναι αἰτία τῆς ὑπόσεως τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων. Ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προέρχεται τὸ φῶς: «Ἐκ τὰγαθοῦ γὰρ τὸ φῶς, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος». Τὸ ἀγαθὸν φωτι-ζει τὰ δυνάμενα πάντα, καὶ δημιουργεῖ καὶ ζωαὶ καὶ συνέ-χει καὶ τελειοποιεῖ, καὶ μέτρον ἐστὶ τῶν ὄντων, καὶ αἰών, καὶ αἰθιμός, καὶ τάξις καὶ περιοχὴ καὶ αἰτία καὶ τέλος... Φῶς οὖν νοητὸν λέγεται τὸ ὑπὲρ πᾶν φῶς ἀγαθόν, ὡς ἀκτὶς πηγαία... τὰς νοεράς ἀναερίζουσα δυνάμεις». Ἀλλὰ τὸ ἀγα-θὸν ἀνυμνεῖται προσέτι καὶ ὡς ὠραῖον: «Τοῦτο τὰγαθὸν ὡ-μνεῖται πρὸς τὴν ἱερὴν θεολογίαν καὶ ὡς καλὸν καὶ ὡς κάλ-λος καὶ ὡς ἀγάπη καὶ ὅσαι ἄλλαι εὐπρεπεῖς εἰσι τῆς καλλο-ποῦ καὶ κεχαριτωμένης ὡραιότητος θεονομίας» (Τοῦτο τὸ ἀγαθὸν ἀνυμνεῖται ὑπὸ τῶν ἱερῶν θεολόγων καὶ ὡς ὠραῖον καὶ ὡς κάλλος καὶ ὡς ἀγάπη καὶ μὲ ὅλας τὰς θείας ὀνομα-σίας, ὅσαι εἶναι εὐπρεπεῖς καὶ ἀποδοτικαὶ εἰς τὴν ὡραι-ότητα, ἥτις δημιουργεῖ τὸ κάλλος καὶ εἶναι γεωμετρία ἀπὸ χά-ριτος). Τὸ καλὸν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Διονυσίου κατὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» του. «Καλὸν δὲ ὡς γάγκλον ἅμα καὶ ὑπέροκλον, καὶ ἀεὶ ὄν, κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως καλὸν, καὶ οὐτε γινόμενον, οὐτε ἀπολλύμενον, οὐτε αὐξανόμενον, οὐτε φθίνον, οὐδὲ τὴν μὲν καλὸν τῇ δὲ αἰσχρὸν, οὐδὲ τότε μὲν, τότε δὲ οὐ» (Τὸ δὲ καλὸν πρέπει νὰ νοηθῇ συγχρόνως ὡς ἐγκλείον πᾶσαν ὡ-ραιότητα καὶ κείμενον ὑπὲρ πάντας πάσης καλλονῆς, καὶ ὡς αἰώνιος ὑπάρχον, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χωρὶς καμίας ἀπολύτως διαφορᾶν καλὸν, χωρὶς οὐτε νὰ ὑπέκεινται εἰς γέ-νεσιν οὐτε εἰς φθοράν, οὐτε εἰς αὐξάνειν οὐτε εἰς ἐλαττώσιν, οὐτε ἀπὸ αὐτὴν μὲν τὴν ἀποψιν καλὸν, ἀπὸ ἐκείνην δὲ χθι, οὐτε ἄλλοτε μὲν καλὸν καὶ ἄλλοτε χθι). Τὸ ὡς καλὸν νοοῦ-μενον ἀγαθόν, ἀποτελεῖ τὸ ποιητικὸν αἶτιον τῆς δημιουργί-ας τοῦ σύμπαντος. Ὅπως δὲ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἄριστον Ἄ διδόντων τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά» λέγει ὅτι ὁ Θεός ὡς «κίνητον ἀκίνητον» προκαλεῖ τὴν κίνησιν διὰ τοῦ ἔρωτος: «ἐκινεῖ δ' ὡς ἐρώμενον», ὁμοίως καὶ ὁ Διονύσιος θεωρεῖ τὸ θεῖον ὄν ὡς προκαλὸν τὴν κίνησιν διὰ τοῦ ἔρωτος. «Καὶ ἀρχὴ πάντων τὸ καλὸν ὡς ποιητικὸν αἶτιον, καὶ κίνητον τὰ ὅλα καὶ συνέχον τὰ τῆς οἰκείας καλλονῆς ἔρωτι» καὶ πέρασ πάν-των καὶ ἀγαπῶν ὡς τελικὸν αἶτιον: τὸ γὰρ καλὸν ἔνεκα πάντα γίνονται καὶ παραδειγματικὸν ὅτι κατ' αὐτὸ πάντα ἀφορίζεται» (Καὶ ἀρχὴ πάντων εἶναι τὸ καλὸν, ἐνεργοῦν ὡς ποιητικὸν αἶτιον, καὶ κινεῖ τὸ σύμπαν καὶ τὸ συνέχει διὰ τοῦ ἔρωτος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἰδικήν του καλλονήν. Καὶ εἶναι πέρασ τῶν πάντων καὶ στόχος τῆς ἀγάπης, ἐνε-ργοῦν ὡς τελικὸν αἶτιον: διότι ὅλα γίνονται, ἐπειδὴ ἐπιδιώκε-ται τὸ καλόν, καὶ ἐνεργεῖ καὶ ὡς παραδειγματικὸν (δηλοῦν παρῶν τὴν ὑποδειγματικὴν μορφήν) αἶτιον, διότι πάντα καθορίζονται ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν ἔχοντα αὐτὸ ὡς πρό-τυπον). Ἡ χρῆσις τῶν ὄρων «τελικόν», «ποιητικόν», «παρα-δειγματικόν» αἶτιον καταδεικνύει ὅτι ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει τὸν Ἀριστοτέλους. Τὸ καλὸν προσθέτει εἶναι καὶ ἀντικείμε-νον ἔρωτος καὶ ἀγάπης, δημιουργεῖ τὴν μετὰ τῶν ὄν-των ἐπικοινωνίαν. Γίνεται δὲ ἀφορμὴ καὶ τῆς προνοίας τῶν ἀνωτέρων ὄντων σχετικῶς μὲ τὰ κατώτερα: «Πᾶσιν οὖν ἐστὶ τὸ καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἐφετὸν καὶ ἐραστὸν, καὶ ἀγαπῶν καὶ δι' αὐτὸ καὶ αὐτοῦ ἔνεκα, καὶ τὰ ἥττω τῶν κρείττω ἐ-πιστραπτικῶς ἐρώσι, καὶ κοινωνικῶς τὰ διόδοιχα τῶν ὁ-μογενῶν, καὶ τὰ κρείττω τῶν ἥττων προνοητικῶς καὶ αὐτὰ ἑαυτῶν ἕκαστα συνεκτικῶς» (Εἰς ὅλα λοιπὸν τὰ ὄντα τὸ καλὸν εἶναι καὶ ἀγαθόν, καὶ ἀντικείμενον ἐφέσεως καὶ ἔρω-τος καὶ ἀγάπης. Καὶ δι' αὐτὸ (τὸ καλόν) καὶ ἕνεκα αὐτοῦ καὶ τὰ κατώτερα τάξεως ὄντα ἔχουν ἔρωτα πρὸς τὰ ἀνω-τέρας τάξεως ὄντα καὶ ἐπιστρέφουσιν πρὸς αὐτὰ, καὶ τὰ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον τῆς ἀξίας ὄντα ἐκδηλώνουσιν πρὸς τὰ ὄντα τῆς ἰδικῆς των τάξεως κοινωνικὸν ἔρωτα, καὶ τὰ ἀνωτέρας τάξε-ως ὄντα ἔχουν ἔρωτα πρὸς τὰ κατώτερα των ἐκδηλώνομενον διὰ τῆς προνοίας, καὶ ἕκαστον ἐκ τῶν ὄντων ἔχει ἔρωτα πρὸς τὸν ἑαυτὸν του ἐκδηλώνομενον διὰ τῆς φρονιδῆς τῆς τῶν συ-

νοχήν και την διαφύλαξιν του (εαυτού των). 'Ο ίδιος δε ο Θεός περιγράφεται ως κατεχόμενος υπό έρωτος προς τα πάντα: «Και αυτός ο πάντων αίτιος δι' αγαθότητος υπερβολήν πάντων εἰς, πάντα ποιεῖ, πάντα τελειοῖ, πάντα συν-εχει, πάντα ἐπιστρέφει, καὶ ἐστὶ καὶ ὁ θεὸς ἔως ἀγαθὸς ἀγαθὸν διὰ τὸ ἀγαθόν. Αὐτὸς γὰρ ὁ ἀγαθοεργὸς τῶν ὄντων ἔρως, ἐν τάχαθ' καθ' ὑπερβολὴν προϋπάρχων, οὐκ εἰσάγει αὐτὸν ἄγονον ἐν ἑαυτῷ μένειν. ἐκίνησε δὲ αὐτὸν εἰς τὸ προ-κτικεῖσθαι κατὰ τὴν ἀπάντων γεννητικὴν ὑπερβολὴν» (Καὶ αὐτὸς, ὅστις εἶναι αἴτιος τῶν πάντων, λόγω τῆς ἀγαθότητός του, ἥτις ὑπερβαίνει πᾶν μέτρον, ἔχει ἔρωτα πρὸς τὰ πάντα, τὰ πάντα δημιουργεῖ, τὰ πάντα ἀποτελεῖ καὶ συγκρατεῖ τὰ πάντα τὰ κάμνει νὰ ἐπιστρέφουν πρὸς τὸν ἑαυ-τόν του. Καὶ ὁ θεὸς ἔρως εἶναι ἀγαθός, ἀναφέρεται εἰς ἀ-γαθόν, ἐνεκα τοῦ ἀγαθοῦ. Διότι αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς τῶν ὄντων ἔρως, ἐπειδὴ προϋπάρχει μέσα εἰς τὸ ἀγαθόν, δὲν ἄφαιρε-τόν αἰτίων τῶν πάντων νὰ μένῃ χωρὶς δημιουργικότητα μέ-σα εἰς τὸν ἑαυτόν του, τὸν παρεκίνησε δὲ νὰ ἐκδηλώσῃ πρα-κτικὴν ἐνέργειαν συμφώνως πρὸς τὴν ὑπερβαίνουσαν πᾶν ὅ-ριον δημιουργικὴν τῶν πάντων δυνάμιν του). Αἱ σκέψεις αὗ-ται ἀποτελοῦν τὸ θέμα μακρὰς ἱστορικῆς ἀνελίξεως, ἥτις ἀρχίζουσα μὲ τὸν ἔρωτα τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Παρμενί-δου καὶ ἰδρυμένη εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ πλατωνικοῦ ἀγαθοῦ, εὐρίσκει τρόπον νὰ ἐκχριστιανισθῇ καὶ νὰ θεωρηθῇ χαρακτη-ριστικὴ τῆς θείας οὐσίας.

Ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἔρωτος ἡδύνατο νὰ σκανδαλίσῃ τοὺς πιστοὺς. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ ἐνδεκάτον κεφάλαιον προσάγει χωρίον ἐκ τῆς Γραφῆς (Παροιμίαν 4,6) εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦται ἡ λέξις ἔρως, «Ἀκούεωσαν οἱ τὴν ἔρωτος ἐπωνυμίαν διαβάλλοντες, Ἐράσθη-τι αὐτῆς, φησὶν, καὶ τηρήσει σε' περιχαράκωσαν αὐτὴν καὶ ὑ-ψώσῃ σε' τίμησον αὐτὴν ἵνα σὲ περιλάβῃ». («Ἀς ἀκούσων ἐκείνοι οἱ ὁποῖοι διαβάλλουν τὸ ὄνομα ἔρως τί λέγει ἡ Γραφή; Γίνου ἐραστής αὐτῆς καὶ θὰ σὲ φυλάξῃ. Περιχαράκωσέ τὴν καὶ θὰ σὲ ἀνυψώσῃ» τίμησέ τὴν διὰ νὰ σὲ ἐναγκαλισθῇ). Ἀναφέ-ρει ρητὰς ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν μελετητῶν τῆς Γραφῆς ἐθεώρησαν τὴν λέξιν ἔρως ὡς ἐκκράζουσαν ὑψηλότερα νοήματα ἢ τὴν λέξιν ἀγάπη: «Καίτοι ἐδοξέ τισι τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερολόγων καὶ θεολόγων εἶναι τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα τοῦ τῆς ἀγάπης. Γρά-φει δὲ καὶ ὁ θεὸς Ἰγνατίος: Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταυρώται. Καὶ ἐν ταῖς προσαγωγαῖς τῶν λογίων εὐρήσεις τινα λέγοντα περὶ τῆς θείας Σοφίας: Ἐραστής ἐγενόμην τοῦ κάλλους αὐ-τῆς. Ὅστε τοῦτο, διὰ τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα μὴ φοβηθῶμεν, μὴδὲ τις ἡμᾶς θορυβεῖται λόγος περὶ τούτου δεδιττόμενος». (Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν συγχρόνων μας ἐ-ρευνητῶν τῆς Γραφῆς ἐφάνη ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἔρωτος εἶναι θεικώτερον ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεὸς Ἰγνατίος: Ὁ ἰδικός μου ἔρως ἔχει σταυρωθῇ. Καὶ εἰς τὰ συγγράμματα αὐτὰ ἀποτελοῦν προεισαγωγὴν εἰς τὰς Γραφὰς θὰ εὐρὴς συγγραφέα τινα (Σοφία Σολωμῶντος, 8, 2) νὰ λέγῃ: Ἐγενόμην ἐραστής τοῦ κάλλους αὐτῆς. Ὅστε ἂς μὴ φοβηθῶμεν τὴν ὀνομασίαν ταύτην τοῦ ἔρωτος, καὶ κα-νείς λόγος ἂς μὴ μᾶς συνταράσσῃ ἐκφοβίζων ἡμᾶς διὰ τῆς λέξεως ταύτης). Εἰς τὸ δέκατον τρίτον κεφάλαιον ἐξετάζει τὸν ἔρωτα ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔκστασιν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποκτὰ ὁ συγγραφεὺς ἐκπληκτικὴν σαφήνειαν διατυπώσας, προερχομένην ἐκ πλουσίας ἐσωτερικῆς θρησκευτικῆς ἐμπει-ρίας. Σπανίως εἰς τὴν παγκόσμιον θρησκευτικὴν φιλολογίαν δύναται τις νὰ συναντήσῃ σελίδας τόσον πληρεῖς ἀπὸ νόημα συγχρόνων καὶ ἀπὸ συναίσθημα: «Ἐστὶ δὲ καὶ ἔκστατικός ὁ θεὸς ἔρως, οὐκ ἔδω ἑαυτὸν εἶναι τοὺς ἐραστὰς ἀλλὰ τὸν ἐρωμένον... Διὰ καὶ Παῦλος ὁ μέγας, ἐν κατοχῇ τοῦ θείου γε-γινὸς ἔρωτος καὶ τῆς ἐκστατικῆς αὐτοῦ δυνάμεως μετεπι-φύας, ἐνθὺ στόματι: Ζῶ ἐγώ, φησὶν, οὐκέτι ζῇ δ' ἐν ἐμοὶ Χριστός. Ὡς ἀληθὲς ἐραστής καὶ ἐξεστῆκως, ὡς αὐτὸς φησι, τὸ Θεὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἐραστοῦ ζωὴν ὡς σφόδρα ἀγαπητὴν» (Εἶναι δὲ καὶ ἐκστατικός ὁ θεὸς ἔ-ρως, διότι δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς ἐραστὰς νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν ἑαυτόν του, ἀλλὰ τοὺς κάμνει νὰ ἀνήκουν εἰς ἐκείνους τοὺς ὁποῖους ἔχουν ἐρωτευθῇ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ὁ μέγας (Ἀπόστολος) κατακυριευθεὶς ἀπὸ τὸν θεῖον ἔρωτα, καὶ ἔ-χων καταστῆ μέτοχος τῆς ἐκστατικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, μὲ γε-μάτων ἀπὸ θείαν ἐμπνευσιν στόμα: Δὲν ζῶ πλέον ἐγώ, λέγει, ἀλλὰ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν μου ζῇ ὁ Θεός. Ἀληθινὸς ἐραστής περιπεσὼν εἰς ἔκ-στασιν, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος ζῇ διὰ τὸν Θεόν, καὶ δὲν ζῇ τὴν ἰδικὴν του ζωὴν, ἀλλὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἐρα-στοῦ, διότι εἶναι ὑπερβολικὰ ἀγαπητῇ). Προχωρῶν εἰς τὸ το-μιοτέραν σκέψιν ὁ Διονύσιος ἀνευρίσκει ἐν τῷ Θεῷ μίαν τοιαύτην ἐρωτικὴν κίνησιν, ἥτις τὸν φέρει πρὸς τὸν κόσμον: «Τολμητέον δὲ καὶ τοῦτο ὑπὲρ ἀληθείας εἰπεῖν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πάντων αἴτιος, τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν τῶν πάντων ἔρωτι δι' ὑπερβολὴν τῆς ἐρωτικῆς ἀγαθότητος. Ἐξω ἑαυτοῦ γίνεταί-ταις εἰς τὰ ὄντα πάντα προνοίας, καὶ οἷον ἀγαθότητι καὶ ἀγαπήσει καὶ ἐρωτῇ θέλγεται. Καὶ ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων ἐξηρημένου πρὸς τὸ ἐν πᾶσι κατὰγεται κατ' ἐκστα-τικὴν ὑπερῶσιν δυνάμιν ἀνεκφοίτητον ἑαυτοῦ. Διὰ καὶ ζῇ-λωτην αὐτὸν οἱ τὰ θεία δεινοὶ προσαγορεύουσιν». (Πρέπει δὲ νὰ τολμήσωμεν νὰ εἰπωμεν διὰ λογαριασμόν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦτο. Ὅτι δηλοῦται καὶ αὐτὸς ὅστις εἶναι αἴτιος τῶν πάντων, ἐνεκα τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ πρὸς πάντα τὰ ὄντα ἔρωτος, ἐνεκα ἀκαταμετρήτου ἐρωτικῆς ἀγαθότητος γίνεταί-εξω ἑαυτοῦ διὰ τῆς προνοίας τὴν ὁποῖαν ἐκφλῶναι δι' ὅλα τὰ ὄντα, καὶ κατὰ τινα τρόπον εὐρίσκει θέλγητρον εἰς τὴν ἀγαθότητα, τὴν ἀγάπην καὶ τὸν ἔρωτα. Καὶ ἐκ τῆς ἀνυ-ψωμένης ὑπὲρ πάντα καὶ χωριστῆς ἐξ ὅλων περιοχῆς, κατέρ-χεται εἰς τὴν εἰς ὅλα παρουσίαν, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπε-ρῶσιν ἐκστατικὴν του δυνάμιν χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸν

ἑαυτόν του). Ἡ πρόνοια καὶ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐρμηνεύεται εἰς τὸ παρὸν χωρίον ὡς προερχομένη ἐξ ἐκστάσεως προκαλουμένη ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ διὰ τῆς ἀγαθότη-τος. Αναγνωρίζεται δὲ ὅτι ὁ Θεός ἔχει ζωητῶν προσωπικὸν καὶ συναίσθηματικὸν διόν. Ἐνεκα τούτου ἐλέγχεται ὁ ἀ-συστάτος ἡ ἐπικρατὴς τὴν ὁποῖαν ἐξέφερε συχναῖς ὁ Ρώ-σος φιλόσοφος Ν. Μπερτιάεφ κατὰ τῆς θεολογικῆς φιλοσο-φίας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, λέγων ὅτι τὴν θείαν προ-σωπικότητα τὴν ἐθεώρει ὡς ἀπαθὴ καὶ ἐστερημένην προσω-πικοῦ διού. Ἀξιοπαρατήρητον προσέτι τυγχάνει ὅτι ἡ ἐκστα-σίς παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ δὲν σημαίνει ἀπλῶς μηδενισμόν τῆς προσωπικότητος, ἀλλὰ μεταδίδασιν τῆς εἰς ἄλλην. Εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Παύλου ζῇ ὁ Θεός καὶ γενικῶς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἔρwanτος μεταφέρεται ἡ ζωὴ τοῦ ἐρωμένου. Ἡ ἐκστασις τοιοιτοτρόπως νοουμένη ἔχει τὴν σημασίαν θα-υράτης θρησκευτικῆς συναίσθησεως. Ὁ θρησκευτικὸς τῆς χαρακτῆρ τὴν διαστέλλει ἀπὸ τὴν ἐκστασιν τῶν Νεοπλατωνί-κων. Ἡ χριστιανικὴ ἐκστασις προϋποθέτει τὴν ἐνέργειαν τῆς χάριτος καὶ εἶναι μυστήριον θρησκευτικόν. Ἡ ἐκστασις τοῦ νεοπλατωνικοῦ καὶ μὴ θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ εἶναι ἐ-νέργεια ἐπιτελουμένη διὰ τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρώπι-νης ψυχῆς.

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ θείου ἔρωτος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ διδασκαλίας ἐπακολουθεῖ ἐρευνα περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ. Εἰς τὴν 19ην παράγραφον γράφει: «Τὸ μὲν οὖν ἀγαθόν ἐ-στὶ καὶ τοῦ ἀπλῶς ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος πολλὸν πρότερον ὑπεριδρυμένον. Τὸ δὲ κακὸν οὐτε ἐν τοῖς οὐσι οὐτε ἐν τοῖς μὴ οὐσί, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ μὴ ὄντος μάλλον ἀπέχον τ' ἀγαθοῦ ἄλλοτριον καὶ ἀνυσσιώτερον. (Τὸ μὲν ἀγαθὸν θὰ εἶναι τα-ποθετημένον εἰς περιοχὴν ὑψηλότεραν καὶ ἔχουσαν ἀπόλυ-τον προτεραιότητα ἐν συγκρίσει μὲ τὸ εἰς κοινὴν ἔννοιαν λαμβανόμενον ὄν καὶ μὴ ὄν. Τὸ δὲ κακὸν δὲν ὑπάρχει οὐτε εἰς τὰ ὄντα οὐτε εἰς τὰ μὴ ὄντα, ἀλλ' ἀπέχει ἀκόμη περισσώτε-ρον ἀπὸ τὸ μὴ ὄν, εἶναι δὲ ἐξ ὁλοκλήρου ἔξω πρὸς τὸ ἀ-γαθόν καὶ ἐστερημένον οὐσίας). Τὸ κακὸν δὲ ὑπάρχει οὐτε εἰς τοὺς δαίμονας, οὐτε εἰς τὸ σῶμα, οὐτε εἰς τὴν ὕλην. Ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη στερεῖται πάσης ποιότητος, πῶς εἶναι δυ-νατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν ὡς ποιότης τὸ κακόν; Ἐπὶ δὲ γεννὰ καὶ τρέφει τὴν φύσιν ἡ ὕλη κακὴ οὐσα; Τὸ γὰρ κακὸν ἡ κακόν, οὐδένος ἐστὶ γεννητικὸν ἢ θρηπτικὸν ἢ ὁλως ποιητι-κὸν ἢ σωστικόν. (Κατὰ ποῖον δὲ τρόπον γεννὰ καὶ τρέφει τὴν φύσιν ἡ ὕλη, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι κακὴ; Διότι τὸ κακὸν ὡς κακόν, δὲν δύναται οὐτε νὰ γενήσῃ οὐτε νὰ θρέψῃ οὐτε νὰ γένῃ νὰ παραγάγῃ ἢ νὰ διασώσῃ τίποτε). Βλέπο-μεν ἐνταῦθα πόσον ἐσφαλμένη εἶναι ἡ δοξασία ἡ ὑπὸ πολλῶν νεωτέρων υποστηριζομένη, ὅτι δίδεν διὰ τὴν ἐλληνικὴν χρι-στιανικὴν φιλοσοφίαν ἡ ὕλη ἀποτελεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦ κα-κοῦ. Τούταντιον, οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι, θεωροῦντες τὴν ὕ-λην ὡς δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κατ' οὐδένα τρόπον ἡδύνατο νὰ τὴν χαρακτηρίσουν ὡς ἀποτελούσαν ταυτότητα μὲ τὸ κακόν. Ποῦ λοιπὸν εὐρίσκειται ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁ Διονύσιος δίδει τὴν κατωτέρω ἀπάντη-σιν: «Συνελόντι δὲ φάναι, τὸ ἀγαθὸν ἐκ τῆς μίας καὶ τῆς ὅλης αἰτίας: τὸ δὲ κακὸν ἐκ πολλῶν καὶ μερικῶν ἑλλείψεων. Οἶδεν ὁ Θεός τὸ κακὸν ἢ ἀγαθόν, καὶ παρ' αὐτῷ αἰτίαι τῶν κακῶν δυνάμεις εἰσὶ ἀγαθοποιοί» (Διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν περιληπτικῶς τὸ ἀγαθὸν ἔχει τὴν ὑπόστασιν του ἐκ τῆς μίας καὶ ἀκεραίας αἰτίας. Τὸ δὲ κακὸν παράγεται ἐκ πολλῶν καὶ μερικῶν ἑλλείψεων. Γνωρίζει ὁ Θεός τὸ κακὸν ἢ ἀγαθόν καὶ δι' αὐτὸν αἱ αἰτίαι τῶν κακῶν εἶναι δυνάμεις ἀγαθοποιοί). Διασαφηνίζων δὲ περισσώτερον ὁ συγγραφεὺς τὴν σκέψιν του προσθέτει μετὰ μακρὰς ἀναζητήσεως: «Λεῖπεται ἀρα, τὸ κακὸν ἀσθένεια καὶ ἑλλείψις τοῦ ἀγαθοῦ εἰνα... οὐ μὴν τὰ ποιητικὰ τῶν κακῶν λόγοι καὶ δυνάμεις, ἀλλ' ἀδυναμία καὶ ἀσθένεια: καὶ μίξις τῶν ἀνομοίων ἀσύμμετρος». (Μετὰ τὴν συζήτησιν μένει λοιπὸν ὡς μοναδικὴ λύσις, ὅτι τὸ κακὸν εἶ-ναι ἀσθένεια καὶ ἑλλείψις τοῦ ἀγαθοῦ. Τὰ αἰτία τὰ δημιουρ-γοῦντα τὸ κακὸν δὲν εἶναι οὐτε λογικαὶ ἐννοιαὶ οὐτε δυνά-μεις, ἀλλ' ἀδυναμία καὶ ἀσθένεια καὶ ἀσύμμετρος ἀνάμιξις τῶν ἀνομοίων). Διὰ τοῦτο τὸ κακὸν δὲν ἔχει οὐσιαστικὴν ὑ-παρξιν, ἀλλὰ ὑπάρχει «κατὰ συμβεβηκός» ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἀ-ριστοτέλης: «Τῷ κακῷ τὸ εἶναι θετόν κατὰ συμβεβηκός, καὶ δι' ἄλλο καὶ οὐκ ἐξ ἀρχῆς οὐκείας... Οὐκ ἀρα ὄν τὸ κα-κόν, οὐδ' ἐν τοῖς οὐσι τὸ κακόν, καὶ τὸ γίνεσθαι τὸ κακόν, οὐ κατὰ δυνάμιν ἀλλὰ δι' ἀσθένειαν. Καὶ τοῖς δαίμοσι, ὁ μὲν εἰσὶν καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀγαθόν. Τὸ δὲ κακὸν αὐτοῖς ἐκ τῆς τῶν οὐκείων ἀγαθῶν ἀποπτώσεως καὶ ἀλλοίωσις ἡ περὶ τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἐξιν ἀσθένεια τῆς προσηκούσης αὐ-τοῖς ἀγγελοποιητοῦς τελειότητος» (Εἰς τὸ κακὸν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ μία κατὰ συμβεβηκός ὑπαρξις, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐνέργειαν ἄλλου ὄντος καὶ δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀνεξάρ-τητον ἀρχῆν. Δὲν δύναται λοιπὸν τὸ κακὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὄν, οὐτε νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ ὄντα. Καὶ ἡ γένεσις τοῦ κακοῦ δὲν ὀφείλεται εἰς δυνάμιν τινα ἀλλὰ εἰς ἀσθένειαν. Καὶ εἰς τοὺς δαίμονας τὸ ὅτι ἔχουν ὑπαρξιν προ-έρχεται ἀπὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἀγαθόν. Τὸ δὲ εἰς αὐτοὺς ὑπάρχον κακὸν ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ δι' ἐξέπεισαν ἐκ τῶν δι' αὐτοὺς προσωρισμένων ἀγαθῶν καὶ ἡ ἀλλοίωσις τὴν ὁποῖαν ὑπέστησαν προήλθεν ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν νὰ κρατήσουν τὴν ταυτότητα καὶ τὴν κατὰστασιν τῆς ἀγγελικῆς τελειότη-τος ἥτις ἤρμοζεν εἰς αὐτοὺς). Ὁ συγγραφεὺς διαπινεύει ἀπὸ μίαν ἠθικὴν αἰσιοδοξίαν ὅπως καὶ ὁ Λάμπριτης, διότι λέγει: «Πάντων καὶ τῶν κακῶν ἀρχὴ καὶ τέλος ἐστὶ τὸ ἀ-γαθόν. Τοῦ γὰρ ἀγαθοῦ ἐνεκα πάντα καὶ ὅσα ἀγαθὰ καὶ ὅσα ἐναντία. Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα πράττομεν τὸ ἀγαθὸν πο-θοῦντες. (Οὐδεὶς γὰρ εἰς τὸ κακὸν ἀποβλέπον ποιεῖ ἔ ποιεῖ).

Δι' ὃ οὕτε ὑπόστασιν ἔχει τὸ κακόν, ἀλλὰ παρυπόστασιν, τὸ ἀγαθὸν ἕνεκα καὶ οὐχ ἑαυτοῦ γινόμενον», (Ὅλων καὶ τῶν κακῶν ἀρχὴ καὶ τέλος θὰ εἶναι τὸ ἀγαθόν, Διότι ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ πρᾶττονται πάντα καὶ ὅσα εἶναι ἀγαθὰ καὶ ὅσα εἶναι κακά. Διότι καὶ ταῦτα τὰ πρᾶττοντες, ἐπειδὴ παθοῦμεν τὸ ἀγαθόν, Διότι οὐδεὶς πράττει ὅσα πράττει ἀποβλέπων εἰς τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο δὲν ἔχει ὑπόστασιν τὸ κακόν, ἀλλὰ μίαν νόον ὑπόστασιν καὶ γίνεται ὄχι χάριν τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἀλλὰ χάριν τοῦ ἀγαθοῦ). Τὸ ἀγαθόν, λέγει ὁ Διονύσιος, ἐκτείνεται ὑπεράνω καὶ ὑπὸν καὶ οὐκ ὑπὸν, ἀκολουθεῖ ἐπειτα τὸ ὄν, ἢ ζῶν καὶ ἡ σοφία : «Καὶ γὰρ ἡ τ' ἀγαθοῦ βεβαιότης καὶ εἰς τὰ ὄντα καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἐκτείνεται, καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα καὶ ὑπὲρ τὰ οὐκ ὄντα ἐστὶ. Ἡ δὲ τὸν ὄντος εἰς πάντα τὰ ὄντα ἐκτείνεται καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα ἐστίν. Ἡ δὲ τῆς ζωῆς εἰς πάντα τὰ ζῶντα ἐκτείνεται καὶ ὑπὲρ τὰ ζῶντα ἐστίν. Ἡ δὲ τῆς σοφίας εἰς πάντα τὰ νοερά καὶ λογικά καὶ αἰσθητικά ἐκτείνεται, καὶ ὑπὲρ πάντα ταῦτα ἐστίν». Εἰς τὸ θεολογικόν του σύστημα δίδει ὁ Διονύσιος θεσιν καὶ εἰς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας καλῶν ταύτας προορισμούς καὶ ἐκλάμβανόν αὐτάς ὡς ὑποδείγματα πρότυπα δημιουργηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: «Παράδειγματά δὲ φάμεν τοὺς ἐν Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιωτικούς καὶ ἐνιαῖους προειρηστώτας λόγους, οὓς ἡ θεολογία προορισμούς καλεῖ, καὶ θεία καὶ ἀγαθὰ θελήματα τῶν ὄντων ἀφοριστικά καὶ ποιητικά, καθ' οὓς ὁ ὑπερορισμός τὰ ὄντα πάντα καὶ προορίσει καὶ παρήγαγε». (Λέγομεν δὲ ὅτι εἶναι παραδειγματικά πρότυπα οἱ ἐν τῷ Θεῷ λόγοι οἵτινες δίδουν τὴν οὐσίαν εἰς τὰ ὄντα, ἔχοντες μοναδικήν πρὸ τῶν ὄντων ὑπόστασιν, τοὺς ὁποίους λόγους ἡ θεολογία ὀνομάζει προορισμούς καὶ θεία καὶ ἀγαθὰ θελήματα. Οὗτοι, οἱ λόγοι δημιουργοῦν καὶ διαμορφώνουν τὰ ὄντα τῶν ὄντων, συμφωνῶς δὲ με' αὐτοὺς ὁ ὑπερορισμός προκαθώρισε καὶ ἐδημιούργησε πάντα τὰ ὄντα). Παρ' ἄλλην ὁμως τὴν πλησίον του πρὸς τὰς νεοπλατωνικὰς δοξασίας ὁ Διονύσιος, γνωρίζει ἐν κρατῇ ἐντὸς τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς Ὀρθοδοξίας, Δὲν δέχεται τὴν δι' ἀπορροὴν ἐκ τοῦ θείου παραγωγὴν τοῦ κόσμου, ἀλλ' διηλεῖ πάντοτε περὶ δημιουργίας, Οὐδέποτε ἀποστερεῖ τὸν Θεὸν ἀπὸ τὰ συναίσθηματικά διώματα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἡ Ἁγία Γραφή. Ἡ θεωρησις τοῦ δὲ ὡς πρὸς τὸ ἀγαθόν δὲν εἶναι μονομερὲς ἡθική, ἀλλὰ διτολογική. Πάντοτε δὲ φροντίζει ἐν βεβαιῶνι τὰς διατυπώμας σκέψεις τοῦ διὰ ῥήσεων τῆς Γραφῆς.

Τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμματα ἥσκησαν μεγάλην ἐπίδρασιν καί εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἐσχολήσας ταῦτα ὁ Μάρκιος ὁ Ὀμολογητής, κατὰ δὲ τὸν 13ον ῥημύνευσεν αὐτὰ διὰ παραφράσεως ὁ Γεώργιος Παχυμέρης. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος ὁ Σέργιος ὁ ἐκ Μεσσοποταμίας τὰ μετέφρασεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Σύρων. Κατὰ τὸ 827 ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Β' ἐπέμεινε χειρόγραφον περιέχον τὰ ἐκ τῶν συγγραμμάτων εἰς τὸν Λουδοβίκον τὸν Εὐσεβή, ὅστις διέταξε τὴν μετάφρασιν τῶν. Κατὰ τὸ 850 μετεφράσθη ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Σκάττου Ἐριγνέη, ἐνθαυρὰ δὲ ἀρκετοὶ ἐκ τῶν δυτικῶν θεολόγων, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινυάτης, σπούδασι εἰς αὐτά. Ἐπείδρασαν μεγάλως οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ρωμένων πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀριστοτελεζόντων σχολαστικῶν. Ὁ Θωμᾶς Ἀκινυάτης πλείστακις ἀναφέρει χωρία ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ θεολογικά του συγγράμματα. Μεγάλως ἐπηρεάσθη ἐξ αὐτῶν καὶ ὁ γερμανικὸς μυστικισμὸς καθὼς καὶ ὁ Λούθηρος. Διὰ μέσου τοῦ γερμανικοῦ μυστικισμοῦ ἐθάνη· ἡ ἐπίδρασις τῶν καὶ μέχρι τῆς ρωμαντικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Παρ' ἡμῶν τὰ συγγράμματα ταῦτα παραμύθιον ἀγνωστα. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐγένετο ἡ ἄλλη τις ἐργασία. Καὶ οὖν βά ῥημύναντο ὡς χρῆσιμείουσιν ὡς πηγὴ ἰσχυρὰς θεοσκευτικῆς ἐμπνεύσεως.

Τὸ Πανδιδακτὴριον τοῦ Θεοδοσίου Β΄

Κατά τὸ 425 Ἰδρύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' Πανευαγγελίου, εἰς τὸ ὅποιον ἐδίδασκον 31 καθηγηταί. Ἐκ τούτων 10 ἐδίδασκον ἑλληνικά, ἕτεροι δὲ 10 λατινικά γράμματα, 3 τὴν λατινικὴν ῥητορικὴν, 6 ἐκαλοῦντο ῥήτορες καὶ σοφισταὶ καὶ 1 ἐδίδασκε τὴν φιλοσοφίαν, δύο δὲ τὸ δίκαιον. Οἱ μικροὶ ἀριθμοὶ τῶν διδασκάλων τῆς φιλοσοφίας ἐξηγγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ κυρίως φιλοσοφικά μαθήματα εἰς τὴν συγγενευσθῆ εἰς τὴν Δογματικὴν. Ἡ ἑλλειψὺς διδασκάλων τῆς θεολογίας δὲν πρέπει να μᾶς ἐκπλήττει διότι ἡ διδασκαλία τῆς ἡτο ὑπόθεσις τοῦ κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ 6ος, 7ος καὶ 8ος αἰῶνες τῆς σταθερᾶς
διατυπώσεως τῶν δογμάτων.

Οι τρεις αιώνες, τους οποίους θα εξετάσουμε, δεν εμφανίζουν την δημιουργικότητα των προηγούμενων δύο. Κυριαρχεί κατ' αυτούς συντηρητική και συγκρατητική τάσις· επιδιώκεται να επιτύχῃ τὸν σταθερὸν καθορισμὸν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν. Τοῦτο ὀφείλεται καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς περιπτώσεις διὰ μέσου τῶν ὁποίων διήρτην τὸ ἀνωτατικὸν ἑλληνικὸν κράτος. Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δύο αἰῶνος ἔοικεν ὅτι ἀπέκτεινε ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία διὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ ἑξωτερικῆς ἀπίσεως ἀσφάλειαν καὶ ἀπὸ ἑσωτερικῆς παγίαν μορφήν ὁργανώσεως. Ἡ ἐπίστην τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς μηχανικῆς διὰ τοῦ Ἰσίδωρου, ὅστις

περιεπλέκε και εξέδωκε τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους, καὶ διὰ τοῦ Ἀνθεμίου, εἶχε φθάσει εἰς ἀξιόλογον ἀνάπτυξιν. Ἐπιστημονικὸν ἔργον μεγάλῃ ἀξίᾳ ὑπῆρξε καὶ ἡ γενουμένη τότε κωδικοποίησις τοῦ Δικαίου. Ἀξιόλογον ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν παρουσίασε καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰσίδωρου καὶ σχολιαστὴς τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους Εὐτόκιος ὁ Ἀσκαλωνίτης καὶ ὁ γεωγράφος καὶ γραμματικὸς Στέφανος Βυζάντιος, καθὼς καὶ ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος. Οὐδὲ πρέπει να παρασιωπηθῇ ἡ ὑπογνηματιστικὴ ἐργασία εἰς τὰ ἀριστοτελικά συγγράμματα γενομένη ὑπὸ τοῦ Σιμπλικίου καὶ τοῦ Φιλόπονου. Ἐπίσης κατὰ τὸν δὲν αἰῶνα τάσσεται καὶ ἡ συνταξὶς τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου. Ἡ παρατηρηθεὶσα εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημῶν δραστηριότης δὲν ἦτο δυνατὴν νὰ μὴ ἔχη τὸν ἀντικτίπον της καὶ ἐπὶ τὸν θεολογικὸν καὶ φιλοσοφικὸν ἔρευναν. Διὰ τοὺν δὲ ἡμέτερον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δὲ αἰῶνος νὰ καταβάλλωνται ἀπὸ τοὺς τρεῖς Γαζάρους, τὸν Λεόντιον, τὸν Βυζάντιον καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Φιλόπονον, προστάθεται διὰ νὰ στερεωθῶν τὰ δόγματα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μεθοδολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀφομοιωσῶν πρὸς τὸν Ἀρχιαισχύων πλάτωνικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ ἐπὶ γνώσεως τῆς πίστεως κατέστη περισσότερο ἐνόντος κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, ὁπότε ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς ᾔρχισε νὰ παλαίῃ κατὰ τὸν βαρβάρων. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ δὲ αἰῶνος ἡγνακίσθη ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς νὰ ἀντιμετώπισῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλαύων κατὰ τὸν 7ον δὲ ἀνεμετάσπειρε τοὺς Πέρσας κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν τοὺς Ἀράβας. Ἐπεὶ δὲ φορέα τῆς ὑποστάσεως τοῦ κράτους ἀπετίλει ἡ χριστιανικὴ πίστις, κατενόηθη ὅτι αὕτη ἐπρεπε νὰ ἐμφανίζεται ἐνιακῇ καὶ σταθεροποιημένῃ. Κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα αἱ εἰδοὶς τῆς εἰκονομαχίας ἔκαμαν περισσότερο ἀισθητὴν τὴν ἀνάγκην νὰ καθορισθῇ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα. Ἡ κίνησις τῶν εἰκονομαχῶν ἦτο μεγάλη ἐπίθεσις τοῦ ἀνατολικοῦ πνεύματος ἐναντὶον τῶν ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν τάσεων. Οἱ Ἰσαυροὶ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀνειδωλικῶν βοσκοκενῶν τῆς Ἀνατολῆς, αἰτίνας ἐπὶ τὰς ἀρχαίας ἐποχὰς δὲν ᾔδυναντο νὰ κατανοήσουν τὰς ἀνθρωπομορφικὰς τάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα Πέρσαι εὗρισκον ἀκατανόητον πῶς οἱ ἐπὶ σοφία βαυκαλοῦμενοι Ἕλληνας ἀπεικονίζον δι' εἰδώλων τοὺς θεοὺς τῶν. Ἡ νεώτερά ἐρευνα διεπιστάσεν ὅτι τὰ πρῶτα κατὰ τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων μέτρα ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ καλίου Ἰλίου, ὁστις κατὰ τὸ 723 διέταξε τὴν καταστροφὴν τῶν εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλήσιας καὶ οἰκίας εὗρισκόμενων εἰκόνων. Τότε ἀρκετοὶ ἐπίσκοποι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπηγόρευσαν τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Δύο δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ Νικαλαΐας Κωνσταντίνος καὶ ὁ Κλαυδίουπολεως Θωμᾶς, ἐλθόντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἠθέλησαν νὰ προσηλύτουν τὸν πατριάρχην Γερμανὸν, ἀνεῖ ἐπιτυχίας. Οὐδεμία ὑπάρχει εἰδήσις, μαυροστορία ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ἐπίσκοποι ἐπρόσβαλον τὸν Λέοντα τὸν Γ'. Πάντως, κατὰ τὸ 726 ἐξέδωκεν οὗτος διάταγμα κατὰ τῇ λατρείᾳ τῶν εἰκόνων. Ἀλλὰ κατὰ τὰς εἰδησεις, τὰς ὁποίας παραδέχῃ το χρονικὸν τοῦ Νικηφόρου, δὲ κατὰ τὴν εἰκονολατρὴν διαγωγὴν ᾗσχεσι κατόπιν τῆς σημειωθείσης κατὰ τὸ 726 ἡφαιστειοῦδος ἐκρήξεως μεταξὺ τῶν νήσων Θίρας καὶ Θηρασίας. Αὕτη ἡρμηνεύει ὡς ἐκδήλωσις τῆς θείας ὀργῆς κατὰ τῆς θεβήλου λατρείας τῶν εἰκόνων. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ κίνητρον, τὸ ὁποῖον ὑπέκρινε τὴν εἰκονομαχίαν ἦτο ἔνθους βοσκοκεντικὸς φανατισμὸς, ἔλκων τὴν προέλευσιν τοῦ ἀπὸ τῇ Ἀνατολῆς. Παρὰ ταῦτα τὸ κίνημα τῶν εἰκονομαχῶν εἶναι πολυπλευρὸν. Ἐμφανίζει τὸν δῶκεται τῶν εἰκόνων ὡς ὑποστηρικτὰς τῆς κρατικῆς ἐνώσεως, ὡς ἐπιδιώκοντες τὴν στρατιωτικὴν καὶ διοικητικὴν διοργανώσιν, τῆς αυτοκρατορίας. Ἐκτός τῆς βοσκοκεντικῆς τοῦ ἐμφανίσεως παρουσιάζεται καὶ ὡς κίνημα τείνου πρὸς τὴν λογικοκρασίαν καὶ εὐνοῦσιν τὴν ἀντιπτεῖν τῆς τεχνικῆς. Τὰ φαινέτα ταῦτα σπείρα του τὰ εἴρηε μὲ θερμὸν ὁ ἱστορικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Κ. Παπαρρηγόπουλος. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἐνεαείσθη καὶ αἰὼν τοιαύτην θετικὴν πλευράν. Ἡ κλίσις πρὸς καλλιέργειαν τῆς τεχνικῆς εἶχε κληρονομηθῇ ἀπὸ τοὺς ἀνατολικούς λαοὺς, κληροδοτηθεῖσα ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῶν Περσῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ὅθεν πρέπει νὰ ἐχωμέν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι τὸ κίνημα τῶν εἰκονομαχῶν δὲν εἶναι ἐπικεντρωκὸν ἐνὸς γενικοῦ καὶ ἐνιαῖου χαρακτηρισμοῦ. Πάντως ὅμως ἦτο κάτι, τὸ ὁποῖον ἀντιθέτο πορὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀνθρωπιστικὴν παράδοσιν, κατὰ τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν ρίζαν του εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ πλαστικὴ φαντασία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπεστορέετο τὸν διάχυτον μεταφυσικὸν συμβολισμὸν εἰς ἀνατολικὸν κόσμον. Ἡ δυνάστεα τῶν Ἰσαυρῶν, ἔνθουσα ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν ἐκείνην, δὲν ᾔδυνθη νὰ προσανατολισθῇ μὲ τὴν νοοτροπίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀποτελοῦν δὲ τεραστίαν ἀνίστορικὴν παρεξήγησιν τὰ ὑπὸ τοῦ Σπέργγερ λεγόμενα, ὅστις ὑποστηρίζει ὅτι ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία κατὰ τὸ 650 ἐσέβεθη καὶ ἡ συνέχεια τῆς πρέπει νὰ ἱστηθῇ εἰς τοὺς Ἀράβας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι αὐτὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπερνεκίσθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἰσχυροῦν κοίσιν, ἀπειλοῦσαν νὰ ἀλλοιώσῃ τὴν πνευματικὴν του οὐσίαν. Διὰ τὴν ἐπιτυχὴ διεξαγωγὴν τῆς πάλης ταύτης χρειάσθη νὰ σταθεροποιηθῇ τὸ δόγμα, καὶ εἰς τὴν διαχύον εἰς διὰς τὰς συνεδίστασις ἐπιθυμίαν ἀνταποκρινόμενος ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἔφευρεν εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς γραμματικῆς σταθεροποιήσεως. Ἡ διὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐτελεσθεῖσα σταθεροποίησις, εἶχεν ὡς προδρόμους τῆς τῶν

Ἰωάννην τὸν Φιλόπονον, τὸν Λέοντα τὸν Βυζάντιον καὶ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν. Παραλλήλως πρὸς τοὺς ἱστορημονικάς φιλοσοφούντας θεολόγους σημειοῦται καὶ ἡ μοναστική ἀσκητική κίνησις, τῆς ὁποίας κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τυχάνουν ὁ Ἰωάννης Μόσχος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος.

Οἱ τρεῖς Γαζαῖοι

Εἰς τὴν πόλιν τῆς Παλαιστίνης Γάζαν ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον αἰῶνα αἱ ρητορικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σπουδαὶ μετὰ φανερὴν κλίσιν πρὸς τὸν Πλατωνισμόν. Ἡ κίνησις αὕτη ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῶν τριῶν Γαζαίων, ἡτοῦ Προκοπίου, τοῦ Αἰνείου καὶ τοῦ Ζαχαρίου. (Βλέπε πραγματεῖαν Δημ. Ρουσσού «Τρεῖς Γαζαῖοι» Κ)λς 1893). Ὁ Προκόπιος ἔζησε κατὰ τὸ ἀπὸ 465—528 χρονικὸν διάστημα. Κατ' ἀρχὰς ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ρητοροδιδασκάλου μετὰ μεγάλῃς ἐπιτυχίας, εἰς τὴν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ ρητορικὴν σχολήν. Ὡς θρησκευτικὸς συγγραφεὺς ἐπέδωκε εἰς τὸν σχολιασμόν τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Αἱ ὀρθολογιστικαὶ τάσεις εἶναι παρ' αὐτῷ ἄρκετὰ ἐντονοί. Δὲν παραδέχεται ὅτι ἡ θεία ἐμπνευσις συνεπάγεται τὸν ἐξαφανισμόν τῆς προσωπικότητος τοῦ ὑπὸ αὐτῆς ἐμπνευμένου. Διεσώθησαν 140 ἐπιστολαὶ του, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζουν αὐτὸν ζῶντα ἐνδὸς τῶν ἀναμνησθέντων ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Κατεπόλεμψε τὸ δόγμα τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ὡς ἀντιβαίνειν πρὸς τὰς περὶ δημιουργίας χριστιανικὰς διδασκαλίας. Εἶναι αἰσθητὴ εἰς τὰς σκέψεις του ἡ μεγάλη μεταβολὴ ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς περὶ τοῦ χρόνου ἀντιλήψεις. Ὁ χρόνος παύει νὰ θεωρῇται κινούμενος κατὰ κυκλικὰς περιόδους καὶ ἐκλαμβάνεται ὡς ἀκολουθῶν εὐθύγραμμον πορείαν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ὁ δεύτερος ἐκ τῶν Γαζαίων εἶναι ὁ Αἰνείας. Οὗτος διετέλεσε συνάδελφος ἐπὶ τῇ ρητορικῇ σχολῇ μετὸν Προκοπίου. Ἐγενήθη κατὰ τὸ 450 καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Νεοπλατωνικοῦ εἰδωλολάτρου φιλοσόφου Ἰεροκλέους. Κατὰ τὸ 534 συνέγραψε διάλογον ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεόφραστος», ἐν τῷ ὁποίῳ κατεπόλεμψε τὰς περὶ προϋπαρξείας τῆς ψυχῆς καὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ἀντιλήψεις τῶν Νεοπλατωνικῶν. Δὲν δέχεται προϋπαρξίν τῶν ψυχῶν, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι δημιουργοῦνται ἐν χρόνῳ ὅπως καὶ ὁ κόσμος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Αἱ ψυχὰς εἶναι ἐλεύθεραι καὶ ἀθάνατοι. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος προώρριστα νὰ διαλυθῇ, μετὰ τὴν διάλυσίν του δὲ θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ μεταλλαγὴ του εἰς νέαν ἀθάνατον κτίσιν. Ὅπως θὰ μεταλλαγῇ ὁ πρόσκαιρος κόσμος εἰς αἰῶνον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα θὰ ἀποφθαρῇ. Κατὰ τὴν διαπραγματεύσιν τοῦ θέματος τοῦ διαλόγου χρησιμοποιοῖ πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας ἀντλεῖ ἀπὸ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων «Πολιτεῖαν», «Φαῖδωνα», «Φαῖδρον», «Γοργίαν», «Πρωταγόραν» καὶ «Τίμαιον». Εἰς πολλὰ σημεῖα ἀντιγράφει τὸν Πλάτωνα κατὰ λέξιν. Ἄλλ' ἔτις ἀκολουθεῖ τὰς περὶ ὕλης καὶ μορφῆς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους. Δέχεται ὅτι οὐδαμῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὕλη ἀνεμορφῆς, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἀθάνατον αὐτῆς μέρος. Ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν ἀποτελούσαν τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ὕλην ἀντιστοιχεῖ μία ὁρισμένη μορφή, αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν διὰ νὰ ἀποφθαρῇ καὶ τοῦτο κατὰ τὴν συντελείαν τοῦ αἵματος. Ἡ ὕλη ἄρα τείνει διὰ τὸ ἀνθρώπου εἰς μίαν πνευματικοποίησιν καὶ ἀθάνασιν. Διὰ τοῦτο ὁ ἀνθρώπος ἀξίζει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κέντρον καὶ τὸ τελικὸν τέρμα πρὸς τὸ ὁποῖον κινεῖται ἡ φύσις.

Ὁ τρίτος ἐκ τῶν Γαζαίων εἶναι ὁ Ζαχαρίας, ὁ γέννητος ἐπίσκοπος Μυτιλήνης. Ὑπῆρξεν ἀδελφὸς τοῦ Προκοπίου, ἐγενήθη περὶ τὸ 500 καὶ ἀπέθανε τὸ 554. Ἠσκησε τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ «σχολαστικὸς ῥήτωρ». Τὸ σύγγραμμά του «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» περιεσώθη εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν. Λίαν ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ συγγραφή του «Διάλειξις ὅτι οὐ συναΐδιος τῷ Θεῷ ὁ κόσμος». Εἰς τὸν διάλογον τούτον καταπολεμοῦνται αἱ περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου δοξασαί τὰς ὁποίας ἐπρέσβευεν ὁ ἐθνικός φιλόσοφος Ἀμμωνίος ὁ Ἑρμείου. Ἄν δεχθῶμεν, ἔλεγεν ὁ Ἀμμωνίος, ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐν χρόνῳ, ὁ χρόνος τῆς δημιουργίας του προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς ἄλλου χρόνου καὶ ἐκείνος ἐνὸς ἄλλου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἄπειρον. Ὁ Ζαχαρίας, ἀντιμετωπίζων τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, λέγει ὅτι ὁ κόσμος δὲν δημιουργεῖται ἐν τῷ χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι. Καὶ ὁ χρόνος ἐπίσης ἔλκει τὴν γένεσίν του ἐκ τῆς αἰωνιότητος. Μόνον ἡ ἰδέα, ἡτοῦ νοητικὸν πρότυπον τοῦ κόσμου, ὑπάρχει αἰώνως ἐν τῷ Θεῷ. Ὁ κόσμος ἄρα, ἐφ' ὅσον εἶναι δημιουργητὰς δημιουργηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, δὲν δύναται νὰ εἶναι αἰώνιος. Διότι ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον μόνον ὅταν τοῦτο εἶναι πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦ δημιουργομένου. Ὅπως ὁ ἱατρός εἶναι ἱατρός, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀσκῇ τὴν ἱατρικὴν τὴν ἐπιστήμην, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς καὶ ὅταν δὲν ἀσκῇ τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν. Εἶναι φανερόν ὅτι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Ζαχαρίου ἐκκινοῦν ἐκ τῆς βασικῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ζῶσα καὶ βουλομένη προσωπικότης, δημιουργὸς πάσης τῆς οὐσίας. Αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ ὁ Ζαχαρίας τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι ὁ Πλάτων, οἱ Νεοπλατωνικοὶ καὶ ἐκ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Καὶ οἱ τρεῖς Γαζαῖοι κινοῦνται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς. Τὸ κύριον αὐτῶν θέμα εἶναι νὰ καταρρίψουν τὴν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου καὶ τὴν περὶ προϋπαρξείας τῆς ψυχῆς εἰδωλολατρικὴν διδασκαλίαν. Ἐπι-

διώκουν οὕτω νὰ ἀναμορφώσουν τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων συμφώνως πρὸς τὰς δογματικὰς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐφ' ὅσον δὲ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν δοξασίαν περὶ τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου, συντελοῦν νὰ διαδοθῇ ἡ νέα περὶ τοῦ χρόνου χριστιανικὴ ἀντιλήψις, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ χρόνος δὲν εἶναι κυκλικός, ἀλλ' εὐθύγραμμος, βαδίζων πρὸς ἐν καθωρισμένον τέρμα. Τὸ τέρμα τοῦτο εἶναι ἡ αἰωνιότης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκτὰ ἡ χρονικὴ ἐξέλιξις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ συμβαίνοντα σπουδαιότητα, διότι φανερόνουν τὴν διαδρομὴν τοῦ φθαρτοῦ κόσμου κατὰ τὴν πορείαν του πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Ἡ ἀντιλήψις αὕτη γίνεται αἰτία νὰ καταστῇ περισσότερο αἰσθητὴ ἡ ἐννοία τῆς ἱστορικότητος καὶ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος. Ἐκ τῆς στρεφῆς ταύτης ἐξηγεῖται ἡ παρυσιαζομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τάσις πρὸς συγγραφήν ἱστοριῶν καὶ χρονολογιῶν, ἥτις ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῇται ἕκτοτε καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ λίαν ἐντονος.

Ἰωάννης Φιλόπονος ἡ Γραμματικός. Ἐζησε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ δου αἰῶνος. Ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου τοῦ Ἑρμείου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατόπιν δὲ προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἠκολούθη, καθ' ὅν χρόνον δὲν εἶχεν ἀποδεχθῇ τὴν νέαν θρησκείαν, μετὸν σχολιασμόν ἀρκετῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων. Ἐγραψε σχολία εἰς τὰς «Κατηγορίας», «Ἀναλυτικὰ πρότερα», «Ἀναλυτικὰ ὑστερα», «Φυσικὴν ἀκρόασιν», «Μετεωρολογικὰ», τὸ «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς», «Περὶ ψυχῆς», καὶ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὰ ἐπ' ὀνόματι του φερόμενα εἰς τὸ «Περὶ γενέσεως ζῶν» σχολία ἔχουν γραφῇ πολὺ ἀνόγονον ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ τοῦ Ἑρεσίου. Ἐχει προσέτι γραφῇ ὁ Φιλόπονος καὶ σχολία εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ Πορφυρίου. Γενόμενος χριστιανός, προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ δογματικὸν χριστιανικὸν σύστημα, ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς ἰδίας φιλοσοφίας, τὰ στοιχεῖα ἅτινα δὲν συνεκρούοντο πρὸς τοῦτο. Ἀκολουθῶν τοὺς Γαζαίους ἠκολούθη μετὰ τὴν ἀνεκκλήθη τὴν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου δοξασίαν, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστηρίξει κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ὁ νεοπλατωνικὸς Παόκλος. Τὴν πολυμελὴν του ταύτην τὴν διευτύπωση εἰς δύο βιβλία. Εἰς τὸ ἐν πραγματεύεται τὸ περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου πρόβλημα καὶ ἐπιγράφεται «Κατὰ τῶν Παόκλου, περὶ αἰδιότητος κόσμου ἐπιχειρημάτων», εἰς δὲ τὸ δεύτερον, ὅπερ ἐπιγράφεται «Τῶν εἰς τὴν Μαῦσέως κοσμογονίαν ἐξηγητικῶν λόγων», ἐξετάζει ἐιδικότερον τὰ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ κόσμου ἀναφερόμενα ζητήματα, σχολιάζων τὸ κεφάλαιον τῆς «Γενέσεως» καὶ ὀδηγούμενος ἀπὸ τὰς σχετικὰς «Ὁμιλίας εἰς τὴν Ἑξαήμερον» τοῦ Βασιλείου. Ἐγραψε προσέτι ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαιτητὴς ἢ περὶ ἐνώσεως», ἐκ τοῦ ὁποίου μὲν διέσωσεν ἀποσπάσματα μόνον ὁ Δαμασκηνός. Εἰς τὸ σύγγραμμά του τοῦτο ἐξετάζων τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περὶ οὐσίας διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Φιλόπονος ἀπεδέχετο τὴν ἀποψιν τῶν μονοφυσιτῶν. Ἐπίσης ἐσαομίζων τὴν αὐτὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐπὶ τοῦ δογματος τῆς Τριάδος κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουν «τρεῖς μερικαὶ οὐσίαι». Εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅπως ἔχει ἥδη σημειωθῇ εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ὑμπερτεγκ Γκαίγιερ (ἐκδόσεις 1928 μέρος δεύτερον σελ. 123) ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χρησιμοποίησις τῆς ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς ἐπὶ τῶν αὐτῶν δογμάτων, ἡ γενομένη κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς μεσαιωνικῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ Ροσέλιν ντὲ Κομπιὲν ὡδηγήσαν εἰς συμπεράσματα παρόμοια πρὸς ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε καταλήξει ὁ Φιλόπονος. Ἐπίσης ἀπελώθη καὶ τὸ «Περὶ ἀναστάσεως» ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον διευτύπωνε τὴν δοξασίαν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὁποῖον μέλει νὰ ἀπαφθαρισθῇ κατὰ τὴν συντελείαν τοῦ αἵματος δὲν θὰ εἶναι τὸ αὐτὸ μετὰ τὸ σῶμα τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι φθαρτός χρησιμοποιοῖ τὰς περὶ δυναμικοῦ καὶ κατ' ἐντελέχειαν ἀπείρου ἀριστοτελικὰς θεωρίας. «Ἄν ὁ κόσμος ὑποτεθῇ ὡς αἰώνιος, θὰ ἀποτελῇ συγκεκριμένην ἐμφάνισιν τοῦ κατ' ἐντελέχειαν ἀπείρου, περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ὅτι δὲν εἶναι προσίτον εἰς ἀρίθμησιν. Κατ' ἀντίθεσιν ὁμως πρὸς τὸ ἐντελεχειακὸν ἀπείρον ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἐπιδεκτικὸς ἀρίθμησης. Ἐκτὸς τούτου οὐδεμία δυνατογικὴ ἀνάγκη ὑφίσταται ἐπιβάλλουσα ἵνα ὑπάρχῃ ἐν τῇ αἰωνιότητι ὁ κόσμος καὶ ἡ δημιουργία. Ὁ Θεὸς ὡς ὁν αὐτάρκες δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσεως. Ὁ κόσμος ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ ἔλαβον ὑπόστασιν ἐν χρόνῳ. Πρὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου ὑπάρχον μόνον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὰ πρότυπα τῶν μελλόντων νὰ δημιουργηθῶν πραγμάτων, αἱ ἰδέαι», ὅπως ἔλεγεν ὁ Πλάτων. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων δημιουργοῦνται ἐν χρόνῳ τὰ δυνά. Καὶ αὐτὰς δὲ ὁ χρόνος ἔχει ἀρχὴν δημιουργοῦντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ περὶ κατασκευῆς τοῦ κόσμου σύγγραμμά του «Τῶν εἰς τὴν Μαῦσέως κοσμογονίαν ἐξηγητικῶν» σχολιάζει κυρίως τὰ εἰς τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τῆς «Γενέσεως» ἐκτιθέμενα. Θαυμάζει τὴν σοφίαν τοῦ Μαῦσέως καὶ συμμερίζεται τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο γνώστης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οὐ μόνον δὲ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι σοφοί, λέγει ὁ Φιλόπονος, ὅπως ὁ Ἱππάρχος καὶ ὁ Πτολεμαῖος, ἐγνώριζον τὰ βιβλία τῶν Ἑβραίων καὶ ἠντήσαν ἀπ' αὐτὰ πολλὰς γνώσεις. Ἀντιτίθεται πρὸς τὴν δοξασίαν τῶν Μανιχαίων ὅτι τὸ κακὸν ἔχει αὐτοῦστατον ὑπόστασιν. Εἶναι κατὰ τὸν Φιλόπονον, στέρεσις τοῦ ἀγαθοῦ, προκύπτει δὲ ἐκ τῆς

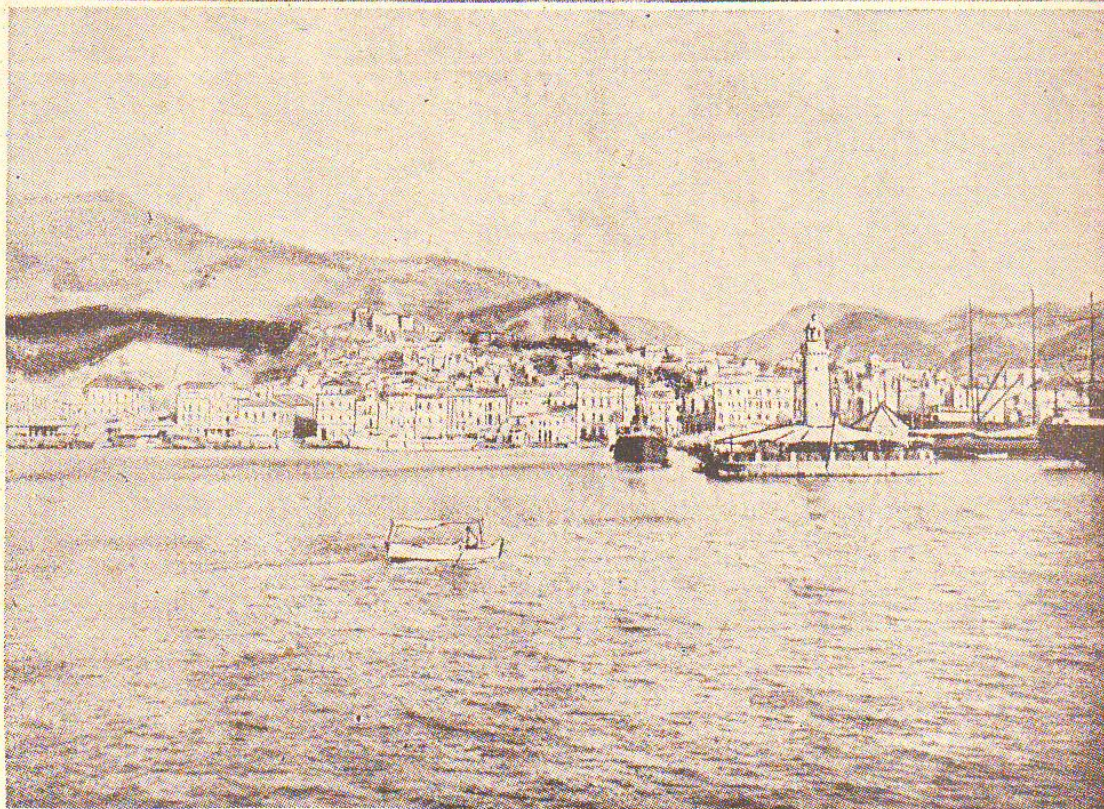
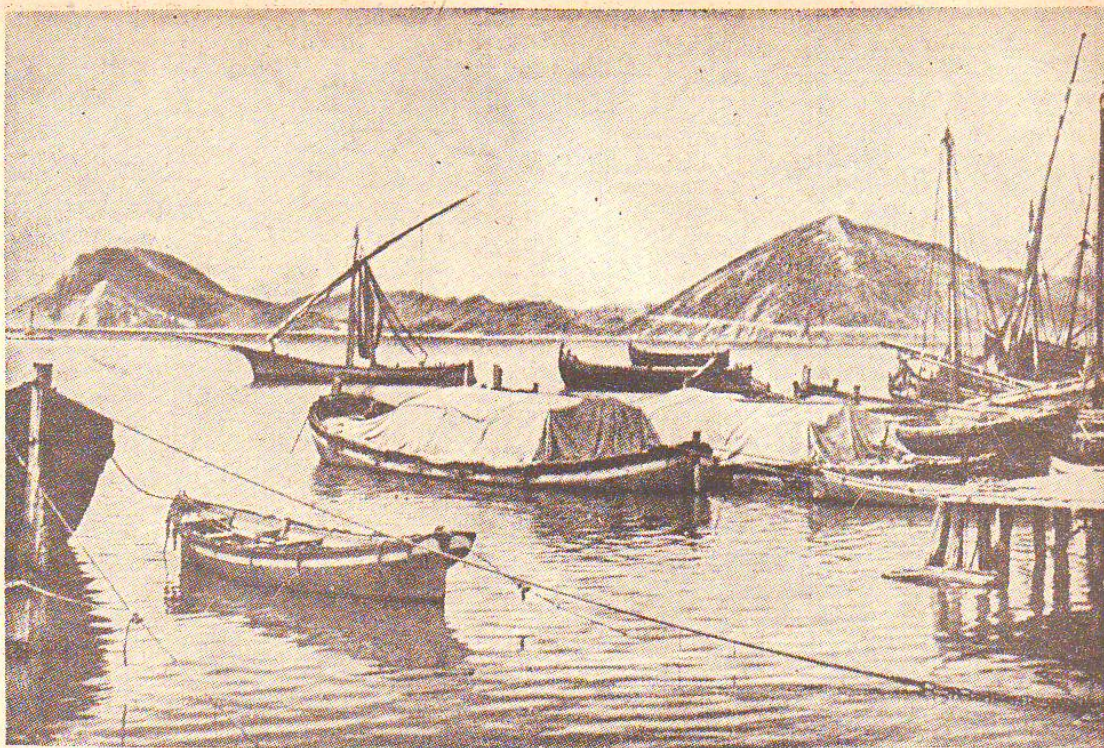
κακής χρησιμοποίησής της εις τὸν ἄνθρωπον παρασχεθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλευθερίας. Ὅπως ἐλέγχθη ἀνωτέρω ὁ Φιλόπονος περιέπεσε εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ τριθέσμου, διότι στηρίζομενος ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐταύτιζε τὴν ἐννοίαν τῆς ὑποστάσεως μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς οὐσίας. Ἐφ' ὅσον ὁ Χριστὸς θεωρεῖται ὡς ἐνιαία ὑπόστασις, πρέπει, ἔλεγεν, ὁ Φιλόπονος, νὰ ἴδωμεν εἰς αὐτὸν μίαν φύσιν. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐν τῷ Τριδικῷ Θεῷ διέσπελλε τρεῖς ὑποστάσεις, ἔφθανεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐκάστη τῶν τριῶν οὐσιῶν προϋπάρχει καὶ χωριστὴν οὐσίαν. Ἀρα τὰ τρία πρόσωπα πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς τρία κεχωρισμένα ὄντα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς κοινὸν γνώρισμα τὴν θεῖαν οὐσίαν, ὡς ἐκείνων λόγους ἐκφράζοντα τὸ οὐσιώδες τῶν γνώρισμα.

Σημαντικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐπιστημῶν συμβολὴ τοῦ Φιλοπόπου. Ἐγραψε σχόλια εἰς τὴν «Ἀριθμητικὴν» τοῦ Νικομάχου τοῦ Γερασίου. Ἠσχολήθη δὲ καὶ μὲ ἀστρονομικὰ καὶ φυσικὰ μελέτας. Λίαν γόνιμος ἀπεδείχθη ἡ ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων θεωρία περὶ ὁρμῆς («impetus»). Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι ὅταν ἐκσφενδονίσωμεν διὰ τῆς χειρὸς μας ἓνα λίθον, οὗτος ἐξακολουθεῖ νὰ κινηθῇ, καίτοι δὲν ἐπαύεται τῆς χειρὸς μας, διότι ἡ χεὶρ μας μετέδωκε δύναμιν εἰς τὸν ἄερα, διὰ τὸ ὅποιον κινεῖται ὁ λίθος καὶ ἡ δύναμις αὕτη ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ. Ὁ Φιλόπονος διδάσκει ὅτι κατὰ τὴν ἐκσφενδόνισιν μεταδίδεται ὠθητικὴ δύναμις ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἠκολούθησαν κατόπιν ὁ Ἀραφ' Ἀμποῦ Ἰσακ ἁλ Βιτροῦσι (Alpetragius) ζωὸς ἀπασί τὰς ἀπὸ ψυχῆς κινήσεις ἐνυπαρχούσης αὐτοῖς, ὁ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ζήσας φραγκισκανὸς Πέτρος Ὀλίβι καὶ ὁ Ἀγγλος ἐπίσης μοναχὸς καὶ ἐκ τῶν κυρίων ἀντιπροσώπων τῆς ὀνοματοκρατίας (nominalismus) Γουλιέλμος Ὀκκαμ (1300—1349). Ἀλλ' ἐκείνος ὅστις διέδωκεν αὐτῇ τὴν ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς Ἰωάννης Μπουριντάν (1300—1358) ὁ διατελέσας καὶ πρῶτος τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Ὁ Μπουριντάν εἰς τὰ σχόλια τὰ ὁποῖα ἔγραψεν ἐρμηνεύων τὰ «Φυσικά» τοῦ Ἀριστοτέλους ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλοπόπου διατυπωθείσης ὑποθέσεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν «impetus» καὶ μὲς πληροφορεῖ ὅτι ταύτην ἀπεδέχοντο πλείστοι ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς του. Διὰ τῆς ἐν λόγω ὑποθέσεως καθίσταται περιττὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰς οὐρανίους σφαῖρας κινεῖ τὰ νοητικὰ κινεῖται ἀκίνητα ἀτὶνα ἐδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Φιλόπονος πρῶτος ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ οὐρανία σώματα δὲν κινεῖται ὑπὸ ὠθητικῆς προερχομένης ἀπὸ νοητικὰ ὄντα ἢ ἀπὸ ἀγγέλων, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς κινητικῆς δυνάμεως ἣν ἔθεσε μέσα εἰς αὐτὰ ὁ Θεός: «Εἰπάτοσαν δὲ ἡμῖν ἐκ ποίας ἐδιδάχθησαν θεοπνεύστου γραφῆς ὅτι σελήνην καὶ ἥλιον καὶ τῶν ἀστέρων ἕκαστον ἀγγελοὶ κινεῖσιν: Ἀρ' οὐκ ἠδύνατο σελήνη καὶ ἥλιος καὶ τοῖς λοιποῖς ἀστέροις ὁ δημιουργήσας αὐτοὺς Θεὸς κινητικὴν ἐνθεῖναι δύναμιν, ὡς τοῖς δορσὶ τε καὶ κοῦφοις τὰς ροπὰς, ὡς τοῖς ζωῖσι ἀπασί τὰς ἀπὸ ψυχῆς κινήσεις ἐνυπαρχούσας αὐτοῖς, ἵνα μὴ διὰ ταῦτα ἀγγελοὶ κινῶσιν: Πάν γὰρ τὸ μὴ φύσει κινούμενον βίαιον καὶ παρὰ φύσιν ἔχει τὴν κίνησιν καὶ φορὰς αἰτίαν. Πῶς οὖν διαρκέουσι τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα σώματα ἐπὶ τοσοῦτον διαίους ἐκόμενα;» (Τὸν εἰς Μαῦσ. κλπ. σελ. 28) (Ἄς μὲς εἴπωμεν ἀπὸ ποίαν θεοπνευστον γραφὴν ἐδιδάχθησαν ὅτι κινεῖται οἱ ἀγγελοὶ τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον καὶ ἕκαστον ἀστέρα. Δὲν ἠδύνατο ὁ δημιουργήσας αὐτὰ Θεὸς νὰ δόλῃ μέσα εἰς αὐτὰ κινητικὴν δύναμιν, ὅπως εἰς τὰς δορὰς τὴν πρὸς τὰ κάτω κίνησιν, εἰς τὰς ζωὰς ὅλας τὰς κινήσεις τὰς προερχομένας ἐκ τῆς ψυχῆς ἥτις ἐνυπάρχει μέσα εἰς αὐτὰ, διὰ νὰ μὴ τὰ κινῶν διὰ τῆς βίας οἱ ἀγγελοὶ; Διότι πᾶν τὸ κινούμενον διαίους φθεῖρεται ὑπὸ τῆς μὴ φυσικῆς κινήσεως. Πῶς λοιπὸν ἀντέχουν τοσόνδε μεγάλα σώματα ὑφιστάμενα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον βίαιον κίνησιν;). Πολλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης δεχόμενοι ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Φιλοπόπου διασαφηνίσαι τῆς ἐννοίας τῆς κινήσεως εἶναι περισσότερον σημαντικὴ ἀπὸ τῆς ἀνακάλυψιν τοῦ Κοπερνίκου, τοῦ Γαλιλαίου, ἐφ' ὅσον διὰ ταύτης ἐπεδείχθη ἡ ἀντίληψις ὅτι αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶναι φυσικαὶ καὶ κατορθώθη νὰ παρασχεθῇ ὁλοκληρωμένη θεωρία περὶ τῆς κινήσεως τῶν. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ Φιλόπονος στηρίζομενος ἐπὶ ἀριστοτελικῷ ἐδάφει ἐδῶκε τὴν πρώτην ἀφορμὴν νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ περὶ κινήσεως καὶ δυνάμεως φυσικὴ ἀντίληψις, καὶ νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ σύστημα τῆς οὐρανόου μηχανικῆς. Ἀλλὰ καταλαμβάνεται κανεὶς ὑπὸ μεγαλύτερον θαιμασμόν λαμβάνων ὑπ' ὅψιν τὴν συμβολὴν τοῦ διὰ τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς. Συνεταξέν ἐπιτομὰς τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακικοῦ, τοῦ Ἡρωδianoῦ καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Δυσκόλου, αἵτινες ἐχρησιμοποιούοντο οὐ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἑσπερίαν μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὰ ἔργα του μετεφράσθησαν εἰς τὴν σλαβικὴν καὶ ἀραβικὴν γλῶσσον καὶ παρέσχον τὰς πρώτας ἀφορμὰς διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ ἀραβικὴ διανοήσις. Ὁ φιλόσοφος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας Θωμάς Ἀκινάτης κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα χρησιμοποίησε εὐρύτατα τὰ ἔργα του καὶ ἰδίως εἰς τὰ σχόλια του εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» ἀριστοτελικὸν ἔργον, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὴν περὶ ψυχῆς διδασκαλίαν τοῦ Ἀραβικοῦ φιλοσόφου Ἀβερρόη. Συνεχίζων ὁ Φιλόπονος τὴν παράδοσιν τοῦ διδασκάλου του Ἀρμανίου ἀνέδειξεν ἀξιολόγους μαθητὰς τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας Στέφανον, καὶ τοὺς ἀριστοτελικούς σχολιαστὰς Δαβὶδ καὶ Ἠλίαν. Συνήθως χαρακτηρίζεται ὁ Φιλόπονος ὡς ἀριστοτελιστὴς καὶ

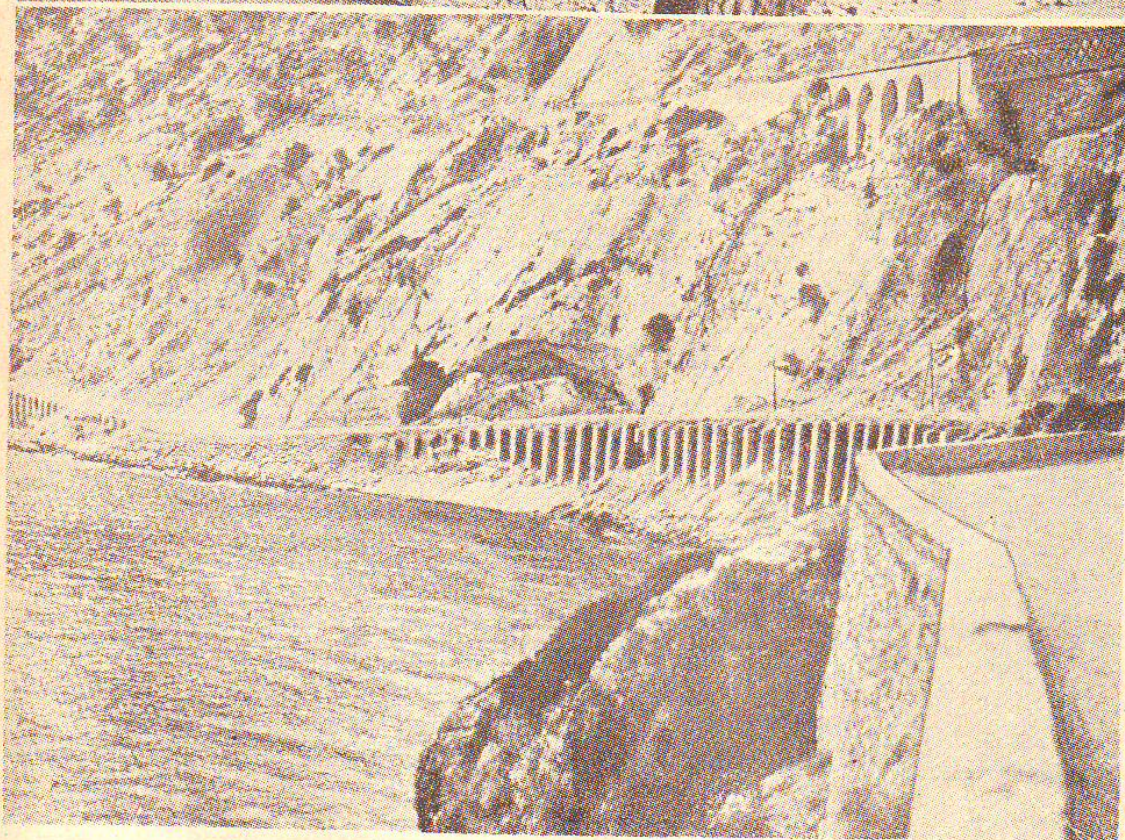
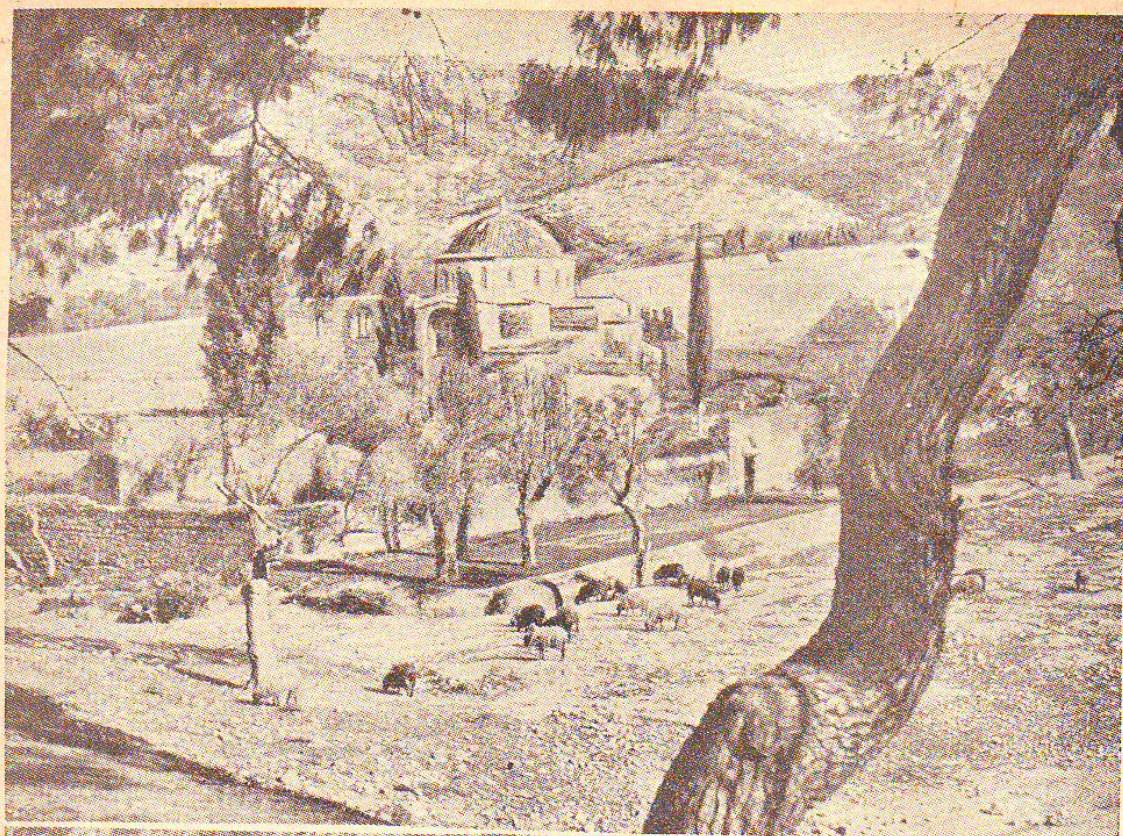
λέγεται περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐθεμελίωσε τὸν βυζαντινὸν ἀριστοτελισμόν. Ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος ἔχει σχετικὴν μόνον ἀξίαν, διότι εἰς τὸ σύστημά του περιέλαβεν ἀρκετὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι χρησιμοποίησε ὡς ὄργανον ἀποδείξεως τὴν ἀριστοτελικὴν λογικὴν μέθοδον. Ἀλλ' ἡ χρησιμοποίησις τῆς εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ. Ὁ Πλάτων δὲν μὲς παρέδωκε, ἀν' ἐξαιρέσεων τὴν διαιρετικὴν καὶ τὴν ἐξ ὑποθέσεως μέθοδον, μορφὰς μεθοδικῆς ἐρεῖνης τὸσον καθωρισμένας καὶ εὐκόλως μεταχειρίστους ὅσον εἶναι ἡ συλλογικὴ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὐ μόνον ὁ Φιλόπονος ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροί καὶ οἱ μεταγενέστεροί του χριστιανοὶ φιλόσοφοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ χρησιμοποίησιν τὰς μεθόδους τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἦσαν ἀριστοτελιστοί. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος οἱ χαρακτηρίζοντες τὸν Φιλόπονον ὡς ἐξ ὁλοκλήρου ἀριστοτελικὸν παραδίδουν ὅτι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου διαφωνεῖ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην.

Λεόντιος ὁ Βυζάντιος (475—543). Τὰ κατὰ τὸν βίον του παρεδόθησαν συγκεχυμένα, διότι ἀναφέρονται καὶ δύο ἄλλοι Λεόντιοι. Εἰς Λεόντιος ὠριγενιστὴς μοναχὸς τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Νέας Λαύρας καὶ εἰς ἕτερος Σκύθης ἐκ Μοισίας μοναχὸς ζῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ στρατηγοῦ Βιταλιανοῦ (δῆλετε Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία σελ. 306). Κατὰ τὸν Β. Στεφανίδου (αὐτόθι) ἀκολουθοῦνται τὴν γνώμην τοῦ Ἐδ. Σβάρτς ὅτι πασχόντων ἡμᾶς Λεόντιος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐσχηματιστὴς, ὅπως τὸν ἀναγράφουν καὶ τὰ χειρόγραφα. Λεόντιος Βυζάντιος δὲ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὁ ὠριγενιστὴς μοναχὸς. Προηγούμενος ὁ Φ. Λαῦφς, ὅστις ἐπανειλημμένως ἠσχολήθη μὲ τὸν Λεόντιον δὲν εἶχε κατορθώσῃ νὰ διαλύσῃ τὴν ἐν λόγω σύγχυσιν. Ἐπίσης σφοδρὰ ἀντιρρήσεις ἠγέρθησαν καὶ ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν ἐπ' ὀνόματι του φερομένων συγγραμμάτων. Γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὡς γνήσιον τὸ σύγγραμμα: «Λόγοι τοῖς κατὰ Νεστοριανὸν καὶ Εὐτυχιανόν». Ἐπίσης θεωροῦνται γνήσια καὶ αἱ «Ἐπιλύσεις» δι' ὧν ἀνασκαφόμενοι αἱ δοξασαὶ τοῦ μονοφυσίτου Σεδήρου καὶ τὰ «Τοῖακονα κεφάλαια κατὰ Σεδήρου». Σπουδαῖον περιεχόμενον εἶναι καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι του φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον: «Πρὸς τοὺς προσφέροντας ἡμῖν τινα τῶν Ἀπολιναρίου ψευδῶς ἐπιγεγραμμένα εἰς δνομα τῶν ἁγίων Πατέρων». Εἰς τοῦτο ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ὁπαδοὶ τοῦ αἰρετικοῦ Ἀπολιναρίου ἔθετον εἰς κυκλοφορίαν ἔργα πλήρη ἀπὸ τὰς κακοδοξίας τῶν, ἀποδίδοντες ταῦτα εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον τὸν Γρηγόριον τὸν θαυματουργὸν καὶ ἄλλους πατέρας. Ὁ Λαῦφς ἐθώρησε τὸ ἔργον τοῦτο ὡς νόθον, ἀλλ' ἡ νεώτερα ἐρευνα ἀπέδειξε τὴν γνησιότητά του (δῆλετε Β. Στεφανίδου αὐτόθι, σελ. 307).

Ὡς πρὸς τὰς λεπτομερεῖας τῆς ζωῆς του ἐπικρατεῖ ἀοριστία, διότι συγχέονται πρὸς τὰ ἐπεισοδία τῆς ζωῆς τῶν δύο ἄλλων ὁμωνύμων του. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων του συνάγεται ὅτι ἔχει ὑπηρετήσῃ ἀπὸ τοῦ προσηλυθέντος Πατρός τῆς Ἐκκλησίας, ἡτοὶ τὸν Βασίλειον, τὸν Γρηγόριον Ναζιανζίνον καὶ τὸν Κύριλλον τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀναφέρει δὲ συχνάκις καὶ χωρὶς ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν παραδεδωμένων ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐκ τῆς ἐιδωλολατρικῆς φιλοσοφίας ἔχει μελετήσει ἐπιστάμενος τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου, εἰς τὴν ἀρχικὴν, ἐν εἰς ἄλλην περισσότερον ἀναλελυμένην ἐκδοσὶν τὴν ὁποίαν πιθανῶς θὰ εἶχε κάμει κάποιος ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πορφυρίου. Γνωρίζει προετὶ καλῶς καὶ τὸ «Περὶ Κατηγοριῶν» συγγραμματοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως λίαν ἐνδιαφέρονται εἶναι αἱ εἰς τὴν διεκρίνησιν τῶν λογικῶν - ὀντολογικῶν ἐννοιῶν ἀναφερόμεναι προσπάθειαι του. Εἰς τὴν διεκρίνησιν προχωρεῖ, ἐπειδὴ θέλει νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὀρθόδοξον ἐκδοχὴν ὡς πρὸς τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναφερομένης εἰς τὸν Τριδικὸν Θεόν. Ἰδίως ἀσχολεῖται μὲ τὴν διεκρίνησιν τῶν σχέσεων, αἵτινες ὑπάρχουν μεταξύ τῶν ὄντων φύσις ἢ οὐσία ἀφ' ἑνὸς καὶ ὑπόστασις ἢ πρόσωπον ἀφ' ἑτέρου. Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὡς εἶδομεν εἰς τὰ προηγούμενα εἶχε ζωηρὰ ἀσχολήσει τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Γρηγόριον Νύσσης. Ὁ Λεόντιος θέτει τὰ λογικῶν - ὀντολογικῶν τοῦτο πρόβλημα ἐξ ἀρχῆς, ἀναρτῶν εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ Πορφυρίου. Εἰς τὸ συγγραμματοῦ τοῦ ὡς θεμελιώδεις ἐννοιαὶ θεωροῦνται τὰ «γένος», «εἶδος», «διαφορά», «ἴδιον» καὶ «συμβεδικός». Διὰ τὸν Λεόντιον μεγάλην ἀξίαν εἶχε νὰ σαφηνισθῇ ἡ ἐννοία τοῦ «συμβεδικός». Καθ' ὅτι δὲ ταύτην λέγων ὅτι συμβεδικός εἶναι: «Ὁ ἐν ἑτέρῳ εἶναι καὶ οὐκ ἐν ἑαυτῷ θεωρεῖται... ἀλλ' ὅ ἐπεὶ τὴν οὐσίαν θεωρεῖται» (Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔχει τὸ εἶναι τοῦ μέσα εἰς ἐν ἄλλο καὶ δὲν δύναται νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῆς νοήσεως ὑπάρχον ἀνεσάρτητως μέσα εἰς τὸν ἐαυτὸν τὸν, ἀλλὰ νοεῖται ὡς περιβάλλον τὴν οὐσίαν). Ἐν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ συμβεδικός, οὐσία ἢ φύσις εἶναι «πρᾶγμα ὑφεστὸς» (πρᾶγμα τὸ ὅποιον ὑπάρχει χωρὶς ἢ ὑπαρξίς του νὰ ἔχη ἀνάγκην νὰ στηρίχῃ εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς ἄλλου, πράγματος). Ἀλλὰ προετὶ οἱ ὅροι οὐσία καὶ φύσις σημαίνουν καὶ κατὰ ἄλλο: Δύνανται νὰ δηλώσωμεν τὸ κοινὸν καὶ περιεκτικὸν εἶδος πολλῶν ὁμοειδῶν ἀτόμων. Οὕτω π.χ.: λέγομεν ἄνθρωπος ἐννοοῦντες περιληπτικῶς ὅλους τοὺς μερικῶς ὑπάρχοντες ἄνθρώπους. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χρῆσιν ταύτην χρησιμοποιοῦται ὁ ὅρος «ὑπόστασις» πρὸς δῖλωσιν ἐνὸς συγκεκριμένου ἀτόμου. Ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος Πέτρος ἡ Παῦλος χαρακτηρίζεται ὡς ὑπόστασις. Πότε ἔλαβε τὴν σημασίαν ταύτην ὁ ὅρος οὗτος δὲν γνωρίζομεν. Εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην χρησιμοποιοῖται ἅπασι ὑπὸ τοῦ Παύλου (εἰς τὴν πρὸς

Πελοπόννησος. Ἀνω: Τμήμα τοῦ λιμένος Γιατρῶν, ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Ἡ εἰσοδος τοῦ κόλπου, ὀλίγον βορειοανατολικώτερον, ἔχει πλάτος μὴ ὑπερβαῖνον τὸ ἓν μίλλιον καὶ ἓν τέταρτον. Μεγάλῃ τῇ ὀφελῇ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων, πού χάρις εἰς τὸν Κορινθιακόν, συντομεύουν τὰ δρομολογία τῶν καὶ ἀποφεύγουν τὴν τρικυμιώδη θάλασσαν τοῦ Κάβο Ματαπᾶ (Ταινάρου). Κάτω: Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν καὶ ὁ λιμὴν της, εἰς τῶν ἐμπορικωτέρων τῆς Πελοποννήσου.

Ἀττική: Ἐπάνω: Ἡ μονὴ Δαφνίου ἐπὶ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Ἐλευσίνος. Κάτω: Ἡ Κακὴ Σκάλα (αἱ Σκυρωνίδες Πέτραι τῆς ἀρχαιότητος) εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μεγαρίδος. Ἡ ἀμαεῖτη ὁδὸς ποὺ προχωρεῖ κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα σχεδὸν δίπλα εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἡ ὑπερκειμένη σὶ δροδρομικὴ γραμμὴ τῶν ΣΠΑΠ ἐξυπηρετοῦν ἀρτίως τὴν συγκοινωνίαν Ἀθηνῶν - Πελοποννήσου.

Ἑβραίου (13) ἔθα δινοῦνται ὁ Χριστὸς ἐν σχέσει μὲ τὸν Θεὸν «καρὰ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ». Ὁ Λεόντιος θεωρεῖ τὴν ὑπόστασιν ὡς ὅρον δηλοῦντα τὸ ἀτομικὸς ὑπάρχον συγκεκριμένον ἐν: «Ἡ μὲν γὰρ φύσις τὸν τοῦ εἶναι λόγον ἐπιδέχεται ἢ δὲ ὑπόστασις καὶ τὸν τοῦ καθ' ἑαυτὸν εἶναι» (Ἡ μὲν φύσις ἐπιδέχεται τὸν ὀρισμὸν τῆς οὐσίας, ἢ δὲ ὑπόστασις ὀρίζεται ὡς καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα οὐσία). Ὡς συνωνύμους δὲ ὄρους πρὸς τὴν οὐσίαν χρησιμοποιοῖ ὁ Λεόντιος τοὺς ὄρους «πρόσωπον», «ἄτομον», «ὑποκείμενον». Σχετίζων δὲ τὴν ὑπόστασιν μὲ τὰ συμβεβηκότα, λέγει ὅτι ἡ ὑπόστασις εἶναι «ἄθροισμα» συμβεβηκότων τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἄλλο ὑποκείμενον, ἀλλὰ μόνον εἰς ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον προσιδιάζον. Ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης προκύπτει ὅτι πᾶσα ὑπόστασις εἶναι φύσις καὶ οὐσία, δὲν εἶναι ὅμως καὶ πᾶσα οὐσία ὑπόστασις. Διότι ὑπόστασις εἶναι οὐσία μαζὶ μὲ τὰ συμβεβηκότα της. Αἱ ὁμοειδεῖς ὑποστάσεις δὲν διαφέρουν κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν συμπεραίνει ὁ Λεόντιος, ἀντικρούοντες τοὺς αἰρετικούς, ὅτι αἱ τρεῖς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι ὑποστάσεις ἔχουν τὴν αὐτὴν φύσιν καὶ οὐσίαν. Ἐπίσης ἐκ τῆς θεώσεως ἀρχῆς προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ φύσεις τοῦ Χριστοῦ ἀποτελοῦν μίαν ὑπόστασιν. Διότι, λέγει ὁ Λεόντιος, ὑπάρχουν φύσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ὑποστάσεις, ἀλλ' ἔχουν ὑπαρξιν μέσα εἰς μίαν ὑπόστασιν. Αἱ τοιαῦται φύσεις καλοῦνται «ἐν-υπόστατοι». Οὗτοι ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ φύσεις συνδέονται μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ ἔχει ὡς ὅρον διὰ νὰ καταστήτῃ ἐνυπόστατος τὴν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου. Ὑπάρχουν λοιπὸν ὑποστάσεις αἰνίτες ἐνόντι διὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ εἶναι ὁμοούσιοι, πράγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι. Ἐπίσης ὑπάρχει ὑποστασιακὴ ἐνότης δύο φύσεων διαφόρων, πράγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὸν Χριστόν. Μὲ τὸν συλλογιστικὸν τοῦτον τρόπον χειριζόμενος τὰς παραδεδομένας ἀριστοτελικὰς ἐννοίας ἀνασκευάζει ὁ Λεόντιος τὸν Φιλόπονον, ὅστις διόπισται τὴν Ἁγίαν Τριάδα εἰς τρεῖς μικρὰς οὐσίας καὶ ἐδόξαζεν ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχει μίαν μόνον φύσιν.

Μεγάλῃ ἀμφισβήτησις ἠγέρθη, ἂν ὁ Λεόντιος πρέπει νὰ θεωρηθῇ πλατωνικὸς ἢ ἀριστοτελικός. Τὸ τίθεμενον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐρώτημα οὐδὲν ἔχει νόημα. Διότι ὁ Λεόντιος καθὼς καὶ οἱ προγενέστεροί του χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα καὶ ἐκ τῆς πλατωνικῆς καὶ ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Καὶ αὐτοὶ οἱ παλαιότεροι Νεοπλατωνικοὶ εἶναι ἀπὸ τινος ἀπόψεως ἀριστοτελικοί, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦν ὡς ἀποδεικτικὸν καὶ μεθοδολογικὸν ὄργανον τὴν ἀριστοτελικὴν συλλογιστικὴν καὶ διαλεκτικὴν. Ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας Ἀμμόνιος τοῦ Σακκά εἰχονμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπογραμμίσωμεν, ὅτι δι' αὐτοῦ εἶχεν ἐπέλθει ἐναρμονισμὸς τῶν ἀριστοτελικῶν καὶ πλατωνικῶν στοιχείων. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία χρησιμοποιοῖ οὐ μόνον ἀπὸ τὰς δύο ταύτας σχολὰς δοξασίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Στωϊκοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς Ἐπικουρεῖους πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀφομοιωσίμων πρὸς τὰ δόγματα. Οὗτω π.χ. ἡ ἐννοία τῆς ἐπίσεως ὡς βουλητικῆς πράξεως, πλησιάζει πρὸς τὰς περὶ συγκρατήσεως διδασκαλίας τῶν Στωϊκῶν. Εἰς τὸν Νεμεσίον εἶναι αἰσθητὴ ἡ παρουσία δοξασιῶν ἐλημμένων ἐκ τῶν Ἐπικουρεῶν. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἀκαταληψίας τῆς θείας οὐσίας ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀντλεῖ ὅπλα ἀπὸ τοὺς Σκεπτικῶν. Εἰς τὸν μοναχικὸν βίον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐπίδωσιν πολλῶν στοιχείων ἐκ τοῦ Κυνισμοῦ καὶ τοῦ Στωϊκισμοῦ. Ὁ Λεόντιος χρησιμοποιοῖ δὲ μόνον τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν περὶ κατηγοριῶν, ἀλλ' ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ μυστικιστικὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Τὴν ψυχὴν ὀρίζει πλησιάζων πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ὡς «οὐσίαν ἀσώματον αὐτοκίνητον». Ἀλλὰ εἰς τὸν ὀρισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀκολουθεῖ τὸν Ἀριστοτέλη ὀρίζων τοῦτο ὡς «φυσικὸν ὄργανικὸν δυνάμει ζῶν ἔχον». Εἶναι φανερόν ὅτι τὸν διακρίνει μεγάλη ἰκανότης εἰς τὴν βεβαιωτικὴν σκέψιν. Ὁ ἴδιος λέγει διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀναπτύσσει προέρχεται ἐκ τῶν παλαιότερων, καὶ ὅχι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἐνδείξιν τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς σκέψεώς του. Ἐχει τὴν συνείδησιν διὰ καὶ ἡ ἰδική του δημιουργικὴ συμβολὴ ἀποτελεῖ τὸ ἀναγκαῖον ἐπακολουθίμα, τὸ ὁποῖον ἀπέρρευσε ἀπὸ τὰς παγκοίνους ἀναγνωρίσεως δογματικὰς ἀληθείας τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, ὅπως εἶχον σταθεροποιηθῇ διὰ τῶν συνόδων καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής.

Μὲ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν (580 - 662) εἰσερχόμεθα εἰς τὸν ἑβδόμον αἰῶνα, ὅστις ὑπῆρξεν ἐποχὴ κρίσεως διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἶχεν αὐτὴ νὰ διεξαγάγῃ σκληροὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν Σαυῶν, οἵτινες ἤρξαν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἑκτοῦ αἰῶνος. Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἑβδόμον αἰῶνα ἐμφανίζονται δύο νέοι ἐχθροί: οἱ Πέρσαι καὶ ὁ ἐξ Ἀραβίας ὀρθοθεῖς Ἰσλαμισμός. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς ἐξαιρετικὰς περιπετείας δὲν παραμελεῖται ἡ ἀσχολία περὶ τὰ πνευματικά. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' ἰδρυθέντος Πανδιδασκηρίου. Ὁνόμασε τοῦτο «Οἰκουμένην Σχολήν» καὶ ἐκάλεσε εἰς αὐτὸ δὲ διδασκαλὸν τῆς φιλοσοφίας τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας Θεάσανον. Πλησίον τοῦ Ἡρακλείου εὐρίσκουμεν καὶ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, ὡς «ὑπογραφεὰ τῶν βασιλικῶν ὑπομνημάτων» καὶ «πρωτοπρεσβύτερος». Καταληπὼν τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐγένετο μοναχὸς καὶ ἡγούμενος εἰς τὸ ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ μικρασιατικῇ ἀ-

κτῇ κείμενον μοναστήριον τῆς Χαουσπόλεως. Λαθὼν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν κατὰ τῶν Μονοβελτῶν ἀγῶνα ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ρώμην κατὰ τὸ 646 πλησίον τοῦ πάπα-Μαρτίνου τοῦ Α'. Συλληφθεὶς κατὰ διαταγὴν τοῦ Μονοβελτῆ αὐτοκράτορος Κωνσταντοῦ τοῦ Β' (642 - 668) ἤχθη εἰς Κωνσταντινουπόλιν καὶ κατεδικάσθη εἰς ἐξορίαν. Ἐπαναφερθεὶς ἐκ τῆς ἐξορίας ὑπέστη σκληροτάτας κακώσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνεκα τῶν ὁποίων ἀπέθανεν εἰς τὴν παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλάνιαν, ὅπου εἶχεν ἐξορισθῇ. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία ἀνεγνώρισε τοῦτον ὡς ὁμολογητὴν.

Παρὰ τὰς περιπετείας καὶ τὰς διώξεις, κατέλιπε πολλὰ συγγράμματα. Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τούτων εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἡ «Μυσταγωγία», ἥτοι συμβολικὴ ἐρμηνεία τῶν λατρευτικῶν πράξεων. Τὰ Σχόλια εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τὰ σχόλια ταῦτα ἤσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Σκώτου Ἐριγένη καὶ ἐπὶ τῶν Ρώσων θεολόγων καὶ μυστικιστῶν. Ἐγραψε καὶ πραγματείας «Περὶ ψυχῆς» καὶ ἐνχειρίδια θεολογικὰ καὶ πολεμικά κατὰ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ μονοβελτισμοῦ.

Εἰς τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα ἀκολουθεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λεοντίου. Ἡ πολεμικὴ του δὲ στάσις ἐναντί τοῦ μονοβελτισμοῦ τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν βούλησιν καὶ τὴν ψυχὴν ἐν γένει προβλημάτων. Τὴν ψυχὴν ἐκλαμβάνει ὡς οὐσίαν ἐνεμένην νὰ δεχθῇ ἐν ἑαυτῇ τὰ ἐναντία, ὅπως π.χ. τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν, χωρὶς νὰ χάσῃ τὴν ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτὸν της. Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ταύτην καθοδηγεῖται ὁ Μάξιμος ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν δοξασίαν, ἥτις λέγει: «Οὐδὲν τῶν ἐναντίων ἐστὶν οὐσία». Ἀφ' ἑτέρου πλησιάζει πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, θεωρῶν τὴν ψυχὴν ὡς αὐτοκίνητον» καὶ διὰ τοῦτο «ἀθάνατον». Ἐπαναλαμβάνει προσέτι καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» διατυπωμένη ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Αἱ κακίαι, λέγει, ὅσον ἰσχυραὶ καὶ ἂν εἶναι, δὲν δύναται νὰ ἐπιφέρουν τὸν θάνατον τῆς ψυχῆς. Ἀπορρίπτει δὲ τὴν περὶ προϋπάρεξος τῆς ψυχῆς ἀντίληψιν. Ὡς πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα πλησιάζει τοὺς Στωϊκοὺς, διότι δέχεται ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπὸ τῆς νοήσεως κατανόησις καὶ καταλήψις τῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν ἀληθινὴν τὸν οὐσίαν. Ἐπειδὴ δὲ κόμει διακρίσιν μεταξὺ νοῦ καὶ ψυχῆς, διαστέλλει τὰς ἀληθείας ἐκείνας τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ἡ νόσις (νοητικὴ ἐποπτεία) ἀπὸ τὰς διὰ τοῦ λόγου ἀποκτωμέναις. Ὑπεράνω δηλαδὴ ἀπὸ τὴν λογικὴν σκέψιν ὑπάρχει μία νοητικὴ ἐποπτεία, ἥτις μᾶς ἀνάγει εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ὑπεραίσθητου. Δὲν χρειάζεται μεγάλη ἀνάπτυξις διὰ νὰ καταστήτῃ φανερόν ὅτι ὁ Μάξιμος ἔχει ὑπ' ὀψιν τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν, τὸν «νοῦν» τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις νοεῖ τὰ ἀσύνθετα, τὰ ἀδιαίρετα καὶ τὰ πρῶτα ὅχι συλλογιστικῶς, ἀλλὰ διὰ «θίξεως» καὶ «ἐπαφῆς». Ὁ Μάξιμος δίδει θρησκευτικὸν χαρακτηρισμὸν εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Λέγει δὲ ὅτι διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ χάρισμα τῆς τοιαύτης ἐποπτείας πρέπει νὰ προπαρασκευασθῶμεν διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀγάπης. Αὕτη μᾶς ὡφείλει ἀπὸ τὴν ψιλὴν γνῶσιν εἰς τὴν ἀληθινὴν ὑπαρξιν, διότι μᾶς φέρει εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν πηγὴν τῆς ὑπάρεξος καὶ τῆς οὐσίας, τὸν Θεόν. Εἰς τὰς ἀντιλήψεις του ταύτας ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ὡς πρὸς τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἀλλ' ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία ἐχώρισε τὸν ἄνθρωπον καὶ δι' αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν φύσιν, ἀπὸ τὸν Θεόν. Χρέος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ κινήθῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν «ἐρασίαν φύσιν» του. Ἀκολουθῶν τὸν Γρηγόριον Νύσσης προτείνει τοὺς πιστοὺς νὰ στρέψουν τὸ βλέμμα πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ ἴδουν μέσα εἰς τὴν κεκαθαρμένην διὰ τῆς ἀρετῆς ψυχὴν τὸ πρωταρχικὸν αὐτῆς εἶδος, ὅπερ εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ἀπαιτεῖ συνεπῶς διὰ τὴν ὕψωσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀπάκτισιν ἀρετῆς. Τὸ αἴτημα τοῦτο τὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴν εἰς τὸν ὁλοκληρωτικὸν ἡσυχασμόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ στροφὴ πρὸς τὰ ἔνδον καὶ ἡ διὰ τῆς ἀρετῆς κάθαρσις θά ἦτο ἀνεπαρκής διὰ τὴν ἐπιδιωκομένην ἀποκατάστασιν, ἀνεῖ τῆς μεσείας τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ παρέχεται ἡ βάσις διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν καὶ διὰ τὴν «θέωσιν». Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος τυγχάνει «μικρόκοσμος» ἡ ἀποκατάστασις του ἐπηρεάζει καὶ τὴν λοιπὴν φύσιν, ἐπερχομένης οὕτω μίας παγκοσμίου θεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως.

Δογματικαὶ ἐπιτομαὶ καὶ ἀνθολογία.

Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν τριῶν Γαζάρων, τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ Μάξιμου, ἐπῆλθε διασαφήσις τῶν δογμάτων, οὗτως ὥστε κατέστη δυνατόν νὰ γίνων ἐπιτομαὶ καὶ μικρότεροι περιλήψεις. Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἠσχολήθη ὁ σύγχρονος τοῦ Μάξιμου Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀγδόου αἰῶνος. Ἔργον του εἶναι ὁ «Ὁδηγός», διὰ τοῦ ὁποῖου ἀνασκευάζονται αἱ δοξασίαι τῶν μονοουσιστῶν, ὅχι μόνον διὰ τῶν κειμένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ λογικῶν επιχειρημάτων, διὰ «λογικῶν παραστάσεων», ὅπως λέγει ὁ Σιναΐτης. Ἐκφράζει δὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ διὰ λογικῶν επιχειρημάτων καταπολέμησις τῶν αἰρέσεων τυγχάνει ἀποτελεσματικώτερον μέσον, δεδομένου ὅτι εἶναι δυνατόν τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς νὰ νοθευθοῦν: «Τὰ μὲν γὰρ ῥήματα τῶν γραφῶν ἴσως ὑπονοθεύονται. Ὅθεν ἂν δυνάμενος

διά πραγματικών αποδείξεων μάλλον δολιχέσθω πρὸς τοὺς ἐναντίους. Εἰς τὸν Ἀναστάσιον ἀποδίδεται καὶ τὸ ἔργον «Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων καὶ διαφόρων προσώπων», ἀποτελούμενον ἐξ 154 ἐρωταποκρίσεων. Ὡς πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι ἔγραψε μὲν ὁ πυρρὴν τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου, ἀλλὰ βραδύτερον συνεισώρευσεν νέον ὄλκον. Εἰς τὸν Ἀναστάσιον ἀποδίδει ὁ Ντίκαμπ καὶ τὴν ἀνθολογίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς δογματικά προβλήματα τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Μονάχῳ κατὰ τὸ 1907 ὑπὸ τὸν τίτλον «Διδασκαλία τῶν πατέρων περὶ τῆς ἐσαρκώσεως τοῦ Λόγου». Ὁ Στίνγκλάντ, ὅμως ἀποδίδει τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Μαξίμου Ἀναστασίου, ὅστις ἦτο «ἀποκριστὰριος» τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐν Ρώμῃ. Τὰ ἐν λόγω ἀνθολογικά συγγράμματα ἀποτελοῦν τὴν μετάθεσιν ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περίοδον τῆς συστηματοποίησης, εἰς τὴν ἔπαιον διεκρίθη ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Ἰωάννης Δαμασκηνός. Ὁ μέγας ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ Κρουμπάχερ κατατάσσει τὸν δογ. αἰῶνα εἰς τὴν σκοτεινὴν ἐποχὴν τῆς αὐτοκρατορίας, καθ' ἣν λόγῳ τῶν ἀναστατώσεων τὸν προκληθεὶς ὡς κυρία ὑπὸ τῆς εἰκονομαχίας κατέπεσε ἡ στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς παιδείας. Ἡ κατάταξις αὕτη ἀπεδόθη ὑπὸ τινῶν συγγραφέων εἰς τὸ ὅτι Λέων ὁ Γ' ἐκάλεσε τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει λειτουργοῦσαν ἀπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' Ἀνωτάτην Σχολὴν (Πανδιδακτήριον ἢ Οἰκουμένην Σχολήν) καὶ τὴν ἐκ τριάκοντα χιλιάδων τομῶν διδλ. βιβλιοθήκην τῆς. Ὁ χρονογράφος Γεώργιος Μοναχὸς ἀναφέρειν τὸ γεγονός τοῦτο γράφει: «Ἐκτοτε ἡ τῶν ἐπιστημῶν γνῶσις ἐν Ρωμανίᾳ ἐπάπνευσε». Τινὲς τῶν ἱστορικῶν δὲν δέχονται ὅτι ἐκάψαν ἡ Οἰκουμένην Σχολήν καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς. «Ἦδη κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα, κατὰ τὸ ὅποιον εἶχεν ἐπικρατήσει ἀντὶ τοῦ Ζήνωνος κατὰ τὸ 475 — 476 ὁ Βασίλειος, εἶχε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸ πρῶτον ἰδρυθεῖσα δημοσία βιβλιοθήκη ἀποτελούμενη ἐξ 120.000 τόμων. Θεωρεῖται πιθανόν ὅτι ὁ Λέων θὰ ἐκλείπει ἀπλῶς τὴν Σχολήν, διότι εὐρίσκειτο εἰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων τοῦ εἰκονολατρῶν. Ὅπως δὲ ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀναταραχὴ δὲν ἐπέφερε μόνον στασιμότητα εἰς τὴν ἐρευναν, ἀλλ' ἠπείλει νὰ διακοπῇ καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἡ τοιαύτη ἀνάγκη νὰ δοθῇ εἰς τὸ κοινὸν περιληπτικὴ ἀλλὰ ἐξηκριδωμένη ἐκθεσις τῶν δογμάτων τῆς πίστεως, ἥτις νὰ εἶναι σαφὴς καὶ προσιτὴ εἰς τὴν κατανόησιν ἀνθρώπων στερουμένων εὐρύτερας παιδείας. Τὴν ἀνάγκην ταύτην κατενόησεν ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ κατάρθωσε διὰ τῶν συγγραμμάτων του νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Γράφων ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ αἰτήματος τοῦτο εἰς τὸν ἐδῶκεν ὑποδειγματικὴν ἐκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, τὸ δὲ ἔργον του ἐπὶ πρῶτον δὲ μόνον τὴν Ἀνατολικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός ἐγεννήθη ἐν Δαμασκῷ πιθανῶς κατὰ τὸ 675. Ὁ πατὴρ του εἶχε κληρονομικὸν πλοσίον τῶν Σαρακηνῶν ἀξίωμα, ἀνήκων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐποπτείας τῶν φόρων, «πραγμάτων ἐπιτρόπος». Ἰσως λόγῳ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρὸς του ἀνομάσθη διὰ τοῦ ἀραβικοῦ ὀνόματος Μανσοῦρ, τὸ ὅποιο ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' διέστρεψε εἰς Μανζέρ, λέξιν δηλοῦσαν ἐν τῇ ἀραβικῇ τὸν νόθον. Διέτελεσε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ἀράβων λαβὼν τὸ ἀξίωμα τοῦ «πρωτοσυμβούλου». Ἀλλὰ βαρυνθεὶς τὰ ἐγκόσμια, διένειμε τὰ υπάρχοντά του εἰς τοὺς πένιτας καὶ ἦλθε μετὰ τοῦ θετοῦ ἀδελφοῦ του Κοσμά τοῦ Μαϊουμά εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα πλησίον τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐκεῖ ὁ Ἰωάννης ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος. Ὁ ἀδελφὸς του Κοσμάς ἐγένετο κατόπιν ἐπίσκοπος τῆς ἐν Φοινικῇ πόλεως Μαϊουμά, ἀνεδείχθη δὲ εἰς ἐκ τῶν ὑπεροχωτέρων ὁμωδῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξεν ὡς συγγραφεὺς λίαν γόνιμος. Τὸ σπουδαιότερον δογματικὸν του ἔργον εἶναι «Πηγὴ τῆς γνῶσεως», διατεταγμένον εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος «Κεφάλαια φιλοσοφικά» ἀποτελεῖ φιλοσοφικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν δογματικὴν καὶ περιέχει 68 κεφάλαια. Τὸ δεύτερον μέρος «Περὶ αἰρέσεων» περιέχει ἐπισκόπῃσιν 134 αἱρέσεων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τῶν Ἰουδαϊκῶν αἱρέσεων καὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν Ἰσλαμικῶν καὶ Ἀγερηνῶν. Τὸ τρίτον μέρος εἶναι ἡ «Ἐκδοσις ἀκριδῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως». Ἐκ τῶν πολεμικῶν τῶν ἔργων ἀξιοσημειωτὸν τυγχάνει τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Λόγοι τρεῖς ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκότων». Ἐγρᾶφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 726—729. Ἐπίσης ἀξία προσοχῆς διὰ τὰς πρωτοτύπους ἀντιλήψεις τῆς εἶναι καὶ ἡ «Κατὰ Μανιχαίων» διάλεξις. Συνέγραψε προσέτι καὶ συλλογὴν ἐκ παραλλήλων χωρίων τῆς Γραφῆς ἀναφερομένην εἰς διάφορα θέματα «Τὰ ἱερὰ παράλληλα». Ρητορικὰ ἔργα του εἶναι αἱ «Ὀμιλίαι» του, ἐρμηνευτικά δὲ αἱ «Ἐκλογαὶ εἰς τὰς 14 Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου». Λίαν ἀξιοπρόσεκτον τυγχάνει καὶ τὸ ἔργον του «Περὶ δρακόντων καὶ στρυγόνων, τὸ καταπολεμούν τὰς δαιμονιασμούς». Ἐκ τούτου ἐρώθησαν μικρὰ ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐν λόγω ἔργου ὑπάρχει ἡ ὑπόψια ὅτι τυγχάνει νόθον. Ὁ Δαμασκηνός διεκρίθη καὶ ὡς ὑμνωδός.

Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «Πηγὴ τῆς γνῶσεως». Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Δαμασκηνός εἶναι πρωτοῖος θεολόγος καὶ ὅτι θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν ὡς μάθησιν ἐξυπηρετοῦσαν τὴν θεολογίαν. Εἰς τὸ τμήμα τοῦ μνημονευθέντος ἔργου, ὅπερ ἐπινύσσεται «Διαλεκτική», ἐκφράζεται σαφῶς ἡ ὑπηρετικὴ θέσις τῆς φιλοσοφίας. «Πᾶς γὰρ τεχνίτης δοῦναι καὶ τιῶν πρὸς τὴν τῶν ἀποτελουμένων κατασκευὴν. Πρέπει δὲ καὶ τῇ

βασιλίδι ἄθραις τισὶν ὑπηρετεῖσθαι» (Πᾶς τεχνίτης ἔχει ἀνάγκην ὑπηρετῶν διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὰ κατασκευασμάτα του. Καὶ εἶναι πρέπον ἡ βασιλίςσιν νὰ ὑπηρετῇται ὑπὸ τινῶν θεραπεινιδῶν). Λέγων βασιλίςσιν ὁ Δαμασκηνός ἐννοεῖ τὴν Θεολογίαν. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐπὶ τῇ ἀπόσπον διαδεδομένη εἰς τὴν Δυτικὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν ἀντιλήψις ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ὑεραπαίνις τῆς θεολογίας «ἀντίσπιντα θεολογικῇ». Τὸ πρῶτον τμήμα τῆς «Πηγῆς τῆς γνῶσεως» εἶναι ἡ διαλεκτική. Ἐν αὐτῇ παρέχονται ὀρισμοὶ καθορίζοντες τί εἶναι γνῶσις, φιλοσοφία καὶ ὁ. Ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν γράφει ὁ Δαμασκηνός: «Οὗτις τῆς γνῶσεως ἐστὶ τιμιώτερον ἢ γὰρ γνῶσις φῶς ἐστὶ ψυχῆς λογικῆς τὸ ἐμπάλιν ἢ ἀγνοία σκότος». (Τίποτε δὲν εἶναι πολυτιμότερον ἀπὸ τὴν γνῶσιν. Διότι ἡ γνῶσις εἶναι φῶς τῆς λογικῆς ψυχῆς. Ἀπεναντίας ἡ ἀγνοία εἶναι σκότος τῆς ψυχῆς). Ἡ φιλοσοφία ὀρίζεται ὡς «γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστὶ. τρυτέστι γνῶσις τῆς τῶν ὄντων φύσεως» (Γνῶσις τῶν ὄντων ἀπὸ τῆς ἀπώσεως ὅτι εἶναι ὄντα, δηλαδὴ γνῶσις τῆς οὐσίας, ἢ οἱ οὐσίας τῶν ὄντων). Μετὰ τοῦτε πρῶτως γενικωτάτους ὀρισμοὺς ἐπεκτελοῦσιν διατύπωσης ὀρισμῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ λογικὰ - ὀντολογικὰ προβλήματα τῶν «πέντε φωνῶν» τοῦ Πορφυρίου καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν. Μετὰ προσοχῆς γίνεται διασαφήσις τῶν ἐνοσιῶν τῆς οὐσίας συμβεβηκότος καὶ ὑποστάσεως. «Οὐσία ἐστὶ πᾶσιμα αὐτῶνπαρκτον καὶ μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν. Συμβεβηκός δὲ ἐστὶ τὸ μὴ δεόμενον ἐν ἑαυτῷ εἶναι. ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ ἔνῳ τὴν ὑπαρξιν. Οὐσία τοίνυν ἐστὶ ἐξὲς καὶ πᾶν κτίσμα. Εἰ καὶ Θεὸς οὐσία ἐστὶν ὑπερούσιος» (Ἑλλ. Πατρ. 94.537) (Οὐσία εἶναι πᾶσιμα αὐτῶνπαρκτον, τὸ ὅποιο δὲν ἔχει ἀνάγκην κανενὸς ἄλλου διὰ νὰ ὑπάρξῃ. Συμβεβηκός δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅπερ δὲν ἔχει μετὰ εἰς τὸν ἑαυτὸν του τὴν Βάσιν τῆς ὑπάρξεώς του, ἀλλὰ μέσα εἰς ἄλλο. Οὐσία λοιπὸν εἶναι ὁ Θεὸς καὶ πᾶν κτίσμα. Ἀλλὰ προσέτι τὴν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία ἰσχυρῶς ὑπὲρ τὴν οὐσίαν). Εἰς τὸν 29ον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ ὑποστάσεως ἐνυποστάτου καὶ ἀνυποστάτου. Ἐν σφέτοις μὲν τὴν ὑπόστασιν διδόνται οἱ ἀκρόλυθοι ὀρισμοί: «Τὸ τῆς ὑποστάσεως ὄνομα... ἀπλῶς μὲν λεγόμενον σημαίνει τὴν ἀπλῶς οὐσίαν. Ἡ δὲ καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασις τὸ ἄτομον σημαίνει καὶ τὸ ἀφοριστικὸν πρῶτον» (Ἡ λέξις ὑπόστασις λαμβανόμεν ἢ εἰς γενικὴν σημασίαν, σημαίνει γενικῶς τὴν οὐσίαν. Εἰς μερικὴν σημασίαν λαμβανόμεν ἢ λέξις ὑπόστασις, σημαίνει τὸ ἄτομον καὶ τὸ ὀρισμένον πρῶτον). Ἐπίσης καὶ ὁ ὅρος ἐνυπόστατον ἔχει πολλαπλὰς σημασίας. Ἀφ' ἐνὸς μὲν σημαίνει γενικῶς τὸ δὲ καὶ ἀποδίδεται καὶ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ εἰς τὸ συμβεβηκός. Σημαίνει ἐπίσης καὶ τὴν καθ' ἑαυτὴν οὐσίαν, ἢ οἱ τὸ ἄτομον. Μία τρίτη καὶ σπουδαιότερα σημασία τοῦ ἐνυποστάτου, ἥτις ἔχει δογματικὴν σπουδαιότητα καὶ ἐλήφθη ἀπὸ τὸν Λεόντιον, εἶναι ἡ ἀκρόλυτος: «Ἐνυπόστατον ἐστὶ τὸ καθ' ἑαυτὸ μὴ ὑφιστάμενον ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενον ὥστε τὸ εἶδος ἔχειν ἡ φύσις ἀνθρώπου ἐν ἰδίᾳ ὑπόστασις οὐ θεωρεῖται, ἀλλ' ἐν Πέτρῳ καὶ Παύλῳ) (Τὸ μὴ ἔχον καθ' ἑαυτὸ ὑπόστασιν ἀλλ' ἐμφανιζόμενον ὡς ὑπάρχον μέσα εἰς τὰς ὑποστάσεις. Τὸ εἶδος καὶ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐμφανίζεται μέσα εἰς χωριστὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ μέσα εἰς τὰς ὑποστάσεις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου Πέτρου καὶ Παύλου). Τὸ αὐτὸ νοούμενον ἐνυπόστατον εἶναι ἡ ὑπὸ τῷ Ἀριστοτέλους καλουμένη δευτέρα οὐσία. Ἀλλῃ σημασία τοῦ ἐνυποστάτου εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποῖαν σημαίνει «τὸ σὺν ἄλλῳ διαφόρῳ κατὰ τὴν οὐσίαν εἰς ὅσον τινος γενέσιν συντιθέμενον καὶ μίαν ἀποτελοῦν ὑπόστασιν σύνθετον». Εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου π.χ. ἐνοχμεν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, συναρτιζόμεναι σύνθετον ὑπόστασιν. Τελευταία σημασία τοῦ ἐνυποστάτου εἶναι ἐκείνη, διὰ τῆς ὁποίας δηλοῦται «ἡ ὕψ' ἑτέρας ὑποστάσεως προσληφθεῖσα φύσις καὶ ἐν ἑαυτῇ ἰσχυρῶς τὴν ὑπαρξιν». Οὕτω ἐν τῷ Χριστῷ δὲν ἔχομεν μίαν φύσιν, ὅπως ἔλεγον οἱ μονοφυσίται, ἀλλὰ δύο, τὴν ἀνθρωπίνην καὶ τὴν θεῖαν. Αἱ διακρίσεις αὗται, ὅσον καὶ ἐν φαίνονται λεπτολόγοι, εἶχον διὰ τὸ ἀρθέξον δόγμα μεγάλῃν σπουδαιότητα. Διότι ἡ παραδοχὴ δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ ἀσφαλίσει τὴν ἱστορικὴν ἐκδοχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστὸς θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων καὶ τέλει ἀνθρώπος, ὑπόστασις πράγματι τὸ μαρτύριον. Διὰ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ κατελύετο ἡ ἱστορικὴ βάση τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἔπαυε δὲ αὕτη νὰ εἶναι θεῖον κείμενον καὶ μετεβάλλετο εἰς ἀπλόον φιλοσοφίαν. Διαφωτὼν προσέτι ὁ Δαμασκηνός πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑθνικῶν, ἀκολουθεῖ τὴν ὀρολογίαν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὅτινες δὲν διαστῆλλουν τὴν οὐσίαν ἀπὸ τὴν οὐσίαν. Οἱ ἐθνικοὶ φιλόσοφοι ἐκάλεον, λέγει ὁ Δαμασκηνός, τὴν ὑπαρξιν γενικῶς οὐσίαν. Τὰ μερικὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ἐκάλεον ὑπόστασιν, τὰ δὲ περιλαμβανόμενα ταῦτα εἰς τὰς μερικάς ὑποστάσεις ἔσχατα εἶδη ἐκάλεον φύσιν. Ὁ ὀρισμὸς π.χ. ἀνθρώπος εἶναι ὑπόστασις, τὸ εἶδος (ἡ ἐνώσις ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμεραν) τοῦ ἀνθρώπου, ἡ περιλαμβανούσα τοὺς μερικοὺς ἀνθρώπους, ἢ οἱ φύσις. Συνεπῶς φύσιν ἐκάλεον οἱ παλαιοὶ οὐσίαν εἰδοποιηθεῖσαν ὑπὸ τῶν εἰδοποιῶν διαφορῶν (οὐσίαν μαζὶ μὲν τὴν εἰδοποιῶν διαφορῶν). Οἱ Ἁγιοὶ Πατέρες, κατὰ τὸν Δαμασκηνόν, «παρέσαντες τὰς πολλὰς ἐσσεχέλιος τὸ εἰδικώτατον εἶδος οὐσίαν καὶ φύσιν καὶ μορφήν ἐκάλεσαν» ἀφήσαντες τὰς πολλὰς φλυαρίας ἀνόμασαν τὸν εἰδικώτατον εἶδος οὐσίαν καὶ φύσιν καὶ μορφήν. Ἐξισώνεται οὕτω τὸ «εἶναι» καὶ τὸ «πεφυκεῖν», ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία. Κατὰ τὴν ταύτην ἡ ὑπόστασις θεωρεῖται οὐσία μετὰ συμβεβηκῶν, δυναμένη νὰ ὑπάρξῃ αὐτοτελῶς. Ταύτην θεωρεῖ ὁ

άνθρωπος αμέσως διά της πραγματικής αίσθησής «αίσθησει» ήγουν ενεργεία». Η υπόστασις λέγεται και άτομον και πρόσωπον. «Χρή δὲ γινώσκειν ὅτι οἱ Ἅγιοι Πατέρες ὑπόστασιν καὶ πρόσωπον καὶ άτομον τὸ αὐτὸ ἐκάλεσαν. Τὸ κατ' ἐαυτὸ ἰδιωσιστάτως ἐξ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων ὑφιστάμενον καὶ ἀρίστω διαφέρει» (τὸ ἔχον ἰδικήν του σύστασιν καὶ συγκροτούμενον ἐξ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων, καὶ ἀποτελοῦν ἀριθμητικὴν ἐνότητα). Προκειμένου περὶ τῶν κτισμάτων (δημιουργημάτων) αμέσως καὶ ἐνεργεία προσιτὴ εἶναι ἡ υπόστασις. Προκειμένου ὁμως περὶ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, αμέσως προσιτὴ εἶναι ἡ οὐσία. Τὰ πρόσωπα ἐκδηλοῦνται διὰ τῶν ἐνεργημάτων αὐτῶν.

Διὰ τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος διαλεκτικοῦ ἐξοπλισμοῦ καθορίζονται τὰ οὐτολογικά καὶ λογικά πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ νοηθῶν τὰ ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ χαρακτηριστικά τῶν ὄντων. Περαιτέρω γίνεται λόγος περὶ τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν καὶ παρέχονται οἱ κατηγοριοὶ προσδιορισμοὶ διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀντιλαμβανόμεθα, θὰ κρίνουμεν καὶ θὰ ἐπαληθεύουμεν ἀποδεικτικῶς τὴν πραγματικότητα. Αἱ μεθοδολογικαὶ μορφαὶ τῆς νοήσεως εἶναι ἡ διαιρετική, ἡ ὁριστική, ἡ ἀναλυτική καὶ ἡ ἀποδεικτική.

Ἡ Διαλεκτικὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐξεταζομένη ἐν τῷ συνόλῳ τῆς δύναται νὰ μᾶς ἀγάγῃ εἰς ἀξιοσημείωτους σκέψεις. Δι' αὐτῆς ἐπιδιώκεται νὰ δοθῇ ἐν «ὄργανον», ἐν σύστημα τυπικῶν μορφῶν τῆς νοήσεως, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ προχωρήσουμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν συμπίπτει μὲ τὴν καθαρὰν λογικὴν, διότι περιέχει στοιχεῖα οὐτολογικῆς θεωρήσεως. Εἶναι ὁμοία κάπως πρὸς τὴν λεγομένην ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων «ἀντικειμενολογία», μᾶς δίδει τοὺς γενικοὺς τύπους ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ δυνηθῶμεν νὰ θεωρήσωμεν τὰ ὄντα γενικῶς. Ἀποτελεῖ συνεπὶς προπαρασκευὴν διὰ τὴν καθαρὴν οὐτολογικὴν ἐρευναν, ἀλλὰ τὸν ἐξετάσμεν τὸ πρῶτον τοῦτο τμήμα τῆς «Πηγῆς τῆς γνώσεως», τὴν «κριτικὴν τοῦ καθαρῷ λόγου» τοῦ Καντίου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι καὶ αὕτη ἐσχεδιάσθη ὡς «εἰσαγωγὴ εἰς πᾶσαν μέλλουσαν μεταφυσικὴν». Ὁ Καντίος ἐμεινεν εἰς τὸ κριτικὸν μέρος διότι ὁ Σκεπτικισμὸς ἦτο δι' αὐτὸν οὐχὶ ἀπλὴ φιλοσοφικὴ αἵρεσις, ἀλλὰ γόνιμος μεθοδικὴ μορφή τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Δαμασκηνὸς δὲν παρεῖδε τὸν Σκεπτικισμόν, ἀλλὰ τὸν ἐξετίμησεν ὡς μίαν ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν αἱρέσεων. Εἶναι ἀξίον προσοχῆς ὅτι εἰς τὸ σύγγραμμά «Περὶ δρακόνων καὶ στρυγόνων», ἀν τοῦτο εἶναι γνήσιον, ἐμφανίζει ἰσχυρὰν κριτικὴν σκέψιν ἐναντὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ τῶν προλήψεων τῆς αστρολογίας. Ἀλλ' ἡ πίστις τοῦ πρὸς τὸν Χριστὸν εἶναι τόσον ἰσχυρὰ ὥστε εὐρίσκει εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχικὴν πηγὴν τῆς γνώσεως. Τὸ ὅξυ κριτικὸν τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἀναμφισβήτητος ἱκανότης τοῦ πρὸς λεπτολόγον διευκρινίσιν τῶν ἐννοιῶν ἀφαιρῶνται κυρίως εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν αἱρέσεων, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον μέρος τῆς «Πηγῆς τῆς γνώσεως».

Τὸ τρίτον μέρος ἐπιγράφεται «Ἐκδοσις τῆς ὁρθοδόξου πίστεως», περιέχει δὲ εἰς σαφῆς καὶ ἀκριβολογικῶς διατυπωμένας προτάσεις, πᾶν ὅ,τι πρέπει νὰ πιστεῦθαι ὁ ὁρθόδοξος χριστιανός. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἐκ 15 κεφαλαίων ἀποτελεῖ τὴν μεταφυσικὴν θεολογίαν, διότι τὸ θέμα ἐν αὐτῷ εἶναι ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ, ἡ Ἁγία Τριάς καὶ τὰ ἰδιώματα τῆς θείας φύσεως. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀναπτύσσεται ὅτι «ἀκατάληπτον τὸ θεῖον καὶ ὅτι οὐδεὶς περιγράφεται τὰ μὴ παραδεδομένα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἁγίων Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων καὶ Εὐαγγελιστῶν» (τὸ θεῖον ὑπεράβαινεν τὴν δύναμιν τῆς κατανοήσεώς μας καὶ ἡ περιέργειά μας δὲν πρέπει νὰ ἀπασχολῆται μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς παρέδωκαν οἱ ἅγιοι Προφῆται καὶ Ἀπόστολοι καὶ Εὐαγγελισταί). Ἀλλὰ καίτοι ὁ Θεὸς τυγχάνει ἀκατάληπτος, δὲν μένει ὅλος ἀγνωστός εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτόν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἀποκαλύψεώς του, ἥτις γίνεται πολυειδῶς, δυνατόν νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ὑπαρξίν του. Ἡ πρώτη ἀπόδειξις δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως. Παρατηροῦντες τὰ φυσικὰ καὶ τὰ νοητικὰ ὄντα διαπιστώνομεν ὅτι ὑπόκεινται «εἰς γένεσιν καὶ θάνατον, αὐξήσιν καὶ μείωσιν, κατὰ ποιότητα, μεταβολὴν καὶ τοπικὴν κίνησιν». Ἐκ τούτου συμπεραίνεται ὅτι εἶναι «τρεπτά», δηλαδὴ ὑπόκεινται εἰς ἀλλοίωσιν. Ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι εἶναι «τρεπτόν» δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὑπαρξίν ὀφειλομένην εἰς τὸν ἑαυτὸν τόν, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεώς του ἔχει τὴν πηγὴν τῆς εἰς κάποιον ἀλλοίωσιν. Τὸ «εἶναι» τῶν τοιούτων ὄντων «ἀπὸ τροπῆς ἥρξεται». Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ὄντα δημιουργημένα «κτίστα» καὶ προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξίν μιᾶς πρώτης ἀδημιουργήτου δημιουργικῆς ἀρχῆς: «Κτίστα δὲ ὄντα πάντως ὑπὸ τινος ἐδημιουργήθησαν» δεῖ δὲ τὸν δημιουργὸν ἀκτίστον εἶναι· εἰ γὰρ κακείνος ἐκτίσθη, πάντως ὑπὸ τινος ἐκτίσθη ὥς ἂν ἔλθωμεν εἰς τὴν ἀκτίστον. «Ἀκτίστος οὖν ὁ δημιουργὸς πάντως, καὶ ἀτρεπτός ἐστι» (Ἐφ' ὅσον τὰ ὄντα εἶναι δημιουργήματα, ἀδημιουργήθησαν ἀπὸ κάποιον. Πρέπει δὲ ὁ δημιουργὸς νὰ εἶναι ἀδημιούργητος. Διότι ἐὰν καὶ ἐκεῖνος εἶναι δημιουργημένος, ὅπωςδήποτε θὰ ἐδημιουργήθῃ ἀπὸ κάποιον ἄλλον δημιουργὸν καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ ἄλλον καὶ οὕτω καθέξῃς, ὥς ὅτου φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ἀδημιούργητον. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ δημιουργὸς εἶναι ἀδημιούργητος, εἶναι καὶ ἀναλλοίωτος). Τυχάνει ὁμως καταφανὲς ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς χρησιμοποιοῖ ἐνταῦθα ἀπόδειξιν ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρούμενη κίνησις ἀ-

φείλει τὴν πηγὴν τῆς εἰς ἐν κινούν ἀκίνητον, καὶ ὅτι ἡ ἐν τῷ κόσμῳ δύναμις ἔχει τὴν πηγὴν τῆς εἰς μίαν πρώτην πηγὴν ἐνεργείας. Ἐκτὸς τοῦ ἀποδεικτικοῦ τούτου ἐπιχειρήματος χρησιμοποιοῖ ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὴν τελολογικὴν ἀπόδειξιν: «Καὶ αὕτη δὲ ἡ τῆς κτίσεως συνοχὴ καὶ συντήρησις καὶ κωδέρνησις διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἐστὶ Θεός, ὁ τὸδε τὸ πᾶν συστήσας καὶ συνέχων». Τρίτη ἀπόδειξις εἶναι κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν ἡ μαρτυρία τῆς συνειδήσεως: «Ἡ γνώσις τοῦ εἶναι Θεὸν ὑπ' αὐτοῦ φυσικῶς ἡμῖν ἐγκατέσπαρται» (Ἡ γνώσις ὅτι ὑπάρχει Θεὸς ἔχει σπασθῇ κατὰ φυσικὸν τρόπον εἰς τὰς καρδίας μας). Τετάρτη δὲ καὶ ἀδιάψευστος μαρτυρία εἶναι ἡ διὰ τοῦ νόμου, τῶν Προφητῶν καὶ τοῦ Χριστοῦ γενόμενη ἀποκάλυψις.

Μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύει ὁ Δαμασκηνὸς ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ἀκατάληπτον. Ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τοῦτο τὸν Γρηγόριον Νύσσης καὶ τὸν Βασίλειον. Ὁ Θεὸς δὲν δύναται ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του νὰ καταστῇ ἀντικείμενον καθορισμοῦ, διότι δὲν δύναται νὰ περικλησθῇ ἐντὸς ὁρίων. Οὔτε δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς αὐλον σῶμα. «Εἰ δὲ καὶ τινες φασὶν αὐλον σῶμα· ὡς τὸ παρὰ τοῖς τῶν Ἑλλήνων σοφοῖς πέμπτον σῶμα λεγόμενον· ὅπερ ἀδύνατον· κινούμενον ἐστὶ πάντως, ὥστε ὁ οὐρανός. Τοῦτο γὰρ πέμπτον σῶμα ἐστὶ φασί. Τίς οὖν ὁ τοῦτο κινῶν; πᾶν γὰρ κινούμενον ὅφ' ἐτέρου κινεῖται· καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον ὥς ἂν κατανήσασθαι εἰς τὴν ἀκίνητον. Τὸ γὰρ πρῶτον κινῶν, ἀκίνητον· ὅπερ ἐστὶ τὸ θεῖον». (Ἐὰν δὲ τινες λέγουν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι αὐλον σῶμα, ὅπως τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν πέμπτον σῶμα, καὶ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Διότι τὸ πέμπτον σῶμα προκαλεῖ κίνησιν εὐρισκόμενον πάντως εἰς κίνησιν, ὅπως καὶ ὁ οὐρανός. Διότι αὐτὸ λέγουν ὅτι εἶναι τὸ πέμπτον σῶμα. Ποῖος ὁμως δίδει εἰς αὐτὸ κίνησιν; Διότι πᾶν τὸ κινούμενον τίθεται εἰς κίνησιν ἀπὸ κάποιου ἄλλο. Ἀλλὰ ποῖος δίδει κίνησιν εἰς αὐτὸ τὸ ἄλλο; Καὶ αὐτὴ ἡ ἐξάρτησις θὰ προχωρῇ ἐπ' ἄπειρον, ὥς ὅτου φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ἀκίνητον. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδει τὴν πρώτην κινήσειν ὡς πρῶτον εἶναι ἀκίνητον. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ θεῖον). Ὁ Δαμασκηνὸς ἔχει ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν τοῦ τῆς περὶ τοῦ πέμπτου σώματος (δηλαδὴ τοῦ αἰθέρος) θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Σταχυρίτης ἐδόξαζεν ὅτι πέραν τῆς σελήνης ὁ κόσμος ἀποτίθεται ἀπὸ ἀθάνατον οὐσίαν, τὴν ὁποῖαν κινῶν νοητικὰ ὄντα. Ὁ Δαμασκηνὸς, χρησιμοποιοῦν τὴν περὶ πρῶτον κινούμενου ἀκίνητου ἀριστοτελικὴν θεωρίαν συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὸ θεῖον καὶ αὐλον τοῦτο πέμπτον σῶμα εἶναι ὕλη ὑπαγομένη εἰς κίνησιν. Πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι ἀρα τὰς ὁποίας κάμνει ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου διὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ θετικὰ γνωρίσματα τῆς θεότητος ναυαγοῦν. Τὰ χαρακτηριστικά «γέννητον, ἀναρχον, ἀναλλοίωτον, ἀθάνατον», εἶναι ἀποφατικὰ χαρακτηρισμοὶ καὶ λέγουν τί δὲν εἶναι Θεός. Καταλήγουμεν οὕτω εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: «Ἐπὶ Θεοῦ τί ἐστὶν εἰπεῖν ἀδύνατον, κατ' οὐσίαν. Οἰκειότερον δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ποιῆσθαι τὸν λόγον. Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων ἐστίν. Οὐχ ὡς μὴ ὢν, εἰ γὰρ τῶν ὄντων αἱ γνώσεις, τὸ ὑπὲρ γνώσιν καὶ ὑπὲρ οὐσίαν πάντως ἐστὶ» καὶ ταῦτα, καὶ τὸ ὑπὲρ οὐσίαν καὶ ὑπὲρ γνώσιν ἐστὶ. Ἀπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον. Καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν, ὃ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία. Ὅσα δὲ λέγομεν περὶ Θεοῦ καταφατικῶς οὐ τὴν φύσιν ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν φύσιν δηλοῖ». (Προκειμένου περὶ Θεοῦ νὰ εἰπώμεν τί εἶναι καθορίζοντες τὴν οὐσίαν του εἶναι ἀδύνατον. Εἶναι δὲ περισσότερον πρέπει νὰ ὁμιλοῦμεν χρησιμοποιοῦντες ἐξ ὁλοκλήρου ἀποφατικὰς ἐκφράσεις. Διότι δὲν εἶναι ὁ Θεὸς ἐν ἐκ τῶν συνβιβαζόμενων ἀντικειμενικῶν ὄντων. Δὲν λέγομεν τοῦτο, ἐπειδὴ καταστάσωμεν τὸν Θεὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν μὴ ὄντων, διότι ἂν αἱ γνώσεις ἀναφαιρῶνται εἰς τὰ ὄντα, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἴσταιται ὡς πρῶτον τῆς γνώσεως ἴσταιται καὶ ὑπεράνω τῆς οὐσίας. Καὶ ἐξ ἀντιθέτου, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἴσταιται ὑπεράνω τῆς οὐσίας εἶναι καὶ ὑπὲρ τὴν γνώσιν. Ὡστε τὸ θεῖον εἶναι ἀπειρον καὶ ἀκατάληπτον. Καὶ αὐτὸ μόνον τυγχάνει ἐξ αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία. Ὅσα δὲ χαρακτηριστικὰ ἐκφονοῦνται προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ, φανερῶνται διὰ τὴν φύσιν του, ἀλλὰ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι γύρω ἀπὸ αὐτὴν). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος χωρίου προκύπτει ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς συμβαδίζει μὲ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, δεχόμενος τὸν ἀποφατικὸν χαρακτῆρα τῆς θεολογίας. Μαζὶ μὲ τοὺς ἱεράρχας τῆς Καππαδοκίας δέχεται ὅτι δυναμὲθα νὰ γνωρίσωμεν μόνον «τὰ περὶ τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, τὰ ἰδιώματα δηλαδὴ καὶ ἐνεργείας τῆς οὐσίας του. Ὁ Θεὸς νοεῖται ὑπ' οὐτοῦ ὅς ὑπὲρ τὴν γνώσιν καὶ τὴν οὐσίαν ὑπάρχουσα ὑπεράβηκεν ἀρχή. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐρμηνευθείσης περικοπῆς δίδει ὁ Δαμασκηνὸς σωκρατικὴν ἐκφράσιν εἰς τὴν σκέψιν τὸν ὁμιλῶν περὶ «καταληπτοῦ τῆς ἀκαταληψίας», ὅπως ἔκαμνε λόγον ὁ Σωκράτης περὶ γνώσεως τῆς ἀγνοίας.

Ἐξετάζων καταφατικῶς ὁ Δαμασκηνὸς τὰ ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἰς. Ἄν ὑπῆρχον πολλοὶ θεοί, λέγει, θὰ διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων διὰ διαφορῶν, εἴτε κατὰ δύναμιν, εἴτε κατὰ σοφίαν, εἴτε κατὰ τόπον. Ἡ ὑπαρξὶς διαφορῶν σημαίνει ἀπόστασιν καὶ ὑπέρβασιν ἀπὸ τῆς τελειότητος. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ διαφορὰ σημαίνει ἐναντιότητα, αὐτὴ δὲ θὰ διετάρασσε τὴν συνοχὴν τοῦ σύμπαντος. Ἄν δεχθώμεν ὅτι τὸ σύμπαν κυβερνᾶται μερικῶς ὑπὸ πολλῶν θεῶν, πάλιν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ὑπεράνω αὐτῶν ἄλλος Θεός, ὅστις θὰ ἀποκαθίστα τὴν τάξιν. Δὲν εἶναι ἀρα δυνατόν νὰ ὑπάρχουν πολλοὶ θεοί. Περαιτέρω δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει «λόγον ἐνυπόστατον» ὅστις εἶναι τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος εἶναι ἀν-

πρόστατος, μένει ψιλή σκέψις ἀνευ υποστάσεως, ἐπειδὴ ἡ ἡμέτερα φύσις ὑπόκειται εἰς τὸν θάνατον. Ὁ θεὸς ὁμῶς λόγος εἶναι «ἐνυπόστατος», τέλειος καὶ ζῶν. Ὅπως δὲ ὁ Θεὸς ἔχει λόγον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχει καὶ πνεῦμα, ὅπερ εἶναι «δυναμὶς οὐσιώδης ἐκ τοῦ Πατρὸς προερχομένη καὶ ἐν τῷ Λόγῳ ἀναπαυομένη». Ὡς αὖτε, προαιρετικῇ, αὐτοκίνητος, ἐνεργός, πάντοτε ἡ ἀγαθὸν θέλουσα». Τὸ πνεῦμα ἔχει οὐ μόνον βούλησιν ἀλλὰ καὶ δύναμιν, ἥτις ἐκ παραλλήλου τὴν συντρέχει «πρὸς πᾶσαν πρόθεσιν συνδρομὸν ἔχουσα τῇ βουλήσει τὴν δύναμιν». Ὁ Δαμασκηνὸς θεωρεῖ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν συγκεντρούσαν τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς θρησκείας καὶ ἀποφεύγουσαν τὴν μονομέρειάν των: «Οὕτω διὰ μὲν τῆς κατὰ φύσιν ἐνότητος ἡ πολλὴθεος τῶν Ἑλλήνων ἐξαφανίζεται πλάνη. Διὰ δὲ τῆς τοῦ Λόγου παραδοχῆς καὶ τοῦ Πνεύματος, τῶν Ἰουδαίων καθιερύεται τὸ δόγμα. Ἐκατέρως τε αἰρέσεως παραμένει τὸ χριστιανισμὸν. Ἐκ μὲν τῆς ἰουδαϊκῆς ὑπολήψεως ἡ τῆς φύσεως ἐνότης. Ἐκ δὲ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ κατὰ φύσιν ἐνότης αἰσθησις διὰκρίσις. (Τοιοῦτότρόπως διὰ μὲν τῆς κατ' οὐσίαν ἐνότητος τοῦ θεοῦ ἐξαφανίζεται ἡ εἰδωλοκρατικὴ πλάνη τῶν Ἑλλήνων. Διὰ δὲ τῆς παραδοχῆς τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος καταλύεται τὸ ἰουδαϊκὸν δόγμα. Ἐξ ἐκάστης δὲ ἐκ τῶν δύο αἰρέσεων διατηρεῖται τὸ χρησίμον στοιχείον. Ἐκ μὲν τῆς ἰουδαϊκῆς ἀντιλήψεως διατηρεῖται ἡ ἐνότης τῆς θεῖας οὐσίας. Ἐκ δὲ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μόνον ἡ ὡς πρὸς τὰς ὑποστάσεις (τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος) διακρίσις). Εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ἐκδέχεται τὸν Χριστιανισμὸν ὡς ἀνώτερον βαθμὸς θρησκείας συγκεντρούσαν τὰ πλεονεκτήματα καὶ ἀπορρίπτουσαν τὰ μειονεκτήματα τῶν παλαιωτέρων.

Μετὰ μεγάλῃς ἀκριβολογίας προβαίνει ὁ Δαμασκηνὸς ἐπειτα εἰς τὴν ἐκθέσιν τῆς εἰς τὸν Τριαδικὸν Θεὸν ἀναφορῆς πύστεως. Χρησιμοποιεῖ πᾶσας τὰς προσωνυμίας τὰς εὐρισκόμενας εἰς τὴν Γραφὴν διὰ τὰς διασαφήνισι τὰς διανοημάτων του, διαφορίζει δὲ τὴν χρῆσιν τῶν ὀντολογικῶν χαρακτηρισμῶν προκειμένου περὶ τῆς Τριαδικῆς Θεότητος. Προκειμένου λέγει περὶ τὴν αἰσθητῶν ἀντικειμένων ἀμέσως προσήκον εἶναι ἡ ὑπόστασις, ἡ δὲ οὐσία συλλαμβάνεται δι' ἀφαιρετικῆς νοήσεως. Βλέπομεν π.χ. τὸν Πέτρον καὶ Παῦλον ὡς δεδομένας καὶ συγκεκριμένας ὑπάρξεις. Ἐχόντες τοὺς οὐκ ὄντιν φθάνοντες εἰς τὴν συλλήψιν τῆς κοινῆς αὐτῶν οὐσίας: «Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν πάντων κτισμάτων ἡ μὲν τῶν ὑποστάσεων διαίρεσις, πράγματι θεωρεῖται. Πράγματι γὰρ ὁ Πέτρος τοῦ Παύλου γεχωρισμένους θεωρεῖται». Δηλαδή ἀμέσως λαμβάνομεν γνώσιν τῆς ὑποστάσεως τῶν ἀτομικῶν δημιουργημένων ὄντων: «Ἡ δὲ κοινότης καὶ ἡ συνάφεια, καὶ τὸ ἐν, λόγω καὶ ἐπινοία θεωρεῖται. Νοούμεν γὰρ τὸ νῦν, ὅτι ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος κοινὴν μίαν φύσιν ἔχουσιν». (Ἡ δὲ κοινὴ οὐσία, ἥτις συνδέει εἰς ἓν οὐσιαστικὸν εἶδος τὰ άτομα, θεωρεῖται διὰ τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς νοήσεως. Διότι διὰ τῆς σκέψεως νοοῦμεν ὅτι ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος ἔχουν μίαν καὶ κοινὴν φύσιν, εἶναι δηλαδή ἀνθρωποὶ μὲ χαρακτηριστικὰ τὴν θνητότητα καὶ λογικότητα). Ἀντιθέτως ὁμῶς ἔχουν τὰ πράγματα ἐπὶ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ: «Ἐπὶ δὲ τῆς Ἁγίας, καὶ Ὑπερουσίας, καὶ πάντων ἐπέκεινα» καὶ ἀλήτου Τριάδος, τὸ ἀνάπαλιν. Ἐκεῖ γὰρ τὸ μὲν κοινὸν καὶ ἐν, πράγματι θεωρεῖται, διὰ τὸ συναιδίδιον καὶ τὸ ταῦτόν τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ θελήματος ἐπινοία δὲ τὸ διηρημένον». (Προκειμένου δὲ περὶ τῆς Ἁγίας καὶ Ὑπερουσίας καὶ ἀνωτέρας πάντων ἀκαταλήπτου Τριάδος συμβαίνει τὸ ἀντίθετον. Διότι ἐκεῖ τὸ κοινὸν καὶ τὸ ἐν εἶναι προσίτον κατ' ἐμπράγματον τρόπον, λόγω τῆς συναιδιδιότητος καὶ ταυτοτήτος τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ θελήματος: αἱ δὲ ὑποστάσεις συλλαμβάνονται διὰ τῆς νοήσεως). Ὁ Δαμασκηνὸς διακρίνει τὸ καθαρὸν καὶ ὑπερβατικὸν εἶναι ἀπὸ τὰς ὄντας. Δι' ἑκάστον ἐκ τῶν συγκεκριμένων ὄντων ἐμφανίζεται τὸ εἶναι, ὡς κατὰ τὸ ὅποιον ἴσταιται πέραν τῆς ὑποστάσεως του. Δι' αὐτὸ ἐρωτῶμεν περὶ τῆς οὐσίας αὐτῶν, διότι δὲν εἶναι ἀμέσως προσίτη. Ὁ Θεὸς ὁμῶς εἶναι τὸ ἀμέσως ἐν τῇ θρησκευτικῇ διδασκίᾳ ἀναγγελλόμενον εἶναι, ὅπερ ἴσταιται ὑπεράνω πάσης μερικῆς ὑπάρξεως. Ἡ μετατροπὴ τῆς ὀντολογικῆς θεωρήσεως τοῦ Δαμασκηνοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀλλαγὴν τῆς ὀντολογικῆς περιοχῆς. Ἡ προτεραιότης τῆς ὑπαρκτικῆς θεωρήσεως ἐσχέθη μόνον διὰ τὰ δημιουργήματα. Διὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς θεῖας οὐσίας προτεραιότητος ἔχει ἡ ὀντολογικὴ θεωρησις τῆς οὐσίας. Ἐν τῷ Θεῷ συμπίπτει ὑπαρξις καὶ οὐσία. Τὸ κυριώτερον ἐξ ὧν τῶν ὀνομάτων ἄτινα ἀποδίδονται εἰς τὸν Θεὸν εἶναι κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν ἡ ὀνομασία ἢ ἀνδρωκεν εἰς τὸν ἐαυτὸν τὸν οὐκ ὄντα πρὸς τὸν Μαῦσῃν: «Δοκεῖ μὲν οὖν κυριώτερον πάντων τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων ὀνομάτων εἶναι ὁ ὢν. Καθὼς αὐτὸς χρηματίζων τῷ Μαῦσῃ ἐπὶ τοῦ ὄρους φησὶν. Εἰπον τοῖς Υἱοῖς Ἰσραὴλ, ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με. Ὅλον γὰρ ἐν ἐαυτῷ συλλαβὸν ἔχει τὸ εἶναι, οἷον τι πέλαγος οὐσίας ἀπειρον καὶ ἀόριστον. Ὡς δὲ ὁ Ἅγιος Διονύσιος φησὶν, ὁ ἀγαθός. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ εἰπεῖν πρῶτον τὸ εἶναι καὶ εἶτα τὸ ἀγαθόν». (Φαίνεται βεβαίως ὅτι τὸ ὄνομα τὸ ὅποιον ἔχει τὴν μεγαλυτέραν ἐξ ὧν κυριολεκτικῶς ἐξ ὧν τῶν λεγομένων προκειμένου περὶ Θεοῦ, εἶναι ἡ ἐπωνυμία ὁ ὢν. Ἀκριδὸς ὅπως ὁ ἴδιος οὐκ ὄντα πρὸς τὸν Μαῦσῃν ἐπὶ τοῦ ὄρους λέγει: Εἰπον εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ὢν μὲν ἔχει ἀποστείλει. Διότι ὅλον ἀθροιστικῶς ἔχει συμπεριλάβει μέσα εἰς τὸν ἐαυτὸν τοῦ εἶναι. Καὶ εἶναι ὡς ἐν ἀνευ πέρας καὶ ὀρίαν πέλαγος οὐσίας. Ὅπως δὲ λέγει ὁ Ἅγιος Διονύσιος ἡ μάλλον κυριολεκτοῦσα περὶ Θεοῦ ὀνομασία εἶναι ἡ προσωνυμία ὁ ἀγαθός. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ νὰ εἴπῃ πρῶτον τὸ εἶναι καὶ εἶπειτα

ὁ ἀγαθός). Ὁ Δαμασκηνὸς συνδυάζει τὰς δύο ὀνομασίας πρὸς τελείαν δήλωσιν τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι ὅπως νοεῖ τοῦτο ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ ἀγαθὸν ὅπως τὸ νοεῖ ὁ Πλάτων. Ἡ θεωρησις του εἶναι καὶ περιγραφικὴ ὀντολογικὴ κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὑπερβατικὴ ἀξιολογικὴ κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Πλάτωνος. Δὲν διασπάζεται τὸ ὄν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἀλλὰ τίθενται ὡς συνυπάρχοντα. Ὡς πρὸς τὴν ἐνωτικὴν θεωρήσιν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀκολουθεῖ ὁ Δαμασκηνὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν. Ἐνεκα τούτου ἡ ἠθικὴ ἀξιολογικὴ θεωρησις συγχωνεύεται παρ' αὐτῷ μὲ τὴν ὀντολογικὴν.

Μετὰ τὸ θεολογικὸν τμήμα ἐπακολουθεῖ τὸ δεύτερον βιβλίον, εἰς τὸ ὅποιον γίνεται λόγος περὶ τῶν δημιουργημάτων τὰ ὅποια ἐπλάσεν ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ μηδενός. Περιέχεται ἐν ἀρχῇ συνοπτικὴ φυσικὴ κοσμολογία καὶ ἐπακολουθεῖ μετ' αὐτῇ ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία (κεφάλ. 29—47). Σηριζόμενος ὁ Δαμασκηνὸς κυρίως ἐπὶ τοῦ Νεμεσίου, μὰς καθοδηγεῖ ἐν συνόψει πῶς πρέπει νὰ δλεπώμεν τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων. Εἰς τὸ περὶ φόβου κεφάλαιον κάμνει λόγον καὶ περὶ τῆς ἀγωνίας. Θεωρῶν ταύτην ὡς τὸν ἕκτον βαθμὸν τοῦ φόβου, τὴν ὀρίζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ἀγωνία δὲ φόβος διαπτώσεως, ἥγουν ἀποτυχίας. Φοβούμενοι γὰρ ἀποτυχεῖν τῆς πράξεως ἀγωνώμεν». Ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, τὸν αὐτὸν ἀκριδὸς ὀρισμὸν εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Νεμέσιος εἰς τὸ ἀνθρωπολογικὸν τοῦ σύγγραμματος «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου». Εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα ἀπὸ ἀνθρωπολογικῆς ἀποψέως τὰ ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ κεφάλαια «Περὶ τῶν φυσικῶν καὶ ἀδιαβλήτων παθῶν» καὶ «Περὶ δειλίας». Ἡ δειλία ὀρίζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ἐστὶ γὰρ δειλία φυσικὴ, μὴ θελούσης τῆς ψυχῆς διαιεσθῆναι τοῦ σώματος, διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἐντεθεῖσαν αὐτῷ φυσικὴν συμπεθείαν τε καὶ οἰκειότητα. δι' ἣν φυσικὸς φοβεῖται καὶ ἀγωνία καὶ παραινέται τὸν θάνατον» (Ὑπάρχει φυσικὴ δειλία, ὅταν δὲν βέλῃ ἡ ψυχὴ νὰ ξεχωρίσῃ ἀπὸ τοῦ σώματος, λόγω τῆς ἐξ ἀρχῆς τοποθετήσεως μέσα εἰς αὐτὴν συμπεθείας πρὸς τὸ σῶμα καὶ οἰκειότητος, ἥς ἐνεκα κατὰ φυσικὸν λόγον φοβεῖται καὶ ἀγωνία καὶ παρακαλεῖ νὰ ἀποφύγῃ τὸν θάνατον). Ὑπάρχει καὶ ἕτερον εἶδος μὴ φυσικῆς δειλίας «ἡ ἐκ προδοσίας λογισμῶν καὶ ἀπιστίας, καὶ τοῦ ἀγνοεῖν τὴν τοῦ θανάτου ὥραν. Ὡς ὅτε νυκτὶ δειλιώμεν φόβου τινὸς γενομένου, ἥτις παρὰ φύσιν ἐστίν» (ἡ δειλία ἡ προδοτικὴ ὅταν προδωκόμεν τοὺς λογισμοὺς μας καὶ τὴν πίστιν μας, ἡ προερχομένη ἐκ τῆς ἀγνοίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ὥραν τοῦ θανάτου. Περὶ τῆς δειλίας ταύτης πρόκειται ὅταν δειλιώμεν ἐν καιρῷ νυκτὸς κατόπιν ἀκουσθέντος κρότου. Αὐτὴ ἡ δειλία εἶναι παρὰ φύσιν). Τὸ πρῶτον εἶδος τῆς δειλίας δὲν ἐμπλέκει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἁμαρτίαν: «Αὕτη ἡ δειλία καὶ ὁ φόβος καὶ ἡ ἀγωνία τῶν φυσικῶν ἐστὶ καὶ ἀδιαβλήτων παθῶν, καὶ μὴ ὑποκειμένων ἁμαρτίας». Εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀγωνίας ὑπέπεσε καὶ ὁ Χριστὸς ὅταν εἶπε: «Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετράραται». Τὰ ἀδιάβλητα πάθη εἶναι, κατὰ τὸν Δαμασκηνόν, «ὅσα ἐκ τῆς ἐπὶ παραδόσεως κατακρίσεως, εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἰσέλθῃ βίον, οἷον πείνα, δίψα, κόπος, πόνος, τὸ δάκρυον, ἡ φόβος, ἡ τοῦ θανάτου παρὰ τῆς, ἡ δειλία, ἡ ἀγωνία, ἐξ ἧς οἱ ἰδρωτές, οἱ θρόμβοι τοῦ αἵματος, ἡ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως ὑπὸ τῶν ἀγγέλων δόθησις». Πρόκειται περὶ τῶν ἀτελειῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰς ὁποίας συνεπέφερε τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα. Καὶ ὁ Χριστὸς, ὅπως λέγει εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τὸ πλήρες συγκρίσεως καὶ περιπαθείας Δαμασκηνός, ὑπέστη εἰς τὸν κῆπον Γεθσημανὴ τὴν τοιαύτην ἀγωνίαν. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας δεικνύει τὴν ἀπείραντον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν στοργὴν καὶ συμπάθειαν καὶ τὸ βάθος τῆς κατανοήσεως, τῆς συναισθητικῆς ζωῆς. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ Δανὸς θεολόγος Κίρκεγκκαρντ ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν πρωταρχικὸν Χριστιανισμὸν, ἀνένευσε τὰς ἀνθρωπολογικὰς ἀναζητήσεις καὶ ἐγένετο αἴτιος νὰ δημιουργηθῇ κατὰ τὸν 20ον αἰῶνα ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τοῦ Γιάσπερς καὶ ἡ ἐπὶ ἀνθρωπολογικῆς βάσεως ἰδρυθεῖσα «θεμελιώδης ὀντολογία» τοῦ Χάιντεγγερ. Ἀλλ' αἱ νέαι αὗται ἀνθρωπολογικαὶ ἀναζητήσεις ἀπομακρυνθεῖσαι τῆς χριστιανικῆς βάσεως ἐξετράπησαν εἰς καταστροφικὸν ὑπεντισμὸν. Ἐμείνεν εἰς αὐτὰς τὸ ἀρητικὸν στοιχείον τοῦ «μὴ ὄντος». Ἀφοῦ ἡ πίστις τοὺς ἀπεμακρυνεν ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴν ἀρχὴν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ὑπαρξιακὴ ἀνθρωπολογία ἀγνοεῖ τὴν περὶ «οἰκειώσεως» διδασκαλίαν τοῦ Δαμασκηνοῦ καθ' ἣν ὁ Κύριος τὴν τε φύσιν ἡμῶν καὶ τὰ φυσικὰ πάντα ἀνέλαβε, φύσει καὶ ἀλήθεια γενόμενος ἄνθρωπος.

Εἰς τὰς ἀνθρωπολογικὰς τοῦ ἀντιλήψεως φαίνεται ἐπηρεαζόμενος ὁ Δαμασκηνὸς ἀπὸ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, τὸν Νεμέσιον, τὸν Γρηγόριον Νύσσης καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν συγγραφέα τῆς Κλίμακος. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ καὶ σωτηριολογικὴ ἀποψις καθίσταται περιττὴν τὴν ἀσכולὴν μὲ διαιτυπώσιν πρακτικῶν διωτικῶν ἠθικῶν κανόνων. Ἡ διατύπωσις τοιούτων κανόνων ἀπαντᾷ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἀνταναμιβάνεται τὰς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ σχέσεις ἐπὶ τῆς ἀπόψεως μόνον τῆς νομολογικῆς «δικαιώσεως». Ἡ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον γενομένη ἀποδεκτὴ ἀποψις εἶναι ἡ τῆς «θεώσεως», ἡ τὰς εἰς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἐν τῇ συναισθησὶ ὡς ὅτι οὐδέποτε εἶναι δυνατός εἰς κατ' οὐσίαν ταυτισμός. Οἱ τὰ ἀγαθὰ πράξαντες ἄνθρωποι κατὰ τὸν Δαμασκηνόν, μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος, ὅταν θὰ ἀπαφωρισθῇ τὸ σῶμα, ἐπι-

τυγχανομένης της «είς την αρχαίαν μακαριότητα επανόδου» θ: ἐκλάμπουν ὡς ὁ ἥλιος εἰς ζωὴν αἰώνιον μαζί με τὸν Χριστὸν «ὁρώντες αὐτὸν ἀεὶ καὶ ὁρώμενοι, καὶ ἀληκτον τὴν ἀπ' αὐτοῦ εὐφροσύνην καρποῦμενοι».

Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῆς «Ἐκδόσεως» παρέχει ὁ Δαμασκηνὸς τὴν Χριστολογικὴν του διδασκαλίαν τὴν ἀφορῶσαν τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς δράσιν τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸ τέταρτον τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς προσκυνήσεως τοῦ Χριστοῦ. Τὸ ὅλον σύγγραμμα τεμαχίζεται μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ζητήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν προσκύνῃσιν τῶν εἰκόνων καὶ τὸ θεόπνευστον τῆς Γραφῆς. Ἐπακολουθεῖ ἔπειτα ὡς λύσις ἀποριῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ καὶ εἰς τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια (104 καὶ 105) γίνεται λόγος περὶ τῆς κατὰ τὴν συντελείαν τοῦ αἰῶνος ἀναστάσεως τῶν σωμάτων καὶ περὶ τῶν ἐν πίστει ἀποθανόντων. Ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐκτίθεται εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία μετὰ λογικὴν ἀκολουθίαν καὶ περιεκτικότητά ἀπαράμιλλον. Ἐπιλύονται ὅλα καὶ σχετικὰ μετὰ τὴν πίστιν προβλήματα. Ἐξαιρέται ἡ ἐλευθερία καὶ αὐτεξουσίᾳ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρόγνῳσις τοῦ Θεοῦ λέγει ὁ Δαμασκηνὸς, δὲν περιορίζει τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν. Ὁ Θεός, καίτοι προγινώσκει ὅτι εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἰδίας προαιρέσεως νὰ ἐκτραπῇ εἰς τὸ κακόν, ὁμως τὸν δημιουργεῖ. «Εἰ δὲ μέλλοντας ἐσσεσθαι διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα, τὸ κακὸς ἐξ οἰκείας προαιρέσεως μέλλειν ἐσσεσθαι ἐκώλυν αὐτοὺς γενέσθαι, τὸ κακὸν ἐνίκαι ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα. Ποιεῖ τοιγαροῦν ὁ Θεὸς ἀγαθὰ ὅλα καὶ ποιεῖ ἕκαστος δὲ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως, καλὸς τε καὶ κακὸς γίνεται». Ἐκδ. Ὁρ., Πίστ., Δ. 99. (Ἐὰν δὲ ἐκείνους οἵτινες ἐμελλον νὰ ἔλθουν εἰς τὴν ὑπάρξιν ἐνεκα τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τοὺς ἡμῶδες νὰ ἔλθουν εἰς τὴν ὑπάρξιν τὸ ὅτι ἐμελλον νὰ γίνον κακοί, θὰ ἐνίκαι τὸ κακὸν τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ὅλα λοιπὸν ὅσα ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὰ δημιουργεῖ ἀγαθὰ. Ἐκαστος δὲ κατόπιν ἰδικῆς του ἐκλογῆς γίνεται καλὸς καὶ κακός). Τὸ κακὸν κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὡς ἰδιαίτερα ὀντολογικὴ ἀρχή, ὅπως ἐπίστευον οἱ Μανιχαῖοι. Εἶναι μόνον στερήσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐκτροπὴ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν καταστάσεως. «Κακία γὰρ οὐκ οὐσία τις ἐστίν, οὐδὲ οὐσίας ἰδίωμα, ἀλλὰ συμβεβηκός, ἥτοι ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν ἑκαυσίως παρατροπῇ, ὅπερ ἐστὶν ἁμαρτία. Πόθεν οὖν ἡ ἁμαρτία; Τῆς αὐτεξουσίᾳ γνώμης τοῦ διαβόλου ἐνρήμα (αὐτόθι κεφ. 97). (Ἡ κακία δὲν εἶναι οὐσία, οὐτε ἰδίωμα τῆς οὐσίας, ἀλλὰ συμβεβηκός, ἥτοι ἐκτροπὴ ἐκ τῆς φυσικῆς καταστάσεως, δηλαδὴ ἁμαρτία. Πόθεν λοιπὸν πηγάζει ἡ ἁμαρτία; Εἶναι ἐνρήμα τῆς αὐτεξουσίᾳ γνώμης τοῦ διαβόλου). Καὶ αὐτὸς ὁ δαίμων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἦλθεν εἰς τὴν ὑπάρξιν διατρεῖ σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν ἀγαθότητα: «Καὶ καὶ μὲν γέγονεν οὐ κακὸς ἀλλ' ἀγαθός». Συστατικὸν τῆς κακίας του εἶναι ὅτι «ἐκουσίως τῆς κατὰ φύσιν ἀρετῆς ἀπεφοίτησε καὶ ἐν τῷ ζῶντι τῆς κακίας γέγονε». (Μὲ τὴν θέλησιν του ἀπεμακρύνῃ ἀπὸ τὴν ἀρετῆν, διὰ τὴν ὅποιον τὸν προώρῳε τὴν δημιουργίαν καὶ περιέπεσεν εἰς τὸ σκότος τῆς κακίας).

Ἐκ τῆς ὅλης ὀντολογικῆς συνθέσεως τὴν ὅποιαν παρουσιάζει ὁ Δαμασκηνὸς ἀπῆλθε εἰς τὸν ἀνθρώπου αἰσιοδοξίαν. Ὁ Θεός, λέγει, μὰς ἔφωρεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι λόγῳ τῆς ἀγαθότητος του. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ νομιμάζεται ἥλιος, φῶς, ζωὴ, ἀγαθότης καὶ ὄν. «Τὸ γὰρ ἀγαθὸν ὑπαρξὶς καὶ ὑπάρξας αἴτιον, τὸ δὲ κακὸν ἀγαθοῦ, ἥτοι ὑπάρξας στερήσις». Πάλιν παρατηροῦμεν ἐνταῦθα πλησίαν τοῦ Δαμασκηνοῦ πρὸς τὴν παρὰ Πλάτωνι ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς πηγῆς πάσης ὑπάρξεως. Ἡ αὐτὴ αἰσιοδοξία εἶναι αἰσθητὴ καὶ εἰς τὸ περὶ Ἀναστάσεως κεφάλαιον. Ὅπως ὁ Κρίστιος εἶπεν ὅτι ὁ πρακτικὸς λόγος μὰς ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπάρξιν νοητοῦ τοῦ κόσμου εἰς τὸν ὅποιον θὰ πραγματοποιηθῶν τὰ αἰτήματα τῆς ἡθικῆς πράξεως, οὕτω καὶ ὁ Δαμασκηνὸς λέγει ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχῃ Ἀνάστασις, δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεὸς οὔτε κοσμικὴ τάξις: «Εἰ οὐκ ἐστὶν Ἀνάστασις, οὐδὲ Θεὸς ἐστίν, οὐδὲ πρόνοια, αὐτομάτως δὲ πάντα ἀγονταὶ τε καὶ φέρονται. Ἰδοὺ γὰρ ὁρῶμεν πλείστους δικαίους μὲν, πενομένους καὶ ἀδικουμένους... ἁμαρτωλοὺς δὲ καὶ ἀδίκους ἐν πλοῦτῳ εὐθηνούντας. Καὶ τίς ἀντὶ τοῦτο δικαιοκρίσις ἢ σοφῆς προνοίας ἔργον εὐ φρονῶν ὑπολάβει; Ἐοῖται οὖν, ἐστὶν Ἀνάστασις. Δικαίος γὰρ ὁ Θεός». (Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ Ἀνάστασις, δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεὸς οὔτε Πρόνοια καὶ ὅλα ἀγονταὶ καὶ φέρονται αὐτομάτως. Διότι βλέπομεν πλείστοι δικαίους νὰ πένονται καὶ νὰ ἀδικοῦνται, πλείστοι δὲ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀδικοὶ νὰ ζοῦν μέσα εἰς τὸν πλοῦτον καὶ ἀφθονίαν ἀγαθῶν. Καὶ ποῖος, ὁρθῶς σκεπτόμενος, θὰ ἐβέβαιε τοῦτο ὡς ἔργον δικαιοσύνης καὶ σοφῆς προνοίας; Ὅα ὑπάρχει λοιπὸν Ἀνάστασις. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι δικαίος). Ἡ δικαιοσύνη καὶ εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ὅπως καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα χρησιμεύει ὡς αἴτιμα τὸ ὅποιον μὰς καθοδηγεῖ εἰς τὸ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ὀντολογικὴν ὑφὴν τοῦ σύμπαντος.

Μὲ τὸν Δαμασκηνὸν ἐξεφράσθη κατὰ τρόπον ἀπολύτως ἀκριβολογικὸν τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας. Τονίζεται ἰδίως δι' αὐτοῦ ἡ διδασκαλία τῆς Ἐνανθρωπήσεως: «Διὸ οὐκ ἄνθρωπον ἀποθεωθέντα λέγομεν, ἀλλὰ Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα». Ἐναντὶ τῆς εἰκονομαχίας, ἥτις ἐνεπνεύετο ἀπὸ μονοφυσικὰς ἀντιλήψεις, ἀντιτάσσει ὁ Δαμασκηνὸς τὴν θεανθρωπικὴν καὶ καθαρῶς θρησκευτικὴν πλευρὰν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, ὅπως τὴν διεκήρυξαν τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὴν καθώρισεν ὁ Παῦλος καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προεξάρχοντος τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Διὰ τοῦτο δικαίως ἐθεωρήθη ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ἀντιπροσωπευτικὴ μορφή τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐχει καὶ ὁ ἴδιος τὴν συνείδησιν ὅτι

ἀντιπροσωπεύει τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ διὰ τοῦτο γράφει εἰς τὴν Διαλεκτικὴν του: «Ἐρῶ τοιγαροῦν ἐμὸν αὐτὸν δὲν» (Δὲν θὰ εἰπω τίποτε τὸ ὅποιον νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἐαυτὸν μου). Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἴδιος συναίσθεται τὸν ἐαυτὸν τοῦ ὡς ἐστερημένον πρωτοτυπίας καὶ δημιουργικότητος. Ἐρμηνεύει τὴν συνείδησιν τῆς ἀντικειμενικότητος τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιθεμένων δογμάτων. Διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν μίαν ἐκφράσιν τοῦ Ἑγέλου, τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας διὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἔλαβε τελείαν μορφήν καὶ μετετράπη εἰς ἀντικειμενικόν.

ὑπὸ πολλῶν ἐρευνῶν ἐθεωρήθη ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ὁ εἰσρηγὴς τοῦ ἀριστοτελικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν. Ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶναι ἀληθὴς ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς καὶ μεθοδολογικῆς. Πράγματι ἐφιλοδόχησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐκφράσιν τῶν σκέψεων του τὴν αὐστηράν καὶ ἀκριβολογικὴν συστηματικότητα, ὅπως τὴν εὕρισκε διατυπωμένην εἰς τὰ ἀριστοτελικά ἐπιστημονικά συγγράμματα. Εἰς τὰ ψυχολογικά προβλήματα ἐμπράζεται ὑπὸ τὸν ἀριστοτελικὸν δοξασίαν. Ἀλλ' ἐξ ἰσοῦ αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς Στωϊκῆς ψυχολογίας, ἥτις εἶχεν εἰσδύσει εἰς τὴν μοναχικὴν φιλοσοφίαν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν «Κλίμακα» τοῦ Ἰωάννου. Ἀπὸ ἐσωτερικῆς πραγματικῆς ἀπόψεως ὅμως λίαν αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πλάτωνος ἰδίᾳ διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Εἰς τὴν «Ἐκδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως» (βιβλ. Α, κεφ. 80ν) δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι εἶναι καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ὁπαδὸς τῆς μεταφυσικῆς τῶν φωτισμῶν καὶ τῆς ἐλλάμψεως: «Ὅσπερ ἐκ τοῦ ἡλίου μὲν ἡ τε ἀκτίς καὶ ἡ ἐλλάμψις, οὕτως γὰρ ἐστὶν ἡ πηγὴ τῆς ἀκτίος καὶ τῆς ἐλλάμψεως. Διὰ δὲ τῆς ἀκτίος ἡ ἐλλάμψις ἡμῖν μεταδίδεται. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ φωτίζουσα ἡμᾶς καὶ ἡ μετεχόμενη ὑφ' ἡμῶν». Εἶναι φανερά ἐνταῦθα καὶ ἡ χρῆσις πλατωνικῶν ὀρων, ὅσοι δὲν γίνεται χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «μετοχή», ἥτις σημαίνει, κατὰ τοὺς Πλατωνικοὺς, τὴν ἀναφορὰν τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὰς αἰώνιους ιδέας. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς ἐπιδράσεις ταύτας ὁ Δαμασκηνὸς ἴσταται ἐπὶ ἰδιαίτερον ἐδάφους, καὶ κινεῖται μετὰ πλήρη ἐλευθερίαν χειρίζόμενος τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στοιχεῖα συμφώνως πρὸς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς. Ἡ πίστις παραμένει καὶ εἰς αὐτὸν, ὅπως καὶ εἰς τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖ, ἡ ὑψίστη αὐθεντία προκειμένου περὶ τῶν πνευματικῶν πραγμάτων. Ἡ πίστις ὀρίζεται εἰς τὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν ἀντιλήψεων ὡς ἀπολυπραγμονήσεως συγκατάθεσις (συγκατάθεσις ἀνευ πολυπραγμοσύνης, ἥτοι περιττὸν ἐρευνῶν τὴν ἀναζητήσεως). «Μωρία γὰρ ἐστὶ τοῖς μὴ πίστει δεχομένοις, καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ παντοδύναμον τοῦ Θεοῦ λογίζομενοι, ἀλλ' ἀνθρώποις καὶ φυσικοῖς λογισμοῖς ἐξερευνῶσι τὰ θεία». Ὡς πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν γνώσιν τῶν θείων δέχεται ὁ Δαμασκηνὸς τὴν «ἀκαταλήψιαν» μαζί με τοὺς ἱεραρχὰς τῆς Καππαδοκίας. Ἡ προσπάθεια νὰ διαρρηξῶμεν τὸν πέπλον τῆς ἀκαταλήψιας ταύτης χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐνέργεια προερχομένη ἐκ τοῦ ψυχικοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου: «Ψυχικὴ γὰρ ἐστὶν ἡ γνώσις αὐτῆ καὶ δαιμονιώδης». Διὰ μέσου τῆς ἀνορθολογικῆς περιοχῆς μὰς ὁδηγεῖ, κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν, μόνον ἡ πίστις: «Πίστει νοοῦμεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα τῆ τοῦ Θεοῦ δυνάμει παρῆλθαι. Πάντα τὰ τε θεία καὶ τὰ ἀνθρώπινα πίστει κατορθοῦμεν» (Πῶς παρήχθησαν τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ νοοῦμεν διὰ τῆς πίστεως. Εἰς πάσας τὰς σχέσεις μὰς μετὰ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς φθάνομεν εἰς καλὸν ἀποτέλεσμα διὰ τῆς πίστεως). (Ἐκδ. Ὁρ. Πίστ., βιβλ. Δ, κεφ. 89). Ἡ πίστις λοιπὸν εἶναι πηγὴ κατανοήσεως συνόμα καὶ πρακτικῆς ἐνεργείας.

Ἡ ἐπίδρασις ἣν ἔσχεν ὁ Δαμασκηνὸς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρθε τεραστία. Ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ αὐθεντικὸς ἐρμηνευτὴς τῶν δογμάτων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δύσιν ἡ ἐπιρροή του ὑπῆρξε ἰσχυρὰ ἐντονος. Τὸ τρίτον μέρος τῆς «Πηγῆς τῆς γνώσεως» μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν κατὰ τὸ 1145—1153, κατ' ἐντολήν τοῦ πάπα Εὐγενίου τοῦ Γ' ὑπὸ τοῦ Βουργουνδίου τῆς Πίσης. Ὁ Πέτρος Λομβάρδος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὴν μετάφρασιν ταύτην. Κατόπιν ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινίτη. Ἐπηρέασε δὲ ἐν γένει ὁλόκληρον τὴν θεολογικὴν κίνησιν τῆς Δύσεως καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς Χριστιανικῆς Μεταφυσικῆς φιλοσοφίας.

Μοναχικὸς ἀσκητισμός.

Ἡ ἀπάθεια τῆς ψυχῆς καὶ ἡ θέωσις.

Σπουδαῖον στοιχεῖον ἀσκήσαν ἐπιδράσιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ὑπῆρξε καὶ ὁ μοναχικὸς βίος. Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἀνεπτυχθὴ ἡ μοναχικὴ ζωὴ καὶ ἐδημιούργησεν ἰδίαν νοοτροπίαν. Ὁ χριστιανικὸς μοναχισμὸς εἰς πολλὰ σημεῖα δύσεται νὰ παραβληθῇ μετὰ τὴν στωικὴν καὶ κυνικὴν φιλοσοφίαν. Πολλὰ δὲ ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν καὶ Κυνικῶν ἐγένοντο ἀποδεκταὶ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς. Οὕτω εἰς ἀποσπάσματα τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἐκ Πόντου καταγομένου Εὐαγρίου, καὶ διὰ τοῦτο Ποντικῷ ἐπικαλουμένου, δρᾶσαντος κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος, χαρακτηρίζεται ἡ ἀπάθεια μετὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων ὡς συστατικὸν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν: «Βασιλεία οὐρανῶν ἐστὶν ἀπάθεια ψυχῆς μετὰ γνώσεως τῶν ὄντων ἀληθῶς» (Ἑλλήν. Πατρώλ. 40, 1221). Ἡ τελειώσις τοῦ μοναχοῦ γίνεται κατὰ τὸν Εὐάγριον διὰ τῆς πρακτικῆς (ἡθικῆς ζωῆς) ἀπ' ἐνὸς καὶ διὰ τῆς γνώσεως ἀπ' ἑτέρου. Τὸ τέρμα τῆς πρακτικῆς εἶναι ἡ ἀγάπη, τῆς δὲ γνώσεως ἡ θεολογία: «Πέρας μὲν πρακτικῆς ἀγάπης, γνώσεως δὲ θεολο-

γία. Ἀρχαί δὲ ἑκατέρων πίστες καὶ φυσικὴ θεωρία. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς ὀρίζεται ὡς «δόγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνεισώγης». Ὁ μοναχὸς ὡς ἐνδείκνυται πιστοποιοῦσαν ὅτι ἐβάθυνεν εἰς τὴν ἀπάθειαν ἔχει τὸ ὅτι ἀρχίζει ὁ νοῦς του νὰ βλέπῃ τὸ ἴδιόν του φῶς: «Ἀπαθείας τεκμήριον, νοῦς ἀρξάμενος τὸ οἰκίον φέγγος ὁράν» (Ἑλλ. Πατρολ. 40, 1232). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἔχομεν μίαν τῶν ἀρχαιοτέρων μαρτυριῶν περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ νοῦ ὁράσεως ἐσωτερικοῦ φωτός. Ἡ γνώσις, μὰς λέγει ἐπίσης ὁ Εὐάγριος, ἀναρπάζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ: «Νοῦς σὺν Θεῷ πρακτικὴν κατορθώσας καὶ προσπελάσας τῇ γνώσει, ὀλίγον ἢ οὐδὲν τῷ λόγῳ τῆς ψυχῆς ἐπαίσχυνται, τῆς γνώσεως αὐτὸν ἀρπαζούσης μεταρσίον καὶ χωρίζουσης τὸν αἰσθητῶν (αὐτόθι). (Ὁ νοῦς μὲ τὴν δοθῆσαν τοῦ Θεοῦ ἀφοῦ ἐπιτύχῃ εἰς τὴν ἡθικὴν πρακτικὴν ζωὴν καὶ ἀφοῦ πλησιάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν, μικρὰν ἢ οὐδεμίαν ἔχει αἰσθητῶν τῶν ἀλόγων τμήματος τῆς ψυχῆς, διότι ἡ γνῶσις τὸν ἀνυψώνει εἰς τὰ οὐράνια καὶ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ). Διὰ τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς θεωρητικῆς γνώσεως κατορθοῦται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς εἶναι, λέγει ὁ Εὐάγριος, ἔργον τοῦ ὁποῖον ἐναποκέταται εἰς τὸν Θεόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρετὴ δύναται, διὰ τῆς μελέτης τοῦ θανάτου νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος: «Ἐῷμα μὲν χωρίσαι ψυχῆς μόνου τοῦ συνδυσάντος. Ψυχὴν δὲ ἀπὸ σώματος καὶ τοῦ ἐπιμένου τῆς ἀρετῆς. Τὴν ἀναχώρησιν, μελέτην θανάτου καὶ φυγὴν τοῦ σώματος οἱ Πατέρες ἡμῶν ὀνομάζουσιν» (Ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς εἶναι ἔργον τοῦ πραγματοποιήσαντος τὸν δεσμὸν Θεοῦ. Ὁ χωρισμὸς ὁμῶς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος εἶναι ἔργον ἐκεῖνον ὅστις ποθεῖ τὴν ἀρετὴν. Τὴν ἀναχώρησιν ἀπὸ τὸν κοσμικὸν βίον οἱ Πατέρες τὴν ὀνομάζουσιν μελέτην θανάτου καὶ ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοῦ σώματος). (αὐτόθι 1228). Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» εἶχεν ὁμιλήσῃ περὶ τῆς φιλοσοφίας ὡς μελέτης θανάτου, δι' ἧς ἡ ψυχὴ ἀποκαθαίρεται ἀπὸ τὴν ἐπάφῃν μὲ τὰ αἰσθητὰ. Δὲν εἶχεν ὁμῶς ἀποφανθῇ ἂν ἦτο δυνατόν εἰς τοιοῦτος χωρισμὸς ἐν ὧν ὁ ἄνθρωπος ζῇ. Ὁ Εὐάγριος προχωρῶν περισσότερον δεδαιῖοι ὅτι εἶναι δυνατόν ὁ τοιοῦτος ἐξαρπασμὸς τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Ὡς συνάγεται ἐκ χωρίου του, ὅπου παραθέτει ὁ Β. Στεφανίδης εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν» του (σελ. 392) ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῶν προγνωστικῶν προβλημάτων τοῦ Εὐαγρίου (Centurien), ὑπὸ τοῦ μυστικιστοῦ τοῦτου διατελούντος προφανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς στωικῆς περὶ τῆς διῶν κρίσεως θεωρίας, γίνεται ἀποδεκτὴ ὡς τέρας τῆς ὑψώσεως τῆς ψυχῆς ἡ συνένωσις μὲ τὸν Θεόν. «Ὡς δι' ἀνάθεσιν δι' ἀρετῶν αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) πρὸς τελείαν τοῦ Θεοῦ συμμίζειν ἀναδιδόχουσι». Ὁμοίως δὲ ἐκλαμβάνει ὡς συμμίζειν μὲ τὸ θεῖον τὴν θέσιν καὶ ὁ Μακάριος ὁ Αἰγυπτίος, ὅπως ἐσημειώθη εἰς τὰ προηγούμενα. Παρομοίως δὲ ἀντιλήψεις ἐξέφερε καὶ ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος ζήσας Διάδοχος ὁ Ἐπίσκοπος τῆς ἐν τῇ Ἡπείρῳ πόλεως Φωτικῆς κειμένης ὅπου εἶναι σήμερον ἐκτισμένη ἡ κώμη τῆς Βελλας.

Εἰς τὴν μοναχικὴν φιλολογίαν ἀνήκει καὶ ἡ «Λαυσιακὴ ἱστορία» τοῦ περὶ τὸ 400 ἐπισκόπου τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἐλενοπόλεως Παλλοδίου. Ἀλλ' ἡ συγγραφή αὕτη στερεῖται φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος, διότι διηγείται ἀνέκδοτα τοῦ βίου τῶν μοναχῶν. Λαϊκὸν χαρακτῆρα ἔχει καὶ ὁ «Λειμών» τοῦ Ἰωάννου Μόσχου ἢ Εὐκράτου, γεννηθέντος ἐν Δαμασκῷ περὶ τὸ 545.

Ἰωάννης ὁ Κλίμακος

Μὲ τὴν συστηματοποίησιν τῆς μοναχικῆς ἀσκήσεως ἡσυχαστῶν ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀσκητικοῦ ἔργου τοῦ φέροντος τὸν τίτλον «Κλίμαξ» Ἰωάννης, ἐρημίτης κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν μοναχὸς ἐν Σινᾷ (525-605). Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπου ὀνομάζεται οὕτω εἰς ἀνάμνησιν τῆς κλίμακος ἣν εἶδε κατὰ τὸν ὕπνον τοῦ ὁ Ἰακώβ, ἐγράφη κατὰ παράκλησιν τοῦ φίλου τοῦ Ἰωάννου τῆς μονῆς Ραιθού. Ἀποτελεῖται ἐκ 30 κεφαλαίων τὰ ὁποῖα συμβολίζουν τὰ 30 ἔτη τῆς πρὸ τοῦ δημοσίου κηρύγματος ζωῆς τοῦ Χριστοῦ (βλέπε κείμενον ἐν 88 τόμῳ Ἑλλ. Πατρολογίας). Γίνεται δὲ εἰς αὐτὸ λόγος περὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀρετῶν διὰ τῶν ὁποίων φθάει ὁ μοναχὸς εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς ἀπαθείας. Ἐκτός τῆς «Κλίμακος» ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ ὁ «Λόγος πρὸς τὸν ποιμένα», εἰς τὸν ὁποῖον καθορίζονται τὰ καθήκοντα τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ ἡγουμένου. Ἡ «Κλίμαξ» διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὰ 23 πρῶτα κεφάλαια, γίνεται δὲ εἰς τὸν ὅλον λόγος περὶ τῶν προϋποθέσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἀμαρτημάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρέπει ὁ μοναχὸς νὰ προφυλάσσεται. Εἰς δὲ τὰ 7 τελευταῖα (23—30) περιγράφονται αἱ ἀρεταὶ αἱ ἀνυψοῦσαι τὴν ψυχὴν εἰς τελείωσιν. Καίτοι τὸ σύγγραμμα ἐξωτερικῶς ἐμφανίζεται ὡς σύνολον παραγγελημάτων, εἶναι κατὰ βάθος περιγραφή τοῦ ἐσωτερικοῦ πνευματικοῦ βίου. Πολύτιμοι εἶναι οἱ ὁρίσμοι τῶν ἀρετῶν καὶ κακίῶν. Φαίνεται ὅτι ἀντὶ ἐμμέσως ἀπὸ παλαιὰς στωικῆς καὶ κινικῆς πηγᾶς, εἰς τὰς ὁποίας περιεγράφοντο ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως αἱ κακίαι, θεωροῦνται ὡς πάθη τῆς ψυχῆς καὶ αἱ ἀρεταὶ δὲ στᾶδια τελειώσεως ὁδηγοῦσας πρὸς τὴν ἀπάθειαν. Εἶναι λίαν ἐνδεικτικὸν διὰ τὴν προέλευσιν τοῦ ψυχολογικοῦ ὕλικου τοῦ περιεχομένου εἰς τὴν «Κλίμακον» ὅτι εἰς τὴν προτελευταίαν (29) βαθμίδα τάσσεται ἡ ἀρετὴ

τῆς ἀπαθείας. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ κεφαλαίου τοῦτου εἶναι «Περὶ τοῦ ἐπιγείου οὐρανοῦ τῆς θεομιμῆτος ἀπαθείας καὶ τελειότητος καὶ ἀναστάσεως ψυχῆς πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως». Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀπάθεια θεωρεῖται ὡς κατὰστασις ἀπεικονίζουσα καὶ μιμουμένη τὴν κατὰστασιν καὶ τελειότητα τοῦ θεοῦ. Διὰ ταύτης δὲ κατορθώνει νὰ προσπολήσῃ τὴν ἀσφαρίαν καὶ τὴν ἀνάστασιν ἡ ψυχὴ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιγείου ζωῆς.

Ἐὰν ἐμβασθῶμεν εἰς τὸ οὐσιαστικὸν τῆς «Κλίμακος» περιεχομένου θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ὁ ἐπιδιωκόμενος πρακτικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ ἐξύψωσις τῆς ψυχῆς. Ἐπιδιώκεται νὰ ἀποσπασθῇ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀπὸ τὰς κοσμικὰς μερίμνας διὰ νὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς ἀσκήσεως νὰ μεταβάλῃ κατὰ τινα τρόπον τὴν φύσιν της. Ἐπιζητεῖται νὰ καθαρῇ ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν «παθῶν», ὅτινα εἶναι δείκτες φθορᾶς. Συνεπῶς τὸ ἐπιδιωκόμενον τέλος εἶναι νὰ σημειωθῇ μία μεταβολὴ εἰς τὴν ψυχὴν, νὰ ὑψωθῇ ἀπὸ τὴν κατὰστασιν τῆς παθητικότητος πρὸς τὴν ἀπάθειαν. Τυχάνει ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν ὅτι, ἂν ἠθέλων νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν τοιαύτην ἐπιδίωξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου χρησιμοποιοῦντες ὀνομασίαν ἐκ τῆς συγχρόνου μας φιλοσοφίας, θὰ ἐλέγομεν ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ μίαν παραλλαγὴν τῆς λεγομένης ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὸν σύγχρονον ὑπαρξισμὸν ἡ κυριώτερα ἐπιδίωξις εἶναι νὰ ὑψωθῇ ἡ ὑπαρξίς ἀπὸ τὴν κατὰστασιν τῆς καταπτώσεως της εἰς τὴν «αὐθεντικὴν» τῆς κατὰστασιν. Οἱ ὑπαρξιακοὶ φιλόσοφοι ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς πτώσεως εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ τεθῇ τέρμα διὰ μίαν ἀποφασιστικὴν ἀπομακρύνσεως. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάιντεγγερ διδάσκει ὅτι ἡ ὑπαρξίς ἐκπονήνεται εἰς τὸν κόσμον ἐμπλέκεται εἰς τὴν μερίμναν καὶ ἀφομοιώνεται μὲ τὸ ὑπερπροσωπικὸν κοινωνικὸν σύνολον, τὸ «Man», γαλλιστὶ «On». Διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «αὐθεντικὴν» ὑπαρξιακὴν τῆς κατὰστασιν πρέπει νὰ ἀποκοπῇ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν σύνολον, νὰ ἀποβάλῃ τὴν μερίμναν, νὰ κατανοήσῃ ὅτι εἶναι ὑπαρξίς «προωρισμένη πρὸς θάνατον» καὶ νὰ τολμήσῃ μετὰ θάρρους νὰ σκέπτεται τὴν θνητότητα της. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν «Κλίμακον» του ὡς πρῶτην καὶ θεμελιώδη προϋπόθεσιν καὶ βαθμίδα τῆς ὅλης ἀναβάσεως θεωρεῖ τὴν «ἀποταγὴν βίου», τὸ νὰ ἀποκοπῇ κανεὶς ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν κοσμικὸν σύνολον ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ζῇ. Γνωρίζει ὅτι μία τοιαύτη ἀποταγὴ στοιχεῖ μεγάλην λύπην, διὰ τοῦτο εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τάσσει τὴν «ἀπροσπάθειαν καὶ ἀλπιάν». Ὁ λαὸς τὴν ἀπόφασιν νὰ μονάσῃ θὰ ἐγκαταλείψῃ πᾶσαν προσπάθειαν, ἥτις τὸν συνδέει μὲ τὸν κόσμον, θὰ κατατινῇ ἀποκτῶν τὴν ἀλπιάν, πᾶσαν λύπην, ἥτις προεξεῖται εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἐγκαταλείψῃ πᾶσης προσπάθειας. Ἡ ἀποταγὴ καὶ ἡ ἀπροσπάθεια ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν «ξενιτείαν», τὸ νὰ αἰσθάνεται δηλοδὴ ὁ μοναχὸς ἑαυτὸν ξένον καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ εἶναι ξένος. Ὅθεν ἡ τρίτη βαθμὶς εἶναι ἡ ξενιτεία, ἡ «Οὐχάμιλλικαίς», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Χάιντεγγερ. Ὅριζεται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὡς «καταλείψας ἀνεπιτόκιστος πάντων τῶν ἐν τῇ πατρίδι πρὸς τὸν θεὸν εὐσεβείας σκοπῶν ἡμῶν ἀντιπραττόντων» (τὸ νὰ ἐγκαταλείψωμεν χωρὶς νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα μας πρὸς τὰ ὀπίσω, πάντα ὅσα ἐν τῇ πατρίδι μας μᾶς φέρουν ἐμπόδιον νὰ ἐπιτύχωμε τὴν εὐσεβείαν). Ὁ Ἰωάννης διὰ ἐκφράσεων γεμάτων ἀπὸ συναίσθημα ἐξυμνεῖ τὴν ξενιτείαν λέγων ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἀγνωστὸς σοφία, ἀδμοσιεύτος σύνεσις, ἀπόκρυφος δόσις, ἀθεώρητος λογισμὸς, εὐτελείας ὁρεῖς, στενοχωρίας ἐπιτομία, πόθου θεοῦ ὑπόθεσις (δηλαδὴ θεμέλιον), ἔρωτος πλήθος, κενοδοξίας ἀνυψοῖς, σωπῆς δυνάμις. Ἀπαντες οὗτοι οἱ χαρακτηρισμοὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς παρουσίας ἐντόνου ἐσωτερικῆς συναίσθηματικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ δὲν παραμελεῖ νὰ υπογραμμίσῃ καὶ τὸν βασανιστικὸν χαρακτῆρα τῆς ξενιτείας: «Πέσκει πᾶς καὶ οὗτος ὁ λογισμὸς ἐν προοίμιος τοῖς ἐσπασταῖς τοῦ Κυρίου ἀεινῶς καὶ ἐπιτεταμένως διενόχλειν ὡς ἐν θεῷ πυρὶ» (Διότι εἶναι καμωμένος ὁ λογισμὸς αὐτὸς ἐν εἰδὲ προοίμιον νὰ φέρῃ ἀδιάκοπον καὶ ἐντονὸν ἐνόχλησιν εἰς τοὺς ἐσπαστὰς τοῦ Κυρίου, ὥσπερ νὰ εἶναι μέσα εἰς βεῖον πυρ). Τετάρτην βαθμίδα θεωρεῖ ἔπειτα τὴν «μακαρίαν καὶ ἀειμνηστον ὑπακοήν», εἰς δὲ τὴν πέμπτην βαθμίδα ὁμιλεῖ «Περὶ μετανοίας μεμερμένης καὶ ἐναργούς, ἐν ἧ καὶ βίος τῶν ἁγίων καταδικῶν καὶ περὶ τῆς φυλακῆς». Ἡ μετάνοια κἀμνη ὥστε μὲ ἐνάργειαν νὰ λαμβάνῃ ὑπόστασιν εἰς τὴν ψυχὴν ἡ κεκαθαυμένη μερίμνα, καὶ καθιστᾷ αἰσθητὸν εἰς τὸν πῶτον ὅτι ἔχει περιέλθει εἰς κατὰστασιν καταδίκης καὶ καλεῖ αὐτὸν εἰς προσφύλαξιν. Πρόκειται, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν φραστικὴν χρῆσιν τοῦ νεωτέρου ὑπαρξισμοῦ περὶ τῆς μερίμνης (Sorge) καὶ τῆς συναίσθησας τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρος τῆς πρὸς θάνατον προωρισμένης ὑποστάσεως, λίαν ἀξιοπρόσεκτος τυχάνει ὁ ὁρίσμος τὸν ὁποῖον δίδει ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν μετάνοιαν: «Μετάνοια, ἐστὶ αὐτοματόκριτος λογισμὸς καὶ ἀμέριμος αὐτομέριμος» (Μετάνοια εἶναι λογισμὸς ὅστις αὐτομάτως ἐπιλαμβάνεται τῆς κατακρίσεως, καὶ μερίμνα ἥτις ἀπευθυνομένη γνῶσις εἰς τὴν ὑπαρξίαν τὴν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τῆς μερίμνης). Παριστάμεθα ἐνταῦθα πρὸς μίαν διαλεκτικὴν ἀντιστροφή τῆς μερίμνης. Ἐπιλαμβάνουμένη ἡ μερίμνα τῆς κατακρίσεως τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀπαλλάσσει τὴν ὑπόστασιν ἀπὸ τὴν ἐξάρτησιν της ἀπὸ τὴν κοσμικὴν μερίμναν καὶ τὴν ἀπελευθερώνει. Τὴν ἐπισυμβαίνουσιν κατόπιν τῆς αὐτομερίμνης ἀπελευθέρωσιν ἐξαιρεῖ ἐν σχόλιον εἰς τὸν ἀνωτέρω περὶ μερίμνης ὁρίσμον: «Ὁ αὐτομέριμος, καὶ αὐτοκατάκριτος γίνεται» ἐπεὶ οὖν διὰ τὸ αὐτομέριμος αὐτοκατάκριτος γίνεται, ἀμέριμος εἰς ἅπαν χρηματίζει τὸν τοῦ κόσμου πασμάτων».

Ὁ περὶ μετανοίας καὶ μερίμνης ἀναλογισμὸς δὴν γαί τὸν Ἰωάννην εἰς τὴν ἑκτὴν βαθμίδα νὰ ὁμιλήσῃ «Περὶ μνήμης θανάτου». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθίσταται φανερώτερα ἡ συγγένεια τῶν ἐν τῇ «Κλίμακι» ἐκτιθεμένων πρὸς τὰ θέματα τῆς συγχρόνου ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας. Ἡ μελέτη τοῦ θανάτου θεωρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς: «Ὡς πᾶσων τροφὸν ἄριστος ἀναγκαιότερος, οὕτω πᾶσων ἐργασιῶν ἡ τοῦ θανάτου ἐννοία γεννᾷ φροντίδων ἀπώθησιν καὶ νοὸς φυλακὴν» (Ὅπως ἀπὸ ὅλας τὰς τροφὰς ὁ ἄριστος εἶναι ἀναγκαιότερος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐξ ὅλων τῶν ἐνσυχολήσεων μόνον ἡ περὶ θανάτου σκέψις δημιουργεῖ ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὰς φροντίδας καὶ προφύλαξιν τοῦ νοῦ).

Λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ διασαφηνίσεις αἱ καθορίζουσαι τὸ νόημα τοῦ περὶ θανάτου ἀναλογισμοῦ: «Μνήμη θανάτου ἐστὶ καθημερινὸς θάνατος, μνήμη δὲ ἐξέδου καθῶρος στεναγμός» (Ἐνθύμησις τοῦ θανάτου εἶναι καθημερινὸς θάνατος, ἐνθύμησις δὲ τοῦ τέλους τῆς ζωῆς εἶναι στεναγμὸς γινόμενος κάθε ὥραν). Ἡ μνήμη τοῦ θανάτου ἀγεῖ καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς δειλίας ἐν ἀντιπαράθεσιν μὲ τὸν τρώμον. «Δειλία μὲν θανάτου ἐστὶν ἰδιώμα φύσεως ἐκ παρακοῆς προσγεγνημένον, τρώμος δὲ θανάτου ἐστὶν ἀμετανοήτων πταισμάτων τεκμήριον. Δειλιά Χριστὸς θάνατον, οὐ τρέμει, ἵνα τὸν δύο φύσεων τὰ ἰδιώματα σαφῶς ἐμφανίσῃ» (Ἡ δειλία εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀποκτηθὲν κατόπιν τῆς (προπατορικῆς) παρακοῆς, τρώμος δὲ θανάτου εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως πταισμάτων μὴ ἐξαγνισθέντων διὰ τῆς μετανοίας. Δειλιά ὁ Χριστὸς ἐνώπιον τοῦ θανάτου, δὲν καταλαμβάνεται ὑπὸ τρώμου, διὰ νὰ καταστήσῃ φανεράν τὴν παρ' αὐτῷ παρουσίαν τῶν δύο φύσεων). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐξάγεται ὅτι ἡ δειλία θεωρεῖται ὡς ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην συναντῶμεν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καὶ εἰς τὸν Δαμασκηνόν, ὅστις εἶναι νεώτερος τοῦ συγγραφέως τῆς «Κλίμακος». Εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι ἀμφότεροι ἔχουν ὑπ' ὄψιν τὸν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Τὴν μνήμην τοῦ θανάτου τὴν περιγράφει ὁ Ἰωάννης τῆς «Κλίμακος» εἰς μίαν γενικευμένην μορφήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται αὕτη ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀπορρίψιν ὑπάρειν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸν δημιουργίαν: «Τοῦτο ἀληθὲς τεκμήριον τῶν ἐν αἴσθησι καρδίας μνημονεύοντων τοῦ θανάτου, ἡ πρὸς πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐκούσιος ἀπροσπάθεια καὶ τοῦ ἰδίου θελήματος ἐγκατάλειψις. Δόκιμος μὲν ὁ τούτου καθ' ἡμέραν πάντας προσδεχόμενος ἄγιος δὲ ὁ τούτου καθ' ὥραν ἐφιέμενος» (Τοῦτο δὲ εἶναι ἀπόδειξις ἀληθείας, ἥτις κάμνει φανεροὺς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦ δόσεως τῆς καρδίας τῶν ἐνθυμούνται τὸν θάνατον. Τὸ δὲ δηλοῦν δὲν τοὺς ἐπηρεάζει καθόλου ὁλόκληρος ἡ δημιουργία καὶ τὸ ὅτι ἐγκαταλείπουν πάντα πόθον τὸν ὁποῖον γεννᾷ ἡ ἰδική των θέλησις. Εἶναι δόκιμος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὁπωσδήποτε ἀναμένει τὸν θάνατον ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν. Ἀλλ' ἄγιος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τὸν ποθεῖ ἀνὰ πᾶσαν ὥραν). Καὶ ἡ ἀγωνία, ὅπως τὴν περιγράφει εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τί εἶναι μεταφυσικὴ», ὁ Γερμανὸς ὑπαρξιστὴς Χάιντγκερ, λαθόν ἀφορμὴν ἀπὸ τὸν Δανὸν θεολόγον Κίρκεγκάαρντ, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος λύεται ἀπὸ κάθε δεσμοῦ πρὸς οἰονδήποτε πρᾶγμα. Αἱ ὁμοιότητες αὗται ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ σύγχρονος ὑπαρξισμὸς μελετᾷ τὰ αὐτὰ ἀνθρωπολογικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἶχε πρὸ φθολῶν καὶ ὁ μοναχικὸς ἀσκητισμός. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ γενικὴ τοποθέτησις τοῦ συγχρόνου ὑπαρξισμοῦ εἶναι ἐξωθησθευτικὴ καὶ ἀπολύτως ἐγολογική. Ὁ μοναχικὸς ἀσκητισμὸς ὑπαρξισμὸς ἔχει σταθερὸν σημεῖον πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται τὴν πίστιν εἰς τὸν τριαδικὸν Θεόν. Αὕτη ἡ ἀναφορά τὸν προφύλασσει ἀπὸ τὸν μηδενισμὸν καὶ τὸν δοθεὶς διὰ τὴν περᾶσιν ἀπὸ τὰς καταστάσεις τῆς ἀπελπίσεως καὶ τοῦ πένθους εἰς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν χαρὰν.

Πράγματι εἰς τὴν ἐξδομὴν βαθμίδα τὸ θέμα εἶναι «Περὶ χαροποιῦ πένθους». Ὁρίζεται δὲ τὸ πένθος ὡς «κατὰ Θεὸν σκυθρωπότης ψυχῆς, ἐνωδύνου καρδίας διάθεσις, αἶψι τὸ διωκόμενον ἐμμανὲς ζητοῦσα». Ἀλλὰ ἡ πένθυσα ψυχὴ κατορθώνει ἐν ὑπερνικήσῃ τὴν σκυθρωπότητα καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν χαρὰν τῆς παρηγορίας. Ἐμπνεόμενος ὁ συγγραφεὺς τῆς «Κλίμακος» ἀπὸ τοὺς μακαρισμοὺς «Μακάριοι οἱ πένθοντες ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται» καὶ «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄνουν», περιγράφει τὴν μετὰ θάνατον ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ πένθους εἰς τὸ φῶς τῆς παρηγορίας καὶ τῆς χαρᾶς. «Ἀδυσσος μὲν πένθους παράκλησις ἐσθλαστός, καθαρὸς δὲ καρδίας ἐδέξατο ἑλλαμψίαν. ἑλλαμψία ἐστὶν ἀσπρὸς ἐνέργεια, νοουμένη ἀγνώστως καὶ ὁρατῶν ἀσπράτως. Παράκλησις ἐστὶν ἐνωδύνου ψυχῆς ἀνάψις, νηπίου δικτὴν ἐν αὐτῇ κλαυθμηροζόμενης ἅμα καὶ φαίδωας μειδίσσης» (Ἡ σκοτεινὴ ἀδυσσος τοῦ πένθους εἶδε τὸ θέμα τῆς παρηγορίας, ἡ δὲ καθαρὸς τῆς καρδίας ἐδέξατο τὴν ἑλλαμψίαν. ἑλλαμψία εἶναι ἀνέκφραστος ἐνέργεια, νοουμένη κατὰ τρόπον ὑπερβαίνοντα τὴν γνώσιν, καὶ ὁρατῶν διὰ τρόπον ὑπερβαίνοντα τὴν ὁράσιν. Παρηγορία εἶναι ἡ ἀνακούφισις καὶ ἀνανέωσις ψυχῆς εὐρισκομένης εἰς ὄδον, ψυχῆς δηλαδὴ ἥτις ὥσάν νηπίον κλαυθμηροζοῦται μέσα εἰς τὸν αὐτὸν τῆς καὶ ψυχρὸς μειδίᾳ μὴ φαιδρότητα). Τὸ χωρίον τοῦτο εἰναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον διότι ὁμιλεῖ περὶ «ἐλλαμψίας», πραγματοποιουμένης κατὰ τρόπον ὅστις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς αἰσθησιακῆς ὁράσεως καὶ τῆς γνωστικῆς ἐνεργείας τῆς νοήσεως. Ἐπὶ τοιοῦτον χωρίον ἀργότερον στηριζόμενος ὁ Συμεὼν ὁ Νέος, θεολόγος, θὰ ὁθῶν εἰς τὴν δεδαιότητα περὶ τῆς ὁρά-

σεως τοῦ θεοῦ φωτός. Εἰς τὸ κείμενον ὁμῶς τοῦτο τῆς «Κλίμακος» δὲν γίνεται λόγος περὶ μίαν τοιαύτην ὁράσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν μετέχουν καὶ αἱ πνευματοποιηθεῖσαι αἰσθήσεις. Ἡ «θεωρία» μένει ὅλως ἀκαθόριστος ὡς κατὰ τὸ ὑπὲρ τὴν αἰσθησιν καὶ νόησιν.

Εἰς τὴν ὄγδον βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ ἀσπρησίας καὶ πραότητος, εἰς τὴν ἐνάτην περὶ μνησικακίας καὶ εἰς τὴν δεκάτην περὶ καταλαλίας. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος «Περὶ πολυλογίας καὶ σιωπῆς» τοῦ ἀναπτυσσόμενου εἰς τὴν ἐνδεκάτην βαθμίδα. Ἡ σιωπὴ εἶναι «μήτηρ προσευχῆς, αἰχμαλωσίας ἀνάκλησις, δακρύων φίλη, θανάτου μνήμη ἐργάτης... θεωρημάτων δημιουργός, λεληθῆα ἀνάθεσις» (μήτηρ προσευχῆς, ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν, φίλη δακρύων, ἐργάτης τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ θανάτου, δημιουργὸς ὁραμάτων, κρυφὴ πρὸς τὰ ἀνα ἀνάθεσις). Ἐξ ἀντιθέτου ἡ πολυλογία εἶναι «κενοδοξία καθέδρα, ἀγνώσις τεκμήριον... κατανύξας διάλυσις, ἀκηδίας κλητὴρ, ὑπὸν πρόδρομος, συννοίας σκορπισμός, φυλακῆς ἀφανισμός» (Ἐδρα τῆς κενοδοξίας, ἀπόδειξις ἐλλείψεως κατανοήσεως, διάλυσις κατανύξεως, πρόξενος ἀκηδίας, πρόδρομος τοῦ ὕπνου τῆς ψυχῆς, διασκορπισμός τῆς συγκεντρώσεως τῆς ψυχῆς εἰς τὸν αὐτὸν τῇ, ἀφανισμός τῆς προσφύλαξεως τῆς ψυχῆς).

Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ καὶ ὅτι ἡ σύγχρονος ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ὕμνει τὴν σιωπὴν καὶ κατακρίνει τὴν φλυαρίαν θεωροῦσα ταύτην ὡς κατάπτωσην τοῦ λόγου. Εἰς τὴν δωδεκάτην βαθμίδα γίνεται λόγος «Περὶ ψεύδους», εἰς δὲ τὴν δεκάτην τρίτην «Περὶ ἀκηδίας», ἥτις ὁρίζεται ὡς «ἐκλυσις τοῦ νοῦ, ὀλιγορία ἀσκήσεως, κοσμικὴν μακαρίστρια. Θεοῦ διαβλήτωρ». Ἐπακολουθεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν περὶ γαστρονομίας καὶ εἰς τὴν δεκάτην πέμπτην βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ ἀγνείας καὶ σωφροσύνης. Ἀγνεία εἶναι «ἀσώματος φύσεως οἰκείωσις... φύσεως ὑπὲρ φύσιν, ὑπερφύης ἀρνησις. Ἀγνός ἐστὶν ὁ ἔρωτι ἔρωτα διακρουσάμενος καὶ πῦρ πυρὶ αὐλῷ ἀπρόσθετος... Σωφροσύνη ἐστὶ ἡ καθολικὴ ἀπασὼν τῶν ἀρετῶν ἐπιθυμία». (Ἀγνεία εἶναι τὸ νὰ κάμωμεν ἰδικὴν μᾶς τὴν ἀσώματος φύσιν καὶ τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν κατὰ ὑπερφυσικὸν καὶ ἀκατανόητον τρόπον τὴν φύσιν. Ἀγνός εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐξηπάτησε διὰ τοῦ ἔρωτος τὸν ἔρωτα καὶ κατέσβεσε τὸ πῦρ δι' αὐλοῦ πυρός. Σωφροσύνη εἶναι ἡ γενικὴ ὁνομασία ἡ ἀποδιδόμενη εἰς ὅλας τὰς ἀρετάς).

Κατὰ σειράν ἔπειτα ἐπακολουθεῖ ἡ διερεύνησις ἡ ἐξετάζουσα τὴν φιλαργυρίαν, ἔπειτα τὴν ἀκτιμοσύνην. Διὰ τῆς ἀναβάσεως εἰς τὴν δεκάτην ὄγδον βαθμίδα φθάνομεν εἰς τὴν «ἀναισθησίαν» ἥτοι τὴν «ἐκκρύωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν θάνατον τοῦ νοῦ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ σώματος». Διὰ τῶν ἐκφράσεων τούτων νοεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν σωματικῶν παθημάτων. Ὁ θάνατος ἐκλαμβάνεται, ὅπως καὶ εἶδος τὸν «Φαίδωνα» τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἀποκτὰ τὴν πρωτογενεὴς τῆς καθαρότητας. Γίνεται ἔπειτα λόγος περὶ προσευχῆς, περὶ ἀγρυπνίας σωματικῆς καὶ εἰς τὴν ἐικοστὴν πρὸ τῆς βαθμίδας «Περὶ τοῦ ἀνάνδρου δειλίας». Εἶναι φανερά κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ ψυχικοῦ τούτου παθήματος ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ τὰς περὶ ἀνδρείας ἀντιλήψεις τῆς ἑλληνικῆς εἰδωλατρικῆς ἀρετῆς. Ὡς ἀπαραίτητος διὰ τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ μοναχοῦ ἀρετὴ θεωρεῖται καὶ ἡ ἀνδρεία. Ἡ δειλία ὡς ἀντιφατικὸς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀνδρείαν ψυχικὴ πάθησις θεωρεῖται κακία καὶ σιγματίζεται: «Δειλία ἐστὶ νηπιώδες ἥθος ἐν γυρᾷ κενοδόξῳ ψυχῇ. Ἐκτροπὴ πίστης ἐπὶ προσδοκίᾳ ἀδοκίμων» (Δειλία εἶναι ψυχικὴ διάθεσις νηπίου τοποθετημένη μέσα εἰς γυρᾶσμένην κενοδόξον ψυχὴν. Περικοπὴ ἐκ τῆς πίστεως, δημιουργουμένη λόγῳ προσδοκίας ἀπροσδοκίων περιστατικῶν). Ὡς ὡσίτη ἀποκαρῶνται τῆς κακίας χαρακτηρίζονται εἰς τὴν 22αν καὶ 23ην βαθμίδα ἡ «πολύμορφος κενοδοξία» καὶ ἡ «ἐκφραδὸς ὑπερφάνεια», ἥτις εἶναι «Θεοῦ ἀρνησις, δαιμόνων εὐρύμη, ἐξουθενώσις ἀνθρώπων».

Ἀπὸ τῆς 24ης βαθμίδος ἀρχίζει ἡ περιγραφή τῶν ἀρετῶν. Γίνεται λόγος περὶ «πραότητος, ἀπλότητος καὶ ἀκακίας», ἔπειτα περὶ «τῆς τῶν παθῶν ἀπωλείας, τῆς ταπεινοφροσύνης». Χρησιμοποιεῖται καὶ πάλιν ἡ ἐννοία τῆς μερίμνης καὶ τῆς μετανοίας: «Μετάνοια μεμεριμνημένη μνείναι καὶ πένθος ἀφηνισμένον πάσης κηλίδος καὶ ἡ πανόσιος εἰσαγομένη ταπεινώσις» (Μετάνοια συνοδευομένη ἀπὸ ἐνθόνων καὶ διαρκῆ μερίμναν καὶ πένθος ἐξηγνισμένον ἀπὸ πᾶσαν κηλίδας). Εἰς τὴν 26ην βαθμίδα τὸ θέμα εἶναι «Περὶ διακρίσεως λογισμῶν καὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν», εἰς δὲ τὴν 27ην «Περὶ τῆς ἱερᾶς σώματος καὶ ψυχῆς ἡσυχίας». Εἰς τὴν 28ην ἐμφανίζεται ἡ εἰς μακαριότητα ὁδηγούσα ἡμᾶς ἀρετὴ ὡς μήτηρ τῶν ἀρετῶν. Εἰς τὴν προτελευταίαν βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ τῆς «ἀπαθείας», ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς «προοίμιον τῆς κοινῆς ἀναστάσεως καὶ ἀσφαλείας τῶν φροτῶν». Τελευταίαν δὲ βαθμίδα τῆς Κλίμακος ἀποτελεῖ ὁ σύνδεσμος τῆς ἐν νεκρῷ τριάδος ἐν ἀρεταῖς. Πρόκειται περὶ τῶν τριῶν ἀρετῶν: τῆς πίστεως, τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης.

Ἐκ τῆς γενομένης συντόμου ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου τῆς Κλίμακος συνάγεται ὅτι διατελεῖ αὕτη ὁπὶ τὴν ἐπίδοσιν ἀπ' ἐνὸς μὲν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἀπ' ἑτέρου δὲ τῆς Στωϊκῆς καὶ Κυνικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὸ τμήμα ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ «ἐκκρύωσιν θανάτου» ὑπάρχει ὑπαίτιμος ἀναφερόμενος εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ «Φαίδωνα» διδόμενον ὁρισμὸν τῆς φιλοσοφίας ὡς μελέτης θανάτου: «Καὶ θαῦμα ὄντως πῶς καὶ Ἕλληνας τι τοιοῦτον ἐσθλὸν ἔχοντες, ἐπεὶ καὶ φιλοσοφίαν τοῦτο εἶναι ὁρίζονται μελέτην θανάτου» (Καὶ εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ πραγματικῶς, ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες εἶπον ἕνα τοιοῦτον λόγον, διότι ὁρίζουν ὅτι

ή φιλοσοφία είναι μελέτη θανάτου). Σημεία επιδόσεως αποκλειστικώς νεοπλατωνικής δεν διακρίνονται. Διότι γίνεται μὲν λόγος περὶ «ἐλλάμψεως», ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐλλάμψις σχετίζεται μὲ τὰς συσχεσεις αἱ ὁποῖαι δίδονται εἰς τοὺς «Μακαρίους» τοῦ Εὐαγγελίου. Οἱ μοναχοὶ ἐξηγούντες κατὰ τὸ γραμματικὸν νόημα τὸ κείμενον τοῦ Εὐαγγελίου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν μακάριον: «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αἰτοὶ τὸν Θεὸν ὁρῶνται», καταλήγουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν δι' ἐμπράκτου ἀσκήσεως ἐπιτύχουν τὴν ψυχικὴν καθαρότητα, θὰ ἀξιώθουν νὰ ἴδουν τὸ ὄραμα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰωάννης, ὁ συγγραφεὺς τῆς Κλίμακος, ὁμιλῶν περὶ «ἐλλάμψεως» ἔχει ὑπ' ὄψιν τὸ χωρίον τοῦτο τῶν Μακαρισμῶν. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐλληνικῆς ἀσκητικῆς παραβλέπουν συνήθως τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποῖαν ἀσκεῖ ἡ γραμματικὴ ἐρμηνεία τῶν κειμένων τῆς Γραφῆς ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ μοναχικοῦ μυστικισμοῦ καὶ καταλήγουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος ἔλκει τὴν καταγωγήν του ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Τὸ περὶ «ἐλλάμψεως» χωρίον τῆς Κλίμακος, τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, καταδεικνύει ὅτι ἡ ἀπωτέρα πηγὴ τῶν περὶ φωτισμοῦ μυστηριακῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἡ κατὰ γράμμα ἐρμηνεία χωρίων τῆς Γραφῆς. (Βλέπε Β. Στασινοῦ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», σελ. 392 κ.ε.). Καὶ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «ἐκτάσις» εἰς τὴν Κλίμακα, εἰς σημασίαν ἥτις δὲν συμπίπτει μὲ τὴν παρὰ τοῖς Νεοπλατωνικοῖς χρῆσιν, ἀλλὰ σημαίνει φθορὰν καὶ ἐξάλλαξιν, εἶναι ἐστὶν ἡ ἐπὶ πλέον λόγος ὁ ὁποῖος ἐνισχύει τὴν σκέψιν ὅτι δὲν προέκειται περὶ τῆς νεοπλατωνικῆς ἐπιδράσεως.

Τὸ περιεχόμενον τῆς Κλίμακος κινούμενον ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀποφάσεως μᾶς ὑπενθυμίζει τὰς τάσεις τῆς υπαρξιακῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἐθεμελιώθη αὐτὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπὸ τὸν Κίρκεγκαρντ κατ' ἀρχάς, καὶ ἀπὸ τὸν Χάιντεγγερ καὶ Γιάσπερς θεοδύτερον. Ἡ μοναχικὴ ἀσκήσις ὡς πρακτικὴ τῆς τέρας βέτη τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς νοουμένη ὡς αὐτοτελοῦς ὑπόστασις. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ σύγχρονοι υπαρξιακοὶ θέτουν ὡς τέρας τῶν ἐπιδιώξεων τῶν νὰ προσάψουν τὴν ἐγωλογικὴς νοουμένην ὑπόστασιν εἰς τὸν αὐθεντικὸν καὶ γνήσιον αὐθεντικὸν τρόπον. Κεντρικὴν θέσιν κατέχει καὶ εἰς τὴν μοναχικὴν ἀσκητικὴν καὶ εἰς τὴν υπαρξιακὴν ἡ μελέτη τοῦ φαινομένου τοῦ θανάτου καὶ τῆς αγωνίας. Ἡ διαφορά ἔγκειται εἰς τὴν ἀρνητικὴν καὶ ὑπερδυστικὴν κατεύθυνσιν τῶν υπαρξιακῶν ἀναζητήσεων. Ἀποκόπτονται αὐτὰ ἀπὸ τὴν θερηκευτικὴν πίστιν, καὶ ἐμπλέκονται εἰς τὰ δίκτυα τῆς ἀπελπίσεως. Ὁ Γάλλος υπαρξιστὴς Γκαμπριέλ Μαρσέλ ἐπιχειρεῖ τελευταίως ἀνασυνδεῖν μὲ τὴν θερηκευτικὴν πίστιν προσκυνοῦν νὰ κατανικήσῃ τὸν υπαρξιακὸν ἀπελπισμὸν διὰ τῆς ἐλπίδος. Οἱ συνοπτικοὶ οὗτοι συσχετισμοὶ ἀρκούν νὰ καταδείξουν πόσον πλούσιον περιεχόμενον ἐγκλείεται εἰς τὴν μυστικὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν, τὴν μὴδιστὴς προσοχῆς ἀξιώθεισιν ἐκ μέρους τῶν συγχρόνων μας Ἑλλήνων στοχαστῶν, οἵτινες μέσα εἰς αὐτὴν θὰ ἠδύνατο νὰ μελετήσουν τὰ ἐντελογικὰ υπαρξιακὰ φαινόμενα εἰς μορφὴν περισσότερο γνησίαν, ἀπὸ ἐκείνην ὑπὸ τὴν ὁποῖαν τὰ παρουσιάζει ὁ σύγχρονος γερμανικὸς καὶ γαλλικὸς ἀθεϊστικὸς υπαρξισμός. Κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον ἡ Κλίμαξ εἶχεν εὐρύτατον ἀναγνωστικὸν κοινόν. Μετεφράσθη δὲ εἰς τὴν λατινικὴν, τὴν συριακὴν καὶ εἰς τὰς σλαβικὰς γλώσσας.

Ἡλίος ὁ Ἐκδικός. Εἰς τὴν ομάδα τῶν ἀσκητικῶν μυστικιστῶν κατατάσσεται καὶ ὁ Ἡλίας ὁ Ἐκδικός, τὸν ὁποῖον ἄλλοι μὲν τάσσουσιν εἰς τὸν ὄγδον αἰῶνα, ἄλλοι δὲ θεωροῦν ὡς σύγχρονον τοῦ Σymeῶνος τοῦ Νέου Θεολόγου ἀκμασάντος κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα. Πάντως πρέπει νὰ διατελλώμεν τοῦτον ἀπὸ τὸν Ἡλίαν τῆς Κρήτης, τὸν σχολιαστὴν τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τοῦ Ἐκδικοῦ ἐσώθησαν δύο πραγματεῖαι αἵτινες ἔχουν καταχωρισθῇ εἰς τὸν 129 τόμον τῆς «Ἑλληνικῆς Πατρολογίας», ἀποτελοῦνται δὲ ἐξ ἡριθμημένων αὐτοτελοῦς νοήματος περιόδων αἱ ὁποῖαι καλοῦνται «κεφάλαια». Ἡ μία φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀνθολογίον γνωμικῶν φιλοσόφων σπουδαίων, σπουδασθὲν καὶ ποιηθὲν Ἡλία ἐλαχίστῳ Πρεσβυτέρῳ καὶ Ἐκδικῳ». Εἰς τὸν τίτλον ἔχει προαρτηθῇ ἱαδικὸν δίστιχον: «Πηγὴν νάουσιν ἡθικῶν δρόσον λόγων, ἐνταῦθ' ἐφεύροις εἰ μετέλθης γνησίως». (Δύνασαι νὰ εὕρῃς εἰς τὸ διδλὸν αὐτὸ πηγὴν ἐξ ἧς πηγάζει δρόσος ἡθικῶν λόγων, ἐὰν ἐρευνήσῃς μὲ γνησίαν μέθοδον ἐρευνῆς). Ἡ ἑτέρα πραγματεῖα φέρει τὸν τίτλον: «Τοῦ αὐτοῦ γνωστικά». Μετὰ δὲ τὸν τίτλον προστίθενται οἱ ἀκόλουθοι ἱαδικοὶ στίχοι: «Φωτίζεται νοὺς γνωστικῆς θεωρίας, πρὸς ὅπως ἀρθεῖς, τοῖσδ' ἐπεντυχὼν λόγοις. Σκοτίζεται δ' αὖ ἐγκυλισθεὶς εἰς πάθη». (Ὁ νοὺς φωτίζεται διὰ τῆς γνωστικῆς θεωρίας καὶ ὠψύεται εἰς ὕψος, ἐὰν συνδιατρίψῃ μὲ αὐτοὺς τοὺς λόγους. Ἐξ ἀντιθέτου σκοτίζεται ἂν κυλισθῇ εἰς τὰ πάθη). Αἱ ἐμμετροὶ ἐπιγραφαὶ καθορίζουσιν καὶ τὸ θέμα ἐκάτερας τῶν πραγματειῶν εἰς τὴν μίαν πρόκειται περὶ ἡθικῆς ἡσκήσεως, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περὶ τοῦ μυστηριακοῦ φωτισμοῦ. Αἱ πληροφοροὶ τὰς ὁποίας μᾶς δίδει ἡ Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν ὡς πρὸς τὸν βίον τοῦ Ἡλίου εἶναι πενιχρόταται, ἀρκούμεναι μόνον νὰ τὸν διαστελλοῦν ἀπὸ τὸν Ἡλίαν τῆς Κρήτης, τὸν ὁποῖον ἡ ζωὴ τίθεται κατὰ τὸν 9ον ἢ 10ον αἰῶνα. Ἀλλὰ τυγχάνουσιν λίαν ἀξιοσημείωτοι αἱ κρίσεις περὶ τοῦ ἔργου του: «Ὅσον γε μὴν ἐκ τῶν παρόντων αὐτοῦ κεφαλαίων, ὡς ἐκ τινων ἀποτελεσμάτων τὸν ποιητὴν ἐπιγινώσκαι, ἀνὴρ ἦν εἰ τις καὶ ἄλλος σοφίας εἰς ἄκρον ἐληλακός, τῆς τε θύραθεν καὶ πολλὰς μάλλον τῆς καθ' ἡμᾶς τε καὶ κρείττονος». (Καθ' ὅσον ὅμως δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν αὐτὸν ἐκ τῶν παρόντων κεφαλαίων, ὅπως γνωρίζομεν ἕνα ποιητὴν ἀπὸ τὰ ἔργα του, εἶχε φθάσει περισσότερον ἀπὸ

κάθε ἄλλον εἰς τὴν κορυφὴν τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐξωεκκλησιαστικῆς καὶ πολὺ περισσότερον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἥτις εἶναι καὶ ἀνωτέρα). Πράγματι εἰς τὰ κεφάλαια ἔχει συγκεντρώσει δι' ἐπιλογῆς ἐξ ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων πολλὰς ἀξιοπροσέκτους γνώμας. Εἰς ἐν τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων (οὐδ') γίνεται χρῆσις τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὅρου «ὕπεκκαυμα» τῆς ζώνης ἐκείνης τῆς ἀμέως ἐπάπτεται πρὸς τὸ οὐράνιον πνεῦμα σώμα, κειμένη εἰς τὰ ἐσχάτα ὅρια τῆς περιβάλλουσιν τὴν γῆν σφαῖρας τῶν μεταβλητῶν ὄντων: «Ἐν ὕλῃ μὲν δεσμευθεῖσα ψυχὴ φλόξ φωτοφόρος καθίσταται. Ἐξ ὕλης δὲ λυθείσα ψυχὴ θεοφόρος εὐρίσκειται, κἀκείνη αἰρεσθαι πέφυκε ἄχρι τοῦ ὑπεκκαύματος, αὕτη δὲ μέχρι τοῦ κατὰ τὸν θεῖον ἔρωτα συμπεράσματος». Ἑλλ. Πατρ. 127, 1164. (Ψυχὴ δεσμευθεῖσα μέσα εἰς τὴν ὕλην γίνεται φλόξ φωτοφόρος. Ψυχὴ δὲ ἥτις ἀπεδεσμευθῇ ἀπὸ τὴν ὕλην γίνεται θεοφόρος. Καὶ ἡ μὲν τῇ ὕλῃ δεσμευθεῖσα ψυχὴ δύναται νὰ ὑψωθῇ μόνον μέχρι τοῦ ὑπεκκαύματος (ἦτοι τοῦ ὁρίου τοῦ κατὰ τὸν θεῖον ἔρωτα ἀπὸ τὰ ἀσφατά), ἡ δὲ ἄλλη μέχρι τῆς τελειώσεως ἢν συνεπιφέρει ὁ θεὸς ἔρωτος). Εἶναι προφανές ὅτι εἰς τὴν περικοπὴν αὐτὴν διατέμνεται τὸ σύμπαν, εἰς «περίγειαν» καὶ «αἰθέριαν». Ἡ τοιαύτη διατομὴ εὐρίσκειται εἰς τὸν Στωϊκὸν Ποσειδώνιον καὶ εἰς τοὺς νεοπλατωνικοὺς. Ἐκ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας προέρχεται καὶ ἡ διακρίσις ἢν κάμνει ὁ Ἐκδικός μεταξὺ νοῦ, λόγου καὶ αἰσθήσεως: «Ἄλλο ὁ νοῦς τοῦ πράγματος, καὶ ἄλλο ὁ λόγος αὐτοῦ, καὶ ἕτερον τὸ ὑπὸ τὴν αἴσθησιν ἀναγόμενον καὶ τὸ μὲν ἔστιν οὐσία, τὸ δὲ συμβεδικόν, τὸ δὲ ἡ τοῦ ὑπεκκαυμένου διαφορὰ». Ἑλλ. Πατρ. 90, 1141. (Ἄλλο πράγμα εἶναι ἡ νοητικὴ ἀντίληψις ἐνὸς πράγματος, ἄλλο ὁ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενος λόγος, καὶ ἄλλο ἐκείνο τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν αἴσθησιν. Τὸ πρῶτον εἶναι οὐσία, τὸ δεύτερον συμβεδικόν, τὸ δὲ τρίτον ἡ διαφορὰ ἢν παρουσιάζει ἡ ὕλη). Εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸς τῆς διακρίσεως τὴν ὁποῖαν κάμνει ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνων τὸν νοῦν, ἀπὸ τὸν λόγον καὶ ἀπὸ τὴν αἴσθησιν. Ἡ τριμερὴς αὕτη διακρίσις εἶναι φανερά καὶ εἰς ἄλλα κεφάλαια τοῦ Ἡλίου. Εἰς τὸ 52 γνωστικὸν κεφάλαιον γράσκει: «Τῆς λογικῆς ψυχῆς αὐτὴ μὲν ἡ αἴσθησις, κατὰ δὲ ἡ διάνοια, ἀρχιερεὺς δὲ ὁ νοῦς». Ἐπίσης τὴν αὐτὴν διαιρέσιν ἔχει ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅταν γράσῃ: «Ἀναγκάσιον εἶδεναι τὸν γνωστικόν, πότε μὲν ὁ νοῦς αὐτοῦ εἰς τὴν χώραν τῶν νοημάτων ἐστὶ, πότε δὲ εἰς τὴν τῶν λογισμῶν καὶ πότε εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν». Ἑλλ. Πατρ. 1118. (Πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὁ κάτοχος πνευματικῆς γνώσεως πότε ὁ νοῦς του εἶναι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν νοημάτων, πότε εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λογισμῶν, καὶ πότε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς αἰσθήσεως). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Ἡλίας διακρίνει ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τρία εἶδη γνώσεως, τὴν νοητικὴν ἐποπείαν, τὴν διανοητικὴν διεσδοκὴν γνώσιν τὴν καταρτιζομένην διὰ τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως (διάνοιαν κατὰ Πλάτωνα) καὶ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν. Ἀντιλεῖ οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἐκ τῶν Πατέρων. Εἰς ἐν τῶν κεφαλαίων του παραβάλλει τὴν ψυχὴν μὲ πῶλιν καὶ τὰ αἰσθητήρια μὲ πύλας τῆς πόλεως: «Ἀνάγκη μὲν τὰ αἰσθητήρια ὡς πύλαι ἀνοίγειν πόλεως, ἀνάγκη δὲ μὴ συγχάρεσιν ἐν τῇ ἀνοίξει τῶν ἀναγκαίων, συνεισέχεσθαι ἐμὴ τὰ τοῦς πολέμους θέλοντα καὶ μάχης αἰτία καθίστασθαι». Ἑλλ. Πατρ. 1173. (Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνοίγουμεν τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἐπίσης ὅμως εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὸ ἀναγκαστικόν τοῦτο ἀνοίγμα νὰ μὴ ἐπιτρέψωμεν νὰ εἰσέλθωσιν μαζὶ ὁμάδες ἀτόμων ἄτινα ἀγαποῦν τοὺς πολέμους καὶ γίνονται αἰτία μάχης). Παρομοίαν παρομοίωσιν παραβάλλουσιν τὰ αἰσθητήρια πρὸς πύλας πόλεως εὐρίσκουμεν καὶ εἰς τὸ 10ον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» συγγραμματος τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, Ἑλλ. Πατρ. 44, 152.

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ Ἡλίου εἶναι ὅτι ὁ ἐκ τῆς οὐρανίου περιοχῆς καταγόμενος νοῦς ἔχει ἐκπέσει καὶ δὲν θὰ εὕρῃ τὴν μακαριότητά του, ἂν δὲν ἀνυψωθῇ διὰ τῆς ταπεινωροσύνης, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς θεωρίας πάλιν εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ πᾶσις ἀνδρείας ψυχὴ εἶναι ὡς ἄνθρωπος γυνὴ ἥτις φωτίζεται ἀπὸ δύο λύχνους, ὁ εἰς εἶναι ὁ λύχνος τῆς ἀσκήσεως, ὁ δὲ ἄλλος ὁ τῆς θεωρίας: «Ἀνδρεία ψυχὴ ὡς γυνὴ παρ' ὅλον τὸν βῆν ὡς δύο λύχνους τὸν πρακτικόν τε καὶ θεωρητικόν καιόμεν». (Εἶναι ὡς ἄνθρωπος γυναικα ἥτις ὅλον τὴν τὸν κρατεῖ ἀναμεινόμενος τὸν λύχνον τῆς θεωρίας καὶ τὸν λύχνον τῆς πράξεως). Ἡ ψυχὴ ὑφίσταται τὴν προσβολὴν τῶν βελῶν τοῦ θεοῦ ἔρωτος καὶ οὐδέποτε δύναται νὰ ἡσυχάσῃ. «Ἡ ἐμπαγούσα μὲν ἑλαφος ὄρεως ἰόν, τοῦ σδέσαι πρὸς ὕδατος τρέχει πηγὰς ψυχὴ δὲ ἡ βέλεια θεοῖς τρωθείσα ἀπαύστων ἔλκει τὸν πρὸς τὸν τρωθέντα ἔρωτα» (23 γνωστ. κεφ.) (Ἡ ἑλαφος ἥτις τρώγει δηλητήριον ὄρεως, τρέχει πρὸς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων διὰ νὰ τὸ κατασβέσῃ. Ἡ δὲ ψυχὴ ἥτις ἐπληρώθη ὑπὸ τῶν θεῶν βελῶν, ἀκατάπαυστον σύρει μεθ' ἐαυτῆς τὸν ἔρωτα πρὸς ἐκεῖνον ὅστις τὴν ἐπλήρωσεν). Ὁ ἄνθρωπος λέγει ὁ Ἡλίας, εἶναι εἰς κόσμος ὁλόκληρος ἐν τῷ ἀσθητῷ κόσμῳ, ἐν δὲ τῷ νοητῷ κόσμῳ εἶναι ὁ λογισμός. «Ἐν μὲν τῷ ὁρωμένῳ ὡς ἄλλος τις ὁράται κόσμος ὁ ἀνθρώπος, ἐν δὲ τῷ νοουμένῳ ὁ λογισμός. Οὐρανοῦ μὲν γὰρ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν μέσῳ οὗτος ἐκείνῳ καταγγελλεῖς· νοῦ δὲ καὶ αἰσθήσεως ὑποφῆτης τυγχάνει ὁ λογισμός, ὃν ἀνευ ἀμφοτέρων κόσμων ἐκκεκώφοντο ἄν» (Μέσα εἰς τὸν ὁρατὸν κόσμον δεικνύεται ὁ ἀνθρώπος ὡς ἕνας ἐξωχιστὸς κόσμος· μέσα εἰς τὸν νοητὸν ὡς ταῖαυτος κόσμος δεικνύεται ὁ λογισμός. Διότι ὁ λογισμός εἶναι ἐκεῖνος ὅστις καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸν οὐρανὸν τὴν γῆν καὶ τὰ μετὰ τὸν οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Εἶναι δὲ ὁ λογισμός ὁ διαγγελλεὺς τοῦ νοῦ καὶ τῆς αἰσθήσεως. Χωρὶς δὲ αὐτὸν καὶ οἱ δύο κόσμοι καὶ ὁ

Αποψις τῆς Καστοριάς, ἀντικατοπτριζομένης εἰς τὰ ὕδατα τῆς μαχευτικῆς λίμνης τῆς.

νοητός και δ αίσθητος, θα ήσαν κωφοί (Έλλ. Πατρ. 127, 1169). 'Η τελική επιδίωξις δεν είναι να ἴδῃ ὁ πιστός τὸν Θεὸν εἰσερχόμενος εἰς τὸ ὑπὲρ γνῶσιν σκότος ἀλλὰ νὰ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, νὰ λάβῃ τούτον ὑπὸ σημείωσιν τρόπον τινὰ ὁ Θεός: «Πάντας μὲν ὁρᾷ ὁ Θεός, ὁρᾷσι δὲ τὸν Θεὸν οἱ θεωροῦντες μὴδὲν... Μακάριος δὲ ὁ πιστεύων ὅτι βλέπεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ». (Πάντας μὲν τοὺς βλέπει ὁ Θεός, βλέπουν δὲ τὸν Θεὸν οἱ μηδενίζοντες (διὰ τῆς υπερβατικῆς θεωρίας) πᾶσαν θεωρῶσιν. Εἶναι δὲ μακάριος ἐκεῖνος ὅστις πιστεύει ὅτι τὸν βλέπει ὁ Θεός).

Ἐκ τῶν παραθεθέντων χωρίων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἀνατολικὸς μυστικισμὸς οὐδέποτε εἶχε χάσει τὴν ἐπαφὴν τοῦ μετὰ τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν. Κινεῖται μέσα εἰς τὸν κόσμον τῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀφομοιώσῃ πολλά ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς. 'Η προέσις του εἶναι νὰ φέρῃ εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν τὴν ἀνθρώπινον προσωπικότητα μετὰ τὸν Θεὸν ὅχι μόνον μετὰ θάνατον, ἀλλὰ καὶ διαρκούς τῆς προσκαίρου ἐπιγείου ζωῆς. Εἰς τὰς πεπραγμένας συνεχίαν τὸν μυστικιστικὸν τάσεων θὰ εὐρωμεν εἰς τὸν Συναεὶσμὸν τὸν Νέον Θεολόγον.

Η ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ (9ος — 15ος αἰώνας).

Κατόπιν τῆς μεγάλης ἀναστατώσεως τὴν ὁποίαν ἐξήγειρεν ἡ Εἰκονομαχία, κατάρωσε καὶ πάλιν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία νὰ εὕρῃ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος τὴν συνοχὴν τῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχίζει νὰ καταυθύνῃ τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος. 'Η προσοχὴ στρέφεται πρὸς τὰ παλαιὰ ἑλληνικά συγγράμματα καὶ διὰ τὸν πολιτισμὸν τῆς Εὐρώπης ἡ πρώτη Ἀναγέννησις ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Παύουν πλέον νὰ ἀπασχολοῦν τὴν ἐλληνικὴν Ἀνατολὴν τὰ δογματικὰ προβλήματα καὶ ἀρχίζει ἡ ἐνοσχόλησις μετὰ τὴν παιδείαν καὶ τὰς ἐπιστήμας. Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων ὁδηγῶν τῆς νέας ταύτης στροφῆς σημαντικὴν θέσιν κατέχει ὁ Φώτιος. Συγχρόνως καθίσταται περισσώτερον συνειδητὴ καὶ εἰς τοὺς ξένους λαοὺς ἡ ἐλληνικὸς τὸν ἀνατολικὸν κράτους. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος εἰς τὰ ἐπόμενα χρονικά τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς δὲν ὀνομάζονται πλέον «Ρωμαιοί» ἀλλὰ «Ἕλληνες. Εἰς ἐπιστολὴν δὲ τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Γ' ἐξεδήλωνεν ὁ πάπας τὴν ἀπόριαν τὸν πᾶς ὅτι «Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς ἐνῶ ἐθεώρουν τοὺς Ρωμαιοὺς ὡς βαρβάρους, ἐχρησιμοποιοῦν τὸ ὄνομα τῶν ὡς ἱδίων τὸν τίτλον (βλ. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορ., σελ. 323). 'Η συνειδητὴ τῆς φυλετικῆς διαφορᾶς προκαλέσεν ἔπειτα καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα.

Τεκμήριον τῆς νέας κατευθύνσεως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐτρέπετο τότε τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας ἀποτελεῖ καὶ ἡ μέριμνα τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως. Ἐπὶ Θεοφίλου (829—842) φαίνεται ὅτι ἤνοιξεν ἐκ νέου ἡ ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου κλεισθεῖσα ἀνωτάτη Σχολή. Ἐτίμα διὰ τῆς φιλίας τοῦ ὁ Θεοφίλος τοὺς δύο ἐξόχους πεταπαιδευμένους ἀνδράς Ἰωάννην τὸν γραμματικὸν καὶ Λέοντα τὸν μαθηματικόν. Τὸν τελευταῖον τούτον ὅστις χαρακτηρίζεται καὶ «μέγας τε καὶ φιλόσοφος» ἐτίμησε διὰ τὸ ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης. 'Η συμβολὴ τοῦ Λέοντος διὰ τὴν προώθησιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν τυγχάνει σημαντικωτάτη. Οὗτος συνεκέντρωσε τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς τὸ σωζόμενα συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους εἰς ἐνιαῖον χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸ στέλεχος ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀπέρρευσαν πάντα τὰ μετέπειτα ἀπόγραφα. Τὸ ἐν λόγω χειρόγραφον μετεκοιμήθη κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ περιήλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ πάπα κατὰ τὸ 1266, ἐξηφανίσθη δὲ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Μαθητὰ τοῦ Λέοντος ὑπῆρξαν ὁ Φώτιος, ὁ γεωμέτρης Θεόδωρος, ὁ ἀστρονόμος Θεοδῆγιος καὶ ὁ γραμματικὸς Κομνητὸς. Εἰς τοὺς μαθητὰς του κατατάσσεται καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἔπειτα μετωνομάσθη εἰς Κύριλλον καὶ μετὰ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μεθοδίου ἔφερον εἰς πέρας τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλαύων. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοφίλος διεπίπετο ὑπὸ τὸσον μεγάλῃ πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπῃ ὥστε ἐτίμα διὰ τῆς φιλίας του καὶ τὸν σοφὸν Μεθόδιον, καίτοι εἰκονολάτρην. Ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ὁ ἀδελφὸς τῆς αυτοκρατορίας Θεοδῶρος καίσαρ Βάρδας ἀνεκαίνισε τὴν ἀνωτάτην ἐκπαιδεύσιν διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς τῆς Μαγναύρας, τῆς ὁποίας ἀρχόντα, ἦτοι «πρύτανιν», διώρισε τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα Λέοντα, καθηγητὰς δὲ τῆς γεωμετρίας τὸν Θεόδωρον, τῆς ἀστρονομίας τὸν Θεοδῆγιον καὶ τῆς «τάς φωνὰς ἐξελληνίζουσας» γραμματικῆς τὸν Κομνητὸν. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ὁ Ρωμανὸς δ' Γ' ὁ Ἀργυρὸς (1028—1034) κάτοχος ἑλληνικῆς παιδείας ἀναγεννῶνι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἰδεῶδες τῆς «περὶ τοὺς λόγους σπουδῆς καὶ τῆς περὶ τὰ ὅπλα εὐνοτίας», ὡς ἀναφέρει ὁ Μ. ὁ Φελλὸς χρονογράφος (ἐκδ. Ζάβα 4,30). Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὑπῆρχον ὅχι μόνον κατὰ τὰ καὶ μετὰ σχολαία ἀλλὰ καὶ ἀνώτερα «μερίζον μαθημάτων» (βλ. Κ. Μπόνη, Ἰωάννης ὁ Εἰφιλίνος σελ. 16 κ.ε.). Πραγματικὴ δὲ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ἐπιτυγχάνεται ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος (1042—1054) ἰδρυσὲς κατὰ τὸ 1045 τὴν Νομικὴν Σχολήν. Τὸ ὄνομα τῆς Σχολῆς ταύτης ἦτο «Διδασκαλεῖον τῶν νόμων» καὶ «Μουσεῖον τῆς νομοθετικῆς». Ἐκεῖνος ὅστις ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα νὰ προβῇ εἰς τὴν ἰδρύσιν τῆς ἐν λόγω σχολῆς ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Μαυρόπουλος, ὅστις διετύπωσε καὶ τὸ ἱδρυτικὸν διάταγμα. 'Ητο διαπρεπὲς νομομαθὴς γνωρίζων καὶ τὴν λατινικὴν. 'Η ἀγάπη τοῦ πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλούταρχον ἦτο τοσαύτη

ὥστε εἰς ἐν ἐκ τῶν ποιημάτων του παρακαλεῖ τὸν Χριστὸν νὰ τοὺς ἐξαιρέσῃ ἀπὸ τὴν θείαν μετὰ θάνατον τιμωρίαν:

Εἴπερ τινὰς δούλοιο τῶν ἀλλοτρίων
τῆς σῆς ἀπειλῆς ἐξελεσθαι, Χριστέ μου,
Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον ἐξέλαιό μοι.
Ἄμφω γάρ εἰσι καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον
τοῖς σοῖς νόμοις ἐγγίστα προσπεφυκότες.

(Ἐὰν θὰ ἤθελες Χριστέ μου νὰ ἐξαιρέσῃς μερικοὺς ἐκ τῶν μὴ χριστιανῶν ἀπὸ τὴν ἀπειλήν σου, εὐχόμαι νὰ ἐξαιρέσῃς πρὸς χάριν μου τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλούταρχον. Διότι καὶ οἱ δύο καὶ κατὰ τὰ συγγράμματα καὶ κατὰ τὸν ἥθικον χαρακτήρα εἶναι πλησιέστατα προσηλωμένοι εἰς τοὺς νόμους Σου).

Εἶναι φανερὰ ἡ προσέγγισις ἣτις ἔχει ἐπέλθει μεταξύ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους. Ὁ Μαυρόπουλος μαζί με τὸν Λεικούδη, τὸν Φελλόν, καὶ τὸν Εἰφιλίνον, ἡ «εὐγενής αὐτῆς τετράς τῶν ἀδελφῶν», ὠργώνωσεν τὴν λειτουργίαν τῆς σχολῆς ταύτης ὡς «νομοφυλάξ» καὶ ἐπὶ τοῦ ὁργανισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐχεδιάσεν ἐστηρίχθη ἡ λειτουργία τῶν Πανεπιστημίων τῆς Δύσεως. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἐδείξεν ὅτι ὁ ὁργανισμὸς τοῦ «Διδασκαλεῖου τῶν νόμων» ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον διὰ τὴν ὁργάνωσιν τῆς ἐν Βοηλονίᾳ τῆς Ἱταλίας ἰδρυθείσης Νομικῆς Σχολῆς. Ἐκτὸς τῆς Νομικῆς Σχολῆς ἐλειτούργει ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου καὶ φιλοσοφικὸν τμήμα διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ «ἐπάτου τῶν φιλοσόφων» Μιχαὴλ Φελλοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ εἶχεν ἰδρυθῇ πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἐλειτούργει δὲ ἐν τῷ «Τετραδισίῳ», ὅπου ἐκείτο ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως ἀπέναντι τοῦ οἰκητήριου τῆς συγκλήτου. (Βλέπε Κ. Μπόνη αὐτόθι σελ. 45). Ὁ 11ος αἰὼν τυγχάνει ἐποχὴ πλήρους ἀνασυνθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μετὰ τὴν παλαιὰν ἐλληνικὴν παιδείαν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας καίτοι ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶχε νὰ ἀντιμετωπίζῃ οὐ μόνον τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀνατολῆς ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκ μέρους τῆς Λατινικῆς Δύσεως ἐπίθεσιν, οὐδόθεν κατέπεσαν ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἔθνους. Ὁ ἐν τῷ κράτει τῆς Νικαίας κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα Νικηφόρος Βλαμυῆδης διεκήρυξεν ὅτι ἡ παροχὴ παιδείας εἰς τὸν λαόν ἀποτελεῖ ὑποχρέωσιν διὰ τὸ κράτος. (Βλέπε Διογ. Ξαναλάτος. Τὰ Σχολεία στὸ Βυζάντιον, σελ. 16). Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολογῶν οἱ λόγοι ἀναπτύσσονται ἀξιοθαύμαστον πνευματικὴν δραστηριότητα, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ βάσις διὰ νὰ ἀναγεννηθῇ καίτοι δουλωθεῖς εἰς τοὺς Τούρκους ὁ Ἑλληνισμὸς. Ἡ μετὰ τὸ 1453 νέα φάσις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς πραγματοποιηθείσης στροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν παιδευτικὴν καὶ πνευματικὴν του παραδόσιν. Κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὁ Πλήθων διαμένων εἰς τὸν Μυστράν αἰσθάνεται ὅτι ζῇ μετὰ εἰς περιβάλλον τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συνέχισιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἡ ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἀφορηθεῖσα ἀναγέννησις κατάρωσε νὰ ἀναζωπυρίσῃ τὴν ἱστορικὴν μνήμην τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀνασύνθεσιν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ γενικωτέρως ἀπόψεως ἡ ἐποχὴ αὕτη τυγχάνει λίαν σημαντικῆς. Κατ' αὐτὴν ὁ ἑλληνικὸς Χριστιανισμὸς ἔφερον εἰς πέρας τὸν ἐκπολιτισμὸν καὶ ἐκχριστιανισμὸν τῶν εἰς κατὰστασιν βαρβαρότητας διατελούντων σλαβικῶν λαῶν. Ἔθεσε ὁραγμὸν κατὰ τῆς προχωρήσεως τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην. Διέσωσε καὶ ἀνεζωπύρῃσεν τὴν ἑλληνικὴν παιδευτικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν παράδοσιν, ἣτις ἀπέβη ἡ βάσις διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ Ἱταλικὴ Ἀναγέννησις. Αἱ σταυροφορίαι μετέφερον εἰς τὴν Εὐρώπην νέον πνεῦμα ἐξ Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον συνδυασθὲν μετὰ τὴν ἐκ Δυσμῶν ἀραβικὴν ἐπίδρασιν ἀπέβη ἡ αἰτία νὰ ἐξελεθῇ ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα.

Τὴν ὁλὴν ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι 15ου αἰῶνος ἐποχὴν θέλωμεν ἐξετάσει ὑποδιακρίνοντας ταύτην εἰς δύο τμήματα. Τὸ ἐν ἐξικνεῖται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος, ὁπότε ἐντείνεται ἡ ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου λατινικὴ ἐπίθεσις. Τὸ δεύτερον, περιλαμβάνον τὸν 13ον, 14ον καὶ τὸν 15ον αἰῶνα, ἀποτελεῖ τὴν ἀγωνιώδη πάλιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Καίτοι παντοχόθεν πολεμεῖται, ἀναπτύσσεται ὑπεροχὸν ἀγωνιστικὸν πνεῦμα. Δὲν κατορθώνει νὰ κρατηθῇ ἡ αὐτοκρατορία, ἀναγεννᾶται ὁμῶς ὁ ἑθνικὸν ἑλληνικὸν σύνολον. Ἰδιαίτερος θὰ ἀπασχοληθῶμεν μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα, διότι κατ' αὐτὸν συντελεῖται ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Η ΠΡΩΤΗ ΜΟΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ 9ου, 10ου ΚΑΙ 11ου ΑΙΩΝΟΣ

Οἱ πρῶτοι φορεῖς. Μεταξὺ τῶν πρώτων φορέων τῆς Ἀναγεννήσεως πρέπει νὰ ταχθῇ ὁ Λέων ὁ μαθηματικὸς, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγένετο προηγουμένως λόγος. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἐμφυωτὴς τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, συλλέξας τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ συμπήξας πυρρὰν διδασκαλίαν ἱκανὴν νὰ διδάσκει τὴν γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ γραμματικὴν. Ἡ φήμη τοῦ ὡς σοφοῦ εἶχεν ὑπερβῇ τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ὁ Ἀραβὶ χαλίφης Μαμούν εἶχε παρακαλέσει τὸν αὐτοκράτορα Θεοφίλον νὰ ἀποστείλῃ τὸν Λέοντα εἰς αὐτὸν διὰ νὰ τὸν ἴδῃ, ἐδήλουν δὲ ὅτι ἦτο ἐτοιμὸς εἰς ἀντάλλαγμα νὰ δώσῃ πολλὰς τιμὰς καὶ δωρεὰς. Ὅτι ὁ περὶ τὸν Λέοντα κύκλος διεπνέετο ὑπὸ εὐρύτερων ἀνθρωπιστικῶν ἀντιλήψεων, καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνῆλθον οἱ ἐκχριστιανισάντες τοὺς Σλαβικοὺς λαοὺς Κύριλλον (πρώην Κωνσταντῖνος ὁ φιλόσοφος) καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μεθοδίου.

Ἄλλ' ἐκεῖνος ὅστις ἱσταται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἑλληνικῆς

*Αναγεννήσεως είναι ο Φώτιος (820-891). Κατήγετο εξ ευγενούς οικογενείας και από της πρώτης του νεότητος είχαν επιδοθή εις φιλοσοφικάς και ἐπιστημονικάς σπουδάς. Ἦτο πνεῦμα πολυμερές με πολυσχιδεῖς κατευθύνσεις. Ὁ Νικήτας ὁ διογραφῆσας τὸν ἑχθρὸν τοῦ Φωτίου καὶ ἀντίστηλον διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ πατριάρχικου θρόνου Ἰγνατίου λέγει περὶ τοῦ Φωτίου τὰ ἀκόλουθα: «Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, ῥητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας, καὶ δὴ καὶ ἱατρικῆς καὶ πάσης ὀλίγου δὲν ἐπιστήμης τῶν θύραθεν τοσούτον αὐτῷ τὸ περίον ὥς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεάν πάντων διενεγκεῖν, ἥδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιούς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι». (Εἶχε τὴν οὖν περιουσίαν γνώσεων, ὥστε οὐ μόνον νὰ ὑπερέχη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς του, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀμιλλᾶται πρὸς τοὺς ἀρχαίους). Τεκμηρίον μαρτυροῦν περὶ τῶν σχετικῶν μετὰ τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ἐρευνῶν του εἶναι ἡ «Μυριόβιβλος» ἢ «Βιβλιοθήκη» τὴν ὁποίαν ὁ διάσημος βυζαντινολόγος Κρουμπάχερ ἐξακρίτησεν ὡς τὸ σπουδαιότερον φιλολογικὸν ἔργον τοῦ μεσαίωνα. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ εἰδικωτέρας φιλολογικῆς ἀπόψεως τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου τυγχάνει ἁπλῶς μεγάλης ἐκτιμήσεως. Εἰς τὰ μετὰ τὴν ἐτῶν 867—877 γραφέν διδάλιν του «Ἀμφιλόχεια» πραγματεύεται προβλήματα ἐρμηνευτικά εἰς τὴν Γένεσιν, τὴν Πεντάτευχον καὶ τοὺς Ψαλμοὺς, θέματα δογματικά καὶ ζητήματα τῆς ἐξωεκκλησιαστικῆς σοφίας, ἥτοι φιλοσοφικά, φυσικά, ἱατρικά, γραμματικά καὶ ἱστορικά. Ἀπασχολεῖται ἰδίᾳ μετὰ τὰ φιλοσοφικά προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ γένους, τοῦ εἶδους καὶ τῶν κατηγοριῶν. Ἐκδηλώνει τὴν πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν προτίμησίν του καὶ ἀπορρίπτει τὴν περὶ ἰδεῶν πλατωνικὴν θεωρίαν. Ἄν παραδεχθῶμεν, λέγει, τὴν προϋπαρξίν τῶν ἰδεῶν, μειώνομεν τὴν δημιουργικὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἀμφιλόχεια» θέτει πρὸς συζητήσιν τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ γένη καὶ εἶδη. «Ἐζητῆται μὲν ἡμῖν πολλὰς καὶ ἡ περὶ τῶν γενῶν τε καὶ εἰδῶν ὑπόθεσις καὶ διακρίσις τῶν πάλαι ἀμφισβητημάτων ὡς τοῖς τῆνικαυτὰ συζητήσιν. Ἐδοθέν οὐδὲν ἄπορον ὑπολιπούσα προελήλυθεν. Καὶ γὰρ αἱ μὲν κατὰ Πλάτωνα ἰδέαι ἰδιαιούσης ἐπισκέψεως ἔτυχον, ἐπεὶ μὴδὲ κατηγορεῖσθαι τῶν ἀτόμων αὐταὶ δύνανται. Οὐ γὰρ τούτῳ νῦν ἐὼς ὥς τὸ προϋφίστασθαι τῶν πραγμάτων ὡς αἰσθητῶν καὶ οὐσιωμάτων τεχνίτου μὲν ἔστιν, ἀσθενούντος δὲ δημιουργοῦν ἐπὶ ἀπλῆ προβολῇ τὸ βουλόμενον, οὗτ' ὥς ἐνταῦθα τὸ ζητεῖν τὴν οὐσίαν τῶν παραδείγματα ἐπ' αἵπειρον ἐξ ἀνάγκης διαδιβάζει τὸν πλατωναίων τὴν πρόδον». (Ἐχονεν πολλὰς συζητήσεις τὸ περὶ γενῶν καὶ εἰδῶν πρόβλημα καὶ τὸ ξεκαθαρίσασθαι τῶν παλαιῶν ἀμφισβητήσεων, καὶ κατὰ τὴν γνώμην τῶν παρακολουθησάντων τὰς συζητήσεις, ἡ ἐξέτασις ἔχει προχωρήσει χωρὶς νὰ ἀφήσῃ καμμίαν ἀπορίαν. Διότι τώρα δὲν θὰ θέωρα ἐκείνο τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δηλαδὴ τὸ νὰ δεχθῶμεθα ὅτι προϋφίστανται ὑποδειγματικά πρότυπα καὶ οὐσιώματα ἐκείνων τὰ ὁποῖα θὰ δημιουργηθῶν, μὰς κάμνει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν δημιουργοῦ, ὁ ὁποῖος διὼς δὲν ἔχει τὴν δύναμιν διὰ τῆς ἀπλῆς νοητικῆς συλλήψεως νὰ δημιουργῇ πᾶν ὅ, τι θέλει. Οὔτε θὰ χρησιμοποίησῃ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ νὰ ζητῶμεν τὴν ὑπαρξίν προϋφισταμένων ὑποδειγματικῶν τύπων — δηλαδὴ τῶν ἰδεῶν — θὰ κάμῃ ὥστε νὰ προχωρή ἐπ' αἵπειρον ἡ σειρά τῶν ὑποτιθεμένων παραδειγματικῶν προτύπων). Ὁ Φώτιος λέγει ὅτι ἂν παραδεχθῶμεν τὰς ἰδέας ὡς πρότυπα βοηθοῦναι τὸν Θεὸν κατὰ τὴν δημιουργίαν μειώνομεν τὴν δημιουργικότητα τῆς θεᾶς νοήσεως. Ἡ θεᾶ νοήσις δὲν ἔχει ἀνάγκην σχεδῶν, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀπ' εὐθείας ὅ, τι θέλει. Ἐκτός τούτου δανείζεται ὁ Φώτιος ἀπὸ τῶν Ἀριστοτέλη καὶ τὸ ἀντιρρητικὸν ἐκείνο κατὰ τῶν ἰδεῶν ἐπιχείρημα σύμφωνα μετὰ τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν ἰδεώδους καὶ τοῦ πραγματικῶ ἀνθρώπου π.χ. γροῖσζεται καὶ παρεμβληθὲ εἰς τοιοῦτος ἀνθρώπου καὶ μετὰ τὸν καὶ τὸ ἰδεώδους καὶ πραγματικῶ τέτταρος καὶ πέμπτος καὶ οὕτω ἐπ' αἵπειρον. Παραρητὴ πρόσετι ὁ Φώτιος ὅτι δὲν δύναμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ ἰδέαι ὡς αἰώνιοι τύποι ἀναλλοιώτως οὐσιώμενοι εἰς τὸν θεὸν γούν, δύνανται νὰ ἀποδοθῶν ὡς κατηγορήματα εἰς τὰ φθαρτὰ ὄντα. «Οὐδὲ τὰ ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ τυπωθέντα διανοῖα καὶ στάσιν ἀκίνητον τε καὶ ἀκλόνητον, εἴπερ ὅλως ἐνέστιν, εὐμοιρηκάτα, τῶν ἐν ῥοῇ τε καὶ ἀπορροῇ διαπαντός φερομένων οὐδαιῶς ἂν δύνατο ρηθῆναι κατηγορούμενα». (Οὔτε οἱ τύποι οἱ εὐμοιρικοὶ εἰς τὴν θεῶν διάνοιαν οἱ ὁποῖοι ἐάν δεχθῶμεν τὴν μέσιν εἰς τὸν θεὸν νοῦν ἐνύπαρξιν τῶν, ἔχουν μέσιν εἰς αὐτὸν μετοχὴν εἰς ἡμεῖς ἀκίνητον καὶ ἀκλόνητον, θὰ ἡδύναντο νὰ ἀποδοθῶν ὡς κατηγορούμενα εἰς τὰ διακῶς εἰς κίνησιν καὶ ῥοὴν καὶ ἀπορροὴν εὐαισκόμενα ὄντα). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Φώτιος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἐκδοχὴν ἐκείνην τῆς ἰδεοκρατίας, ἥτις ἐκκαυδάνει τὰς ἰδέας ὡς τύπους εὐμοιρικοῦς ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Θεοῦ. Συζητεῖ ἔτις τε καὶ τὸ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὑπάρχουν τὰ γένη καὶ εἶδη πρόβλημα. Ὡς πρὸς τὰ γένη, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ σώματα ὄντα, λέγει, τὸ ζήτημα εἶναι λελυμένον. Τὰ εἰς ταῦτα ἀναφερόμενα γένη εἶναι ἀσώματα. «Τῶν μὲν οὖν ἀσωμάτων λόγῳ ὅσοι γε τὸ ὑποκείμενον ἀφορίζονται ἄλλῳ ὅτι ἀσώματα» (Ελλ. Πατρολ. 101, 481). (Τὰ μὲν γένη, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὰ σώματα, ἐσ' ὅσον καθορίζουν τὴν οὐσίαν τῶν εἰναι ἀσώματα). «Ἡ δὲ πολλὰ φιλονικία περὶ τῶν τοιῶν διαστάτων ὑποστάσεων καὶ σωμάτων τε ὄντων καὶ καλούμενων, ἀρὰ γε καὶ τούτων γένη καὶ εἶδη σώματα καλεῖν ἢ ὡς κρείττω τῆς αἰσθησεως ταῦτα κατεστηκότα τῆς τῶν ἀσωμάτων λήσεως βετέον». (Ἀλλ' ἡ μεγάλη φιλονικία ἀναφέρεται εἰς τὰς παρουσιαζούσας τρεῖς διαστάσεις ὑποστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ ὀνομάζονται σώματα. Ἀρὰ γε τὰ

εἰς αὐτὰ ἀναφερόμενα γένη καὶ εἶδη πρέπει νὰ τὰ δεχθῶμεν ὡς σώματα ἢ θεωροῦντες αὐτὰ ὡς ἀνυπερὰ τῆς αἰσθησεως νὰ τὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὴν μερίδα τῶν ἀσωμάτων). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Φώτιος θέτει ἐνταῦθα τὸ περίημιον πρόβλημα τῆς ὀνοματοκρατίας καὶ πραγματοκρατίας (Nominalismus—Realismus), τὸ ὁποῖον θὰ τεθῇ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος εἰς τὴν Δύσιν διὰ τοῦ Γουλ. Σαμπῶ (1070—1121) καὶ τοῦ Ροσκελίνου (1050—1123). Ὁ Φώτιος δίδει εἰς τὸ πρόβλημα μέσιν λύσιν: «Ἀσώματα μὲν οὐκ ἂν εἴη τὰ γένη τούτων (δηλαδὴ τῶν σωμάτων) οὐδὲ τὰ εἶδη, οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ γε σωμάτων ἦκεν εἰς ὄγκον οὐδὲ τὴν ὕλην ἐν ἣ τὸ πλῆρωμα συνέστηκε τῶν διαστάσεων ὑποβάλλεται· σωματικά δὲ πάντως καὶ περὶ σώμα λεγόμενα. Σῶμα γὰρ ἐρμηνεύσιν καὶ ἀπαγγέλλουσιν ὑποκείμενον». (Τὰ γένη τῶν σωμάτων καὶ τὰ εἶδη δὲν εἶναι ἀσώματα, ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν προχωροῦν ὡς πρὸς τὴν σωματικότην ἐπὶ τοσούτον, ὥστε νὰ ἐμφανίζον σωματικὸν ὄγκον, αὐτὲ ἔχουν ὡς φορέα τὴν τὴν ὕλην, μέσα εἰς τὴν ὁποῖαν ὑπάρχει ἡ πληρότης — τῶν τριῶν — διαστάσεων. Πάντως διὼς εἶναι σωματικὰ καὶ ἀναφέρονται εἰς σώμα. Διότι ἐκφορῶν τί εἶναι ἐν σώμα καὶ πιστοποιοῦν τὴν ὑπαρξίν ὕλης). Ἡ ἐνδεῖς ἀνθρώπος π.χ. δὲν εἶναι κάτι κατὰ φύσιν σωματικὸν ἀλλὰ κάτι, τὸ ὁποῖον ἐξαγγέλλει καὶ δηλώνει ὑποκείμενον «σωματικὸν οὐ καθ' αὐτὸ, ἀλλ' ὡς ἐξαγγελτικὸν καὶ δηλωτικὸν ὑποκείμενον σώματος». Εἶναι φανερόν εἰς τὸ σμῆμα αὐτὸ ὅτι ἐπασθὲ τοῦ Φωτίου μετὰ τὰς δοξασίας τῶν Στωϊκῶν.

Τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν τὴν θεωρεῖ, ἔχον ὑπ' ὄψιν του προσαγωγὰς τῶν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος, ὡς πληρὴ φανταστικῶν μύθων. Διὰ τοῦτο κλίνει πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Σχετικῶς μετὰ τὰ κατηγορικά προσδιοριστικά, τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη, πλησιάζει ὡς εἰδόμεν, περισσότερον πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς. Ἠσυχολήσῃ καὶ μετὰ τὴν συνταξίν σχολικῶν βιβλίων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς διαλεκτικῆς, ὅπως νοεῖται αὐτὴ εἰς τὸ σύγγραμμά «Τοπικά» τοῦ Ἀριστοτέλους. Λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του κατὰ τὴν διαπονητικὴν τῶν λογικῶν προβλημάτων τὰ συγγράμματα τοῦ Πορφύριου, τοῦ Ἀμμιανίου καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνῶ. Διὰ τῆς Βιβλιοθήκης του παρέσχε πολυτίμους πληροφορίες διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἐξ αὐτῆς ἀντλῶμεν εἰδήσεις περὶ τῆς Σκεπτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Αἰνισιδίου καὶ περὶ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἰερσκόλεως. Εἶναι γενικῶς ὁ μέγας πόρρορος τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ ὁποῖος ἐπιτελεῖ τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους μετὰ τὴν παλαιὰν παιδείαν.

Μαθητὴς τοῦ Φωτίου ὑπῆρξεν ὁ Ἀρέθας (860—932). Ἐγεννήθη ἐν Πάτραις καὶ ἀπὸ τοῦ 907 διετέλεσεν ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας. Παρέσχεον ἀνεκτίμητους ὑπηρεσίας διὰ τὴν διατήρησιν τῶν χειρογράφων (βλέπε ὑποειγμاتیκον εἰς τὸ εἶδος τοῦ ἔργου Σ. Κουγῆ «Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ»). Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν διδασκάλον του, ἔκλιε πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ἐργῶς πραγματεῖται περὶ τὸ πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν, ἥτις παραμένει εἰσέτι ἀνεκδοτός. Ἐκ τοῦ Ἀρέθα προέρχεται ὁ λαμπρὸς κώδις τοῦ Πλάτωνος, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Glarkianus, ὅστις μετεφέρθη ἐκ τῆς νήσου Πάτμου εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἐξακολουθοῦν αἱ φιλολογικαὶ σπουδαί εἰς τὴν σχολὴν τῆς Μαγναύρας, τὴν ὁποῖαν ἀναδιοργάνωσεν Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (913—959). Ἀσχολοῦνται μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας οἱ λόγιοι εἰς τὴν συνταξίν ἐγκυκλοπαιδίων καὶ ἀπαριθμημάτων. Περὶ τοῦ 960 φαίνεται ὅτι συναππορίσθη καὶ τὸ Λεξικὸν τοῦ Σουΐδα, ὅπερ ἀποτελεῖ πολυτίμους βοήθειαν διὰ τὴν ἀρχαιογνωσίαν. Δὲν καθάρωσεν ἡ ἐρευνα νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν εἶναι συλλογικὸν ἔργον «Σουδά», ἥτοι μέρος εἰς ὁ συγκεντροῦναι γνώσεις ἢ ἐγγραφή ἀπὸ ἑᾶς συγγραφέα. Εἰς τὸν 10ον αἰῶνα τίθεται καὶ ἡ γένεσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους μετὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἥρωος Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἡ γροῖσσις παραδόσεως τοῦ ἔπους τούτου μὰς μεταφέρει εἰς τοὺς ἑλληνοσαρακηνικοὺς πολέμους τοὺς γεινομένους ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου μ.ε. τῶν μέσων τοῦ 10ου αἰῶνος. Τὸ ἔπος τοῦτο καταδεικνύει ὅτι καὶ ὁ λαὸς τῆς αὐτοκρατορίας ζωῶν ἐνδεέστερον διὰ τὴν κρατικὴν τῆς ὑπόστασιν. Λίαν ἐνδεικτικὰ τῶν κρατουσῶν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα πνευματικῶν τάσεων καὶ προτιμήσεων τυγχάνουν ὅσα γράφει ὁ μεναχὸς Γεωργίος ὁ Ἀμιατωλὸς ἐν σχέσει μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γροῖσσαν χρονογραφίαν. Ὁ Γεωργίος κηρύσσει ὑπὲρ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ διατυπώνει βαρυστάτας κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίας. «Καὶ γὰρ Ἀριστοτέλης ὁ τάλας ἐπὶ ζῶντι Πλάτωνι προφανῶς τε καὶ ἀνοισχύντως ἀντιπαρετάξατο καὶ τὸν τῆς Ἀκαδημίας ἀνεδέεστο πόλεμον. Καὶ οὐτε τὴν διδασκαλίαν ἐτίμησεν, ἢ φιλοτίμως ἀπῆλυσεν, οὐτε τοῦ πολυβουλήτου ἀνδρὸς ἡδέσθη τὸ κλέος, οὐτε τὸ ἐν λόγοις ἐδεῖσαι κράτος ἀλλ' ὑπερφάνως καὶ ἀπυφραδισμένως ὁ ἐμβρόντιτος πρὸς αὐτὸν ἀνέστη οὐκ ἀνέμοισι ἐκείνου, ἀλλὰ πολλὰ γροῖσσι χρησάμενος δόγματι. Καὶ γὰρ δὴ τὴν ψυχὴν ἐκείνου εἰπόντος ταιμερῶς ἀθανάτον τε καὶ θεοειδῆ, αὐτὸς θνητὴν ἔην καὶ ἐπύκαιρον. Καὶ τὸν θεὸν εἰρηκότος ἐκείνου προσηύθειαι τῶν πάντων, οὗτος τὴν γῆν, ὅσον ἦκεν εἰς λόγους τῆς θεᾶς κηδεμονίας ἐστέρησεν». Τὰ γὰρ δὴ μέχρι σελήνης ἰθύνειν ἔπαι τὸν Ὁ-ὄν, τὰ δὲ γε ἄλλα ὑπὸ τὴν εἰμωσμένην τετάχθαι καὶ τύχην καὶ κατὰ τὴν βίαν ἀνάγκην ἐφίστασιν ἐκάστω». (Διότι ὁ Ἀριστοτέλης ὁ κακομοιρασμένος ἀκόμιν ἐνῶ ἦτο εἰς τὴν ζωὴν ὁ Πλάτων, ἔλαβε θεῶν ἐναντίον του ἀποκάλυπτον καὶ ἀνείσχυτον καὶ ἀνέλαβε τὸν κατὰ τῆς Ἀκαδημίας πόλεμον. Καὶ οὐτε τὴν διδασκαλίαν — τοῦ Πλάτωνος — ἐτίμησε, τὴν ὁποῖαν, ὑπὸ φι-

λοδοξίας κινούμενος, έκαρπώθη. Ούτε έσεβάσθη του πολυ-
 θαλήτου άνδρος την δόξαν, ούτε έφοβήθη την εις τους λό-
 γους δύναμιν — του Πλάτωνος — αλλά με υπερφάνειαν και
 χωρίς να κοκκινίζει από έμπρησμήν ή υπό μανίας κτυπημένος,
 αντέστη εναντίον αυτού, χωρίς να παρουσιάσει δοξασίας κα-
 λυτέρας, αλλά πολύ χειρότερας από τας δοξασίας εκείνου.
 Διότι ενώ εκείνος ειπεν ότι ή ψυχή είναι τριμερής και άθά-
 νατος και θεοειδής, αυτές ειπεν ότι είναι θνητή και πρόσ-
 καιρος. Και ενώ εκείνος — ο Πλάτων — ειχεν ειπείν ότι ο
 θεός προνοεί όλων, αυτός δσον έξητάτο από τὰ λόγια του,
 έστέρησε τον γήινον κόσμον από την θείαν κηδεμονίαν. Διότι
 ειπεν, ότι ο θεός διευθύνει μόνον την μέχρι της σελήνης πε-
 ριοχήν, τὰ δε κάτω από την σελήνην όντα, ειπεν ότι έχουν
 τεθή υπό την κυριαρχίαν της είμαρμένης, και θέτει έκαστον
 εξ αυτών κάτω από τον ζυγόν της τύχης, συμφώνως προς την
 βίαιαν ανάγκην). Η σφοδρά αυτή κατά τὰ μέσα του
 9ου αιώνος κατά του 'Αριστοτέλους επίθεσις δεικνύει ότι
 έκτοτε ύπήρχεν ή μεταξύ των πλατωνιστών και των άριστο-
 τελιστών οξεία αντίθεσις. Η χρονογραφία του Γεωργίου του
 'Αυσταλίου έχει γραφή επί του Μιχαήλ του Γ' (842—867),
 περιέχει δε σύνοψιν της ιστορίας από κτίσεως κόσμου μέχρι
 του έτους 842. Μεταφρασθείσα δε ένωρίς εις την σλαβικήν,
 απέτέλεσε μίαν εκ των πρώτων πηγών, από τας οποίας ήν-
 τλουν οι σλαβικοί λαοί τας ιστορικάς των γνώσεις.

Μιχαήλ Ψελλός (1018—1096). Είναι ο εύρυμαθέ-
 στερος και αξιολογότερος των λογίων και φιλοσόφων του έν-
 δεκάτου αιώνος. Κατήγετο εκ Νικομηδείας και εκ μικράς ή-
 λίκιας παρουσίαν έκτακτα πνευματικά χαρίσματα. 'Ως έ-
 σθος γνώριμος την 'Ιλιάδα από μνήμης. Υπήρξε δε μαθη-
 τής του 'Ιωάννου του Μαυρόποδος, ο οποίος έσχε την πρωτο-
 δουλίαν της ιδρύσεως του «Διδασκαλείου των νόμων» και
 όστις κατείχετο υπό ένθουσιασμού διά την πλατωνικήν φιλο-
 σοφίαν. Πριν έπιδόθη ο Ψελλός εις την φιλοσοφίαν έσπουδάσε
 την ρητορικήν, έπειτα δε έπεδόθη εις την σπουδήν της φιλο-
 λογίας, της φιλοσοφίας και των λοιπών έπιστημών. Δεν ήτο
 άμοιρος και θεολογικών γνώσεων, διότι ήσυχολήν με την ά-
 ναίρεσιν των δοξασιών της αίρέσεως των «εύχιτών», όιτινες
 έδόξατο παρόμοια προς τους παλαιότερους γνωστικούς.
 'Εκτός του διδασκάλου του Μαυρόποδος, συνεδέθη ο Ψελλός
 διά στενής φιλίας και με τους λογίους Κωνσταντίνον Λεικού-
 δην και 'Ιωάννην Ξιφιλίον καίτοι ο τελευταίος ούτος ήτο ά-
 ριστοτελικός. 'Όταν ο Ξιφιλίνος, άπολέσας την εύνοίαν του
 Κωνσταντίνου του Μονομάχου, άπήλθεν εις τον 'Όλμυτον
 της έν Μικρά 'Ασία Μυσίας, διά να μονάσῃ, τον ήκολούθησε
 και ο Ψελλός. Δεν ήδυνήθη όμως να μείνη εκεί επί πολύν και
 έπαυλθεν εις την Κωνσταντινούπολιν. Η δράσις του είναι
 διπλή, διδασκαλική και συγγραφική. 'Ως διδασκαλος έν τῷ
 φιλοσοφικῷ τμήματι της σχολής του Μονομάχου, έδίδασκε
 σειράν μαθητών: όμοιων προς εκείνα τὰ όποία συνιστά ο
 Πλάτων εις την «Πολιτείαν» του. 'Ηρχιζε με την διδασκαλίαν
 της γραμματικής, ρητορικής και της διαλεκτικής. Μετά ταύ-
 τα δε έδίδασκε την αριθμητικήν, γεωμετρίαν, μουσικήν και
 άστρονομίαν. 'Ως έπιστήγασμα δε της όλης μορφώσεως προσ-
 ετίθετο ή διδασκαλία της φιλοσοφίας. Εις τὰ μαθήματα της
 γραμματικής περιλαμβάνετο και ή διδασκαλία της φιλολο-
 γίας, συμφώνως προς την μέθοδον την όποιαν είχαν εισαγά-
 γει οι μεγάλοι φιλόλογοι της 'Αλεξανδρείας. Διά την διδα-
 σκαλίαν δε της γραμματικής χρησιμοποιεί τον φίλον του
 Νικήταν, ο ίδιος δε ήσυχολετο περισσότερο εις την διδασκα-
 λίαν της ρητορικής χρησιμοποιών τὰ συγγράμματα του 'Ερ-
 μογέου. Μετά μεγάλης προσοχής έδίδασκε τας μαθηματικάς
 έπιστήμας, χρησιμοποιών τὰ συγγράμματα του Νικομάχου
 του Γερασίου, του Εύκλείδου, του Διοφάντου και του Θεώ-
 νος του Σμύρναίου. Την διδασκαλίαν της φιλοσοφίας ήρχιζε
 με την άριστοτελικήν λογικήν, προεχώρει δε έπειτα εις την
 φυσικήν. 'Αλλά εις τὸ τέλος, προκειμένου περί της διδασκα-
 λίας της μεταφυσικής, έστρίψτετο εις τον Πλάτωνα, τον Πλω-
 τίνον και τον Πρόκλον. Δεν παρημελείτο δε ύπ' αυτού ούδε
 ή διδασκαλία του μαθηματος της ιστορίας της φιλοσοφίας.
 Κατά δε την διδασκαλίαν των δοξασιών των διαφόρων φιλο-
 σόφων δεν περιωριζέτο εις τους 'Ελληνας, αλλά έπεξετείνετο
 και εις την εξέτασιν των δοξασιών και των άλλων λαών,
 Χαλδαίων, Αιγυπτίων κτλ.

'Ως συγγραφεύς ο Ψελλός ήσυχολήν με όλους τους κλά-
 δους τους όποιους έδίδασκε. Διεκρίθη προσέτι και ως ρήτωρ
 και ως ιστοριογράφος. Η συγγραφική του δράσις διήρκεσεν
 επί μίαν τεσσαρακονταετίαν. 'Επειδή δε δεν έχουν εισέτι έ-
 δοθῇ άπαντα τὰ συγγράμματα του ούδε έχουν ταξιθετηθῇ εις
 ασφαλώς βεβαιουμένην χρονολογικήν σειράν, δεν δύναται ή
 έρευνα να παρουσιάσει εξελικτικήν εικόνα της αναπτύξεως
 των δοξασιών του. 'Όπως έσημειώθη ανωτέρω, ήτο κάτοχος
 και της θεολογικής έπιστήμης. Κατεπολέμησε την αίρεσιν
 των «εύχιτών» διά της πραγματείας του «Περί ένεργείας
 δαιμόνων» την όποιαν έγραψεν μιμούμενος τον Πλάτωνα εις
 ύφος διαλογικόν. Η έν λόγω πραγματεία του άποτελεί την
 μόνην πηγήν ήτις μάς δίδει πληροφορίας περί των δοξασιών
 της ρηθείσης αίρέσεως. 'Ο διάλογος έχει γραφή εις κομψό-
 τατον ύφος, εκ τούτου δε μανθάνομεν ότι οι εύχίται παρεδέ-
 χοντο ότι ο Θεός έχει δύο υίους, τον Χριστόν και τον Σατα-
 ναήλ. Θεολογικού περιεχομένου είναι μέχρι του 20ου κεφα-
 λαίου ή πραγματεία του «Διδασκαλία παντοδαπή». Εις τὰ
 σημειωθέντα κεφάλαια, γίνεται λόγος περί ούσιας, φύσεως,
 προσώπου, ύποστάσεως, και ένυποστάτου. 'Εγραψε και ποι-
 ημα εις στίχους πολιτικούς, άπευθυνόμενον προς τον Μιχαήλ
 Δούκαν (1071—1078) εις τὸ όποίον έκτίθεται τὸ δόγμα της

Τριάδος και της ένανθρωπήσεως. Θεολογικού περιεχομένου
 είναι και τὰ «θεολογικά κεφάλαια» και μικρά πραγματεία
 του άναφερομένη εις την προς τους Λατίνους έριδα. Διεκρίθη
 προσέτι και ως συγγραφεύς έρμηνευτικών πραγματειών άνα-
 φερομένων εις τὸ «'Ασμα άσματων» και εις δύσκολα χωρία
 της Γραφής. Κατέλιπε και έμμετρον έρμηνείαν των '2 Ψαλ-
 μών. Οι έκκλησιαστικοί του λόγου παραμένον άνέκδοτοι
 έκτός δύο. 'Εκ των ρητόρων της έκκλησίας έθανυμαζε τον Γρη-
 γόριον τον Θεολόγον. 'Εν γένει παρέμεινεν πιστός εις τὰ δόγ-
 ματα της 'Εκκλησίας. Καίτοι ήτο πλατωνικός απέκρουε τας
 νεοπλατωνικάς θεωργίας και την νεοπλατωνικήν έκτασιν.
 'Εφθανε δε μέχρι του σημείου να κατακρίνη και τον Σωκρά-
 τη διά τὰ ύπ' αυτού περί του δαιμονίου λεγόμενα. Η άσχο-
 λία του όμως περί την φιλοσοφίαν, τον καθίστα ύποπτον εις
 τους έκκλησιαστικούς κύκλους, ο δε φίλος του και συνάδελφος
 του έν τη σχολή, πατριάρχης Ξιφιλίνος, τον κατηγορήσεν ότι
 ήθελε να ανατρέψῃ τον Χριστιανισμόν και να εισαγάγῃ τας
 δοξασίας του Πλάτωνος και του Στωϊκού Χρυσιππου. Είναι
 λίαν άξιοσημείωτος ή απάντησις την όποιαν δίδει ο Ψελλός
 εις την τοιαύτην κατηγορίαν, έν έπιστολή του προς τον Ξι-
 φιλίνον: «Τών παρ' εκείνοις δογμάτων ά μεν εύθως παρεώρα-
 κα, τινά δε ως προς τας ήμεδαπὰς συναγὰ ύποθέσεις εύ μά-
 λα λαβών τοις ιεροίς λόγοις συνέμιξα, ως που ή και Γρη-
 γόριος και Βασίλειος οι μεγάλοι της 'Εκκλησίας φωστήρες
 πεπραχασιν... Τὸ γάρ συλλογίζεσθαι, άδελφέ, ούτε δόγμα
 έστί της 'Εκκλησίας άλλότριον, ούτε θέσις τις τών κατά φι-
 λσοφίαν παράδοξος, αλλά ή μόνον όργανον αλήθειας και ζη-
 τουμένου πράγματος εύρεσις» (Μερικά εκ των δογμάτων έ-
 κείνων των φιλοσόφων άμέσως τὰ έχω άπορίρει, μερικά όμως έ-
 πειθῇ συναγάζονται με τὰς ίδίκας μας (χριστιανικάς) θεμε-
 λιώδεις προτάσεις με μεγάλην προσοχήν, αφού τὰ παρέλαβας,
 τὰ έφερας εις έπαφήν με τους ιερούς λόγους, όπως έκαμαν ο
 Γρηγόριος και ο Βασίλειος, οι μεγάλοι εκείνοι φωστήρες της
 'Εκκλησίας... Διότι τὸ να χρησιμοποιῇ κανείς την συλλογι-
 στικήν μέθοδον, ούτε δόγμα ένεν προς την 'Εκκλησίαν είναι,
 ούτε παράδοξος φιλοσοφική τις πρότασις, αλλά μόνον όργα-
 νον έπαληθεύσεως και εύρετική μέθοδος διά την ανακάλυψιν
 έρευνωμένου προβλήματος). Είναι λίαν άδιεπρόσεκτον τὸ
 φιλελεύθερον πνεύμα τὸ όποίον ού μόνον κατά την εποχήν αυ-
 τήν, αλλά σχεδόν πάντοτε διακρίνει την 'Ανατολικήν 'Εκκλη-
 σίαν έν συγκρίσει προς πάσας τὰς άλλας. Αι τοιούτοι ένώ-
 δους προστιβαί έμεναν άνευ σοβαρών άποτελεσμάτων, ένῶ
 εις την Δύσιν άνεδίβαζον ένα Μπρούνο και ένα Χόις εις
 την πυράν.

'Ως φιλόσοφος ο Ψελλός, καίτοι χρησιμοποιεί και διδά-
 σκει την άριστοτελικήν διαλεκτικήν και λογικήν δεν τρεφε-
 ι εκτίμησιν προς τον 'Αριστοτέλη. Η περί αυτού κρίσις του
 είναι ή ακόλουθος «'Ούτος άνθρωπικώτερον τὰ πολλά των θε-
 ολογικών δογμάτων ήπτετο και ίνα τάληδες έρω περί του άν-
 δρός, πολὺ τὸ Πρωτέος έμοί πέφυκε ποικιλιώτερος, μεταβά-
 λεται γάρ θάττον ή λόγος» ('Ο 'Αριστοτέλης και τρόπον πε-
 ρισσότερον από δσον πρέπει άνθρώπινον έπελαυνάετο της
 εξέτασεως των θεολογικών δογμάτων, και διά να είπω την α-
 λήθειαν σχετικώς με τον άνδρα τούτον, μοί φαίνεται ότι έχει
 φύσιν περισσότερο εύμετάβλητον από την φύσιν του Πρω-
 τέως. Διότι μεταβάλλεται περιγυρόμενον από δσον θα ήμ-
 πορούσε να παραστήσῃ κανείς διά των λόγων). 'Εξ αντίθε-
 του τυχάνει θαυμαστής του Πλάτωνος. «'Ούδεις άν των πα-
 των ανθρώπων διαμιλλήσασαι Πλάτωνα ή ο μέγας έν Θεολο-
 γία Γρηγόριος» (Κανείς εξ όλων των ανθρώπων δεν είναι δύ-
 νατόν να φανῇ έφάμιλλος προς τον Πλάτωνα, έκτός του μεγά-
 λου έν τη Θεολογία Γρηγορίου). Γράφω προς τον Ξιφιλίνον
 λέγει: «'Εμός ο Πλάτων αγιώτατε και σοφώτατε, έμός ό γῆ
 και ήλιος». 'Αποκαλεί δε τον έαυτόν του «πλατωνικόν». 'Όταν
 δε ο Ξιφιλίνος έγραψεν έν θεολογικοφιλοσοφικόν έγχειρίδιον
 επί τη βάσει του 'Αριστοτέλους και των χαλδαίων ρητών, ο
 Ψελλός εις αντιμετώπισίν του εξέδωκεν έργον υπό την έπι-
 γραφήν «'Εκδοσις κεφαλαίων της σύντομος των παρὰ τοις
 Χαλδαίοις ρημάτων». 'Εκτοτε άναρριπίζεται ή αντίθεσις με-
 ταξύ των όπαδών της πλατωνικής και άριστοτελικής φιλοσο-
 φίας, διατηρηθείσα μέχρι της αλώσεως της Κωνσταντινουπό-
 λεως.

Μεγάλοι συζητήσεις έγέγοντο σχετικώς με την εις τον
 Ψελλόν άποδιδόμενην «Σύνοψιν εις την 'Αριστοτέλους λογι-
 κήν έπιστήμην». Τὸ σύγγραμμα τούτο, άπαρτιζόμενον εκ πέν-
 τε βιβλίων, παρέχει έκθεσιν του περιεχομένου του «Περί έρ-
 μηνείας» άριστοτελικού συγγράμματος της «Εισαγωγής» του
 Πορφύριου, των «Κατηγοριών», «'Αναλυτικών προτέρων» και
 «Τοπικών» του 'Αριστοτέλους. Εις τὸ σύγγραμμα τούτο πα-
 ρέχεται ή συμβολική διά γραμμάτων παράστασις των λογι-
 κών κρίσεων από της απόψεως τὸ ποσοῦ και τὸ ποιοῦ των.
 Οὕτω αἱ γενικαί καταφατικαί προτάσεις συμβολίζονται διά
 του Α, αἱ γενικαί άποφατικαί διά του Ε, αἱ μερικαί καταφα-
 τικαί διά του Ι και αἱ μερικαί άποφατικαί διά του Ο. Περαιτέρω
 δε διά σχηματισμοῦ λέξεων άν αἱ συλλαβαί περιέχουν τὰ έν
 λόγω γράμματα, συμβολίζονται και τρόποι των σχημάτων
 των συλλογισμών των άπαρτιζόμενων εκ του συνδυασμοῦ των
 ρηθειώων προτάσεων. 'Ως τοιαύται βοηθοῦσαι την άπομνημό-
 νευσιν των συλλογιστικών σχημάτων παρέχονται έν τη Συ-
 νόψει αἱ ακόλουθοι: Διά τὸ πρώτον συλλογιστικόν σχήμα
 γράμματα (ΑΑΑ), έγραψε (ΕΑΕ), γραφίδι (ΑΙΙ). τεχνικός
 (ΕΙΟ). Διά τὸ δεύτερον, έγραψε, κάτεχε, μέτρον, άχολον.
 Διά τὸ τρίτον, άπασι, σθενάρω, ισάκις, άσπίδι, όμαλός, θέ-
 ριστος. Διά τὸ τέταρτον, άπασι, παρέχε, ισάκις, έπαθλον,
 σέλιον. Εις δήλωσιν δε των ένέντε συλλογιστικών τρόπων του

νά συμπεράνουμε ότι ως προς φιλοσοφική έρευνα ο Ψελλός τυγχάνει άνευ επιφυλάξεως όπαδός του ορθολογισμού.

Ίωάννης ο Ξιφιλίνος (1010—1075)

Συγχρόνως με τον Ψελλόν δρά κατά τον ενδέκατον αιώνα και ο Ίωάννης Ξιφιλίνος, όστις εκκίνησας ως μοναχός ανήλθεν εις τὰ ύψιστα αξιώματα γενόμενος «Νομοφύλαξ», ήτοι πρύτανης της Νομικής σχολής και πατριάρχης. Έγεννήθη έν Τραπεζούντι και άπεστάλη υπό της χήρας μητρός του εις Κωνσταντινούπολιν δι' ευρύτερας σπουδας, εκεί δε υπήρξε μαθητής του Ίωάννου του Μαυροπόδος και του Νικήτα του Βυζαντίου. Ησχολήθη κυρίως εις την σπουδήν της νομικής επιστήμης και μετλήθη κατ' αρχάς τὸ ἐπάγγελμα του δικηγόρου. Ο φίλος του Μιχαήλ Ψελλός τον συνέστησεν εις τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνον τον Μονομάχον κατά τὸ 1043, όστις τον ἐτίμησε δι' άπονομής αξιωμάτων. Όταν δε ιδρύθη ή Νομική Σχολή διωρίσθη ο Ξιφιλίνος «νομοφύλαξ». Άναλαβών τὸ αξίωμα τούτο ανέπτυξεν άρίστην δράσιν. Μετερρύθμισε την διδακτικήν μέθοδον εισαγαγών την ιστορικήν διά παραδειγμάτων ἐρμηνείαν των νόμων. Απέδιδε δε μεγάλην σημασίαν εις την από φιλοσοφικής άπόψεως κατανοήσιν του βαθύτερου πνεύματος των νόμων. (Βλέπε άρίστην πραγματείαν Κ. Μπόνη. Ίωάννης ο Ξιφιλίνος, Αθήναι 1937). Μετά περσιών εις την δυσμένειαν του αυτοκράτορος άπεμακρύνθη τὸ αξίωμάς του και ἀπήλθε διά νά μονάσῃ κατά τὸ 1054 εις τās έν Όλυμπῳ της Μυσίας μονάς, όπου τον ήκολούθησας και ο Μιχαήλ ο Ψελλός. Έκει έμεινεν επί 9 έτη και κατά τὸ 1063 ἐπὶ αυτοκράτορος Κωνσταντίνου 10ου του Δούκα (1059—1067) διά των ενεργειών του Ψελλού, όστις είχε προηγουμένως επιστρέψει εις την πρωτεύουσάν, ἐγένετο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καίτοι άφιέρωσε τὸ μεγαλύτερον μέρος της δραστηριότητός του εις την νομικήν επιστήμην, ήσχολήθη και με την φιλοσοφίαν. Όπως μαθαίνουμε από τον επιτάφιον λόγον τον όποιον έγραψε προς τιμήν του ο Ψελλός, είχε ασχοληθῇ ο Ξιφιλίνος με τὰ ακόλουθα φιλοσοφικά προβλήματα: «Περὶ γενέσεως και φθοράς», «Περὶ τροφής», «Περὶ ανθρώπου φύσεως», «Περὶ ζώων», «Επίγραμμα των μετεώρων». Άλλά πάντα τὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα άπωλέσθησαν. Περὶ των αντιλήψεών του μας διαφωτίζει ή έπιστολή την όποιαν έπηύθυσε προς αυτόν ο Ψελλός κατόπιν της μεταξύ των έξ άφορμής φιλοσοφικών διαφωνιών άναφύσεως έριδος. Έκ τούτης συνάγεται ότι ο Ξιφιλίνος είχε κατηγορήσει τον Ψελλόν ως προτιμώντα άντί των χριστιανικών δογμάτων τās δοξασίας του Πλάτωνος, του Χρυσόππου και της Νέας Ακαδημίας. Αντικρούουν την κατηγορίαν ταύτην ο Ψελλός έρωτά: «Χρυσόππου δε ή τή νέα ακαδημία πότε με προστεθειμένον έρωτακας;» (Πότε με είδες να είμαι όπαδός του Χρυσόππου και της Νέας Ακαδημίας;). Ο Ξιφιλίνος θα είχαν ακόμη κατακρίνει την προσπάθειαν του Ψελλού νά ύψωθῃ διά της φυσικής θεωρίας εις την «έλλαμψιν». Προς άντίκρουσιν δε της κατηγορίας ταύτης ο Ψελλός έπικαλεῖται τον Μάξιμον λέγων ότι ούτος «ήν φυσικήν θεωρίαν... δευτέραν μετά την πράξιν τίθισιν άρετήν». Πιστεύει δε ότι διά της γνώσεως των δυνάμιν έπέρχεται άποκαθάρασις του νοῦ από της ύλης. Ο Ξιφιλίνος φαίνεται φρονών ότι διά συλλογισμών και διά της αλληγορικής έρμηνείας δεν δύναται ή ψυχή νά ύψωθῃ μέχρι του Θεού, Βλέπει εις τον Ψελλόν την επικράτησιν ορθολογιστικών τάσεων, και τον κατατάσσει μαζί με τους Στωικούς, ότινες ήσαν όπαδοί του άπολύτου ορθολογισμού. Έκ τούτων συνάγεται ότι παρά τῷ Ξιφιλίνῳ πρέπει να δεχόμεν την επικράτησιν ως προς τὰ θεολογικά προβλήματα ανορθολογιστικών μυστικιστικών τάσεων. Τούτο επιβεβαιούται και εκ χωρίου της προς αυτόν έπιστολής του Ψελλού, όστις άναφέρει τον Μάξιμον ως «κοινόν» και των δύο. Διατείνεται δε αυτός ο ίδιος ότι ίσταται περισσότερον πλησίον προς τον Μάξιμον, έπειδή είναι φιλόσοφος: «Τήν δε γε φυσικήν θεωρίαν και ο κοινός Μάξιμος, ή μάλλον έμός, φιλόσοφος γάρ δευτέραν μετά την πράξιν τίθισιν άρετήν, την μαθηματικήν ούσίαν μὲ προσποιούμενος... όρας, οίον τὸ ζῆγαν και ύπερ τον λόγον, και τὸ μὴ έαυτοῦς είδέναι, όπερ εστὶ τὸ μὴ έπεστράφθαι και συλλογίζεσθαι, ἀλλ' άσυλλογίστως και χωρίς λεπτινύσεως τεχνικῆς τοῦς δόχτους κατατείνει των ύποθέσεων» (Τήν φυσικήν θεωρίαν την τοποθετεῖ ο κοινός και διά τους δύο μας Μάξιμος, ή μάλλον ίδικός μου, έπειδή είναι φιλόσοφος, ως δευτέραν μετά την πρακτικήν άσκητικήν άρετήν, μὲ δεχόμενος τὸ περιεχόμενον της μαθηματικής επιστήμης ως ύπαρκτόν... Βλέπει τὸ είναι ή άνευ μέτρου υπερβαίνουσα τον λόγον ύπερβολή, και τὸ νά μὴ γνωρίζωμεν τον έαυτόν μας, τὸ όποιον ίσοδυναμεί με τὸ νά μὴ στρέφωμεν την σκέψιν μας προς τον έαυτόν μας και νά κρίνωμεν συλλογισμούς, αλλά χωρίς νά χρησιμοποιούμεν συλλογισμούς και χωρίς τεχνικήν λεπτότητα νά εκτείνωμεν εις μέγα μήκος τās (κρημνίδεις) δόχτας των ύποθέσεων;) Φαίνεται ότι ο Ξιφιλίνος συνηθισμένος εις την νομικήν εμπειράμαστον άποδείχνει προκειμένου περὶ των ύπερβαίνόντων την εμπειρίαν θεολογικών ζητημάτων δεν ήτο πρόθυμος νά δεχθῇ συλλογιστικάς άποδείξεις, δεχόμενος μόνον πραγματικά γεγονότα και μαρτυρίας όπως ή του Στεφάνου και του Γρηγορίου του Θεολόγου. Έκ της άνωτέρω περικοπής συνάγεται επίσης ότι ο Ψελλός συνεταίριζε την συλλογιστικήν σκέψιν με τὸ σωκρατικόν γνώθι σαυτόν, τούτο δε είχε δώσει εις τον Ξιφιλίνον άφορμήν νά τον χαρακτηρίσῃ ως όπαδόν της νέας Ακαδημίας. Ο Ψελλός εις την ρηθείσαν έπιστολήν του χαρακτηρίζει ως αντίπαλον τὸ ότι ο Ξιφιλίνος άπεδέχθη και αυτό τὸ είδος της άποδείξεως: «Και ο τοῦς συλ-

λογισμούς δάλλων, επί την διά μαρτύρων ήλθες άπόδειξιν, ένθεν μὲν προδεβλημένος τον Στέφανον, εκείθεν δε τον Γρηγόριον, ως έν τούτοις μόνοις ίσταμένης της άποδείξεως» (Και σύ, όστις κτυπᾷ τοῦς συλλογισμούς έθασσε νά δεχθῇς την διά μαρτύρων άπόδειξιν από τὸ έν μέρος επικαλούμενος τον Στέφανον, από τὸ άλλο δε μέρος τον Γρηγόριον, έπειδή έχεις την αντίληψιν ότι εκ τούτων μόνων έξαρτάται ή άπόδειξις). Έκ των υπό του Ψελλού λεγομένων φαίνεται ότι ή διαφωνία των δύο τούτων άνδρῶν άνεφερέτο εις τὸ κύρος της συλλογιστικής μεθόδου προκειμένου περὶ πραγμάτων κειμένων εκτός του κύκλου της εμπειρίας. Ο Ξιφιλίνος φαίνεται μὴ άναγνωρίζων τὸ κύρος αὐτοῦ προκειμένου περὶ των πρώτων άρχῶν «των άσυλλογίστων». Ο Ψελλός δεχεται ότι εκτείνεται τὸ κύρος της συλλογιστικής άποδείξεως και εις τὰ νοητά. Είναι φανερόν ότι είχε τεθῇ υπό συζήτησιν σπουδαιότατον γνωσιολογικόν πρόβλημα.

Ίωάννης ο Ίταλός. Ο διαπρεπέστερος εκ των μαθητῶν του Ψελλού υπήρξεν ο Ίωάννης ο Ίταλός, γεννηθείς έν Καλαβρία ή Σικελία περὶ τὸ 1025. Κατ' αρχάς επεδόθη εις τὸ στρατιωτικόν σάδιον, τὸ όποιον κατόπιν εγκαταλείπων ήλθεν εις Κωνσταντινούπολιν δι' ευρύτερας σπουδας κατά τὸ 1055. Ήτο χαρκτηρῶς αλαζονικός, είχε μέγαν ἐγωισμόν, ύπερηθριζε δε μετ' έπιμονής τās αντιλήψεις του. Ήτο πνευμα ορθολογιστικόν, επιζητούν νά συνάγῃ κατά λογικήν αναγκαιότητα τās έσχάτας συνεπείας εκ μιας άρχικῆς τεθείσης άρχης. Διά τούτο υπήρξε άνεπιφύλακτος συνεχιστής των ορθολογιστικών τάσεων τās όποιάς εισήγηθῇ ο διδασκαλός του. Δεν είναι άπίθανον ή άκαμψία της λογικής του σκέψεως νά έχῃ την πρώτην της ρίζαν εις την παιδείσιν, ήν άρχικῶς έλαβεν εις την Ίταλίαν και βραδύτερον εις την Κωνσταντινούπολιν γενόμενος κατ' αρχάς μαθητής των «Σχολαστικών», ήτοι των άσχολουμένων με την νομικήν επιστήμην έρμηνευτῶν των νόμων. Η Άννα ή Κομνηνή εις την «Αλειείδῃ» V, 8, σελ. 257, παρέχει άξιοπρόσεκτον χαρακτηρισμόν, διά τὸν όποιού σκιαγραφείται ο Ίωάννης ο Ίταλός. Λέγει περὶ αὐτοῦ ότι «ώρμητο μὲν εξ Ίταλίας και έν Σικελία ίκανόν διετόριψε... Έντεῦθεν δε οὔτος οὐκ οἶδ' όπως την Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν άπάσης παιδείας και τέχνης λογικής οὐκ ένδεώς έχουσαν... Οὔτως οὖν τοῦς ένταῦθα έχοντας ο Ίταλός ευρηκῶς και άνδράσιν όμιλήσας σχολαστικούς... παιδείαν τοῖνυν λογικήν εξ εκείνων μετασχών και Μιχαήλ έκτασιν τῷ Ψελλῷ έν ύστέρω προσωμίλησεν. Τούτῳ γοῦν ο Ίταλός προσωμίλησας έν άπαιδευτῷ ήγει και βαρβαρικῶς οὐκ ήδύνατο φιλοσοφίας εις βάθος έλθεῖν διδασκάλων δλας μὴδ' έν τῷ μονόθενιν άνεχόμενος, θράσους ών μεστός και άπονοίας βαρβαρικής πάντων τε καθυπερτέρειν πρό του μαθεῖν οίόμενος και προς αὐτόν τον Ψελλόν εκ πρώτης άφειρήσας άντετάξας. Έμβασθύνας δε τή διαλεκτική μεθιμερηνούς θορύβους έποιεῖτο σοφιστικᾶς συνειρών έρεσεχειλίας και εἴ τι τοιούτον προτείσει και αὐτόθεν ύπέχων λόγον τοιούτοτρόπον. Ένθα και τὸν Ψελλόν μεταχωρήσαντος αὐτός φιλοσοφίας άπάσης προέστη διδασκαλός, «ύπατος των φιλοσόφων» χρηματίσας, και ήν μὲν τῷ δόξαι πολυμαθέστερος, δεινός δε έπερ της άλλος διερευνήσασθαι των άλλων την δεινότητάν και ταύτης πλέον την διαλεκτικήν» (Η καταγωγή του ήτο από την Ίταλίαν και παρέμεινεν αρκετόν καιρόν έν Σικελία. Εκείθεν, δεν γνωρίζω πῶς, ήλθεν εις την Κωνσταντινούπολιν, την όποιαν εύρε πλουτούσαν πάσης παιδείας και ίδιῶς ως προς την έπιστήμην της λογικής. Αφού λοιπόν είχαν εύρει εις τοιαύτην κατάσταση τους εδώ ο Ίταλός, ήλθεν εις συνάφειαν με τοῦς άνδρας τοῦς λεγομένους σχολαστικούς, και αφού απέκτησεν ἀπ' αὐτοῦς λογικήν παιδείαν, ἐγένετο ύστερον μαθητής του περιφημοῦ εκείνου Μιχαήλ Ψελλού. Γενόμενος μαθητής του και επιδείξας ήθος άπαιδευτοῦ και βαρβαρικόν, δεν ήδύνατο νά θάσῃ εις τὸ βάθος της φιλοσοφίας, διότι δεν έδεκνυε, και κατά τον καιρόν ακόμη της μαθητείας του οὐδέμιν άπολύτως προς τοῦς διδασκάλους του άνοχόν. Ήτο μεστός θράσους και άφορσύνης βαρβαρικής, φαναζόμενος και πρὶν άποκτήσῃ μάθισιν ότι ήτο ύπερτερος όλων και από την πρώτην άρχην άντετάχθη έναντίον και αὐτοῦ του Ψελλού. Όταν δε ένεδάθυνεν εις την διαλεκτικήν, έδημιούργει καθημερινούς θορύβους, συναρμολογών σοφιστικᾶς φλυαρίας και θέτων υπό συζήτησιν παρομοία ζητήματα, και αναλαμβάνων νά διδῃ και αὐτός λόγων περὶ όμοίων ζητημάτων. Τότε όταν ο Ψελλός άπεχώρησεν, αὐτός ἐγένετο προϊστάμενος άπάσης της φιλοσοφίας, χρηματίσας ύπατος των φιλοσόφων. Καί ήτο κατά την έξωτερικήν εμφάνισιν ύπερβολικά πολυμαθής, ίκανώτατος δε νά κάμνῃ έρεῦνας ίδιῶς εις την άριστοτελικήν φιλοσοφίαν και εκ ταύτης εις την διαλεκτικήν).

Ός προς τās άλλας επιστήμας, προσθέτει ή Άννα, δεν είχε μεγάλην μάθισιν: «Προς δε τās άλλας τέχνας των λόγων οὐ πάνυ τι εύφώς είχαν, αλλά περὶ τε την γραμματικήν έχώλεως τέχνην και τὸ ρητορικόν νέκτορας οὐκ έγεύσατο». (Ός προς τās άλλας τέχνας των λόγων δεν είχαν ευφυΐαν, αλλά έχώλαινεν εις την γραμματικήν, και δεν είχε γευθῇ τὸ νέκτορας της ρητορικής). Η σκιαγραφία την όποιαν μας δίδει ή Άννα Κομνηνή παρουσιάζει τον Ίταλόν ως έμπεριότατον περὶ την διαλεκτικήν. Ήτο διάνοια συστηματική, προχωρούσα με άκαμπτον έπιμονήν εις την συναγωγήν και των έσχάτων λογικών άκολουθιών. Καί ως προς τον χαρακτήρα δεν φαίνεται ότι ήτο άμεμπτος. Συνάμας σχέσεις με την βασιλικήν αὐλήν άπεστάλη εις τὸ Δουράχιον προς τον Ροδόριον Γυσκάροδον με διπλωματικήν άποστολήν. Κατηγορηθείς

δτι έπρόδωσε τὰ συμφέροντα τοῦ αὐτοκράτορος, ἔφυγεν εἰς τὴν Δύσιν. Ἀλλ' ἐπανελθὼν ἐκείθεν ἐκέρδισεν ἐκ νέου τὴν εὐνοίαν τῆς αὐλῆς καὶ διωρίσθη ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου (1078—1081) ὑπάτος τῶν φιλοσόφων.

Ὡς συγγραφεὺς ὑπῆρξεν ἄρκετὰ γόνιμος. Διεσώθησαν ἐν χειρογράφοις καὶ παραμένουν ἀνέκδοτοι πολλαὶ πραγματεῖαι τοῦ, ὑπὸ τοὺς κατωτέρω τίτλους: «Ἰωάννου σοφωτάτου ὑπάτου καὶ διδασκάλου τῶν φιλοσόφων τοῦ Ἰταλοῦ, ἐκδόσις εἰς διάφορα ζητήματα διὰ τὸ καὶ διαφόρους τοὺς ταῦτα προβαλλομένους», «Τοῦ αὐτοῦ ἐκδόσις εἰς τὸ Β, Γ, Δ τῶν Τοπικῶν», «Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Βασίλεα Ἀνδρόνικον ἐρωτήσεις περὶ διαλεκτικῆς», «Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τῶν συλλογισμῶν ὕλης καὶ τῆς συστάσεως αὐτῶν», «Τοῦ αὐτοῦ περὶ ρητορικῆς», «Ἐγραψε προσέτι σχόλια εἰς τὸ «Περὶ ἑρμηνείας» ἀριστοτελικόν σύγγραμμα. Πολλὰ ἔλλατι τὸν ἐργασίαν παραμένουν ἀνέκδοτοι. Ἐξεδόθησαν κατὰ τὸ 1926 ἐν Τυφλίδι ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Certeli λιθογραφημένα φυλλάδια περιέχοντα ἔργα τινὰ τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν ἀποτελεῖ σχόλια εἰς χωρία τῆς «Ὁδυσσεύς» ἀναφερόμενα εἰς τὰς δεινὰς, ἕτερον πραγματεύεται περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος καὶ ἄλλο περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς (βλέπε Βασ. Τατάκη: Βυζ. φιλοσοφία, γαλλιστὶ εἰς σειρὰν Brehier, σελ. 211). Τὰ σχόλια τοῦ Ἰταλοῦ εἰς τὰ ἀριστοτελικά σύγγραμματα ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν παλαιῶν σχολιαστῶν, εἰς δὲ τὰ προεβλήματα τῆς λογικῆς ἀκολουθεῖ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Τὰς δοξασίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ γνωρίζομεν ἐκ τῆς πολυκρότου ὑπόθεσεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰς θρησκευτικὰς τοῦ δοξασίας. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς κατὰ τὸ 1082 διέταξε τὸν πατριάρχην Εὐστράτιον τὸν Γαριδᾶν νὰ ἐνεργήσῃ ἀνάκρισιν κατὰ τοῦ Ἰωάννου. Ἡ κατ' αὐτοῦ κατηγορία ἦτο ὅτι ἐθεώρει τὴν ὕλην ἀναρχον καὶ ἀδημιούργητον, ἐδέχετο ὡς ὑπαρκτὰς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας, καὶ ἐνεφανίζετο ὑποστηρικτὴς τῆς περὶ μετεμψυχώσεως πλατωνικῆς θεωρίας. Εἶναι φανερόν ὅτι καίτοι ἠκολούθει τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὰ λογικὰ καὶ διαλεκτικὰ ζητήματα, ὡς πρὸς τὰ μεταφυσικὰ ἠκολούθει τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡτο σύμφωνος μὲν τὸν διδασκάλον τοῦ Ψελλῶν. Ὅπως καὶ ἐκεῖνος, ἐπεχείρει νὰ ἐρευνᾷ διὰ συλλογισμῶν ὀρθολογιστικῶς τὰ θεολογικὰ προβλήματα: «Ζητεῖν οἷω τρόπῳ αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος τὸ ἀνθρωπίνῳ φυράμει ἦναι καὶ τὴν προσληθεῖσαν σάρκα καὶ τὰ λόγον ἐδέωκε καὶ λόγοις διαλεκτικῶς φύσιν καὶ θέσιν ἐπὶ τῆς ὑπὲρ φύσιν καινοτομίας τῶν δύο φύσεων τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου λογομαχεῖν» (Βλέπε Β. Στεφανίδη: Ἐκκλ. Ἱστορ. σελ. 388). Ἡρεῖνα κατὰ ποῖον τρόπον ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς Λόγος ἔχει ἐνωθῇ μὲ τὸ ἀνθρώπινον φύραμα καὶ κατὰ ποῖαν λογικὴν σχέσιν ἐθεοποίησε τὴν σάρκα καὶ τὴν ὁποῖαν προσέλαβε καὶ διὰ διαλεκτικῶν ἐπιχειρημάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς θέσεως καὶ τῆς φύσεως ἐλογομάχει, προκειμένου περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς καινοτομίας τῶν δύο φύσεων τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου). Ἐδίδασκε προσέτι τὴν προὔπαρξιν τῆς ψυχῆς, δὲν ἐδέχετο τὴν κόλασιν ὡς αἰώνιον, καὶ ἀπερρίπτει τὴν προσκύνῃσιν τῶν εἰκόνων. Τὰς ἀντιλήψεις τοῦ αὐτοῦ δὲν τὰς ἐκήρυττε μόνον προφορικῶς, ἀλλὰ καὶ γράπτει τὰς συγγράμματός του «Περὶ πίστεως» ἐξ 11 βιβλίων (βλ. Χ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν, περιοδ. «Θεολογία», τόμ. 10^ο τευχ. Α' σελ. 11). Ὁ Ἰωάννης παρεπέμφθη εἰς σύνοδον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ «πρωτοπρεσβυτέρου Ἡρακλείου Θεοφίλου» καὶ ἡ διδασκαλία του ἀνεθεματίσθη ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος ἐν Ἀγίᾳ Σοφίᾳ κατὰ τὸ 1082. Ὁ ἴδιος δηλώσας μεταμέλειαν ἀπέφυγε προσωπικὸν ἐναντίον τοῦ ἀναθεματισμοῦ. Ἡ Ἀγία Κομνηνὴ μαρτυρεῖ περὶ τῆς μεταμελείας τοῦ: «ἐν ὑστέροις καιροῖς μετεβέβητο περὶ τὸ δόγμα... ἠνεῖτο δὲ καὶ τὰς μετεμψυχώσεις, τὸ ὑδριζεῖν τὰς σεπτάς εἰκόνας τῶν ἁγίων καὶ τὸν περὶ ἰδεῶν λόγον μεθεμμενῶν πρὸς τὸ ὀρθόδοξον ἔσπευδεν» (βλ. Ἀμάντου, Ἱστορ. Βυζ. Κράτ. 2, 308). Ὁ Ἰωάννης κατ' ἀρχὰς περιορίσθη εἰς μὴν, ἔπειτα δὲ ἀπαλλαγεῖς τῆς ποιήσεως ταύτης ἔζη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἀνέκρουσε τὰς δοξασίας του διὰ τῆς ἐκδόσεως πραγματείας (λόγου) εἰς τὴν ὁποῖαν ἀπεδείκνυν ὅτι «ἐθεώθη τὸ πρόσλημμα καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ υἱῷ καὶ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἔσχε τὴν ὕπαρξιν καὶ ἀχώριστον ἐστὶ αὐτοῦ τῆς θεότητος» (Ἐγινε θεῖον τὸ προσληθὲν σῶμα καὶ ὅτι ἀπέκτησε τὴν ὕπαρξιν ἐν αὐτῷ τῷ υἱῷ καὶ λόγῳ τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἀχώριστον ἀπὸ τὴν θεότητά του).

Τὰ ληφθέντα ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ κατὰ τοῦ Ἰταλοῦ μέτρα προεκλήθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ τάσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν οὐ μόνον ἀπὸ τὴν δογματικὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ προληφθῇ γενικωτέρα στρόφη πρὸς τὴν παλαιὰν ἐθνικὴν θρησκείαν. Ἡ ἀναγεννησις τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν ἦτο τὸσον ἐντονος, ὥστε ἐγένετο αἰσθητὴ διάθεσις ἐπιστροφῆς πρὸς τὴν θρησκείαν τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν Σεβρίλιος τις ἐρρίθη εἰς τὸν Βόσπορον κραυγάζων: «Δέξαι με, Πάσιδον!». Ἐνεφανίσθησαν δηλαδὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα τάσεις αἰτίνας ἡχισαν νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὴν Δύσιν ἔπειτα ἀπὸ τέσσαρας ὁλοκληρῶς αἰῶνας. Ὁ Ἰωάννης Ἰταλὸς κατεδιώχθη διότι ἐθεωρήθη ἡ διδασκαλία του ὡς παρακινούσα πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν παλαιὰν θρησκείαν. Τοσούτῃ ἦτο ἡ ἐπίδρασις του, ὥστε ἀπεκαλύφθη ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Εὐστράτιος Γαριδᾶς διέκειτο συμπάθως πρὸς τὰς δοξασίας του. Διὰ νὰ τε-

θῇ δὲ φραγμὸς εἰς τὰς τοιαύτας ροπὰς κατ' ἐντολήν τοῦ Ἀλεξίου ὁ Εὐθύμιος Ζυγοβηνὸς ἔγραψε δογματικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Δογματικὴ Πανοπλία».

Μιχαὴλ ὁ Ἐφεσίσιος. Σύγχρονος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ ὑπῆρξε καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφεσίσιος. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ψελλοῦ. Λαμβανόντες ὑπ' ὄψιν χωρίον ἐκ τῶν σχολίων ἄτινα ἔγραψεν εἰς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὸ ὁποῖον κάμνει μνείαν τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1074 συνθήκης τῆς γενομένης πρὸς τοὺς Τούρκους «ὡς νῦν οἱ Τούρκοι ἐξωθεν ὄντες καὶ πλείους ἡμῶν ὄντες βούλονται ἡμᾶς σώσασθαι», ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ δράσις του πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 11ου αἰῶνος. Ἠσχολήθη μὲ τὸν σχολιασμόν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἐγραψε σχόλια εἰς «Τὰ μικρὰ φυσικά», εἰς τὸ «Περὶ ζῶων μορίων», εἰς τὰ «Ἠθικά Νικομάχεια», εἰς τὸ «Ὀργανον», εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά», εἰς τὸ «Περὶ ρητορικῆς». Πρῶτος δὲ ἐκ τῶν σχολιαστῶν τῆς ἐποχῆς του ἀνέλαβε νὰ γράψῃ σχόλια εἰς τοὺς «Σοφιστικὸς ἐλέγχους» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Immish εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 1929 γενομένην ἐκδόσιν τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους προσήρτησε καὶ σχόλια εἰς τὸ ἀριστοτελικόν σύγγραμμα, προερχόμενα ἐκ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ἐφεσίου. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἠσχολοῦντο μὲ τὴν μελέτην τῆς συγγραφῆς ταύτης τοῦ Ἀριστοτέλους, μὲ τὴν ὁποῖαν ἐν τῇ Δύσει ἤχισαν ἀσχολούμενοι μόλις κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα. Ὁ Μιχαὴλ Ἐφεσίσιος εἶναι ὁπαδὸς τοῦ Ἀριστοτέλους. ἔχει δὲ διατυπώσει ἀξιωματικὰς ἀντιλήψεις ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀγωγήν τῶν νέων (βλ. Σχολ. εἰς Ἀριστοτέλ. ἐκδοθέντα ἐν Βερολίῳ, τόμ. 5ος σελ. 610, 121).

Ὁ μοναχικὸς μυστικισμός.

Συμεὼν ὁ νέος θεολόγος. Περὶ τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη καθὼς καὶ περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου του δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία. Ἄλλοι θέτουν τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου περὶ τὸ 1042, ἄλλοι δὲ περὶ τὸ 1022. Ἀνεδειχθῇ ὁ μεγαλύτερος μυστικιστὴς τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδοξίας, ἐνάμιλλος κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ συναισθηματισμοῦ μὲ τοὺς μυστικιστὰς τῆς Δύσεως. Κατήγετο ἐκ Παφλαγονίας καὶ λίαν ἐνωρὶς ἠθάναθ' ἐσωτερικὴν πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ τὴν μοναχικὴν ζωὴν κλίσιν. Μόλις ἐτελείωσε τὸ στοιχειώδες σχολεῖον, ἦλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου πλησίον τοῦ ἀσκητοῦ Συμεὼν τοῦ Εὐλαβοῦς. Ἐπειτα προσήλθεν εἰς τὸ μναστήριον τοῦ Ἀγίου Μάμαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐγένετο ἡγούμενος. Αἱ μυστικιστικαὶ τὸν ροπαὶ προεκάλεσαν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν ἄλλων μοναχῶν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ συνδέσμου του πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ διὰ τῆς υποστηρίξεως πιστῶν του ὁπαδῶν κατάρθων νὰ τὰς ἀποκρούῃ. Μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν του οἱ ἐνθερμότεροι ὑπῆρξαν ὁ μάλιστα Ἀλέξιος, ὁ πρωτοασκητὴς Βασίλειος καὶ ἰδία ὁ μαθητὴς του Νικ. Σπηθῶτος περὶ τοῦ ὁποῖου δὲ γίνῃ κατωτέρω λόγος. Ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς, στηριζόμενος εἰς ἀπόφασιν ἐκ λόγου τοῦ Συμεὼν περιεχομένην εἰς τὸν «Περὶ νήσεως καὶ προσευχῆς» λόγον, τὸν θεωρεῖ ἀρχηγὸν τῶν Ἡσυχαστῶν. Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο δὲν συναντᾷται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Συμεὼν. Οἱ μαθηταὶ του συνέταξαν πρὸς τιμὴν τοῦ ἡμῶν τοῦ ὁποῖου λέγουν ὅτι ὁ Συμεὼν κατάρθων νὰ προσεγγίσῃ τὸν Θεόν, καὶ ὅτι ἀνηπάγη μέχρι τρίτου καὶ τετάρτου οὐρανοῦ. Ὁ Βασίλειος πρωτοασκητὴς γράφει:

«Ποῖος γὰρ ἄλλος ἠπάγη οὐρανὸν
Τρίς καὶ τετράκις καὶ ἔτι ἐσώτερα,
Ἐνθα τριλαμπὲς καὶ τρισηλίον φῶς
Ἀπλοῦν ἀσχημάτιστον ἀρρήτως λάμπει».

(Διότι ποῖος ἄλλος ἠπάγη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, μέχρι τρίτου καὶ τετάρτου οὐρανοῦ καὶ ἄκοις εἰς τὰ ἐνδότερα, ὅπου τὸ τριλαμπὲς καὶ τρισηλίον φῶς λάμπει κατ' ἀνέκφραστον τρόπον ἀπλοῦν καὶ ἀσχημάτιστον).

Ὁ αὐτὸς Βασίλειος λέγει ὅτι ὁ Συμεὼν ἀνεδειχθ' μέτοχος τοῦ «πρώτου φωτός», «υἱὸς Θεοῦ» καὶ Θεός.

«Ὁ φῶς μεθέξει τοῦ φύσει πρώτου φάους
Υἱὸς Θεοῦ τε καὶ Θεὸς χρηματίσας,
Ὅς τῶν ἀπείρων θλίψεων καὶ ποικίλων
Στερρῶς ἐνεγκὼν τὴν ἐπιρμένην φλόγα,
Καὶ μὴ μαλαχθεὶς τῇ παρώσει τὰς φρένας».

(Ὁ σὺ ὅστις διὰ μετοχῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν πρῶτον φῶς ἐγίνες φῶς καὶ ἐχηματίσας υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεός. Σὺ ὁ ὁποῖος μὲ καρτερικότητα ὑπέμεινες τὴν εἰς τὰ ὕψη ἀνυμνημένην φλόγα τῶν ἀπείρων καὶ ποικίλων θλίψεων καὶ χωρὶς κατὰ τὰς φρένας νὰ μαλαχθῇς). Ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Συμεωνῶν γραφέντος κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς στίχους βιβλίου «Ἐρῶτες θείων ὕμνων» γράφει:

«Καὶ δεῖγμα τῆς σῆς μυστικῆς θεωρίας
Ἦν σὺ παρῆσθαι ἡ καθαρίσις πλουσίαν,
Πολλὰ μὲν ἄλλων σὴν ποιημάτων βιβλίοι,
Ἄς συνθέβαις, τὴν συνοικουσαν χάριν
Τοῦ πανσθενουργοῦ Πνεύματος κεκτημένος,
Τὴν θεῖα πάντα μυσταγωγουσαν φρένα.
Παιδεύσας γὰρ τῆς πατουμένης δόξης
Ἀγευστος ἦσθα, πάντα τύφον ἐκκλίνων.
Πλέον δὲ πασῶν ἡ παρούσα δεικνύει,

«Ὡς ἔμμετρον μὲν καὶ στιχρὸν ἐξέθου
Ὡς πάντα πράττων σὺν λόγῳ τε καὶ μέτρῳ
Καὶ τᾶς εἰδὼς πᾶσι μᾶλλον ἐμπρέπει
Στίχων δ' ἀριθμὸν συνταθειῶς μυρίων,
Ἐπτακοσίαν πενήντα καὶ δύο
Σαφὴς παρίστας σὺν καλῶν κορονίδα
Τὴν παντελὴ καθαράσιν αἰσθητήριον.
Πῶς ἐνὶ ᾧσιν καὶ γὰρ τῶν ὁρμμένων
Τὴν μυστικὴν τὴν Πνεύματος κοινωνίαν,
Καὶ τοῦ τελείου τὴν ἄκραν μετουσίαν».

(Καὶ δείγμα τῆς ἰδικῆς σου μυστικῆς θεωρίας τὴν ὅποιαν εἰς πλούσιον βαθμὸν σοὺ παρέσχεν ἡ (διὰ τῆς ἀσκήσεως) κάθαρσις ἀποτελοῦν πολλὰ ἄλλα πονήματα καὶ διδῆλια σου, τὰ ὁποῖα συνέδραμες ἔχων ἀποκτήσει ἐσωτερικῶς μαζί σου συννοήσαντες τὴν χάριν τοῦ Παντοδυνάμου Πνεύματος καὶ τὴν θεϊκὴν διάνοιαν, ἥτις ὑπῆρξε μυσταγωγὸς διὰ τὴν μύσην εἰς ὅλα τὰ θεῖα. Διότι τῆς κοσμικῆς εἰς ὅλους γνωστῆς παιδεύσεως ἥσο ὅπως ἀπείρους, ἀποφύγων πᾶσαν ὑπερηφάνειαν. Εἰς μεγαλύτερον δὲ ἐξ ὅλων τῶν διδῆλιων βαθμῶν ἀποδεικνύει τοῦτο ἡ παρούσα διδῆλια (δηλ. οἱ «Ἐρωτες θεῶν ὕμνων») τὴν ὅποιαν τὴν ἐγγραφὴν μὲ μέτρον καὶ στίχους, ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἔκτακτα μετὰ ἀναλογίαν καὶ μέτρον. Καὶ ἐπειδὴ ἐγνώριζες ὅτι τὸ μᾶλλον ἐξ ὅλων ἐμπρέπον εἶναι ἡ τάξις, ἀφού συνέδραμες μύριους ἐπτακοσίας πενήντα δύο στίχους περιστάνεις μὲ σαφῆναι τὴν κορονίδα τῶν κατορθωμάτων σου, δηλαδή τὴν τελειωτικὴν καθάρσιν. Πῶς δηλαδή εἶναι κατορθωτὴ καὶ ἐνὶ τῶν εἰς τὴν αἴσθησιν προστιτῶν πλάσματων ἡ μυστικὴ πρὸς τὸ Πνεῦμα κοινωνία, καὶ ἡ μετοχὴ εἰς τὸ τέλειον καὶ ἄκρον ἀγαθόν). Τὰ ἐγκώμια ταῦτα δεικνύουν ὅτι ὁ Συμεὼν ἐπέσβευσεν ὅτι ἡ προσέγγισις μὲ τὸν Θεὸν καὶ ἡ θέωσις εἶναι δυνατὴ ἐντὸς τοῦ παρόντος κόσμου, διὰ τῆς ἀποκαθάρσεως τῶν αἰσθήσεων. Ἐπὶ τῶν συγχρόνων του ἦσκει γοητεία διὰ τὴν πρωτοτυπία τοῦ πνεύματος του. Οἱ ὕμνοι αὐτοῦ τὸν θεωροῦν συγγράμμα πρωτότυπον ἀντιλοῦντα τὴν ἐμπνευστὸν τὸν ὅχι ἀπὸ τὰ διδῆλια ἀλλὰ ἀπὸ τὸ «πανσθενουργὸν Πνεῦμα». Ἐξαιρουν δὲ καὶ τὴν ποιητικὴν του ἱκανότητα. Εἶναι ἄρα τελειῶς δικαιολογημένη ἡ κρίσις, ἥν ἐξέφερε περὶ τοῦ Συμεὼν ὁ φιλόλογος Μάας χαρακτηρίσας αὐτὸν ὡς μίαν ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων ποιητικῶν φύσεων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ὁ φίλος τοῦ Ἀλέξιου, φιλόσοφος καὶ μέγας διδάσκαλος, τιμᾷ αὐτὸν ὡς «μυσταγωγὸν ἐνθέων διδαγμάτων», προσθετοὶ δὲ:

«Φλεχθεὶς γὰρ αὐτὸς ἀνθρακὶ τρισηλίῳ
Ψυχῇ, λόγον, νοῦν, καὶ καθαρθεὶς τὰς φρένας
Φέγγεις ὁμοῦ τε καὶ φλογίζεις τοῖς λόγοις».

(Ἀφ' οὗ δὲ κατεφλέγη ὁ ἴδιος διὰ τοῦ τρισηλίου ἀνθρακος καὶ ἀπεκαθάρθεν κατὰ τὴν ψυχὴν, τὸν λόγον, τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας, φέγγεις συγχρόνως καὶ φλογίζει διὰ τῶν λόγων σου). Ὁ Ἀλέξιος λέγει ὅτι ὁ Συμεὼν διὰ τῶν διδῆλιων του μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀποκαθάρσωμεν τὰς αἰσθήσεις μας, νὰ υπερδῶμεν τὴν «ὕλικήν δυάδα» καὶ διὰ τῶν «ἐλλάμψεων» καὶ τῶν «γνωστικῶν θεωριῶν» νὰ ἴδωμεν τὸν Θεόν (γνωστὴς ἐπέγνος ἐν Θεῷ Θεὸν βλέποντες) (καταληφθεὶς ὑπὸ τῆς γνώσεως λαμβάνει ἐπιγινώσκον ὅτι βλέπει ἐν τῷ Θεῷ μετατεθεὶς, τὸν ἴδιον τὸν Θεόν). Εἶναι φανερόν ὅτι αἱ περὶ ἐλλάμψεως καὶ θεῖου φωτός ὑποσχέσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐρμηνεύονται γραμματικῶς ἄγουν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἀνθρώπος τὸ θεῖον φῶς διὰ τῆς καθαρθεύσεως τῇ ἐπενεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος αἰσθησιακῆς ὁράσεως.

Ὁ Συμεὼν ἔγραψε μέγαν ἀριθμὸν ἔργων τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι γνωστά, διότι δὲν ἐξεδόθησαν. Ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀλλατίου οἱ τίτλοι ἐβδομήκοντα ἐννέα συγγραμμάτων του. Ἐκ τούτων μόνον δώδεκα ἔχουν περιληφθῇ εἰς τὴν καταρτισθεῖσαν λατινιστὴ συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ Συμεὼν τὴν ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1603. Εἰς τὸν 120 τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας ἔχουν συμπεριληφθῇ 33 λόγοι του εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἐπίσης εἰς τὴν λατινικὴν ἡ μετάφρασις τοῦ ἔργου «Ἐρωτες θεῶν ὕμνων» καὶ 178 «Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικά». Ἐν τέλει ἔχουν συμπεριληφθῇ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν ἡθικὰ κεφάλαια «Περὶ ἀλλοιώσεων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος» αἰτινες ἐπισημαίνονται ἐκ τῶν ποικιλιῶν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν ἀέρων, τῶν στοιχείων, καὶ ἐνίοτε ἐκ τῶν δαιμόνων. Παρατίθεται κατόπιν εἰς νεοελληνικὴν μετάφρασιν «Λόγος περὶ πίστεως καὶ διδασκαλίας, εἰς ἐκείνους ὅπου λέγουσι ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ἐκείνῳ, ὅπου εὐρίσκονται μέσα εἰς τὸν κόσμον καὶ ἔχουν φροντίδας κοσμικαί» νὰ φθάσουν εἰς τὴν τελειότητα τῆς ἀρετῆς, καὶ διήγησις περὶ τούτου εἰς τὴν ἀρχὴν πολλὰ ὀφέλιμος καὶ ἐμπειρολαβερὴ εἰς τὸ ἀπλοῦν, διὰ νὰ τὸ καταλαβάνῃ καθ' ἑαυτὸν. Ἐν τέλει δὲ ἀκολουθεῖ εἰς τὴν νέαν ἐλληνικὴν «Περὶ τῶν τριῶν τρόπων τῆς προσευχῆς λόγος» εἰς τὸν ὅποιον περιγράφεται καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν δύναται τις νὰ ἴδῃ τὸ θεῖον φῶς. Τὸ κείμενον τοῦ συγγράμματος «Ἐρωτες θεῶν ὕμνων» ἐξεδόθη καὶ ἐλληνιστὶ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου ἐκ Ζαγοράς ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1790 καὶ ἐν Σμύρῃ κατὰ τὸ 1886.

Τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ Συμεὼν εἶναι ὡς εἴπομεν οἱ «Ἐρωτες θεῶν ὕμνων», ἀποτελούμενον ἐκ 40 κεφαλαίων. Τὸ πρῶτον κεφάλαιον εἶναι μυστικὴ προσευχὴ, δ' ἡς γίνεται ἐπὶ κλήσεις πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Τοῦτο ἀποκαλεῖται «ἀληθινὸν φῶς», «αἰωνία ζωὴ», «εκκρυμμένον μυστήριον», «τελειωτὴν ἀνάστασις». Καλεῖται νὰ ἔλθῃ ἀσάτως, χωρὶς ἐπισφῆν καὶ ψήλαφσιν. Αἱ ἐπὶ κλήσεις εἶναι γεμάται ἀπὸ θερμὴν ἀγάπην καὶ κοσμητικὰς προσφωνήσεις εἰλημμένας ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Γραφήν: «Ἐλθέ, αἰωνία χαρὰ, ἀμάρτανε στέφα-

νε, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ βασιλέως πορφύρα, ἐλθέ ζῶν καὶ βαρὺ ὅπως τὸ κρύσταλλον, καὶ πεποικιλμένη με λιβὸν πορφυροῦ». Ἐλθέ καταφύγιον ἀπρόσιτον, ἐλθέ βασιλικὴ πορφύρα καὶ τῆς σεβαστῆς μεγαλειότητος δεξιὰ. Ἐλθέ Σὺ τὸν ὅποιον ἡ ἀθλία μου ψυχὴ ἐπεπόθησε καὶ ἐπιποθεῖ. Ἐλθέ μόνος πρὸς μόνον. Εἶμαι μόνος, ὅπως βλέπεις. Ἐλθέ Σὺ ὅστις με ἐχώρισες καὶ με ἔκαμες νὰ ὑπάρχω μόνος ἐν τῇ γῇ. Εἰς τὸ δευτέρον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς θείας ἐλλάμψεως: «Τί εἶναι τοῦτο τὸ σεβαστὸν μυστήριον τὸ ὅποιον παρασκευάζεται ἐν ἐμοί; Τοῦτο οὐτὲ ἡ γλῶσσα νὰ ἐκφράσῃ οὐτὲ ἡ ἀσθενὴς χεὶρ δύναται νὰ τὸ χαράξῃ διὰ γραμμάτων, πρὸς ἑπαινον καὶ δόξαν ἐκεῖνον, διὰ τὸν ὅποιον οὐδεὶς ἴσος ἑπαινος καὶ οὐδεὶς ἐκφραστικὸς λόγος δύναται νὰ εὐρεθῇ». Ὅπως ὁ ἥλιος ὁ φυσικὸς μᾶς παρέχει τὸ φῶς καὶ δὲν δύναται νὰ λάβῃ φῶς ἀπὸ ἡμᾶς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡμεῖς οἱ ἀνίσχυροι ἄνθρωποι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναπέμψωμεν δόξαν εἰς τὸν Θεόν ὅστις ἀκτινοβολεῖ φῶς καὶ δόξαν.

«Ἡ διάνοιά μου, ὅσα συμβαίνουν ἐν ἐμοί τὰ βλέπει, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ τὰ ἐκφράσῃ. Βλέπει καὶ θέλει νὰ τὰ εἴπῃ, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκει διὰ τίνος λόγου νὰ ἐκφράσῃ ταῦτα. Διότι θεώματι τὰ ἀθέατα, καὶ τὰ ἀμέτοχα οὐδεὶς οὐδέποτε σχήματος, ἐξ ὁλοκλήρου ἀπλὰ, οὐχὶ σύνθετα καὶ ἀπειρομεγέθη. Κάποιον σύνολον, ὅπως νομίζω γίνεται ὁρατὸν οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν του ἀλλὰ κατὰ μετοχὴν. Τὸ ὕλικον φῶς, λέγει ὁ Συμεὼν, χωρίζεται καὶ διανέμεται εἰς περισσώτερας λαμπάδας. «Ἀλλ' ἐκεῖνον (τὸ ἄλλο φῶς) εἶναι πνευματικόν, καὶ δὲν ἐπιδέχεται, οὐτε διαίρεσιν, οὐτε τομὴν, οὐτε χωρισμὸν. Διότι καίτοι μετὰ διαίτη ὅμως δὲν χωρίζεται ἀλλὰ παραμένει ἀδιαίρετον, ἀλλ' ὑπάρχει ἐν ἐμοί, ἐν τῇ ταλαιπώρῳ καρδίᾳ μου ὡς φῶς, εἴτε ὡς δίσκος τοῦ ἡλίου στοργυλός, ὁμοίως πρὸς τὸ φῶς (διότι εἶναι φῶς) ἀνατέλλει. Ἄγνοῦ ὅπως ἔλεγον, τί νὰ εἴπω περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἤβελον νὰ σιωπήσω, καὶ εἶπε νὰ ἡδυνάμην νὰ σιωπήσω. Ἀλλὰ τὸ μυστήριον τὸ πλήρες σεβασμοῦ ἐρεθίζει τὴν καρδίαν μου καὶ ἀνοίγει τὸ ἀκάθαρτον στόμα μου. Ἐκείνος ὅστις τὸ ἐνεφάνισε ἐν τῇ σκοτεινίᾳ μου καρδίᾳ μὲ ὅλῃ καὶ ἄκοντα νὰ ὀμιλῶ καὶ νὰ γράφω». Εἰς τὸ ἀρχαῖον κείμενον ἡ ἐκφρασις ἐμφανίζει ὑπέροχον λαμπρότητα: «Ἐξανατέλλει ἐν ἐμοί ἐνδοθεν τῆς ταλαινῆς καρδίας μου ὡς ἡλῖος ὁ ὡς ἡλῖος δίσκος σφαιροειδὴς δεικνύμενος φωτεινῶς». Τὸ ἐξαιρετικὸν ὅπερ παρουσιάζει τὸ μυστικιστικὸν δῶμα τοῦ Συμεὼν εἶναι ὅτι δὲν ἐπισυμβαίνει, ὅταν ἀνατέλλῃ ἐντὸς τῆς καρδίας τὸ μυστικὸν φῶς ἐκμυθνεῖται τῆς προσωπικότητος. Αὕτη διατηρεῖ τὴν αὐτοπροστασίαν της, δύναται νὰ θεσπῇ, νὰ ὀμιλῇ καὶ νὰ γράφῃ. Πρόκειται περὶ ὁράσεως ἥτις δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἑκστασιν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Παρ' αὐτοῖς συγγεόνται εἰς ἀδιάκριτον ἐνότητα ὁ ὁρῶν ἑκστασιαζόμενος καὶ ἡ ὁρῶμένη ἐνοειδὴς ἀρχή. Εἰς τὸν Συμεὼνα καθὼς καὶ εἰς τοὺς «Νουχαστάς» παραμένει ὁ μεταξὺ ὁρῶντος καὶ ὁρῶμένου διωσμός. Αἰσθάνεται ὁ Συμεὼν ὅτι κατακυριεύεται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸ δέκατον ἕκτον κεφάλαιον γράφει: «Καὶ ὅταν συλλογίζωμαι τίς θὰ εἶναι πλησιέστερος πρὸς Αὐτόν; καὶ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὸ ἀπείρον ὕψος; Ἴδου εἶναι παρὼν καὶ λαμπρὴ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, ἐνδύων με πανταχόθεν δι' ἀθανάτου λαμπρότητος, καὶ διὰ φωτὸς διαποτίζει ὅλα μου τὰ μέλη, ἐναγκαλιζόμενός με ὁλόκληρον, καὶ μεταδίδων εἰς ἐμὲ ὁλόκληρον φιλήματα, καὶ παραδίδει ὁλόκληρον τὸν ἑαυτὸν του εἰς ἐμὲ τὸν ἀνάξιον. Χορταίνω ἀπὸ τὴν χάριν καὶ τὴν ὠραιότητά του, καὶ πληροῦμαι θείας ἡδονῆς καὶ γλυκύτητος. Μέτοχος γινόμενος τοῦ φωτός, μέτοχος γίνωμαι τῆς δόξης. Ἡ ὥς μου ἀπαστράπτει ὅπως καὶ Ἐκεῖνος τὸν ὅποιον ποθῶ. Τμήμα ἐκ τοῦ ἀρχαίου κειμένου ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἄπαντα τὰ μέλη μου ἀκτίσι καταυγάζων, ὅλος περιπλεκόμενος, ὅλον καταπλεῖ με, ὅλον τε δίδωσιν ἐαυτὸν ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ καὶ ἐμφοροῦμαι τῆς αὐτοῦ ἀγάπης καὶ τοῦ κάλλους καὶ ἡδονῆς καὶ γλυκασμοῦ ἐμπύπλωμαι τοῦ θεοῦ».

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ὀμιλεῖ περὶ τῆς καθάρσεως τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἐνώσεως μὲ τὸν Θεόν. Ἐκφορᾷ τὴν ἀπορίαν του πῶς ἤβελον ὁ Θεὸς νὰ τὸν κάμῃ ἰδικόν του μέλος. «Ὁ Θεὸς ἐνώνεται με τὸ ἀκάθαρτον καὶ πρὸς ὁλοκλήρον προσωρισμένον σκῆνωμα. Βλέπω τὴν ὠραιότητα, τὴν λαμπρὴν καὶ ἐν τῷ κατόπτρῳ τῆς χάριτος θεῶμαι τὸ φῶς σου». Εἰς τὰ 4, 5 καὶ 6 κεφάλαια γίνεται λόγος περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸ ἔδδον ὀμιλεῖ περὶ ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποῖους ἐμφανίζεται ὁ Θεός: «Πῶς Σὺ ὅστις εἶσαι κεκρυμμένος, ἐποπτεύεις τὰ πάντα; Δὲν ἐπιγινώσκεις ὅμως ὅλους ὅσους βλέπεις, ἀλλὰ γινώσκεις ὡς φίλους μόνον ἐκείνους οἵτινες δεικνύουν ἐπιμέλειαν διὰ Σέ. Ὅλοι οἱ θνητοὶ καὶ ἀμαρτωλοὶ ὅταν μετανοοῦν καθίστανται υἱοὶ τοῦ φωτός Σου. Τὸ φῶς γεννᾷ φῶς. Ὅθεν καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι φῶς». Εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον περιγράφει τὴν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος προκλουμένην μεταρσίωσιν, λέγων ρητῶς ὅτι κατὰ τὴν ὑψίστην ταύτην δὲν ἀφανίζεται οὐδὲ παραδίδεται ἡ προσωπικὴ συνειδήσις: «Πέραν τοῦ κόσμου καὶ τῶν σωμάτων δὲν ὑπάρχει ἐπιλήθησις σωματικοῦ πάθους, ἀλλὰ κένωσις παθῶν. Ὅστις αὕτην ἠγάπησε ὡς γνωρίζῃ ὅτι ἐνέκρωσε τὸ σῶμα του. Δὲν ἐνώσῃ τὸ σῶμα χωρὶς ψυχῆν, ἥτις κινεῖ αὐτό, ἀλλὰ τὸ σῶμα ἀπληλαγμένον πάσης ἐπιθυμίας. Διότι ἡ ἡδονὴ τῆς ἀπαθείας, καὶ τὸ φῶς τὸ ὅποιον μετὰ ταῦτα με ἀγαθὰ, κυτπᾷ τὴν διάνοιαν μου ὁλόκληρον καὶ τὴν ἀσφαρτίζει, καὶ κρατοῦν αὐτὴν με ἄυλον χεῖρα γυμνῇ, δὲν ἀνέχεται νὰ ἐκπέσῃ ἐγὼ ἀπὸ τὴν θεϊκὴν του φωτεινότητα καὶ ἀνὰ συλλογισθῶ κατὰ συνδεμένον με ἑλαττωματικὴν κίνησιν. Ἀλλὰ με κρατεῖ σφικτὰ, καὶ καταφλογίζει τὴν ψυχὴν μου ὡς ἔρω, καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν ἐμοὶ ἄλλη αἰσθήσις. Εἰς ἐπίρωσιν τῆς διαβεβαιώσεώς σου

διὰ εἶναι ὁρατὸν τὸ θεῖον φῶς εἰς τὸ 11ον κεφάλαιον διηγεῖται περὶ τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Στεφάνου, αἰτίνας ἡρώδησαν νὰ ἱδρουν τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὸ 12ον κἀμὲν λόγον περὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὰ 13 καὶ 14 κεφάλαια εἶναι ἠθικοὶ περὶ παρεχόμενον περὶ μετανοίας καὶ χάριτος. Τὸ 14ον περιγράφει τὴν μουσικὴν μὲ τὸν Θεὸν ὥσπου καὶ μᾶς διαδεδομένη ὅτι: «Ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν πανταχοῦ: «Ὅταν ἀποκαλύπτεσαι Θεὸ τῶν συμπτάντων, τρέμω θεωρῶν Σὲ ἐκ τῶν ἄνω καὶ καταλαμβόμεθα ἀπὸ τρόμου διότι εἶμαι ἀνάξιος νὰ Σὲ προσβλέπω. Ὅταν λέγω ταῦτα, κλείω τοὺς ὀφθαλμούς καὶ στρέφωμαι πρὸς τὰ σκότη. Τότε θρῆνθ' ἐπειδὴ εἶμαι ἐσωτερικῶς τῆς ὁρασιότητος Σου. Τότε Σὺ ἐμὲ θρῆνθ' ὡς περιφλέγεις καὶ θαυμάζεις καὶ ἀσθενώτερα ρέουν τὰ δάκρυά μου». Ὁ Θεὸς εἶναι ὑπεράνω πάντων ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, πάσης οὐσίας, φύσεως, καὶ αἰῶνων, ὑπεράνω παντὸς φωτός, καὶ ὑπεράνω ἀπὸ τὰς νοητικὰς οὐσίας. Εἶναι αἰτία πάσης υπάρξεως καὶ ὅμως ἔχει ἀπόστασιν ἀπὸ ὅλα καὶ ἐναντὶ αὐτῶν ὑπεροχὴν. Ὁ ἐνανθρωπήσας Χριστὸς ἔλκει ἡμᾶς πρὸς ἐαυτὸν καὶ τὰ φῶς. Δυναμέθα νὰ προσεγγίσωμεν πρὸς αὐτὸν, νὰ γίνωμεν μέλη τοῦ σώματός του: «Εἴμεθα μέλη τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ Χριστὸς εἶναι τὰ μέλη μας. Καὶ ἡ χεὶρ ἐμοῦ τοῦ ὁθλίου, καὶ ὁ ποὺς μου εἶναι Χριστὸς. Καὶ εἶμαι ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος χεὶρ τοῦ Χριστοῦ, ἔλπις τοῦ Χριστοῦ. Διότι πρέπει τὴν θεότητα νὰ τὴν νοῆς ἀδιαιρέτως... Μὴ νομίζεις ὅτι ἐλασσημῶ, ἐπιδοκίμαζε ταῦτα καὶ προσκύνῃ τὸν Χριστὸν ὅστις σὲ κατέστησε τοιοῦτον. Εἰς τὸ ἀρχαῖον κείμενον ἐκφράζεται ὁ Συμεὼν ὡς ἐξῆς: «Μέλη Χριστοῦ γιγνόμεθα καὶ χεὶρ Χριστοῦ καὶ ποὺς Χριστοῦ, κινῶ τὴν χεῖρα καὶ Χριστὸς ὅλος ἡ χεὶρ μου ἐστὶ». Αἱ τομῆραι αὗται ἐκφράσεις γίνονται ἀνεκταί, ἀν σκεφθόμεν ὅτι ὁ Συμεὼν δέχεται τὸ δῶγμα τῆς θεώσεως. Εἰς τὸν δεύτερον ἐκ τῶν Λόγων του λέγει ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἐνηνθρώπησεν διὰ νὰ λατρευθῇ ὡς Θεός, ἀλλὰ διὰ νὰ μᾶς κἀμὴ συγκληρονόμους τῆς θείας φύσεως: «Ἐγένετο ὁ Θεὸς ἀνθρώπου ἕνεκα τοῦ μεταλάβειν ἡμᾶς θείας φύσεως ὡς ἐκεῖνος ἀνθρώπινος». Εἰς τὸ 16ον κεφάλαιον καταδεικνύει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἀνθρωπίνου πειθούς. Τὰ λοιπὰ μέχρι τοῦ 22ου κεφαλαιῶν εἶναι ἠθικοὶ περιεχόμενοι. Εἰς τὸ 23ον ἀναπτύσσεται ὅτι τὸ θεῖον φῶς εἶναι ὁρατὸν ὑφ' ἑκάστου εἰς ὅσην ἔκτασιν εἶναι τοῦτο θεμιτὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην οὐσίαν. Ἐκ τῶν λοιπῶν κεφαλαιῶν ἀξιοσημειωτὸν εἶναι τὸ 34ον «Περὶ νοητοῦ Παρεδόσεως». Ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαιῶν τούτου εὐλογεῖ τὸν Θεόν: «Παρέδοξες εἰς τὴν καρδίαν μου τὸ φῶς σου... καὶ ἐφύττευσ ἐν ἐμοὶ ἔσχατον ζωῆς καὶ με ἐκάμες ἔτερον παρόδοσον, μέσα εἰς τὰ εἰσαχθὰ νοητὸν καὶ μέσα εἰς τὰ νοητὰ εἰσαθῆν, καὶ ἔτερον πνεῦμα. Τὸ Πνεῦμα Σου συνέδεσες με τὸ ἰδικόν μου καὶ τὸ ἐκάμες νὰ ἐνοικήσῃ εἰς τὰ σπλάγχχνα μου». Τὸ δένδρον τοῦ τοῦ τῆς ζωῆς τὸ φυτεῖται ἐντὸς τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου κἀμὲν νὰ ἀναβλαστήσῃ ἐν αὐτῇ Παρεδόσεως «με πολυτιμωμένα, ῥίζας, δένδρα, διαφόρους καρποῦς» κεκοσμημένος με «εὐδοκίαν ἀνθὴ τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ ταπεινότης, ἡ εἰρήνη, ἡ χαρὰ, ἡ ἡμερότης, ἡ συμπαθεία, τὸ πένθος, οἱ ὕμνοι τῶν δακρύων καὶ ἀσυνήθεις ἐν αὐτοῖς τέρεψις, ἡ λάμψις τῆς χάριτος Σου» ἥτις φωτίζει ὅλους ὅσοι ἀνασπείρονται εἰς τὸν Παρεδόσειον Σου». Τὸ τελευταῖον (40όν) κεφάλαιον εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸν καὶ ἀναπτύσσει τὸ θέμα τὸ ἀνασπείρομενον εἰς τὴν πνευματικὴν προσεσχὴν, καὶ εἰς τὴν θείαν ἑλλαμψιν. Διηγείται ὁ Συμεὼν πῶς ἀντηράγη εἰς τὸν οὐρανὸν «εἶτε ἐν σώματι εἶτε ἐκτὸς τοῦ σώματος. Ἀφοῦ διηγῶν ἀρκετὴν ὥραν καταπλάγην ἀπὸ τὴν δοξάν, τὸ μέγεθος καὶ τὴν μεγαλειότητα Σου ἐξοφισθεὶς ἀπὸ τὸ ὑπερμεγεθος ὧς καταλήθην ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ φρικῆν. Πάλιν με κατεβίβασες εἰς τὸ μέρος ἐνὸς προτέρου ἡγίου, καὶ ἤρχισα νὰ θρῆνθ'. Οὐχὶ μετὰ πολὺν χρόνον, ἠχοῖχθαι οὐ οὐρανὸν καὶ κατεβέχθαι νὰ μοῦ ἀποκλύψῃς τὴν μορφήν Σου ὡς ἐν ἡλίῳ ἀπερίοιστον». Περιγράφει κατὰ τιν ἐπαπειλημένους ὁράσεις καὶ ἐν τέλει ἐκθέτει τί εἶπεν ὁ ἐμφανισθεὶς ἐνώπιόν του Χριστός: «Ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεὸς ὁ ἐνανθρωπήσας πρὸς χάριν σου. Καὶ ἐπειδὴ με ἀνεζήτησες ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, βά εἶσαι τοῦ λοιποῦ, ἀδελφοί καὶ συγκληρονόμοι καὶ φίλοι μου». Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Συμεὼν εἶναι βέβαιος περὶ τῆς ὁράσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Κανὴν Διαθήκη μᾶς λέγει ὅτι ὁ Χριστὸς ἐφανερώθη εἰς τὸν Παῦλον καὶ ὅτι ὑψώθη ὁ Παῦλος μέχρι τρίτου οὐρανοῦ. Τοῦτο πιστεύει καὶ διὰ τὸν ἐαυτοῦ του ὁ Συμεὼν. Ὁ ἀνθρώπος, λέγει, εἶναι διπλός, σωματικὸς καὶ ψυχικός. Ὅταν ὅμως καὶ παρόμοιαν νὰ συνδέσῃ τὴν ψυχὴν του με τὸν Ἅγιον Πνεῦμ' «εἰσβαίνει ὁμοιος με τὸν Θεόν. Ὅταν δεχθῇ εἰς τὰ στήθη του τὸν Χριστὸν, γίνεται (ἐκ Χριστοῦ) Χριστιανός». Τὸ Χριστὸν συνέχει μορφωθέντα ἐν αὐτοῦ καὶ ἀπρόσιτον εἰς ὅλα τὰ δημιουργημένα πλάσματα» («Ἐρωτες θείων ὕμνων κεφάλ. 13ον»).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων χωρίων καταφαίνεται ὅτι ὁ Συμεὼν ἀφορμᾶται ἐκ τῶν χωρίων τῆς Γραφῆς εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ φωτισμοῦ καὶ δράσεως καὶ καταλήγει εἰς τὴν περὶ ἐλλάμψεως διδασκαλίαν του. Ἡ μεταφυσικὸς του εἶναι μεταφυσικὴ τοῦ φωτός καὶ τῆς ἐλλάμψεως. Ἀνευρίσκονται παρ' αὐτῷ καὶ ἐπιδράσεις προερχόμεναι ἀπὸ τῶν Ἰωάννην διὸν συγγραφέα τῆς Κλίμακος. Ἀπ' αὐτὸν παραλαμβάνει δσα λέγει περὶ «ἀπαθείας». Εἰς τὰ 57 ἐκ τῶν «Πρακτικῶν Κεραλαίων» γράφει: «Ὁ μὴ γεγωνὼς ἀπαθὴς οὐδὲ ὅτι ἔστιν ἀπάθεια οἶδεν, οὐδὲ πιστεύει εἶναι τινα τοιοῦτον ἐπὶ τῆς γῆς. Πῶς γὰρ ὁ μὴ ἑαυτοῦ ἀνηραγμένος πρῶτον καὶ τὸ αἷμα κενώσας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς μακαρίας ταύτης τῇ ὄντι ζωῆς, ἄλλον ὑπονοῇ ταῦτα πεποιθέναι εἰς τὸ κτῆσασθαι τὴν ἀπάθειαν;» (Ἐκείνους ὅστις δὲν ἔχει γίνει ἀπάθης δὲν γνω-

ρίζει ότι υπάρχει η απάθεια και δεν πιστεύει ότι υπάρχει
 επί της γής εις τοιούτος (απάθεια) άνθρωπος. Διότι, πώς
 εκείνος ο οποίος πρώτον δεν ηγήθη τον εαυτόν του και δεν
 έχυσε το αίμά του υπέρ της αληθινής μακαρίας αυτής ζωής,
 θα πιστεύσει ότι άλλος έχει πράξει αυτές τις πράξεις; Η
 απόκτηση της απάθειας; Ή απάθεια δεν είναι σωματική
 αλλά ψυχική. Ή ψυχική απάθεια καθυαγιάζει και το σώμα.
 «Όπως και εις τον Ίωάννην της Κλήμακος οὕτω και εις τον
 Σίμεωνα προϋποθέσεις της απάθειας είναι η «ἀπρροσπάθεια»
 ή απάνησις πάσης προσπάθειας διὰ τὴν ἀπόκτησιν υλικοῦ
 αγαθόν.

Εἰς τὸν Συμεῶνα ἀποδίδεται καὶ μᾶλλον πραγματεία ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ ἡμέρας καὶ προσευχῆς», εἰς τὴν ὅσῃαν περιγράφεται λεπτομερῶς ἡ μέθοδος διὰ τῆς ὁποίας φθάσει ὁ μονάζων εἰς τὴν ὁράσιν τοῦ θειοῦ φωτός. Τὸ σχετικὸν δογματικὸν κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Εἶτα καρδίαν ἐν κελλίῳ ἡσυχῶν καὶ ἐν μιά κατὰ μόναν γωνίᾳ πρόσβλει πεισισὰ καὶ λέγει σοι, Κλείσων τὴν θύραν καὶ ἔπαρσον τὸν νοῦν σου ἀπὸ παντὸς ματαίωτος ἡγῶνιν προσκαίρου. Εἶτα ἐρείσας τὸ στήθεϊ τὸν πτόχῳ ἡγῶνιν κινῶν τὸν αἰσθητὸν ὀφθαλμὸν σὺν δῶ καὶ νοῖ ἐν μέσῃ κοιλίᾳ, ἡγῶν ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἀγῶν σου καὶ τὴν τῆς νήρος τοῦ πνεύματος ὁλκήν, τοῦ μὴ ἀδεῶς ἀναπνεῖν, καὶ ἐρῶν-
των νοητῶς ἐνδὺν ἐν τοῖς ἐγκάσις εὐρεῖν τὸν τόπον τῆς καρδίας ἐνθα εὐφρολογῶνιν περὶ σῆς πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ δυνατό-
μεις. Καὶ πρῶτον μὲν σκότος εὐρησῇς καὶ πᾶσαν ἀνεύροτον. Ἐπιμένοντάς δέ σου καὶ τούτου τοῦ ἔργου νικτῶς καὶ ἡμέ-
ρας ποιουμένην, εὐρήσεις, ὃ τοῦ θαύματος! ἀληκτον εὐφρο-
σύνην. Ἀμα γὰρ εὐρὴ ὁ νοῦς τὸν τόπον τῆς καρδίας, βλέ-
πει παρευθὺς ἀ οὐδέποτε ἡπίστατα. Βλέπει γὰρ τὸν μεταθῆ-
της καρδίας ἀέρα, καὶ ἐαυτὸν φωτεινὸν ὄλον, καὶ διακρίσε-
ως ἐμπλεῶν. Καὶ ἐκτότε ὁδὸν ἀνακίψει λογισμῶς πρὸ τοῦ ἀ-
παρσθῆναι ἢ εἰδωλοποιηθῆναι τῇ ἐπικλήσει Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκδικεῖ τούτων καὶ ἀσπνίζει. Ἐντεῦθεν ὁ νοῦς μυσικακῶν
δαίμοσιν ἐγείρει τὴν κατὰ οὐσιν ὀργὴν καὶ δίκων βάλλει
τούς νοητοὺς πτοεῖουσ. Τάλλα δὲ μαθήσει σὺν Θεῷ ἐν τη-
ρήσει νοῦς τὸν Ἰησοῦν ἐν καρδίᾳ κατέχων. Καθῆζου γὰρ φθ-
σιν ἐν τῷ κελλίῳ σου καὶ ταῦτα πάντα σὲ διδάξει». Ἡ με-
τάφρασις εἰς τὴν ἀπλήν γλώσσαν ὅπως περιεχεται εἰς τὴν
Πατρολογία (120, σελ. 707) ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐπειτα κά-
θησε εἰς ἓνα τόπον παράμερον καὶ ἡσυχῶν κατὰ μόναν εἰς
μῖαν ἀκρὰν, καὶ κλείσει τὴν πόρταν καὶ κείσας τὸν νοῦν σου
ἀπὸ κάθε προσωνίν καὶ μάταιον πράγμα. Καὶ τότε ἀκούου-
σῃς εἰς τὸ στήθος σου τὸ κάτω σιγαλόν σου, ἡγῶν τὸ πη-
ρῶν σου, διὰ τὰ προσέχης με αὐτὸν τὸν τρόπον μέσα εἰς
τὸν ἐαυτὸν σου, καὶ με τὸν νοῦν σου καὶ με τὰ αἰσθητὰ σου
μάτια. Καὶ κράτει ὀλίγων καὶ τὴν ἀναπνοὴν σου, διὰ τὰ ἐχης
ἐκεῖ τὸν νοῦν σου καὶ ἐρῶνσῃς με τὸν νοῦν σου νὰ ἐρῶς τὸν
τόπον ὅπου εἶναι ἡ καρδιά σου, καὶ ἐκεῖ νὰ εἶναι ὁλοῦς διό-
λου καὶ ὁ νοῦς σου. Καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν ἔχεις νὰ εὐρης ἐκεῖ
μέσα ἓνα σκότος καὶ πᾶρσων πολλὴν, καὶ σκληρότητα. Ὑ-
στέρᾳ ἀφοῦ ἐργασθῇς αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς προσοχῆς ἀκατά-
παστα νύκτα καὶ ἡμέραν. θέλεις εὐρεῖ, ὃ τοῦ θαύματος!
μῖαν χαρὰν ἀκατάπαυστον. Ἐπειδὴ καὶ ὁ νοῦς, ἀγωνιζόμε-
νος εἰς τοῦτο, θέλει ἐπιτύχει τὸν τόπον τῆς καρδίας, καὶ τό-
τε παρευθὺς βλέπει ἐκεῖ μέσα ἐκείνα τὰ πράγματα ὅπου δὲν
εἶδε ποτὲ τοῦ, ἤμπε τὰ ἤξευρε. Διότι βλέπει τὸν ἀέρα ἐκείνον
ὅπου εὐρίσκειται μέσα εἰς τὴν καρδίαν καὶ ὅλον τὸν ἐαυτὸν
τοῦ φωτεινὸν καὶ γεμάτον ἀπὸ κάθε φρονιμάδα καὶ διόρι-
σιν. Καὶ ἀπὸ τότε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς, ἀπὸ ὁποῖον μέρος προ-
κυψῇ καὶ φανῇ κανένας λογισμῶς, πρὶν ἀκούῃ νὰ εὐβῇ καὶ
νὰ συλλογισθῇ ἢ νὰ σχηματισθῇ, παρευθὺς τὸν δῶκναι ἐκεί-
θεν, καὶ τὸν ἀφανίζει ἐν τῷ δνομα τοῦ Ἰησοῦ ἡγῶνιν με τὸ
«Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με». Καὶ ἀπ' ἐδῶ πλέον ὁ
νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει νὰ ἐχῃ μυσικακῶν καὶ πάθος
με τοὺς δαίμονας καὶ πόλεμον ἀκατάπαυστον, καὶ ἀσπκῶνι
κατέχων τοὺς τὸν θυμὸν τὸν οὐσικὸν καὶ τοὺς κυνηγᾷ καὶ
τοὺς κτυπᾷ καὶ τοὺς ἀφανίζει. Τὰ δὲ ἅλλα ὅπου ἀκολουθοῦν
νὰ γίνωνται τότε, θέλεις τὰ μαθεῖ, σὺν Θεῷ, μόνος σου, με
τὴν δοκιμὴν, διὰ μέσου τῆς προσοχῆς τοῦ νοῦς σου, καὶ κρα-
τῶντας εἰς τὴν καρδίαν τὸν Ἰησοῦν, ἡγῶνιν τὴν προσευχὴν τοῦ
«Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ κλπ.». Διότι λέγει καὶ ἓνας πατέρας:
Κάθου εἰς τὸ κελλίον σου καὶ αὐτὸ θέλει σὲ διδάξει τὰ πάν-
τα. Ὅπως ἐσημείασμεν ἀνωτέρω τὸ τμήμα τοῦτο δὲν θεω-
ρεῖται ὡς γραφέν ἀπὸ τὸν Συμεῶνα, ἀλλὰ ὑπὸ τινος τὸν νεώ-
τερον ἡσυχαστῶν. Ὁ Συμεὼν δὲν κατέρχεται εἰς ὕλικας πε-
ριγραφὰς καὶ συμβεβῆαι νὰ κρατῇται εἰς τὴν σφαίραν τῆς πνευ-
ματικότητος. Ἀναμφιβόλως εἶναι ὁ μεγαλύτερος μυστικιστῆς
τῶ ὀρθόδοξου Ἀνατολῆς. Ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ
μυστικισμοῦ, διότι κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ὁ Μάξιμος ὁ Γραι-
κὸς μετέφρασε ρωσιστὶ τεμάχια ἐκ τῶν ἔργων του, ἐξ ὧν ἀ-
ποσπάσματα περισσώθησαν. Ἡ μυστικιστικὴ διάθεσις του
ἔχει ἐπηρεάσει καὶ τοὺς Ρώσους θεολόγους καὶ φιλοσοφούς
τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος.

Νικήτας Στηθαίος. Είναι ο πιστότερος μαθητής του Συμεώνος. Γεννηθήν περί το 1000 καί, ὡς ἐξάγειται ἐκ τῆς «Φιλοκαλίας τῶν ἱερῶν Νηπητικῶν» (ἐκδόσεις Βενετίας 1782) τριακονταετῆς ὢν, ἐμάρτυρε πλῆθυσιν τοῦ Συμεώνος. Παραθέσκειν το ἰσχυρὸν ὁριόν, ὅπου ἀποτελεῖ τὸν καλύτερον χαρακτηρισμὸν περὶ τοῦ διαδόχου τούτου μυστικοῦ. «Νικήτας ὁ δσιώτερος πρεσβύτερος τῆς Στουδίου μονῆς ὁ καὶ Στηθαῖος ἐπικαλούμενος, ἦν ἐν ἑταί το Χριστῷ χίλιστον τεισκατόν μαθητῆς χρηματίσας Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου ὁ γνωσιώτατος. Περαιτέρω γίνεται μνεία περὶ τῆς

ἐπιδράσεως, ἢν ἤσκησεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ διδάσκαλός του «παρ' οὗ τὰ πολλὰ μὲν ἐμυήθη τῆς πνευματικῆς φιλοσοφίας μαθήματα καὶ τοσοῦτον τὰς ἐκείνου ἀνεμάχαστο ἀρετάς, ὥς ἄλλου ἀτεχνῶς δεῖκνυσθαι τοῦ διδασκάλου παρήλιον, ὅλας, ὡς εἰπεῖν, ἀνυπερβείδεις ἀνταγκλάσεις τῶν ἐκείνου χαρισμάτων καὶ διαγμάτων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ διαλάμποντα». (Παρά τοῦ ὁποῦ ἐμυήθη εἰς τὰ πολλὰ μαθήματα τῆς πνευματικῆς — δηλαδή μυστικῆς — φιλοσοφίας καὶ τοσοῦτον ἀκατεπύρως μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του τὰς ἀρετάς ἐκείνου, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς ἓνας ἀπαράλλοκτος ἄλλος δεύτερος ἥλιος παραπλευρῶς τοῦ διδασκάλου, ἀκτινοβολῶν ἐν τῇ ψυχῇ του, κατὰ τινὰ τρόπον, τὰς φωτεινὰς ὡς ἂν αὐτὴν ἀνταγκλάσεις τῶν χαρισμάτων καὶ διαγμάτων ἐκείνου). Κατόπιν ἐξαιρείται καὶ ἡ προσωπικὴ τοῦ Σθηβάτου συμβολή, «Παρ' ἑαυτοῦ δὲ πόνοις ἀσπίτοις ταῖς θείαις ἐμφιλοσοφήσας Γραφαῖς, πάμπαν καὶ κάλλιστα νοήματα συλλεξάμενος». Ἀλλὰ δὲν ἔμεινε ὁ Σθηβάτος μόνον εἰς τὰ μαθήματα, ἀλλὰ προεχώρει πρὸς τὰ «παθήματα», δηλαδή εἰς τὰ «βιώματα», ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. «Ἔστι δ' ἃ καὶ πείρα, καὶ μακαρίων πάθει, μὴ μόνον παθόν, ἀλλὰ καὶ παθόν, καὶ οἰοῦν ἐγκύμονα θείων καὶ ὑπερῶν ἐνοιῶν τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν ἐκ τούτων ἀπάντων ἀπεργασάμενος». (Μερικὰ δὲ δι' ἐμπραγμάτων ζωῆς καὶ διὰ μακαρίου βιώματος, δὲν τὰ ἐμάνθανε μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐζούσε, καὶ κατὰ τινὰ τρόπον ἔκρινε τὴν διάνοιαν του γεμίστην καὶ γόνιμον ἀπὸ θείας καὶ ὑπερφύεις σκέψεως). Ἐν τέλει ἐξαιρείται μαζὶ μετὰ τὴν σοφίαν του καὶ ἡ κομψότης τοῦ ὄψους του, ὥστε ἀπορροεῖν εἶναι, πότερον διὰ τὸν ἐν αὐτοῖς ἐγκείμενον νοῦν, ἢ διὰ τὸ κομψὸν τῶν λέξεων, τοσαύτην χάριν ἐγγχεῖσθαι ταῖς τῶν ἀναγινωσκόντων ψυχαῖς. («Ὡστε ἀπορεῖ κανεῖς, ἂν ἔνεκα τοῦ περιεχομένου, τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὰς σκέψεις ἢ ἔνεκα τῆς κομψότητος τῶν λέξεων διαγέται τοιαύτη χάρις εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀναγινωσκόντων») (Ἑλλ. Πατρολ. 120, 849).

Ἡ κομψότης τοῦ ὄψους του δεικνύει ὅτι εἶχεν ἐγκύψει περισσότερο ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του εἰς μελέτας παλαιότερων μυστικῶν. Πράγματι, τὰ συγγράμματα τοῦ τὸν ἐμφανίζουν ὡς μελετητὴν τοῦ Διογυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ τοῦ Μαξιμίου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ἐγραψε πολλὰ ἔργα, ἅτινα παραμένουν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα. Οἱ τίτλοι τῶν σπουδαιότερων του πραγματειῶν εἰναι οἱ ἀκόλουθοι: «Περὶ Παραδείσους», «Λόγος περὶ ψυχῆς καὶ πρώτον περὶ ἀγγέλων», «Εἰς τὴν οὐρανίαν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν», «Λόγος προτρέπεις εἰς μετάνοιαν», «Λόγος τοῦ κατ' εἰκόνα», «Λόγος σημευτικὸς κατὰ τῆς τῶν Ἀρμενίων αἰρέσεως». Ὑπῆρξε καὶ δεινὸς πολέμιος τῶν Λατίνων, γράψας ἐναντίον αὐτῶν πραγματείας μετὰ τὸν τίτλον «Κατὰ Λατίνων», ἐν οἷς βλασφημοῦσιν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο ἐκπορεύεσθαι. Ἐγραψεν ἐπίσης συγγραμματα κατὰ τὸν Λατίνον «Περὶ ἁλύνων καὶ Σαββάτων νηστείας καὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερῶν», περὶ τοῦ ὁποῦ λέγεται ὅτι ἐκάθη κατὰ διατάγην τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου. Εἰς τὸν 120 τόμον τῆς Ἑλλ. Πατρολογίας ἔχουν περιληφθῇ αἱ τρεῖς ἐκατοντάδες τῶν «πρακτικῶν», «φυσικῶν» καὶ «γνωστικῶν» κεφαλαίων καὶ μικρὰ διατριβὴ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν «Περὶ τοῦ διὰ χειρὸν ἀπάσματος». Ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ περιλαμβάνεται καὶ ἡ λατινικὴ μετάφρασις διατριβῆς του ἐναντίον τῶν Λατίνων.

Ὁ ἴδιος ὁ Σθηβάτος ἀναγνωρίζει ἑαυτὸν μαθητὴν τοῦ Συμεῶνος, γράφων εἰς προοίμιον, ὅπου εἶχε προτάξει εἰς τὸ βιβλίον τοῦ διδασκάλου του «Ἐρωτες θείων ὕμνων» τὰ ἀκόλουθα: «Ταῦτα καὶ ἡμεῖς ἐσ' αὐτῷ μαθητευθέντες καὶ τὸ ὄψος καὶ βάθος καὶ πλάτος τῆς αὐτοῦ σοφίας εἰδότες, διὰ τὴν εἰρηνέμεν καὶ τοῦ παρόντος λόγου τῶν πάντων χορδῶν καὶ ἀμυστῶν διαστέλλομεν καὶ ἀνέκφορα τοῦτοις εἶναι βουλόμεθα». Εἶναι φανερὰ ἡ ἀριστοκρατικὴ προσπάθεια ἐν ἀπαριθμῇ μυστικῶν κύκλων μυστῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν «ἑσωτερικῶν» μαθητῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Ἀποκρούει δὲ εἰς τὸ προοίμιον του τὰς κατὰ τοῦ διδασκάλου του κατηγορίας λέγων: «Ταῦτα τοῖνυν διὰ τοὺς φθῶν πρὸς τὰ καλὰ καὶ ἀπιστίας καὶ ἀγνοσίας κεκρατημένους ἡμῖν προετέθη τῶν ἐρωτικῶν καὶ βίων ὕμνων τοῦ διδασκάλου». (Αὐτὰ προετέθη ἡμεῖς ἔνεκα ἐκείνων, οἵτινες ἔχουν κυριευσθῇ λόγῳ φθόνου πρὸς τὰ καλὰ ὑπὸ ἀπιστίας καὶ ἀνικανότητος πρὸς ἐπίγνωσιν). Πιστεύει ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τοῦ διδασκάλου του τυγχάνει εὐαπόδεκτον παρὰ τῷ Θεῷ. «Εἰ γὰρ αἱ ἀποκαλύψεις αὐταί, καὶ αἱ φωναί, οὐ φωναὶ Θεοῦ, οὐδὲ ψυχῆς ἀποθεωθεῖσας, καὶ γενομένης ἐξ ὅλης πάσης τοῦ κόσμου αἰσθήσεως καὶ ὅλης καθόλου ἀγίας, σχολῆς γ' ἂν ἄλλο τι τῶν ἀνθρώπων εὐαπόδεκτον ἀποδειχθεῖ Θεῷ». (Διότι ἐὰν αὐταὶ αἱ ἀποκαλύψεις καὶ αἱ φωναί, δὲν εἶναι φωναὶ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ φωναὶ ψυχῆς, ἥτις ὑψώθη εἰς ἀποθέωσιν, καὶ ἐτέθη ἐξ ὅπου καλὰ κοσμικὴ αἰσθησις καὶ ἔγινεν ἐξ ὁλοκλήρου θεία, μὲ δυσκόλως ὀποιονδήποτε ἄλλο ἀνθρώπινον πράγμα θὰ ἠδύνατο νὰ τυχεῖ ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ).

Εἰς τὰς ἐν τῇ Ἑλλ. Πατρολ. συμπεριληφθείσας τρεῖς ἐκατοντάδας τῶν κεφαλαίων περιέχεται περιληπτικῶς ὁλόκληρος ἡ πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ διδασκαλία τοῦ Σθηβάτου. Ἡ πρώτη ἐκατοντάς ἀναφέρεται εἰς τὰ προβλήματα τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεως, ἥτις ἀντίζει μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου φυγὴν καὶ καταλήγει εἰς τὴν νέκρωσιν τῆς σαρκὸς καὶ ζωοποίησιν τῆς ψυχῆς. Εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα ἀπαντῶνται συχναὶ ἀναμνήσεις ἐκ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οὕτω εἰς τὸ πέμπτον ἀπαντᾶται ὁ ὅρος «τόνος», χρησιμοποιοῦμενος εἰς τὴν σημασίαν, τὴν ὅποιαν εἶχεν εἰς τὸν ἀρχαῖον Στωϊκόν. «Οὐχ ὅταν ὀπὸ λογισμῶν ἐνοχλούμεθα ἀκαθάρτων, ἦδη καὶ τὴν πρῶτον ἐννοούντων τὰ φαῦλα μερίδος γιγνόμεθα· ἄλλ' ὅταν τοῦ τόνου ἑαυτῆς ὑποχαλάσασα ἡ ψυχὴ, καὶ ὁ νοῦς, ἐξ ἡμε-

λημένης καὶ ἀκολάστου διαίτης θολώδεις ἔξει καὶ σκιώδεις τὰς φαντασίας». (Ἑλλ. Πατρολ. 120, 853) (Οὐχὶ ὅταν ἐνοχλούμεθα ἀπὸ ἀκαθάρτων λογισμῶν κατατασσόμεθα εἰς τὴν μερίδα ἐκείνων, οἵτινες ἐνεργούν τὰ φαῦλα, ἀλλ' ὅταν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς, ἀφοῦ χαλαρώσων τὴν δυνάμιν τῶν λόγων ἀμελούς καὶ ἀκολάστου τρόπου ζωῆς, ἀποκτοῦν θολωμένας καὶ γεμάτας ἀπὸ σκιάς ψυχικὰς παραστάσεις). Ἐπίσης γίνεται λόγος καὶ περὶ ἀπαθείας. «Διττὴν εἶναι τὴν ἀπάθειαν ἰσθί... ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐμπράκτου φιλοσοφίας ἡ πρώτη. Ἐπειτα ὅπο τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς θεωρίας ἡ δεύτερα καὶ τελευταία ἐπιγίνεται, ἥτις ἐκ νοερὰς ἡσυχίας τῶν λογισμῶν, εἰς εἰρηνέμεν τοῦ νοῦ ἀνωφωθεῖα κατὰστασιν διορατικώτερον τὰ καὶ προνοητικώτερον οἶδε τὸν νοῦν ἀπεργάζεσθαι» (Ἑλλ. Πατρολ. 120, 894). (Ἡ ἀπάθεια γνωρίζει ὅτι εἶναι δύο εἶδον. Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπὸ τὴν τελείωσιν τῆς ἐμπράκτου — ἀσκητικῆς — φιλοσοφίας. Ἐπειτα ἡ δεύτερα γεννᾶται ἀπὸ τὴν ἐννοήσιν τῆς φυσικῆς θεωρίας, ἡ δεύτερα καὶ τελευταία, ἥτις ἀφορμωμένη ἀπὸ τὴν νοερὰν ἡσυχίαν τῶν λογισμῶν καὶ ἀνωφωμένη εἰς τὴν εἰρηνικὴν τοῦ νοῦ κατὰστασιν, γνωρίζει νὰ κάμνη τὸν νοῦν διορατικώτερον καὶ προνοητικώτερον). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου συνάγεται ὅτι ὁ Σθηβάτος δέχεται δύο εἶδη ἀπαθείων. Πρῶτον ἐκείνην τὴν ἀπάθειαν, εἰς τὴν ὅποιαν μὲς ἀνωφάνει ὁ ἀσκητικὸς μοναχικὸς βίος. Δεύτερον εἰς τὴν ἀπάθειαν, εἰς ἣν ἀνωφώμεθα ἀρχίζοντες ἀπὸ τὴν «φυσικὴν θεωρίαν». Τὸν ὅρον «θεωρίας» νοεῖ ὅπως τὸν ἐνοεῖ καὶ ὁ Πλάτων, καὶ ἴδια ὁ Ἀριστοτέλης, ἥτοι ὡς ἄμεσον ἐνόρασιν (ἐν-τὴν-ὄψιν), ἀναβιβάζουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀντλήσιν τοῦ νοητοῦ. Ἐνὶ ὅσῳ οἱ δύο Ἕλληνες σοφοὶ ἔμενον εἰς τὴν ἐνόρασιν τοῦ νοητοῦ, ὁ Σθηβάτος προχωρεῖ εἰς τὴν ἐνόρασιν τοῦ ὑπερνοητοῦ. Διότι ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ θεωρία μὲς κάμνει διορατικώτερος, ἀποκαλύπτουσα εἰς ἡμᾶς «ὁπτασίας τοῦ κρείττονος» καὶ «ἀποκαλύψεις τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ». Εἰς τὴν θεωρίαν προσέτι ἀποδίδει τηλεορατικὰ καὶ προφητικὰ χαρίσματα. Κάμνει τὸν νοῦν «προορατικώτερον ἐν πράγμασιν ἀνθρώπων», μακρόθεν ἐρχομένους καὶ μέλλουσι γίνεσθαι» (προορατικώτερον εἰς ἀνθρώπων πράγματα, ἅτινα συμβαίνουν εἰς μεγάλην ἀπόστασιν καὶ μέλλου νὰ γίνωνται). Ἡ μυστικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ νὰ ἀνανεώσῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ προφητικὸν πνεῦμα. Ὅθεν οὐδόλος εὐσταθεῖ ἡ κατακρίσις, ἢν ἀπῆλθον συχνὰ ὁ Ρώσος φιλόσοφος Μπεντίνεφ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου κατακρίων αὐτὴν ὅτι ἐνέκρασε τὸ προφητικὸν πνεῦμα. Εἰς τὸ ἐνεργητικὸν ἀπὸ τὰ πρακτικὰ κεφάλαια ἐξαιρεῖ ὁ Νικήτας τὰ θαυμαστά ἀποτελέσματα τῆς ἀπαθείας: «Ὁ τῆς ἀπαθείας πλησιάσας τοῖς ὁρίσις ὁρᾷ μὲν περὶ Θεοῦ καὶ τὰς φύσεις τῶν ὄντων ποιοῦμενος τὰς δόσεις... δέχεται τὴν φωτοχυσίαν τοῦ Πνεύματος. Ἐκδύς τὸ κατὰ τῆς παγκοσμίου αἰσθήσεως πρὸς οὐρανὸν καὶ Θεὸν ἀνατρέχει... καὶ τὸ θεῖον κάλλος ὁρᾷ καὶ θεωρεῖταις ἐμφωλοῦται τοῖς θείοις τόποις, τῆς μακαρίας Θεοῦ δόξης, ἐν ἀρρήτῳ σιγῇ καὶ χαρᾷ καὶ τὰς αἰσθήσεως πάσας ἀλλοιωθεῖς, ὡς ἄγγελος ἐν ὕλικῷ σώματι, ἄλλος τοῖς ἀνθρώποις συναναστρέφεται» (Ἑλλ. Πατρολ. 893). (Ἐκείνου ὅστις ἐπλησίασε τὰ ὅρια τῆς ἀπαθείας, ἔχων τὸ ἀληθινὸν θέαμα ἐν ἀσέσει μετὰ τὸν Θεὸν καὶ τὴν φύσιν τῶν ὄντων, δέχεται τὸ ἄσπετον ὡς τοῦ Πνεύματος. Ἀφοῦ δὲ μετὰ τὸν νοῦν του ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν κοσμικὴν αἰσθησιν, τρέχει πρὸς τὰ ἑπάνω πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ βλέπει τὸ θεῖον κάλλος καὶ κατὰ θεωρητικὴν τρόπον διατρίβει εἰς τοὺς θείους τόπους μετὰ σιγῇ καὶ χαρᾷ καὶ ἀφοῦ ὑποστῇ ἀλλοίωσιν ὡς πρὸς ὅλας του τὰς αἰσθήσεις, ὡς ἂν εἶναι ἄγγελος μέσα εἰς ὕλικὸν σῶμα, συναναστρέφεται ὡς ἄνθρωπος ἐν μετὰ ἀνθρώπων). Ἡ ἐρμηνευθεῖσα περικοπὴ εἶναι λίαν ἀδίοσημειος, διότι καθιστᾷ κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντλήσεων τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ ἀσκητικοῦ μυστικισμοῦ. Ἐν τῷ ἐρμηνευθέντι τιμηματι γίνεται λόγος περὶ «ἀλλοιώσεως τῶν αἰσθήσεων», διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἐν τῇ σαρκικῇ ζωῇ διατελὼν ἄνθρωπος μεταβάλλει φύσιν καὶ γίνεται ἄλλος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δίσχυρίζοντο καὶ οἱ Στωικοὶ ὅτι διὰ τῆς συμμορφώσεως πρὸς τὸν λόγον τελεῖται αἰφνιδίως μεταμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ γίνεται οὗτος «σοφός». Εἰς τὰ προηγουμένα ἔσημειώσαμεν ὅτι ὁ Στωϊκισμὸς εἶχεν εἰσελθεῖ εἰς τὴν ἀσκητικὴν διὰ τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, ὅστις ἐπιδρᾷ συνεχῶς ἐπὶ τῆς μυστικῆς ἀσκητικῆς. Ἐπιδράσιν τοῦ Στωϊκισμοῦ προδίδει προσέτι καὶ ἡ ἀντιστοιχία τῶν πέντε αἰσθήσεων πρὸς τὰ πέντε εἶδη τῶν ἀρετῶν. Εἰς τὴν ὁρασιν ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀγνοπνία, εἰς τὴν ἀκοὴν ἡ μελέτη, εἰς τὴν ὁσφορὴν ἡ εὐχή, εἰς τὴν γύσιν ἡ ἐγκράτεια καὶ εἰς τὴν ἀφῆν ἡ ἡσυχία. Διὰ τὸν πέντε τούτων ἀσκήσεων ὁ λόγος «καθαίρει τὸν νοῦν τῆς ἰδίας ψυχῆς καὶ λεπτύνει διὰ τούτων αὐτὸν, ἀπαθῇ καὶ διορατικὸν αὐτὸν ἀπεργάζεται». Ἡ χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «λεπτύνει» μὲς μετὰ εἰς τὰς ἀντλήσεις εἰς τὸ Στωϊκισμῷ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ παρατηροῦμεν ὅτι εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἀντίληψις, ἡ βλέπουσα εἰς τὸν ἀνατολικὸν μυστικισμὸν ἀποκλειστικὴν τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἐπίδρασιν. Εἶναι ἐπ' αὐτοῦ αἰσθητὴ ἡ ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τοῦ Στωϊκισμοῦ καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντλήσεως, τῆς θεωρούσης τὸν Θεὸν ὡς νοῦν καὶ ὡς κινούντα τὸν κόσμον, κατόπιν ἔρωτος ἐκπορευομένου ἐκ τῆς καλλοσύνης του. Οὕτω ὁ Σταβάτος εἰς τὸ 28ον ἐκ τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων του γράφει: «Νοῦς ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ αἰτία τῆς τοῦ παντὸς ἀεικινήσεως καὶ πάντες οἱ νῦες ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ νοί τὴν τε στάσιν ἔχουσι μόνιμον καὶ τὴν κίνησιν ἀκατάληκτον» (Ἑλλ. Πατρολ. 965). (Εἶναι αἰτίος τῆς ἀκα-

ταπαύσεως κινήσεως και μέσα εις αυτόν ως πρώτον έχουσι πάντα τα νοητικά όντα την μόνιμον στάσιν και την άνευ τέλους κίνησιν). Συγχρόνως συνδέει την άριστοτελικήν αυτήν αντίληψιν και με την πλατωνικήν, την θεωρούσαν τον Θεόν ως το αγαθόν, το άποτελούν την υπερβατικήν άρχήν. Είς το πρώτον εκ των γνωστικών κεφαλαίων γράφει: «Νούς άπαθής έστιν ο Θεός ύπερ πάντα νοών και πάσαν άπάθειαν φώς και πηγή φωτός αγαθού». Είς τα φυσικά κεφάλαια εύρίσκει ο Στρώβας την εύκαιριαν να χρησιμοποίηση και το σωκρατικό παράγγελμα «γνώθι σαυτόν» ως δυνάμενον να προσάγῃ την ψυχὴν εἰς τὴν καθαρότητα. Εἰς αὐτὸν καὶ τοῦτο ἔστιν ἡ ἀληθινή τῶ ὄντι ταπεινώσις, ἡ ταπεινοφρονεῖν ἐκδιδάσκουσα, ἡ συντρίβουσα τὴν καρδίαν... τὸ γὰρ ἑαυτὸν ἐπιγινώσκων τέλος τις τῶν ἀρετῶν ἐργασίας» (Ἑλλ. Πατρ. 916). (Ἡ αὐτοεπίγνωσις εἶναι ἡ ἀποκορύφωσις τῆς ἀρετῆς). Ὁ Στρώβας κινεῖται μετὰ μεγάλην εύχρειαν μέσα εἰς τὰς ἐλληνικὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις. Εἰς τὰ κεφάλαια υπάρχουν πλείστοι ψυχολογικοί ὁρίσμοι καὶ θὰ ἤξιζε τὸν κόπον νὰ ἐρευνηθῇ ἡ πηγή, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνύεται τοῦτοις.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν φυσικῶν κεφαλαίων, εἰς τὰ ὁποία ἐξετάζει τὴν σαρικήν καὶ ψυχικήν κατάστασιν τοῦ βίου, παρουσιάζων ἐν εἰδος βιολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀνθρωπολογίας, ὁρίζει ὡς ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν καταφρόνησιν τῆς ὁρατῆς κτίσεως. Τὸ μέσον τῆς τελειώσεως εἶναι ἡ τῆς «καρδίας καὶ τοῦ νοῦς καθάρσις, ἐξ ἧς ἡ νοερά τὸν νοητὸν ὁρατῶν ἀποκάλυψις καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῆς κεκοιμημένης ἐν ἡμῖν τῶν οὐρανῶν βασιλείας». Τὸ τρίτον στάδιον εἶναι ἀκατάσχετος ἔρως τῶν ὑπὲρ φύσιν τοῦ Θεοῦ δωρεῶν καὶ φυσικῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς μετὰ Θεοῦ συναφείας, αὐτῆς τῆς ἐν αὐτῷ καταπαύσεως» (Ἑλλ. Πατρ. 900). (Φυσικῇ ἐπιθυμίᾳ νὰ ἐλθῶμεν πρὸς τὸν Θεόν εἰς συναφίαν ἥτις συγχρόνως εἶναι ἐμψύχισις ἐν αὐτῷ). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο εύρίσκουμεν ὅτι μόνον ὁρασίῃ τοῦ φωτός (ἡ νοερά τῶν νοητῶν ὁρατῶν ἀποκάλυψις), ἀλλὰ καὶ τὴν συνένωσιν μετὰ τὴν θείαν οὐσίαν (συναφεία) καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἡσυχίας «ἐκατάπαυσις ἐν αὐτῷ». Περισσότερον ὁριστικὸς καθορισμὸς τῆς ἡσυχίας, ἐξ ἧς μετὰ ταῦτα ἀπέρρευσε ὁ ἡσυχασμὸς, δίδεται εἰς τὸ 64 ἐκ τῶν φυσικῶν κεφαλαίων: «Ἡσυχία ἐστὶ νοὸς κατὰστασις ἀνεόχλητος, γαλήνη ἐλευθερία καὶ ἀγαλλιωμένη ψυχῆς, καρδία ἐν Θεῷ βάσις ἀτάραχος καὶ ἀκύμαντος, θεωρία φωτός, γλῶσσις Θεοῦ καὶ μυστηρίων, λόγος σοφίας ἐκ καθαρὰς διανοίας, αἰσχυρὸς νοημάτων Θεοῦ, ἀρπαγὴ νοός, ὁμιλία Θεοῦ ἀκείμωτος, ἄπονος ἐν πόντοις μεγάλοις ἀνάπαυσις καὶ τέλος ἔνωσις μετὰ Θεοῦ καὶ συνάφεια». Εἶναι φανερόν ὅτι διὰ τῆς περικυπτοῦς ταύτης ἐκχριστιανίζονται ἅπαντα τὰ ἠθικά ἰδεῶδη τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἀπάθεια τῶν Στωϊκῶν, ἡ γαλήνη τῶν Ἐπικουρειῶν, ἡ μετὰ τὸ πρῶτον ἐν δι' ἐκστάσεως συναφεία τῶν Νεοπλάτωνικῶν. Τὸ ἰδεῶδες τῆς θεωρώσεως εύρίσκειται σαφῶς ἐκφρασμένον καὶ εἰς τὸ 93 κεφάλαιον: «Ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος γεγονὼς σὰρξ καὶ τὴν ἡμετέραν φύσιν ἐν ἑαυτῷ ὑποστήσας ὡς Θεὸς τέλειος ταύτην ἀναπλάσας ἐθέωσε». (Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀφοῦ ἐγένε σὰρξ καὶ ἔδωκεν ὑπόστασιν μέσα εἰς τὸ πρῶτον πόντον τοῦ εἰς τὴν ἰδικὴν μας φύσιν, ὡς τέλειος Θεὸς τὴν ἀνεδημιούργησε καὶ τὴν ἐθέωσε). Εἰς τὰ γνωστικά κεφάλαια μὲν παρέχει ὁ Στρώβας σύντομον ἐκθεσὶν τῆς θεολογίας καὶ τῆς νοολογίας τοῦ. Ὅριζει τὸν Θεόν ὡς νοῦν ἀπαθὴ ἱσταμένον ὑπερεπέκεινα τῶν ἐν σοφίᾳ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων κτισμάτων». Ὅμιλει κατόπιν περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, μετὰ ταῦτα δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πλάσματος πλασθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὅπως, λέγει ὁ Στρώβας, ἔχει ἐν ἑαυτῷ ὁ Θεὸς «τὴν γνῶσιν, τὰς φύσεις καὶ τοὺς λόγους πάντων τῶν ὄντων», τοιοῦτοτρόπως καὶ τὸν κατ' εἰκόνα αὐτοῦ πλασθέντα ἄνθρωπον ὡς βασιλέα τῆς κτίσεως «πάντων ἔχειν ἐποίησε τῶν ὄντων τοὺς λόγους καὶ τὰς φύσεις καὶ τὴν γνῶσιν ἐν ἑαυτῷ». Κατὰ τὸν Νικήταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι μικρὸς κοσμος περιεχὼν μέσα τοῦ τὰς φύσεις ὁλὼν τῶν ὄντων: «Τὸ μὲν ξηρὸν καὶ ψυχρὸν τοῦ χυμοῦ ἐκ γῆς ἔχει, τὸ δὲ θερμὸν τοῦ αἵματος καὶ ὑγρὸν ἐξ ἀέρος καὶ ἐκ πυρός, τὸ δὲ ὑγρὸν τοῦ φλέγματος καὶ ψυχρὸν ἐξ ὕδατος, καὶ ἐκ μὲν τῶν φυτῶν τὸ αὐστηρικόν, ἐκ δὲ τῶν ζωοφύτων τὸ θρεπτικόν, ἐκ δὲ τῶν ἀλόγων ζῶων τὸ παθητικόν, ἐκ τῶν ἀγγέλων τὸ νοερὸν τε καὶ λογικόν, παρὰ δὲ Θεοῦ τὴν πνοὴν αὐτὴν τὴν αἰών, τὴν ἀσάμαντον καὶ ἀθάνατον ψυχὴν». (Ἑλλ. Πατρ. 960). Τὸ χρεὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὰ ὕλικα στοιχεία καὶ διὰ τῆς νοήσεως νὰ ἀνυψοῦται πρὸς τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν ὕψωσιν διατρέχει ὁ ἄνθρωπος τρία στάδια. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ στάδιον τῆς καθάρσεως εἰς τὸ ὁποῖον μὲς ἀνυψῶνται ἡ πρακτικὴ ἀσκητικὴ, τὸ δευτερον τὸ τῆς ἐλλάμψεως εἰς ὃ ἀνυψοῦμεθα διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας. Κατὰ τὸ τρίτον «μυστικόν» στάδιον ἀποκτῶμεν τὴν συνάφειαν μετὰ τὸ πρῶτον φῶς καὶ ἐπαναπαυόμεθα εἰς αὐτό. «Μία καὶ πρώτη βάσις τῶν ἐπεκτεταμένων εἰς προκοπὰς ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἐκ τῆς ἐμπράκτου ἐπιγιγνωμένης φιλοσοφίας. Δευτέρα ἡ τῶν κεκοιμημένων μυστηρίων τοῦ Θεοῦ ἐπίγνωσις ἀπὸ τῆς φυσικῆς θεωρίας μυσταγωγουμένη. Καὶ τρίτη ἡ μετὰ τὸ πρῶτον φῶς συναφεία καὶ ἀνάγκρυσις, ἐν ἡ πάσης προκοπῆς ἐμφυλοδόσου καὶ θεωρίας ἀνάπαυσις». (Ἑλλ. Πατρ. 968). Εἶναι κατὰ ὅλον ὅτι καὶ εἰς τὴν προκοπὴν αὐτὴν υπάρχουν ὅροι παρεχόμενοι ἐκ τῆς στοικῆς φιλοσοφίας (προκοπὴ) καὶ «ἀνακρυσις». Εἰς τὸ 41 κεφάλαιον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνωτέρου διαχωρισμοῦ διακρίνει ὁ Στρώβας τρεῖς τάξεις τῶν σημειούντων προκοπὴν εἰς τὰς ἀρετάς, τὴν καθαρτικὴν, τὴν φωτιστικὴν καὶ μυστικὴν. «Διὰ τῶν τριῶν τούτων τάξεων ἀνερχόμενος ὁ σπουδαῖος οὐξ ἀνέεται τὴν κατὰ Χριστὸν ἡλικίαν, καὶ γίνεται εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ». Ἡ καθαρτικὴ εἶναι ἡ διεξαγωγὴ τοῦ

ἀσκητικοῦ ἀγῶνος. Ἡ φωτιστικὴ ἀναβιδάζει τὸν προκοπῶντα εἰς τὴν πρώτῃν ἀπάθειαν. Ἡ μυστικὴ δίδει τὴν δυνατότητα νὰ φθάσῃ ὁ μουσμένος εἰς «τὰς ἀνω τάξεις τῶν οὐρανῶν» καὶ νὰ μυσταγωγηθῇ εἰς τὰ ἀποκρυφα μυστήρια τοῦ Θεοῦ. Ἀποκτὰ ὁ τελειωθείς τὴν τετράδα τῶν «γενικῶν ἀρετῶν», ἡ τοὺς τὴν φρόνησιν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σωφροσύνην. Εἰς ἐκάστην δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ἀντιστοιχοῦν δύο ἐπὶ πλέον ἀρεταί. Εἰς τὴν φρόνησιν ἡ γνῶσις καὶ ἡ θεωρία, εἰς τὴν δικαιοσύνην ἡ διακρίσις καὶ ἡ εὐσυνπαθήσις γνῶμη (διάθεσις), εἰς τὴν ἀνδρείαν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ σταθερὰ ἐνστάσις (ἐπιμονή), εἰς τὴν σωφροσύνην ἡ ἀγνεία καὶ ἡ παρθένα. Εἶναι ἀξιοπαράτητον ὅτι ὁ Νικήτας λαμβάνει ὡς βάσιν τὰς τέσσαρας πλατωνικὰς ἀρετάς. Ὁ δὲ τῆς μυστικῆς τάξεως μυσθεὶς «εἰς γνῶφον θεολογίας ἐν ἀρρητῷ σιγῇ εἰσέρχεται, καὶ τὸ κάλλος κατανοεῖ τοῦ ὄντος, ἐν φωτὶ νοημάτων ἀφράστου σοφίας». (Εἰσέρχεται εἰς τὸ σκοτεινὸν αὐτοῦ τῆς θεολογίας μετὰ ἀρρητον σιγῇ καὶ κατανοεῖ τὸ κάλλος τοῦ ὄντος φωτιζόμενος ἀπὸ νοημάτων περιέχοντα ἀνέκφραστον σοφίαν) (Ἑλλ. Πατρ. 120, 980). Ἡ ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ μετατρέπεται εἰς «ἐγνώσθαι ὑπὸ τῷ Θεῷ», εἰς τὸ νὰ γίνῃ ὁληδὴ γνωστὸς καὶ συστηθῇ εἰς τὸν Θεόν ὁ ἄνθρωπος. Ὁ Στρώβας ἀναφερόμενος εἰς ἐν χωρίον τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνίου τὸ ὁποῖον παρεδύσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι τὸν Θεὸν δὲν δύναμεθα νὰ ἰδῶμεν κατὰ πρόσωπον, λέγει: «Τὸ ἀνελεῖν ἐν τῷ Σιναιῷ ἐστὶ τὸ ἰδεῖν οὐ τοῦ Θεοῦ τὰ ὁπίσθια, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεόν ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ». Τὸ χωρίον τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Στρώβας ὑπερβαίνει τὰ ὑπὸ τῆς παλαιохριστιανικῆς φιλοσοφίας τιθέμενα εἰς τὴν θεωρίαν ὅρια. Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων εύρίσκόμεθα πρὸς ἑνὸς ἀριθμολογικοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Θεοῦ: «Ὁ Θεὸς Μονὰς καὶ Τριάς, ἀπὸ μονάδος ἀρχόμενος εἰς ἑαυτὸν οἷα θεὸς κυκλικῶς τελειοῦται. Οὗτος τὰς πάντων ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη ἐντός ἑχει. Ἔστι δὲ πάντων ἐκτός, ὡς ὑπερέκειμενος τῶν ὄντων». (Ὁ Θεὸς εἶναι Μονὰς καὶ Τριάς, ἀρχίζων ἀπὸ μονάδας καὶ μετὰ κυκλικὴν κίνησιν ἐπανερχόμενος εἰς τὸν ἑαυτοῦ τοῦ ὅπως ἡ δεκάς. Οὗτος περιβάλλει ὁλὼν τῶν ὄντων τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη. Εἶναι δὲ ἐκτός πάντων, ἐπεὶδὴ ὑπερέκειται τῶν ὄντων). Διὰ τοῦ τελευταίου χαρακτηρισμοῦ ἀπομακρύνεται ὁ Νικήτας ἀπὸ τὰς παθητικὰς δοξασίας θένων τὸν Θεόν ὡς ὑπερβατικὴν ἀρχήν. Εἶναι αἰσθητὴ προσέτι ἡ παρουσία πυθαγορικῶν ἀριθμολογικῶν ἀντιλήψεων. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρων δυνάμεων νὰ ἀποφανθῶμεν ὅτι ὁ μέγας οὗτος μυστικὸς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐνωματώσῃ ὅλας τὰς μυστικιστικὰς τάσεις τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας εἰς τὸν χριστιανικὸν μυστικισμὸν φροντίζων νὰ μὴ προσκρούῃ εἰς τὰ δόγματα. Διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ μίαν τοιαύτην ἐνωματώσιν ἦτο γνώστης τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας καὶ εἶχε προικισθῇ μετὰ ἰσχυρὰν φιλοσοφικὴν διανοήσιν δυναμένην νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ ταξιθετῇ ὀρθῶς τὰς παρεδομένους δοξασίας.

Ὁ 12ος αἰὼν καὶ ἡ κατ' αὐτὸν λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Μετὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν (1081—1185) καταβάλλεται σημαντικὴ προσπάθεια νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ αὐτοκρατορία καὶ νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸν διμετρωτὸν τῆς ἀγῶνας, ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ τῆς ἐκ δυσμῶν λατινικῆς διεισδύσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τῆς ἐξ ἀνατολῶν προχωρήσεως τῶν Τούρκων. Καίτοι δὲ τὸ κράτος ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ ἀντιμετωπίζῃ τοὺς Σταυροφόρους, τοὺς Τούρκους, τοὺς Νορμανδούς, τοὺς Πατινάκας καὶ τοὺς Κομνένους, συνέχισε περισσότερο ἐντονὸν καὶ τὴν προσπάθειάν του πρὸς ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας παιδείας. Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐμφανίζεται ὡς λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις ἐκπροσωπούμενη ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς Νικήτορον τὸν Βουλγινον, Ἀνῶνα τὸν Κομνηνὸν, Κίνανον καὶ Νικήταν τὸν Ἀκομινάτον. Ἡ ἀνθισκὴ αὐτῆς τῆς ἱστοριογραφίας μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε πλήρη συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς τῆς ἀποστολῆς, ἥτις συνίστατο εἰς τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ συγχρόνου βίου μετὰ τὰς ἱστορικὰς ρίζας τοῦ τὰς ἐγκειμένης εἰς τὸ ἑλληνικὸν παρελθόν. Πολλοὶ μελετῶνται τῆς ἐποχῆς ταύτης θεωροῦν ὡς ἀστόχημα τὸ ὅτι παρετήρησεν ἀστροφὴ πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ προσπάθειαν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ὄργανον χρήσεως ἡ ἀρχαία γλῶσσα. Ἀπομονοῦν οἱ ἐπικριταὶ ὅτι ἀνεῖ τῆς τοιαύτης ἀναδρομῆς εἰς τὰς ἐθνικὰς ρίζας ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς θὰ ἔχανε τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν του αὐθιγέστατον καὶ θὰ συνεχωνόετο μετὰ τοὺς λοιποὺς χριστιανικοὺς λαούς. Ἡ τοιαύτη συγχώνευσις πράγματι συνέβη ἐν Κάτῃ Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ. Οἱ ἐκεῖ Ἕλληνες ἔχασαν τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν τὴν συνείδησιν ὅταν ἀπεκόπησαν ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς ὁποίας φορεῖς ἦτο ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀρα ἀναγεννήσιν τοῦ δωδέκατου αἰῶνος πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἐνστικτικὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον προαισθανόμενον τὴν ἐπερχομένην ἐκ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν ἐβέλλαν ἠθέλησε νὰ στερεωθῇ ἐπὶ τοῦ πατρίου πνευματικοῦ ἐσφύρου. Ὅσον, ἀξιολογα καὶ ἂν ἦσαν τὰ στοιχεία τῆς λαϊκῆς ζωῆς, δὲν θὰ ἤδυνάτο νὰ ἐπιβιώσουν ἂν δὲν ἐχρησιμοποίητο ἡ δύναμις τῆς πνευματικῆς παραδόσεως. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις τοῦ 12ου αἰῶνος ἔχει τὴν σημασίαν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν παλαιὰν πνευματικὴν παράδοσιν. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καὶ ἡ οἰολογικὴ κίνησις συγκλίνει πρὸς τὴν λογοτεχνικὴν καὶ οἰολογικὴν. Διότι οἱ ἀσχολούμενοι μετὰ τὴν φιλοσοφίαν καταγίνονται κυρίως μετὰ τὴν φιλολογικὴν ἐρμηνείαν καὶ σχολιασμὸν τῶν φιλοσοφικῶν κειμένων. Δὲν ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν διατύπωσιν νέων φιλοσοφικῶν δοξασίων. Ὁ σκοπὸς τῶν εἰναι νὰ

ἀναλωπυρήσουν τὸ παλαιὸν φιλοσοφικὸν πνεῦμα διὰ τῶν σχολίων καὶ τῆς ἐρμηνείας. Ἐνεκα τούτου καὶ ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις λαμβάνει χαρακτῆρα ἐρμηνευτικόν. Οἱ σχολιασταὶ εἶναι κυρίως ἐρμηνευταὶ κινούμενοι μεταξύ τῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐργασίας καταδεικνύει τὴν ἀγάπην καὶ τὴν προσκόλλησιν πρὸς τὰ κείμενα. Εὐρισκόμεθα εἰς τὰ προοίμια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Διότι ὁ ἀνθρωπισμὸς ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν ὅτι θεωρεῖ ἀναντικατάστατον τὴν ἀξίαν τοῦ κλασσικοῦ προτύπου εἰς τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη. Οἱ ἀνθρωπισταὶ βλέπουν τὴν γλῶσσαν ὡς πνευματικὴν ἐκφρασὶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Εἰς τὴν ταύτην κίνησιν λαμβάνει ἐνέργον μέρος καὶ ὁ κλήρος. Τέσσαρες μὴτροπολῖται, ὁ Εὐστάθιος τῆς Νικαίας, ὁπαδὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Εὐστάθιος τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Γρηγόριος τῆς Κορίνθου καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἀκρινάτος πρωταγωνιστοῦν διὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν. Ἀποδεικνύουν διὰ τῆς δράσεώς των ὅτι ἡ ἀντίληψις καθ' ἣν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὑπῆρξε δύναμις ἀντιδραστικῆς τυγχάνει ἀναξία συζητήσεως. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου γίνεται περισσότερον αἰσθητὴ καὶ ἡ ὑπαρξὶς τοῦ δημόσιου κοινοχρήστου γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Εἶναι προφανές ὅτι εἰς τὴν πνευματικὴν ζῆν συμμετέχουν ἐνέργως καὶ τὰ λαϊκά στρώματα. Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ 12ου αἰῶνος συνεχίζει τὴν ὀρθολογιστικὴν κατευθύνσιν τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰσαγάγει ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, περιορίζει ὁμως ταύτην εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ 12ου αἰῶνος

Εὐστράτιος ὁ Νικαίας (1050-1120). Ὑπῆρξε μυστήρις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ, πράγμα τὸ ὁποῖον παρέσχεον ἀφορμὴν καὶ θεωρητῆ καὶ αὐτὸς αἰρετικὸς καὶ νὰ ὑποστῇ διωγμῶν. Εἰς τὸ σῦνταγμα τοῦ τοῦ ὁποῖου, ὡς εἶπεν ὁ ἴδιος ἀπολογούμενος, δὲν προώρῃς διὰ νὰ τεθῇ εἰς κυκλοφορίαν, διευτύπων τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις παρὰ τὸ Χριστῶ «καὶ πρότερον καὶ νῦν τῷ Πατρὶ δουλεύει» (δουλεῖ εἰς τὸν Θεόν), εἶναι κατωτέρα κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τείνει νὰ τελεσιποιηθῇ διὰ τῆς ἀρετῆς. Λόγω τῆς ἀντίληψώς του ταύτης παραπεμφθεὶς κατὰ τὸ 1117 ἐνώπιον Συνόδου ἐδόλωσε μετάνειαν, ἀποδεχθεὶς ὅτι: «ὡς δὲ τὸ πρόσλημμα ἀπ' αὐτῆς τῆς προσλήψεως, καὶ τοσοῦτον ὥστε πᾶς ταῦτον τὸ κτίσαντι». Ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον τοῦ διδασκάλου τοῦ ἐχρησιμοποιοῦν καὶ πρὸς τὸν περὶ τῶν θεολογικῶν προβλημάτων τὸν συλλογισμόν. Τούτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ τίτλου συγγράμματός του, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται «Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῶν λεγόντων μίαν φύσιν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐκ λογικῶν καὶ φυσικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξ ὧν δεικνύται ἀναγκαστικῶς ἐκ δύο φύσεων εἶναι τὸν Σωτῆρα Χριστόν». Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Εὐστράτιος νομίζει ὅτι δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὸν θεολογικὸν ζητήματα δι' ἐπιχειρημάτων θεολογικῶν, λογικῶν καὶ φυσικῶν. Ἀλλὰ προσεχθεὶς ἐνώπιον τῆς Συνόδου ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι εἶναι ἀνεφάρμοστος ὁ συλλογιστικὴ μέθοδος προκειμένου περὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν τῆς πίστεως: «Ὁ λέγων ἐπὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν τῆς πίστεως δειν συλλογισθῆναι καὶ ἐφ' ὧν οὐκ ἐχρήσαντο συλλογισμοῖς οἱ ἅγιοι... ἀποβαλέσθαι οὐ μόνον ὡς ἀσέβη, ἀλλὰ καὶ ὡς μαρὸς καὶ ἀνόητος» (Βλ. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορ. 389). Ὁ Εὐστράτιος ἐγράψε σχόλια εἰς τὰ Ἠθικά Νικομάχεια καὶ εἰς τὰ «Ἀναλυτικά Ὑστερα», ἅτινα ἔχουν χαρακτῆρα ἐρμηνευτικόν. Τὰ ἔργα μεταφρασθέντα εἰς τὴν λατινικὴν ἤκκησαν ἐπίπρασιν ἐπὶ τοῦ Θωμά τοῦ Ἀκρινάτου καὶ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου, διηκρόνουν δὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀριστοτελισμοῦ ἐν τῇ Δύσει.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἔζησε καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Σμύρνης ὁστις διεδόχθη τὸν Ἰωάννην τὸν Ἰταλὸν εἰς τὴν ἔδραν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Περίσῳθ, ἀλλὰ μὲν ἀνέκδοτον ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιτομὴ τῶν ὅσα περὶ φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν τοῖς παλαίοις διελήθηται». Οὗτος φαίνεται ὅτι ἠκολοῦθε τὴν κατευθύνσιν, ἣν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Φελλός. Ἐπίσης ἐπικράτησιν τοῦ πλατωνισμοῦ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Μιχαὴλ τὸν Ἰταλικόν, μὴτροπολίτην Φιλίππουπόλεως, ὁστις ὑπῆρξε διδάσκαλος εἰς τὴν πατριαρχικὴν σχολὴν ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ (1118—1143). Ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος ἐξυμνεῖ τούτον ὡς δεῦτερον Πλάτωνα.

Ὁ τῆς Φιλίππου πρόεδρος Ἰταλικὸς ὁ πᾶν ὁ μισθὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ μετ' ἐκείνου Πλάτων

Πλατωνικὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος. Εἰς πραγματείαν τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τεθέν πρόβλημα: «Περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ, περὶ τοῦ πολλοῦ καὶ ὀλίγου», δηλαδὴ τοῦ στοιχείου τοῦ ἀποτελούντος τὴν ὕλην εὐρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους: «Ὁμοίως ἐπικρίνει εἰς τὸν διάλογόν του «Ζεῆνδμος» τὸ Περὶ τῶν πέντε φωνῶν σῦνταγμα τοῦ Πορφυρίου. «Κατὰ Πορφύριον διάλογος: Ἀπορία ἀπὸ τῶν πέντε φωνῶν Ζεῆνδμος ἢ φωναί». Εἰς τὸν Θεόδωρον ἀποδίδεται καὶ ποιήμα ἀστρολογικόν ἐκ 593 στίχων. Πάντως ἡ φιλολογικὴ ἐρευνα δὲν διηκρίνησε τὸ ζήτημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Προδρόμου διότι συγγέται ὁ ἀρχαιουθεὺς Πρόδρομος μετ' ἄλλων δωάνων συγγραφεῶν γράψαντα τὰ γνωστὰ «πτωχοπροδρομικά» στιχοιργήματα.

Ὁ Νικόλαος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ Μεθώνης τυγχάνει ὁ ἀξιολογότερος ἐκ τῶν φιλοσοφούντων θεολόγων τοῦ 12ου αἰῶνος. Τὴν φιλοσοφικὴν του φήμην χρεώσται εἰς τὸ ἔργον του «Ἀνάπτυξις θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου

τοῦ Νεοπλατωνικοῦ» (βλέπε ἔκδοσιν Φάμελ 1825). Διὰ τοῦτο κατεπολέμητο ἡ περὶ αἰδιότητος τοῦ κόσμου θεωρία τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου, τῆς ὁποίας ἡ ἀνασκευὴ εἶχεν ἀπασχολήσει τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα. Ἐσχάτως ὁ σοφὸς Ἕλλην ἐρευνητὴς Δ. Ρούσσος ἀνεκάλυψε ὅτι τὸ 146 κεφάλαιον τοῦ ρηθέντος συγγράμματος τοῦ Νικόλαου συμφωνεῖ κατὰ λέξιν μετ' ἀπόσπασμα ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Προκλίον τὸν Γαζίον περὶ τοῦ ἐγενετο λόγος ἀνωτέρω ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης τῷ Ρούσσου δορυμένους ὁ Ντρέσεκε ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁλόκληρον τὸ σῦνταγμα τοῦ Νικόλαου ἐπαναλαμβάνει ἀρχαιότερον σῦνταγμα τοῦ Προκλίου. Ἡ γενίκευσις ὁμως αὕτη ὅπως ἐδείξεν ὁ Stiglmayr δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Νικόλαου περιέχονται στοιχεῖα ἀναφερόμενα εἰς γεγονότα τῆς ἐποχῆς του. Ἐκτὸς τούτου ἔχει γραφῇ τὸ σῦνταγμα εἰς ὕψος τὸ ὁποῖον προσιδίαι εἰς τὸν Νικόλαον. Ἐκτὸς τοῦ ἔργου τούτου ἐγράψεν ὁ Νικόλαος καὶ τὸ σῦνταγμα «Ἐρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις» καὶ τρεῖς πραγματείας περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Θεῆς Προνοίας τεθέντων ὁρῶν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτας παρεσιγόταν τιμήματα εἰλημμένα ἐκ παλαιότερων συγγραφέων. Τούτο ἀποτελεῖ συνήθειαν τῆς ἐποχῆς. Διότι κατὰ τὸν 12ον καὶ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας οἱ συγγραφεῖς ἀνατρέχουν εἰς τοὺς παλαιότερους τῆς Ἐκκλησίας Πατέρας παραθέτοντες ὁλόκληρα τμήματα ἐκ τῶν συγγραμμάτων των. Ὡς φιλόσοφος ὁ Νικόλαος κατεπολέμησε τὴν ὀνομαστικὴν (nominalismus) καὶ ἐχρησιμοποίησε φιλοσοφικὰ ἐπιχειρήματα διὰ νὰ καταπολέμησιν τὰς ὑπὸ τοῦ Σωτηρίου Πατευνίου ὑποστηριχθείσας κακοδοξίας. Ἡ αἵρεσις αὕτη προήρχετο ἐκ τῆς μεγάλης ἐξαπλώσεως τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, συνεδέετο δὲ πρὸς τὰς αἰρετικὰς δοξασίας τῶν Εὐχίτων καὶ Βογυμιλῶν. Διὰ τοῦτο ὁ Νικόλαος ἐγράψε τὸ ἀνωτέρω μνημονεὺν ἐναντίον τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πρόκλου σῦνταγμα τοῦ.

Σύγχρονος τοῦ Νικόλαου Μεθώνης τυγχάνει καὶ ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης. Ἐγενήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ, ἀκολουθήσας τὸν μοναχικὸν βίον, ἐχειροτονήθη διάκονος τῆς Ἀγίας Σοφίας. Λόγω τῆς μεγάλης μορφώσεώς του ἀνῆλθε ταχέως εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα καὶ κατὰ τὸ 1174 προεχειρίσθη εἰς ἐπίσκοπον τῶν ἐν Λυκία Μυρῶν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως ἐχρέυσεν ἡ ἐπισκοπὴ Θεσσαλονίκης, ἔλαβε τὸν ἐκεῖ ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον. Προσέφερεν ἀνεκτιμήτους υπηρεσίας εἰς τὴν φιλολογίαν διὰ τῶν σχολίων ἅτινα ἐγράψεν εἰς τὸν Ὀμηρον καὶ τὸν Πίνδαρον. Ἀλλὰ διεκρίθη καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, προσπαθῆσας διὰ τῶν συγγράμνων του νὰ ἀναμορφώσῃ τὸν μοναχικὸν βίον. Ἰδρὸς τὸν σκοπὸν τούτον ἐγράψε τὸ «Περὶ ὑποκρίσεως» σῦνταγμα τοῦ, καθὼς καὶ δύο ἄλλας πραγματείας «Ἐπισκεψίς βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσεϊ τῶν περὶ αὐτῶν» καὶ «Λόγος πρὸς τινα στήληται». Ἡγωνισθὴ διὰ νὰ περιστείλῃ τὴν ἀπὸ ἠθικῆς ἀπάψεως διηνὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καταπύων τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ἐξάπλωσις τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων εἶχεν ἤδη ἀποσαθρῶσαι τὸ παλαιὸν ἀσκητικὸν ἰδεώδες τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἦρχισεν συνεπὶς νὰ ἐπέρχεται μία κοσμικοποίησις (saecularismus) τοῦ βίου τῶν μοναχῶν, ἥτις ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς στροφῆς πρὸς νέας ἀντιλήψεις. Ἀξία νὰ μνημονευθῇ εἶναι ἡ συμβολὴ εἰς τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κορίνθου Γρηγορίου, ὁστις κατέλιπεν ἀξιολογωτάτην συγγραφὴν περὶ διαλεκτικῆς καὶ συντάξεως. Οἱ ἐπίσκοποι τοῦ 12 αἰῶνος ἦσαν βαθεῖα γνώσται τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ συνήθισαν νὰ ἀναφέρονται εἰς γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ νὰ ἐκθέτουν χρῆσιν καὶ τῶν θρύλων τῆς μυθολογίας. Οὕτω ὁ Εὐθύμιος Μαλάκης εἰς ἐγκωμιαστικὸς του λόγους ἐκδοθέντας ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Κ. Μπόνη («Θεολογία» ἔτους 1948, τεύχ. Γ' σελ. 513 κ.ε.) κάμνει πολυαριθμοὺς τοιαύτας ἀναφορὰς, παραβάλλων τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ οὐ μόνον μετὸν Θεμιστοκλέα, τὸν Βρασίδαν, τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοὺς ὀμηρικοὺς ἥρωας. Συγκρίνει προσέτι καὶ τὸν Μανουὴλ καὶ πρὸς τὸν Πλάτωνα λέγων: «Πλάτων μὲν λόγῳ πλάττει τὴν πόλιν καὶ μόνῳ αὐτῷ περὶ τὸν γραφεῖα κάλαμον μικρὸν πονοῦσιν οἱ δάκτυλοι... ὁ δ' ἡμέτερος αὐτοκράτωρ ἐργαζόμενος ἐστὶν οὐχὶ λογοπλάθας, ἐργῶ μὲν κατασκευάζει τὴν πόλιν... εἰσάγει δ' ἅμα καὶ τοὺς πολίτας» (Ὁ μὲν Πλάτων μετὰ λόγια πλάττει τὴν πόλιν καὶ μόνον αὐτοῦ κοπιᾶν τὰ δάκτυλά του γύρω ἀπὸ τὸν κάλαμον τῆς γραφῆς... ὁ δὲ ἰδικὸς μᾶς αὐτοκράτωρ εἶναι τεχνίτης ἐργῶν καὶ οὐχὶ κατασκευαστὴς λόγων, πραγματικῶς κατασκευάζει τὴν πόλιν καὶ φέρει μέσα εἰς αὐτὴν τοὺς πολίτας).

Ἡ δογματικὴ θεολογία καὶ αἱ αἵρέσεις.

Πρὸς καταπολέμησιν τῶν τάσεων τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς παρῆλθεν τὸν Εὐθύμιον τὸν Ζιγαβηνὸν (ἢ Ζιγαδηνὸν) νὰ γράψῃ σῦνταγμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανοπλία δογματικῆς». Ὁ Ζιγαβηνὸς ἦτο μοναχὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῆς Περιδελπτου, συνεδέετο δὲ δι' οἰκειότητος μετὰ τῶν Ἀλεξίων. Ἡ Ἄνω Κομνηνὴ παραθέτει λίαν εὐνοϊκὰς κρίσεις σχετικῶς μετὰ τὸν Ζιγαβηνόν. Τὸ βιβλίον του διατείνεται εἰς 28 «τίτλους». Ἡ εἰσαγωγήν περιέχει πολεμικὴν κατὰ τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας καὶ εἰδωλαλατρίας. Στρέφεται προφανῶς κατὰ τὴν σημειωθειάναν ρωτῶν αἰτίας ἐθνομιοσυθῆ-

σαν κατόπιν της αναγεννήσεως των ελληνικών σπουδών. Ἀκολουθεῖ κατόπιν ἀνάπτυξις τῶν περὶ Τριάδος, ἐνανθρωπήσεως καὶ δημιουργίας δογμάτων, καὶ ἔπειτα ἀκολουθεῖ πολεμικὴ κατὰ τὴν αἵρεσιν. Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν 23—28 τίτλων εἰς τοὺς ὁποίους καταπολεμοῦνται αἱ κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα λίαν διαδεδομέναι αἵρεσεις τῶν Ἀρμενίων, Μασσαλιανῶν, Παυλικιανῶν καὶ Βογομίλων. Ἐκ τῆς τῆς «Πανοπλίας δογματικῆς» ἔγραψεν ὁ Ζιγαβηνὸς καὶ «Ἑρμηνευτικὰ ὑπομνήματα» εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, τὰ Εὐαγγέλια καὶ εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Κατὰ τὰς συγγραφάς του στηρίζεται εἰς τὰς γνώμας τῶν μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον Πατέρων.

Συνέχισαν τῆς «Πανοπλίας» τοῦ Ζιγαβηνοῦ ἐπιδιώκει νὰ ἀποτελέσῃ ὁ «Θσαυρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας», ἔργον γραφὸν ἀπὸ τὸν Νικητὴν Χωνιάτην. Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὰς Χώνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὑπῆρξεν ἀδελφὸς τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1182 ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου. Ὁ Νικητὴς εἶχεν ἀναμνηθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν, ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτου καὶ ἐγκατεστάθη μετὰ τὴν ἀλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Νικαίαν, ἔνθα καὶ ἔγραψε τὸ μνημονεῦν ἐργον του. Ὁ «Θσαυρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας» ἀποτελεῖται ἐξ 27 διδλίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξεδόθησαν μόνον 5 εἰς τὴν λατινικὴν. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐξεδόθησαν ἀποσπάσματα τινα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, καταχωρισθέντα εἰς τὸν 1390ν τόμον τῆς Ἑλλ. Πατρῶν. Ἀνατρέπει καὶ εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας καὶ παρέχει ἀκριβεῖς ἐνδείξεις ὡς πρὸς τὰς πηγὰς ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ τὰ ἐπιχειρήματά του. Τὸ σύγγραμμα τοῦ ἀποτελεῖ σπουδαῖαν πηγὴν διὰ τὰ σηματοδοτήσας ἀντιλήψεις περὶ τῶν πολυετῶν θρησκευτικῶν αἱρέσεων, αἵτινες ἦσαν εὐρύτατα διαδεδομέναι κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα καὶ θὰ ἠδύναντο ἐὰν δὲν περιεστέλλοντο νὰ διασαλεύουσιν τὴν ὑπόστασιν καὶ ἐνότητα τοῦ Κράτους. Λόγω τῆς εὐρείας μελέτης τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ἤρχισαν νὰ συζητοῦνται ἐπὶ φιλοσοφικῆς βάσεως τὰ θεολογικὰ προβλήματα καὶ νὰ παρατηρῆται τὰς ἐπὶ ἀνάδοῦς εἰς εἰδωλολατρικὰ λατρίαι ἀντιλήψεις. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν ἐνεφανίσθησαν πολυάριθμοι αἱρέσεις, ἥτοι οἱ «θνητοφυῖται», πρεσβεύοντες ὅτι ἐξαορίζεται μὲ τὸν θάνατον ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ «Χριστολύται», δοξάζοντες ὅτι ὁ ἀναληθὴς εἰς τοὺς οὐρανούς Χριστὸς κατέλιπεν ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἀνθρώπινόν του σῶμα, οἱ «ἐπαερμενευταί» ἐξηγουντες, οὐχὶ συμφωνῶν μετὰ τὴν παράδοσιν τὴν Ἀγίαν Γραφήν, καὶ οἱ «Ἐμψυκώφρονες», κηρύσσοντες τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰς εἰδωλολατρικὰς δεισιδαιμονίας. Ἀλλ' αἱ αἵρεσεις αἵτινες εἶχον μεγαλυτέραν σπουδαιότητα, ἦσαν ἡ τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Βογομίλων. Ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιανῶν ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπιδίωξις τοῦ γνωστικισμοῦ. Ἀρχηγὴς τῆς αἱρέσεως τὸν ἦτο Κωνσταντῖνος τις ἐκκληθὴς Σιλουανὸς καὶ καταστράας κέντρον τῆς δράσεώς του τὴν ἐν Ἀρμενίᾳ Κίθωσαν ἢ μεταγενέστερον ἐς Μακεδονίαν. Οἱ Παυλικιανοὶ κατόπιν ἀπετέλεσαν ἰσχυρὰν κοινότητα, ἥτις διέθετε καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἐπὶ Βασιλεῖον τοῦ Μακεδόνα συμπτράξαντες μετὰ τὸν Σαρακηνῶν κατάρθρωσαν νὰ κυριεύσουν πολλὰς πόλεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ φθάσαντες μέχρι τῆς Ἐφέσου. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ἐκστράτευσας κατ' αὐτὸν τοὺς κατενίκησεν, ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Τσιμισχὴς κατὰ τὸ 970 μετέφερεν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Συρίας τοὺς πληθυσμούς τῶν Παυλικιανῶν εἰς τὴν Θράκην. Εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην εἶχον συγχωνεῦθαι αἱ δοξασαί τοῦ γνωστικοῦ Μαρκίανου, περὶ οὗ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος καὶ αἱ τῶν Μασσαλιανῶν. Ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ Θεοῦ καὶ διέστειλαν τὸν δημιουργήσαντα τὸν ὁρατὸν κόσμον Θεὸν ἀπὸ τὸν ἀόρατον δημιουργόν. Δὲν ἐδέχοντο ὅτι ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ ἦτο πραγματικὴ ἀλλὰ κατὰ τὸ φανόμενον μόνον (δοκητισμός). Ἀντιτίθεντο κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἔρρεπον εἰς τὸν ἀσκητισμόν. Ἀπερίριπτον τὴν ἱερὰν παράδοσιν καὶ τοὺς λατρευτικούς τύπους δεχόμενοι ἄμεσον ἐπικοινωνίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Οἱ Παυλικιανοὶ ἐν Θράκῃ ἀπέτελεσαν τὴν βάσιν διὰ νὰ στηριχθῇ καὶ ἐξαπλωθῇ κυρίως μετὰ τῶν Βουλγάρων ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων. Ἡ ὁνομασία τῆς αἱρέσεως, τυγχάνει σλαυική, διότι ἀπετέλεσθη ἐκ συνθέσεως τῶν λέξεων Μπογ ἥτις σημαίνει Θεὸς καὶ μίλουι ὅπερ σημαίνει ἐλέησον. Αἱ δοξασαί τὸν ἦσαν παρόμοιαι μετὰ τῶν Παυλικιανῶν. Τὴν Ἐκκλησίαν ἐθεώρουν ἔργον τοῦ Σατανᾶ, ἀπεκήρυττον δὲ ὡς παρανόμους ὅλους τοὺς αὐτοκράτορας ἐκτὸς τῶν Εἰκονομάχων. Ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως ἀναφέρεται ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἱατροῦ τῆς Βασιλείας. Τοῦτον συνέλαβε δι' ἀπάτης ὁ Ἀλέξιος καὶ τὸν κατέδικε νὰ καὶ διὰ τῆς πυρᾶς. Ἡ καταδίκη αὕτη ἐξετέλεσθη κατὰ τὸ 1113 ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συγχρόνως ὑπὸ τὸν ἀπειδεύτων μοναχῶν διενεργήθη διωγμὸς ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν, προεκλήθη δὲ καὶ ἀντίδρασις ἐναντίον τῆς ἀσχολίας μὲ τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων, διότι ἐνωρίσθη ὅτι ἐκ ταύτης προεκλήθησαν αἱ αἵρεσεις. Οἱ διότι τῆς παιδείας καὶ γνώσεως μοναχοὶ ἀπεκλήθησαν «γνωσιμάχοι». Ἡ σκληρότης μετὰ τῆς ὁποίας διεξήχθη ὁ διωγμὸς κατανοεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὅπισω ἀπὸ τὴν αἵρεσιν τῶν Βογομίλων συνεζέτο ἡ πάλιν τῆς σλαυικῆς ἐπιδρωμῆς κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Αυτοκρατορίας, ἥτις εἶχεν ἀφ' ἑτέρου νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὴν θύελλαν τῶν Σταυροφοριῶν.

Μεταξὺ τῶν διασημωτέρων φορέων τῶν αἱρέσεων συγκαταλέγεται καὶ ὁ Σωτήριος Παντεύγενος, διάκονος τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὅστις ἐψηφίσθη καὶ ὡς πατριάρχης τῆς Ἀντιοχείας χωρὶς ὁμῶς νὰ χειροτονηθῇ. Οὗτος συνέγραψε σύγγραμμα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν πλατωνικῶν δια-

λόγων εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ θυσία ἦν ὑπέρ τῃς ὁ Χριστὸς προσήνεχθη μόνον εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, οὐκ ὁμῶς καὶ εἰς τὸν Λόγον, διότι ἐν ταύτῃ περιπτώσει τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἀγίας Τριάδος θὰ διεσπᾶτο εἰς δύο ὑποστάσεις ἐμὸν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι τὴν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ θυσίαν προσενηχθῆναι, οὐ μὴν καὶ αὐτῷ τῷ προσενηκόντι Λόγῳ, ὡς εἰ τοῦτο δεῖν τις εἰς δύο πρόσωπα πάντως ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς διαστήσεται». Λόγω τῆς κακοδοξίας τοῦ Σωτηρίου συνεκλήθη Σύνοδος κατὰ τὴν 12 Μαοῦ 1157 καθ' ἣν παραστάς καὶ αὐτὸς συνεζήτησεν ἐπιμόνας τὰς ἀπόψεις του μετὰ τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ Σύνοδος κατέδικε τὸν Σωτήριον, ὁ δὲ Νικόλαος Μεθώνης ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ δι' ἰδιαίτερον συγγράμματος καὶ τὸν ἤλεγχε διότι ἔκαμνε σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ὁρῶν φύσις καὶ ὑπόστασις. Ἐκ τῆς ἐπιμονῆς μετὰ τῆς ὁποίας ὑπεστήριξε τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ὁ Σωτήριος, τὰς χαρακτηριστικὰς ὑπὸ τοῦ Νικολάου ὡς πλατωνίζουσας ἐξάγει, ὅτι ὁ πλατωνισμὸς διετήρησε τὸ κύρος του εἰς τὸν κύκλον τῶν καθηγητῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας (βλέπε Χ. Παπαδόπουλον αὐτόθι σελ. 204). Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ καὶ ὁ Δημήτριος Λαμπρόν, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κρήτῃ Λαμίας ἐν τῷ ζήλῳ του νὰ καταπολεμήσῃ τὸ δόγμα τῶν Λατίνων περὶ τῆς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ (filioque) ἐκπορεύσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, διετύπωσε τὴν περὶ «ὑποτάξεως» τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Θεὸν δοξασίαν. Στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου (14, 28) ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγράφεται ὁ πατήρ μου μέγας μου ἐστίν» ἐλεγεν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κατώτερος τοῦ Πατρὸς. Ταῦτα πάντα ἐφεύρισκεν ὁ Δημήτριος διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Δυτικούς πρὸς τοὺς ὁποίους ἤρχετο εἰς συζητήσεις, ὅταν ἀπεστέλλετο εἰς τὸν Μανουὴλ εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ Γερμανίαν, ὅπως φέρῃ εἰς πέρας διπλωματικὰς ἀποστολάς. Ὁ Μανουὴλ εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνασε τὰς δοξασίας τοῦ ὁ Δημήτριος, τὸν παρεκίνησε νὰ σιωπήσῃ διὰ νὰ μὴ γίνῃ πρόξενος ἐρίδων. Ἀλλ' ἐκείνος τὰς ἀνέπτυξεν εἰς βιβλίον τοῦ ὁποῖου ἔθεσεν εἰς κυκλοφορίαν. Εἶναι περιεργὸν ὅτι ἐνῶ οἱ πλείστοι τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ δεχθῶν τὴν αἵρεσιν τοῦ Δημητρίου, ὁ αὐτοκράτορ Μανουὴλ εὗρε τὸν καιρὸν ἐν μέσῳ τῶν πολλοπαλῶν τοῦ ἀσχολίων, νὰ ἐπιδοθῇ εἰς μελέτας τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀντικρούσῃ τὴν νεὰν αἵρεσιν. Τὰ γεγονότα ταῦτα δεικνύουν ὅτι ὑπῆρχε τάσις νὰ ἐξετάζωνται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁρθοῦ λόγου τὰ θεολογικὰ προβλήματα, καὶ ὅτι αἱ συζητήσεις τοῦ εἶδους τούτου ἀπασχολοῦν σοβαρῶς τὴν δημοσίαν γνώμην.

Ὁ μυστικὸς ἀσκητισμὸς. Κάλλιστος Καταφυγιώτης.

Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα τὴν παράδοσιν τῆς μυστικῆς ἀσκητικῆς συνεχίζει ὁ Κάλλιστος ὁ Καταφυγιώτης. Λεπτομερείας περὶ τοῦ θίου του δὲν ἔχομεν. Ἡ χρονικὴ ἐποχὴ καθ' ἣν ἔζησε καθορίζεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸ σύγγραμμά του (Ἑλλ. Πατρῶν. 147, 852) ὁ ἀσκητικὸς συγγραφεὺς Πέτρος Δαμασκηνός, περὶ τοῦ ὁποῖου εἶναι γνωστὸν ὅτι ἦτο ἐν τῇ ζωῇ κατὰ τὸ 1158. Ἡ «Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηητικῶν» μᾶς παρέχει περὶ τοῦ Καλλίστου τὸν ἀκόλουθον χαρακτηρισμόν: «Ὅσον δὲ ἀπὸ τῶν παρόντων αὐτοῦ κεφαλαιῶν τεκμηριώσασθαι, ἀνὴρ ἦν τῷ ὄντι περὶ τῆς ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν παιδείᾳ φιλοσοφώτατος καὶ μάλιστα πρὸς θεωρίαν ὕψος καὶ βάθος, μῆκος τε καὶ πλάτος νοητόν, εἰπερ τῆς ἄλλος διαβατικώτατος. Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ὁ μακάριος πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον τῆς Τριαδικῆς ὑπερουσιότητος ἀποκρυφον. Ἐν ἀνεύτατο» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 533) (Ὅσον δὲ δύναται εἶναι νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν κεφαλαιῶν τὰ ὁποῖα ἔγραψεν, ἦτο ἄνθρωπος πραγματικῶς φιλοσοφώτατος ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σοφίαν, καὶ ἠδύνατο περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ προχωρῇ εἰς τὸ νοητὸν ὕψος καὶ βάθος καὶ μῆκος καὶ πλάτος τῶν θεωρίων. Τόσον πολὺ ὁ μακάριος κατάρθρωσε νὰ ἐπιτελέσῃ ἀνάσταν πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον καὶ ἀποκρυφον. Ἐν τῇ Τριαδικῇ ὑπερουσιότητι). Ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου καταφαίνεται ὅτι ἔχει ἐπηρεασθῇ ὑπὸ τῶν Πλατωνικῶν περὶ τοῦ Ἐνὸς ὡς πρώτης ἀρχῆς θεωρίων. Τὸ σωζόμενον ἔργον του φέρει τὴν ἐπιγραφήν «Καλλίστου Καταφυγιώτου συλλογιστικὴν καὶ ὑψηλοτάτων κεφαλαιῶν τὰ σωζόμενα περὶ θείας ἐνώσεως καὶ θίου θεωρητικοῦ», ἀπαρτίζεται δὲ ἐξ 92 κεφαλαίων. Ἡ νημονευθεῖσα «Φιλοκαλία» ἐξάγει λίαν δικαίως τὴν μεγαληγορίαν τῆς λεκτικῆς φράσεως τοῦ Καλλίστου, τὴν καλλιέπειαν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀποδεικτικῶν συλλογισμῶν «τῶν κεφαλαίων... ὑψηλοτάτων ὄντων... τοῖς τε νοήμασι, καὶ τῷ μεγαληγορῶ τῆς φράσεως καὶ τῇ ἄλλῃ καλλιεπείᾳ καὶ ταῖς τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκαις». Ἐπιδορᾷ ἐπ' αὐτοῦ οὐ μόνον ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτωνος, τοῦ ὁποῖου κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα τὰ συγγράμματα ἦσαν ἀρκετὰ γνωστά. Τὸ κατωτέρω χωρίον δεικνύει πῶς συμπλέκονται ὑπὸ τοῦ Καλλίστου τὰ διδασκόμενα τοῦ Πλάτωνος περὶ Ἐνὸς μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἐκτιθέμενα: «Πᾶσα γὰρ φησιν, ὁ μέγας Διονύσιος Πατροκινήτου φωτῶφανεῖας πρόδος εἰς ἡμᾶς ἀγαθὸς δάσκαλος φωτῶσα, πάλιν δὲ ἐνοπίους δυνάμεις ἀναστατικὰς ἡμᾶς ἀναπληροῖ καὶ ἐπιστρέφει πρὸς τὴν τοῦ συναγωγῶ Πατρὸς ἐνότητα καὶ θεοποιὸν ἀπλότητα» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 849) (Διότι πᾶσα, λέγει ὁ μέγας Διονύσιος, προσχώρησις τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φωτὸς τοῦ ἐκπορευομένου ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἥτις φθάνει εἰς ἡμᾶς ὡς ἀγαθὴ δωρεά, πάλιν δὲ δυνάμεις ἐνοποιητικῆς φύσεως ἡμᾶς πρὸς τὰ ἄνω μᾶς συμπληρώνει καὶ ἐπιστρέφει πρὸς τὴν ἐνοποίησιν καὶ θεοποιὸν ἀπλότητα τοῦ Πατρὸς, ὅστις συνενώνει (εἰς ἑαυτὸν) τὰ πάντα). Παρὰ τὴν

πλησίον του προς τὰς δοξασίας του Πλωτίνου διακρίνει την προσέγγισιν προς τὸν Θεόν, ἥτις γίνεται καθ' ὃν τρόπον περιγράφει ὁ Πλωτίνος, ἀπὸ τῆν προσέγγισιν, ἥτις γίνεται διὰ τῆς συνειρήνης τοῦ θείου φωτισμοῦ: «Τρισὶ τρόποις ἐπιβαίνει ὁ νοῦς τῇ τοῦ Θεοῦ θεωρίᾳ, αὐτοκινήτως, ἐτεροκινήτως καὶ μεταξύ τούτων» (Διὰ τῶν τριῶν τρόπων τίθεται ὁ νοῦς εἰς τὸν δρόμον τῆς θεωρήσεως τοῦ νοῦ. Διὰ κινήσεως προερχομένης ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ, διὰ κινήσεως προερχομένης ἐξ ἄλλης πηγῆς, καὶ δι' ἑνὸς ἀναμίκτου τρόπου). «Καὶ ὁ μὲν αὐτοκίνητος τρόπος ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ νοῦ μόνον τελείται, θελίζει τῇ ἑαυτοῦ διὰ φαντασίας χρώμενος, οὐ περὶ τῶν περὶ Θεὸν θεωρίᾳ. Ἄ καὶ Ἑλλήνων ἀμυγέπη ἐφαντάσθησαν παῖδες» (Καὶ ὁ μὲν ἐξ ἰδίας κινήσεως προερχόμενος τρόπος συντελεῖται ὑπὸ τῆς φύσεως μόνον τοῦ νοῦ, χρησιμοποιοῦν διὰ τῆς φαντασίας τὴν θέλησιν τοῦ. Τὸ τέλος ὅπερ πραγματοποιεῖ οὗτος εἶναι ἡ θεωρία τῶν γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸν ἐνεργειῶν. Αὐτὰ τὰ πράγματα τὰ ἐφαντάσθησαν καὶ οἱ παῖδες τῶν Ἑλλήνων). Πρόκειται περὶ τῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ τῆς γενομένης ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις κατὰ τὸν Καταφυγιώτην, δὲν ἐδῆλετο τὸν Θεόν, ἀλλὰ μόνον τὰς γύρω ἀπ' Αὐτὸν ἐκδηλουμένας ἐνεργείας. Ὁ δεύτερος τρόπος εἶναι ἐκείνος, ὅστις γίνεται διὰ θέλησεως καὶ φωτισμοῦ προερχομένης ἐκ τοῦ Θεοῦ. Πρόκειται περὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκστάσεως, ἥτις δὲν ἐκμυθώνει τὸν νοῦν, ἀλλὰ τοῦ παρέχει ὑπερκόσμια ὁράματα καὶ προφητικὴν δύναμιν: «Ὁ δὲ ἑτερος ἐστὶν ὑπερφύης θελήσει, καὶ φωτισμὸς μόνον Θεοῦ γινώσκοντος. Ὅθεν καὶ ὑπὸ τῆν θείαν κατοχὴν τότε ὅλος εὐρίσκεται καὶ εἰς θείας ἀποκαλύψεις ἀρπάζεται καὶ ἀπορρήτων γίνεται Θεοῦ μυστηρίων καὶ μελλόντων ἐκβάσεις ὁρᾷ» (Ὁ δὲ δεύτερος ὑπερβαίνει τὴν θέλησιν καὶ συντελεῖται μόνον διὰ φωτισμοῦ προερχομένου ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὁ νοῦς κυριαρχεῖται ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνιχνεύεται διὰ τὴν ἰδίαν ἀποκαλύψει, λαμβάνει γνῶσιν τῶν ἀπορρήτων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων καὶ βλέπει τὴν ἐκβασιν τῶν μελλόντων) (Ἑλλ. Πατρ. 147, 840). Ὁ τρίτος εἶναι ὁ μικτὸς τρόπος συντελούμενος καὶ διὰ τῆς ἰδίας θέλησεως καὶ διὰ τοῦ θείου φωτισμοῦ. Διὰ τούτου γίνεται ὁ νοῦς «ἐμπλέως τοῦ νοεροῦ φωτός», αἰσθάνεται χαρὰν ἐνεργουμένην ὑπὸ θεϊκοῦ πυρὸς ἀναμίκτου μετ' ἀγάπην «καὶ μὲν γε χαρὰς ἐνεργουμένης ὑπὸ θείου πυρὸς συγκιναμένους». Ὑψιστάμενος ὁ νοῦς τὴν ἑλλαμψὶν τοῦ θείου καὶ νοεροῦ φωτός γίνεται ταμειὸν ἀγάπης, εἰσέρχεται καὶ ἀσφαλιζεται εἰς τὸ φρούριον τῆς ἀγάπης: «Ὑπὸ δὲ τοῦ θείου φωτός ἀρπαζόμενος ταμειὸν ἀγάπης γίνεται ἀνθρώπων, πολλῶ γε μᾶλλον τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἡ τρισχὴ τοῦ νοῦ τάξις καὶ κίνησις ἐν πίστει καὶ ἐλπίδι καὶ ἀγάπῃ τελεία καὶ θεοποιὸς καὶ ταύτην πεφωκώς εἰς τὸ τῆς ἀγάπης φρούριον ἐαυτὸν ἡσυχάζει» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 841). Ἀνωσιώμενος δὲ εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὑπὸ τοῦ θείου φωτός γίνεται ταμειὸν ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἰς μεγαλύτερον δὲ βαθμὶν πρὸς τὸν Θεόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ τριπλῆ τοῦ νοῦ τάξις καὶ κίνησις διὰ τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος κάμνει τὸν ἀνθρώπον τελειὸν καὶ τὸν θεοποιεῖ, καὶ ἐκείνος, ὅστις ἔχει φθάσει εἰς ταύτην ἀσφαλίξει τὸν ἑαυτοῦ ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς ἀγάπης. Ὁ Καταφυγιώτης τονίζει μετ' ἐμφάσεως ὅτι ἡ μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου σχέσις εἶναι ἡ ἀγάπη: «Ἐπεὶ γὰρ τοῖς ὁμοίοις γίνεσθαι φυσικὸς εἶθεν ἀγαπητικὴ διάθεσις πρὸς τὰ ὅμοια φανερόν ὡς ἀγαπηθῆσεται καὶ ἀνταγαπήσει ὁ νοῦς τὸν Θεόν. Τὸ γὰρ τοῖς ὁμοίοις ὁμοίῳ ἐστὶν ὁμοίων. Καὶ ὡς ἡ ὁμοιότης ἔχει τὸ ἀντιστρεφῆναι, ἔξει πάντως οὗτω καὶ πρὸς τὴν ἀγάπην τὸ ἀνταγαπᾶσθαι. Οὐ μείζον πάθημα μεταξύ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἐστὶν οὐδὲν» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 860). Ἐπειδὴ συνιθίζει νὰ γεννᾶται φυσικῶς εἰς τὰ ὅμοια διάθεσις ἀγαπητικὴ πρὸς τὰ ὅμοια εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ νοῦς θὰ ἀγαπήσῃ τὸν Θεόν καὶ θὰ ἀνταγαπήσῃ αὐτόν. Αὐτοῦ. Διότι τὸ ὅμοιον εἶναι ὁμοιον πρὸς τὸ ὅμοιον. Καὶ ὅπως ἡ σχέσις τῆς ὁμοιότητος ἀντιστρέφεται, θὰ ἔχῃ ὁ νοῦς κοντὰ εἰς τὴν ἀγάπην τὸν πρὸς τὸν Θεόν νὰ ἀνταγαπᾶται ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἀπ' αὐτὸ τὸ δίωμα δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερον μεταξύ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς). Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι τὸ μέγιστον πάθημα (δίωμα) κατὰ τὸν Κἄλλιστον δὲν εἶναι ἡ ἐνόησις τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ἀλλὰ ἡ μεταξύ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἀγάπη. Ὁ ἀσκητικὸς μυστικισμὸς θέλει νὰ φέρῃ εἰς ἀμεσον προσωπικὴν σχέσιν τὴν ψυχὴν μετὰ τὸν Θεόν. Ἀποτελεῖ τούτο γενικώτερον γνώρισμα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Δυτικὸν Καθολικισμόν. Εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν παρεμβάλλεται μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ὁ κλήρος, εἰς τὴν Ἀνατολικὴν νοεῖται ὡς δυνατὴ ἀμεσώτερα μεταξύ Θεοῦ καὶ ψυχῆς συσχέτισις.

Τὸ ἰδεώδες τοῦ θεωρητικοῦ βίου εἶναι, κατὰ τὸν Καταφυγιώτην, ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὴν Τριαδικὴν ἐνότητα καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἐφορμήσις. Ἡ πρὸς τὰ ἀνω αὐτὴ πορεία διέρχεται διὰ βαθμίδων. Ἀρχίζει διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὸν θόρον τῆς κοσμικῆς ζωῆς. Ἐπειτα ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰ πολλά αἰσθητὰ δημιουργήματα κατανοεῖ τὴν μέσα εἰς αὐτὰ ὑπάρχουσαν ὁρατότητα. Διὰ ταύτης κατορθώνει νὰ ἀντιληφθῇ τὸν νοητὸν πυρῆνα, ὅστις υἱοσταται μέσα εἰς τὰ αἰσθητὰ, νὰ ἴδῃ τὰ αἰσθητὰ ὡς νοητὰ. Ἡ τετάρτη βαθμὶς εἶναι νὰ ὁραθῇ εἰς τὰ «νοητὰ ἄκτιστα». Κατὰ ταύτην ὁ νοητὸς αἰώνας κόσμος ἐμφανίζεται ὡς πολλότις, ὡς «κοινωνία ἰδεῶν», ὅπως ἐξ ἐλέγειν χρησιμοποιοῦντες τὴν πλατωνικὴν ἔκφρασιν. Ὑψηλότερον τῆς τετάρτης βαθμίδος ἐπακολουθεῖ ἡ ἐν σιωπῇ θεωρήσις τοῦ ἀρχικοῦ Ἑνός: «Μετὰ δὲ ταῦτα ἡ θεία καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐπεταί ἀφθελεία καὶ σιγὴ καὶ ἐκπλήξις, καὶ θεωρία συνολοῦ φάναι, τοῦ ὑπερκόσμου Ἑνός ἡ ἀπόδελξις καὶ θεωρία καὶ ὑπὲρ νόησιν ἑνωσις, ἡ τῆς ἡσυχίας κορωνίς, τὸ ἄκρον καὶ τέλειον ἐφετὸν ὅσον ἐν τῇ παρουσίᾳ

ζωῇ» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 876). (Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπακολουθεῖ ἡ θεία καὶ ὑπὲρ νοῦν ἑλλειψὶς ἐκφράσεως, καὶ σιγὴ καὶ ἐκπλήξις καὶ θεωρία, καὶ διὰ τὰ ἐκφραστῶμεν συντόμως, ἡ στροφή τοῦ βλέμματος πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον. Ἐν, ἡ θεωρία αὐτοῦ καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ ὑπερνοητὴ ἑνωσις, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς ἡσυχίας καὶ τὴν ὑπερτάτην ἐπιθυμίαν τελείωσιν, ἐφ' ὅσον αὐτὴ εἶναι κατορθωτὴ εἰς τὴν παρουσίαν ζωῆς). Ἡ «ἡσυχία» εἶναι μία διάφορος ἐκφράσις, ἥτις ἔχει τὸ αὐτὸ περιεχόμενον μετὰ τὴν «ἀπάθειαν», τὴν ὁποίαν ἀπηνήσαμεν εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν συγγραφέα τῆς Κλίμακος. Καὶ ὁ Καταφυγιώτης εἰς τὸ χωρίον τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν χαρακτηριστικῶς τὴν ἡσυχίαν ὡς συμφύειαν τῆς ἀπαθείας, ὡς διαποτισμὸν δηλαδὴ τῆς φύσεως τοῦ νοῦ ὑπὸ τῆς ἀπαθείας. Οὕτω λοιπὸν ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν συνέχειαν ἡ ὁποία μᾶς μεταφέρει ἀπὸ τὸ ἰδεώδες τῆς ἀπαθείας τῆς παλαιότερας ἀσκητικῆς εἰς τὴν «ἡσυχίαν», ἥτις δὲ ἀποτελεῖ ἀργότερον τὴν κεντρικὴν ἐπιδιώξιν τοῦ κινήματος τῶν Ἰουχαστῶν.

Ἀνασκόπησις τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ 12ου αἰῶνος

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκτεθέντων ἀνωτέρω, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ 12ος αἰὼν παρουσίασεν ἐξαιρετικὴν πνευματικὴν δραστηριότητα. Συνεχίζετο ἡ ὀρθολογιστικὴ κίνησις ἐκδηλουμένη διὰ τοῦ ὑπομνηματισμοῦ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, καὶ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἀριστοτελικῆς συλλογιστικῆς διὰ τὴν μελέτην τῶν θεολογικῶν προβλημάτων. Ἡ κίνησις αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωποῦν ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος καὶ ὁ Εὐστράτιος τῆς Νικαίας, ἐπηρέασεν ἐνεργῶς τὴν δυτικὴν διανοήσιν καὶ ἐστρέψεν αὐτὴν πρὸς τὸν ἀριστοτελισμόν. Ὁ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα δρώσας ἐπισκόπους τὸν Παρισίον Πέτρον Λομβάρδος, ὁ μαθητὴς τοῦ περιφημοῦ Ἀβελάρδου, δεικνύει τὰ δαδύτα ἐπηρεασμένους ὑπὸ τοῦ συγγραμμάτου τοῦ Ἀμασκηνοῦ «Πηγὴ τῆς γνώσεως». Εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Sententiarum libri quatuor» (Γνωμῶν τέσσαρα διβλία) διατάσσει τὴν δογματικὴν ὕλην κατὰ τὴν σειράν τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκουμεν εἰς τὴν «Ἐκδοσὶν τῆς ὁδοδούου πίστεως» τοῦ Ἀμασκηνοῦ. Παρὰ τὴν ὁδοδούου πρὸς τὸν ἀριστοτελικὸν ὀρθολογισμόν ἐμφανίζονται εὐρυτάτην διάδοσιν καὶ αἱ νεοπλατωνικαὶ ροπαί. Ἡ μυστικιστικὴ ἀσκητικὴ ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τοῦ Κἄλλιστου Καταφυγιώτου, ἡ δὲ δογματικὴ θεολογία ἀπὸ τὸν Ζιγαδρόν καὶ τὸν Νικήταν τὸν Χωνιάτην. Συγχρόνως ἡ ἀσχολία μετὰ τὰ ἀρχαία συγγράμματα τυγχάνει λίαν διαδεδομένη, καλλιεργεῖται δὲ εὐρύτατα ἡ παιδεία. Τὴν πολυμύειαν τῆς παιδείας κατὰ τὸν αἰῶνα τούτον καταδεικνύουν ὅσα γράφει περὶ ἐαυτοῦ ἡ Ἀννα ἡ Κομνηνὴ εἰς τὸ προοίμιον τῆς «Ἀλεξιάδος»: «Ἐγὼ Ἄννα... γραμμάτων οὐκ ἄμοιρος ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπούδακναι καὶ ρητορικῆς οὐκ ἀμελετήτως ἔχουσα καὶ τὰς ἀριστοτελικὰς τέχνας εὐ ἀναλεξαμένη καὶ τοὺς Πλάτωνος διαλόγους καὶ τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς τετρακτὸς τῶν μαθημάτων πυκνάσας (... δὲν εἶμαι ἀπείρους γραμμάτων, ἀλλὰ ἔχω σπουδάσει ὑπερβολικὰ νὰ χειρίζωμαι καλῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ ἔχω μελετήσει τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν λογικὴν ἐπιστήμην τοῦ Ἀριστοτέλους καλῶς τὴν ἔχω διεξέλθει, καθὼς καὶ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, καὶ τὸν νοῦν μου τὸν ἔχω καλῶς στερεώσει μετὰ τὴν τετράδα τῶν μαθημάτων, ἥτοι μετὰ τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ μουσικὴν). Τὸ παιδευτικὸν ἰδεώδες τοῦ 12ου αἰῶνος περιλαμβάνει τὰ μαθήματα ἅτινα συνήθως κατατάσσοντο εἰς τὸ trivium (γραμματικὴ, ρητορικὴ, διαλεκτικὴ) καὶ εἰς τὸ quadrivium (ἀριθμητικὴ, γεωμετρία, ἀστρονομία καὶ μουσικὴ). Πόσον δὲ ἀνωτέρω δὲ πρὸς τὰ θρησκευτικὰ προβλήματα ἀντίληψιν εἶχον οἱ αὐτοκράτορες, δεικνύει ἐπισφόδιον τὴν μεταξύ τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐξήχησε νὰ ἀταλῆθῃ ἐκ τῆς ὁμολογίας εἰς ἣν ὑπεχρεοῦντο οἱ ἐκ τοῦ βασιῶ ἐξισλαμισμοῦ ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὁ ἀναθεματισμὸς ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν θεὸν τοῦ Μωάμεθ. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶπεν ὅτι εἰς τοιοῦτος ἀναθεματισμὸς ἀποτελεῖ ἀσέβειαν. Ὁ Εὐστάθιος, ὅτε συνεζητεῖτο τὸ πρόβλημα τούτου ὑπὸ κύκλου ἀρχιερέων, παρισταμένου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, δὲ μόνον ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν τοῦ Μανουὴλ, ἀλλ' ἐξέταρπῃ εἰς ὕβρεις κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ Μωάμεθ, εἰπὼν ὅτι εἶναι «καμνήλωδες καὶ ὕψηλῆς καὶ διδάσκαλος πάσης μυσσοῦς πράξεως». Ὁ Μανουὴλ τότε τὸν ἐπετίμησεν εἰπὼν «δεῖ σε σφόν ὅντα μὴ αἰσχρορρήμονα δεικνυσθαι μὴδὲ θρασυσομεῖν παρακρίσιαν». Ἦδη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε φθάσει εἰς περιόδον πλήρους ἀναγεννήσεως.

ΟΙ ΤΡΙΕΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΑΙΩΝΕΣ (13, 14, 15) ΤΗΣ ΑΓΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΝ

Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ἔναυ λαμβάνει τὸν ὕψιστον ἀγῶνα ἀντιμετωπίζων πρὸς δυσμάς τὰ στίφη τῶν Σταυροφορῶν πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοὺς Τούρκους. Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων κατὰ τὸ 1204 ἔφερε ρήγμα εἰς τὸν πολιτικὸν ὀργανισμόν τῆς χώρας καὶ διέσπασε τὴν ἐνότητα τῆς. Οἱ Σταυροφόροι προσέτι εἰς διαρπαγὴν οὐ μόνον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου συγκεντρωμένων καλλιτεχνημάτων ἀλλὰ καὶ τῶν βιβλίων τῆς μεγάλης Βιβλιοθήκης. Οἱ ἀνάτατοι Ἑλληνες κρατικοὶ λειτουργοὶ ἐγκαταστάθεντες μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως ἐν Νικαίᾳ, συνέχισαν τὸν ἀγῶνα μετὰ φανατισμοῦ. Ἀντελήθησαν δὲ τούτον οὐ μόνον οἱ πολιτικοὶ στρατιωτικοί, ἀλλὰ ὡς πνευματικὸν καὶ παιδευτικόν, Ἐκ-

τοτε τίθεται η θεμελιώδης όρχη της ελληνικής πολιτικής, ήτις εξακολουθεί να υφίσταται και μέχρι σήμερα. Το ότι δηλαδή ο άγων του ελληνικού έθνους έπορευε να διεξαχθή με μέσα πνευματικά. Ο πατριάρχης Θεόδωρος ο Ειρηνικός κατά το 1214 είχε την διορατικότητα να ίδη ότι επί του πνευματικού πεδίου της Ορθοδοξίας ουδεμία επέτρεπτο υποχώρησις. Ήδη επί Κομνηνών ο μεσαιωνικός Έλληνισμός είχε εθάρσει εις την ιδεάν του έθνικού κράτους, του στηριζόμενου επί της κοινής καταγωγής, του κοινού γένους και της κοινής θρησκευτικής όμολογίας. Την αντίληψιν ταύτην σαφώς απεικονίζει η δοθείσα εκ μέρους των κατοίκων της Κωνσταντινουπόλεως προς τον Λατίνον αυτοκράτορα απάντησις: «Ήμεις μὲν άλλου γεγονότες γένους και άλλον άρχιερέα έχοντες, έαυτούς τώ κράτει σου υπετάσμεν ώστε σωματικώς καταρχείν ήμιν, ού μὴν γε πνευματικώς και ψυχικώς» (βλέπε παρόντα τόμον σελ. 274). Η κυρία επιδίωξις των σχηματισθέντων μετά το 1204 ελληνικών περιφερειακών κρατών, μεταξύ των οποίων προεξήρχεν η αυτοκρατορία της Νικαίας, ήτο να άνασυγκροτήσουν την αυτοκρατορίαν άνωψώνοντες την παιδευτικήν στάθμην του έθνους. Έμφανής καθίσταται η εύγνησις αυτή προσπάθεια εις το πρόσωπον του αυτοκράτορος Ιωάννου Δούκα Βατάσση (1225 — 1254). «Οχι μόνον προέβη εις την σύστασιν άνωτέρων απάντησις εν Νικαία, αλλά έφορτίσεν να ιδρυθούν σχολεία και εις τας άλλας πόλεις της αυτοκρατείας του. Βοηθόν του εις την προσπάθειαν του ταύτην είχε τον Νικηφόρον Βλεμμύδην, όστις ακολουθών τας υποδείξεις, τας διατυπωθείσας κατά τον 11ον αιώνα από τον Μιχαήλ τον Έφεσιον, διεκήρυττεν ότι έπρεπε να ληφθώ εκ μέρους του κράτους μέριμνα διά την εκπαίδευσιν. Ο Βλεμμύδης κατά διαταγήν του Βατάσση έμερίμνησεν διά την διάσπισιν και περισυλλογήν των άρχαίων χειρογράφων. Καί αι λοιπαι πόλεις, εκτός της Νικαίας η Θεσσαλονίκη, η Τραπεζούς, και ο Μυστράς απέδωσαν κέντρα εκπαίδευσως. Μετά την επανάκτησιν της Κωνσταντινουπόλεως (1261) άναυυστήθη εκεί το Πανεπιστήμιον και έλειτούργησε μέχρι του 1453. Όπως και ταύτην λαοιοτέραν έποχην, εις την άνωτάτην αυτήν σχολήν εδιδάσκοντο αι επιστήμαι, η ρητορική, η φιλοσοφία και το δίκαιον. Η θεολογία ήτο υπόθεσις της στρατευομένης Έκκλησίας και δι' αυτό δεν κατετάσσετο μεταξύ των διδασκουμένων μαθημάτων. Τό ενδιαφέρον διά την παιδείαν συνεχίζεται αμείωτον μέχρι των τελευταίων στιγμών της ζωής της αυτοκρατορίας, καίτοι αυτή διήρχετο διά τρομερών περιπετειών. Όχι μόνον δεν ύφίστατο με την πρόοδον του χρόνου χαλάωσιν, άλλ' ένεπαιζέτο ισχυρότερον. Τοιουτοτρόπως κατορθώθη ώστε να άνασυγκροτηθώ το έθνος πνευματικώς και να εύρεθώ ώπλισμένον με την πίστιν προς τον έαυτον του και την παράδοσιν του, ήτις τώ συνεκράτησε κατά την έποχην της Τουρκοκρατίας.

Η πνευματική δραστηριότης των τριών τελευταίων αιώνων έκδηλούται υπό τριπλήν μορφήν: Έμφανίζεται πρώτον ως στροφή προς την παιδείαν με τον Νικηφόρον τον Βλεμμύδην και προς την φιλολογίαν και τας επιστήμας με τον Μετοχίτην και τον Παχυμέρη. Δεύτερον ως στροφή προς τον άνθρωπιον νοούμενον ως κίνησιν, ήτις επιδιώκει την άναμόρφωσιν του συγχρόνου βίου επί τη βάσει της αρχαιότητος. Έκπρόσωποι της κατευθύνσεως ταύτης τυγχάνουν ο Πλήθων και ο Βησσαρίων. Τρίτον επί του θεολογικού πεδίου η πνευματική δραστηριότης του έθνους συγκεντρούται εις την άπόκρουσιν της έπιπορεύς του Πάπα, όστις υπό το πρόσχημα της ένώσεως των Έκκλησιών επέδιωκε να επέκτειν την κυριαρχίαν του επί της οδοδόξου Άνατολής. Τέταρτον, αξιοσημείωτος έκδηλωσις του θρησκευτικού βίου ήτο το κίνημα των Ήσυχαστών. Κατά βάθος δι' αυτού επέδιώκετο η άναγέννησις της θρησκευτικής ζωής από βαθείας έσωτερικάς και προσωπικάς πηγάς. Έκτός τούτου άπετέλει ο ήσυχασμός αντίδρασιν κατά της επιδράσεως της σχολαστικής φιλοσοφίας, ήτις ήθέλησε να διεσδώσ ην διά του εκ Καλαβρίας μοναχού Βαρλαάμ εις την ελληνικήν Άνατολήν. Πέμπτον, σημειούται και κίνησις διαδόσεως των αντίληψεων της Δύσεως διά της μεταφράσεως λατινικών έργων εκ μέρους του Μαρξίου Πλανούδη, ήτις όμως δεν υπήρξεν άποτελεσματική.

Νικηφόρος Βλεμμύδης (1197—1272). Υπήρξεν εκ των σπουδαιότερων έργων της παιδευτικής άναγεννήσεως, ήτις έσημειώθη εις το ελληνικόν κράτος της Νικαίας. Μετά την υπό των Λατίνων άλλωσιν της Κων)πόλεως (1204), η οικογένειά του τον συμπαρέλαβεν εις την Νικαίαν. Έξπαιδευθών δε μαθητεύσας εις σχολάς της πόλεως ταύτης και της Προύσης. Την εγκύκλιόν του μόρφωσιν την συνεπλήρωσε σπουδάζων θεολογίαν, φιλοσοφίαν, μαθηματικά και άστρονομίαν. Κατά το 1236 χειροτονήθη Ιερεύς, συνεδρθη με την αύλήν και έγινετο διδάσκαλος του αυτοκράτορος Θεόδωρου Ε' του Λασκάρεως. Έχων ροπήν προς τον μοναχικόν βίον, ίδρυσε παρά την Έφeson μοναστήριον. Καίτοι προσεκήλθη επανειλημμένως να καταλάβη τον πατριαρχικόν θρόνον έπ'ότι ήτο γόνιμος να διαδίδωσιν ως μοναχός. Ως συγγραφέυς υπήρξε λίαν γόνιμος. Τα φιλοσοφικά του έργα έχουν συνταχθώ διά να άποτελέσουν διδακτικά έγχειρίδια. Αι εις την λογικήν και φυσικήν άναφορές μιναι πραγματείας του έχουν συμπεριληφθώ εις την συγγραφην την φέρουσαν τον τίτλον «Εισαγωγικής έπιτομής βιβλίων α': έπιτομή της λογικής' βιβλίων β': περί φυσικής ακρόασεως». Εις την έπιτομήν της λογικής του εύρίσκονται αναγεγραμμένοι εις τα περιθώρια, χωρίς να γίνεται μείνα αυτών εν τώ κειμένω, αι μνημοτεχνικαι λέξεις αι άναφερόμεναι εις τους τρόπους των σχημάτων των συλλογισμών, αι περιεχόμεναι εις την «Σύνοψιν του Ψελλού», περί ής έγινετο ά-

νωτέρω λόγος. Δεν άναγράφονται μόνον αι πέντε λέξεις αι συμβολίζουσιν τα σχήματα του Θεοφράστου. Η ιστορική έρευνα δεν είναι ακόμη εις θέσιν να καθορίσ η ποιαι είναι αι πηγαι από τας όποιας ήντλησεν ο Βλεμμύδης το υλικόν το όποιον έχει περιλάβει εις την έπιτομήν του. Γράφων το συγγραμμά του τούτο, επέδιωκε διδακτικούς σκοπούς και διά τούτο προσπαθεί να έναρμονίσ η τας άριστοτελικάς προς τας πλατωνικάς άποψεις. Δέχεται ότι αι ιδεαι ύπάρχουν και εις το πνεύμα του Θεού, άλλα συγχρόνως ύφίστανται και εις τας σισθητά. Την ύλην την θεωρεί δημιουργηθείσαν εκ του μηδενός υπό του Θεού, συμμερίζεται δε και την αντίληψιν ότι και ο κόσμος έχει δημιουργηθώ υπό του Θεού συμφωνών προς την πλατωνικήν αντίληψιν και άπομακρυνόμενος από την περί αιδιότητος του κόσμου άριστοτελικήν θεωρίαν, ήτις δεν ήλυνάτο να συμβιβασθώ με τας χριστιανικάς δογματάς. Παρομοίας έναρμονιστικάς αντίληψεις συναντουμεν και ως προς το δογματικόν πρόβλημα το άναφερόμενον εις την έκπόρευσιν του Άγίου Πνεύματος. Περί του εν λόγω ζητήματος έγραψε δύο πραγματείας αιτίνας έχουν καταχωρίσ η εις τον 142 τόμον της Έλλ. Πατρολογίας υπό τον τίτλον «Περί έκπορεύσεως του Άγίου Πνεύματος». Εις ταύτας προσπαθεί ο Βλεμμύδης να τεθώ υπεράνω των αντίτιθενών άποψεων χρησιμοποιών την διατύπωσιν «εκ του Πατρός δι' υιού», ήν είχε χρησιμοποίησει παλαιότερον ο εκ Μαρωνείας Νικήτας. Έκτός των μνημονευθέντων συγγραμμάτων άναφέρονται ως έργα του Βλεμμύδου τας ακόλουθα: «Λόγος περί ψυχής», «Λόγος περί σώματος», «Περί άρετής και άσκήσεως», «Περί πίστεως και έπιστολής καθολικωτέρας». Το διά τας θετικές έπιστήμας ένδιαφέρον του πιστοποιούν τα συγγραμμάτα του «Γεωγραφία συνοπτική», «Ιστορία περί της γής εν συνοψεί». Το πρώτον εκ των δύο τούτων έργων του έχει ως πηγήν του παράφρασιν του συγγραμμάτος του Διονυσίου του περινηγού.

Άλλ' η πλευρά της δράσεως του Βλεμμύδου, ήτις ένεχει ύψιστην σπουδαιότητα, είναι η εκδηλωθείσα εις τον τομέα της άνασυντάξεως της παιδείας. Η προσπάθειά του αυτή δεν είχαν έμπερικόν χαρακτήρα άλλ' έστηρίζετο επί άσφαλών θεωρητικών άρχών. Όπως εκθέτει ο Διογ. Ξανόλατος εις μελέτην του «Τα σχολεία στο Βυζάντιον», ο Βλεμμύδης έπίστευεν ότι η βάση επί της όποιας θα στηριχθώ η παιδεία είναι η μόρφωσις του παιδιού εις ήθικην προσωπικότητα. Η τού αυτής δε μόρφωσις, δύναται, έφ'όσον ο Βλεμμύδης, να έπιτευχθώ άν βλέπουν τα παιδια καλά παραδείγματα και άν άποκτήσουν και ώφελίμους γνώσεις. Ως προς το πρώτον, τον περιβάλλον των όποιον εδημιουργήθη εις την Νικαίαν ήτο λίαν εύνοικόν, διότι ίδια επί του Ιωάννου του Βατάσση έγινετο εκ μέρους του κράτους αύστηρά έπιλογή προσωπών ικανών διά να καταλάβουν τα δημόσια αξιώματα. Ως προς το δεύτερον, ελήφθησαν κρατικά μέτρα διά την έξεύρεσιν διδασκάλων, ο ίδιος δε ο Βλεμμύδης άποσχολήθη εις την συγγραφην διδακτικών έγχειριδίων προσωρισμένων διά την εκπαίδευσιν. Έγραψε σύνοψιν της άριστοτελικής φιλοσοφίας δια τήν έφ'όσον ότι το μάθημα τούτο γυνάζετι την σκεψιν των νεαρών τρώιμων των σχολείων. Εις εκ των μελετητών του έργου του λέγει ότι το εκπαιδευτικόν του σύστημα δύναται να ύποστη συγκρίσιν με τα εκπαιδευτικά συστήματα του 19ου αιώνος. (Βλ. Δ. Ξανόλατον αυτόψ η, σελ. 16). Όπισθεν του Βατάσση ως σύμβουλος εις τα εκπαιδευτικά και άλλα ζητήματα, ίσταται ο Βλεμμύδης, επιδικινών άκαμπτον θεληματικότητα και έπιμονήν. Ο ίδιος λέγει διά τον έαυτον του «Τιμωμεθα δαψιλώς, φρονούμεθα δαψιλέστερον, το μὲν διά το πολύ της τιμής, το δε διά της γνώμης το σκληρόν». Δικαίως λοιπόν θα ήλυνάτο να χαρακτηρίσ η ως εκπρόσωπος της αντίληψεως ότι το κράτος πρέπει κατά βάσιν να είναι ίδρυμα έπιμελούμενον της παιδείας των πολιτών του. Άναή εύτω εις την Νικαίαν διά μίαν εισέτι φοράν η ιδέα του εκπαιδευτικού κράτους, όπως το ήβελον ο Πλάτων και ο Άριστοτέλης, και άποτελεί βάσιν διά την περαιτέρω έπιβίωσιν του ελληνικού έθνους.

ΟΙ μαθηταί του Βλεμμύδ η

Μαθητής του Βλεμμύδ η υπήρξε και ο Γεώργιος Άκροπολίτης (1217—1282). όστις άνεμύθη ενεργώς εις την πολιτικήν ζωήν και κατά το 1244 έλαβε το αξίωμα του μεγάλου Λογοθέτου. Άτυχήσας εις το στρατιωτικόν στάδιον, έπεδόθη εις το διπλωματικόν. Κατά το 1274 άπεστάλη υπό του αυτοκράτορος Μιχαήλ του Παλαιολόγου εις την Λυών και εδέχθη την μετά των Λατίνων ένωσιν. Ησυχολήθη με την ιστοριογραφίαν, γράψας άθήγησιν των μεταξύ 1203—1261 γεγονόντων υπό τον τίτλον «Χρονική συγγραφή». Έγραψε προσέτι δύο λόγους «Περί έκπορεύσεως του Άγίου Πνεύματος», εις τους όποιους συνιστά να παραβλεφθούν αι χωρίζουσαι τους ανατολικούς και δυτικούς διαφωνίας διά να έπανεύρησιν ο Χριστιανισμός την ένότητά του. Το 1252 έξέδωκε τας έπιστολάς του μαθητού του και κατόπιν αυτοκράτορος Θεόδωρου του Β', προλογίσας ταύτας διά 63 τριμέτρων ίαυθικών στίχων. Εις άναπόδεκτον δε της φιλοφρονήσεως του ταύτης ο Θεόδωρος εις έπιστολήν του τον άπεκάλεσε μέγαν φιλόσοφον.

Μαθητής του Βλεμμύδ η υπήρξε και ο αυτοκράτωρ της Νικαίας Θεόδωρος ο Β' Λάσκαρις, όστις έβασίλευσεν από του 1254—1258. Ησυχολήθη εις θεολογικά και φιλοσοφικά μελέτας. Καίτοι έβλεπον εις το πρόσωπόν του ο Άκροπολίτης και ο Βλεμμύδης τον ιδεώδη βασιλέα, ούτος διέψευσε τας έλπίδας των λόγω του βίαιου και εις φαντασιώσεις ύποκειμένου χαρακτήρος του. Το κυριώτερον εκ των θεολογικών του

έργον είναι οι «Χριστιανικής θεολογίας λόγοι ὅκτωι», ἔνθα πραγματεύεται περὶ Θεοῦ, περὶ Τριάδος καὶ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐγραψε καὶ ἀντιροπτικήν κατὰ τὸν Λατίνον πραγματείαν καὶ φιλοσοφικὸν ἔργον, ἀναφερόμενον εἰς τὸ πρόβλημα τῆς συνοχῆς, ἥτις δίδει μορφήν εἰς τὴν φύσιν. Τοῦτο ἔχει ἐκδοθῆ εἰς τὸν 140 τὸμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι τοῦ υἱοῦ μεγάλου βασιλέως Κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκου τῆς φυσικῆς κοινωνίας λόγος πρῶτος κ.έ.». Ἐν τῷ πρῶτῳ λόγῳ ἐκτελεῖται ὅτι τὰ πάντα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποτελοῦν ἐνότητα λόγῳ τῆς οὐσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐμφανίζονται ἐν τῇ φύσει ὡς διηρημένα. Ὅθεν ἡ κοινὴ συνοχή ὧν τῶν ὄντων ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει τυγχάνει ἡ φύσις. Τὸ σύγγραμμά του ἀσχίσει μὲ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ «φύσις» ὑπάρχει εἰς ἀνωτέρα τῆς κατὰ θέσιν ἢ τύχην. Ἐκ πολλῶν μὲν πραγμάτων καὶ ἄλλων γινώσκοντες οἱ ἄνθρωποι ὅτι τὸ φύσις κρείττον τού θέσει, ὑπερέχει τε καὶ τοῦ τύχης, καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ νοήσαι, δύνανται ὡν ἐπιχειροῦν λέγειν νῦν, καὶ οὐκ ἂν ἄλλος ἔχει εἶπεν τις τοῦτ' αὐτὸ ἢ ὡς ἡ φυσικὴ ἀκολουθία καὶ ἀληθὴς παραστήσει τῆς μερὸς δι' ἑαυτοῦ. Ἔστι μὲν οὖν φύσις καὶ κίνησις ἐν τῇ φύσει, ὡσαύτως δ' ἔστι καὶ μερισμός. (Ἀπὸ πολλὰ μὲν πράγματα καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἔχουν ἐννοήσει οἱ ἄνθρωποι ὅτι τὸ κατὰ φύσιν εἶναι ἀνώτερον τοῦ κατὰ θετὸν νόμον ἀπαρτιζομένου καὶ ὅτι ὑπέρχει προσέτι καὶ ἀπὸ τὸ τυχαίου. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ δὲ προσέτι, τὰ ὅποια σπεύδω νὰ ἀναπτύξω τώρα, δύνανται νὰ κατανοήσουν τὴν ἀρχὴν αὐτήν. Καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶπεν κανεὶς ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἔχει κατ' ἄλλον τρόπον, ἀλλὰ ὅπως θὰ τὸ ἐμφανίσῃ ἡ ἀληθὴς καὶ φυσικὴ ἀκολουθία δι' ἑαυτοῦ. Ὑπάρχει λοιπὸν φυσικὴ ἕξις καὶ κίνησις εἰς τὴν φύσιν — τὸ φυσικὸν σύνολον τῶν ὄντων — κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὑπάρχει καὶ μερισμός. Ἐκ τοῦ προοιμίου τούτου καταφαίνεται ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ εἶναι νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουσαν ἐνότητα. Πῶς, ἐνῶ ἡ φύσις παρουσιάζεται μεριζομένη εἰς ποικιλίας, κατὰ βάθος παραμένει ἐνιαία.

Οἱ ἐνωτικοὶ τρόποι, οἱ ἀσφαλίζοντες τὴν ἐνότητα τῶν ὄντων, εἶναι κατὰ τὸν Λάσκαριν δύο: «Δύο γοῦν οἱ ἐνωτικοὶ τρόποι: ὁ κατὰ φύσιν καὶ ὁ κατὰ κράσιν. Κοινὸς οὖν πάντων ὁ εἰς κοινωνίαν γὰρ πάντα ὅταν εἰς τὴν ποιότητα ἀναχθῶσιν ἢ εἰς τὴν οὐσίαν, ἢ εἰς τὸ εἶδος, ἢ εἰς τὴν ὕλην, ἢ εἰς τὴν φύσιν κυρίως τε καὶ καθολικῶς». (Δύο προφανῶς εἶναι οἱ ἐνωτικοὶ τρόποι: ὁ εἰς εἶναι ὁ ἐπισυμβαίνων συμφῶνως μὲ τὴν φύσιν, ὁ δὲ ἄλλος ὁ ἐπισυμβαίνων συμφῶνως μὲ τὴν ἀνάμειξιν. Κοινὸς λοιπὸν δι' ὅλα εἶναι ὁ εἰς. Διότι ὅλα ἔρχονται εἰς ἐπικοινωνίαν ὅταν ἀναχθῶν εἰς τὴν ποιότητα ἢ εἰς τὴν οὐσίαν ἢ εἰς τὸ εἶδος ἢ εἰς τὴν ὕλην ἢ εἰς τὴν φύσιν, λαμβανόμενῃ εἰς τὴν κυριολεκτικὴν καὶ καθολικὴν σημασίαν). Ἡ κατὰ κράσιν ἐνωσις δὲν ἐνώνει ἀπολύτως τὰ ὄντα, ἀλλὰ μόνον ἢ κατὰ φύσιν, διότι ἡ κράσις συνενώνει μόνον τὰ συγγενῆ· εἶναι «ἐνωσις τοῦ ἐγγύστατος». Ὅπως τὸ σημεῖον κατὰ τὸν Πρόκλον «πάσις ἐξηγείται σειράς καὶ πάντα ἐνοῖ τὰ μεριστὰ καὶ συνεχῆ καὶ ὁρίζει τὰς προόδους αὐτῶν», κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ φύσις ἐνώνει τὰ ὄντα. Ἔργον ἄρα τῆς ἐρευνῆς τοῦ εἶναι νὰ μελετήσῃ τὰς συναφείας, «κοινωνίας» ὅπως τὰς λέγει, τὰς καταρτιζομένας ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν κράσιν.

Εἰς τὸν δεύτερον λόγον πραγματεύεται περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐννοῦνται τὰ στοιχεῖα. Παρακολουθεῖ τὴν ἐνωσιν ταύτην ἀρχίζον ἀπὸ τὰ ὀλικά ὄντα μέχρι τῶν ἐμψύχων, ἐρμηνεύων ταύτην μαθηματικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρμονικῶν λόγων, χρησιμοποιοῦν καὶ γεωμετρικὰς παραστάσεις. Εἰς τὸν τρίτον λόγον ἐμίζει περὶ τὴν ἐνώσεων (κοινωνιών), τῶν παραπροσκειμένων εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς φυσικὸν καὶ ψυχικὸν ἄτομον. Ὁ τέταρτος λόγος ἀναφέρει καὶ ὁρίζει καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀνέσεως καὶ ἐπίστασεως, δηλαδὴ χαλαρώσεως καὶ ἐντάσεως. Εἰς τὸν πέμπτον λόγον ἡ ἐνοια τῆς κοινωνίας ἐπεκτείνεται εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. «Πρῶται μὲν οὖν αἰτίαι τῶν κοινωνιών, ὡς εἰρηται ἐν ἀνθρώποις, χυμοὶ καὶ θυμὸς, λόγος καὶ ἐπιθυμία, μετὰ δὲ ταῦτα ἡ τῆς παιδείας. Ὅσπερ γὰρ ἐν ὕλῃ τὸ εἶδος, ἐν ἀνθρώποις παιδεία. Ὅστε εἰ μὴ ἀκηκοέναι τινὰ τινος πάνυ γε φύσιν χρηστὴν ἔχοντα οὐκ ἂν ποτε γινώσκιν εἰληχέναι τις εἶπεν. Ὅστε μεγάλως καὶ ἡ παιδεία εἰς τελειοποίησιν συμβάλλεται. Ἔστι δὲ καὶ ἡ παιδεία διάφορος: πάσα γὰρ μάθησις εἰς τὴν καθόλου ἀνάγεται, ποικίλλεται ἢ καθόλου δὲ διαφόρος εἰς φιλοσοφίαν, εἰς στρατείαν, εἰς ναυτικήν. Αἱ μὲν οὖν τῇ καθόλου κοινωνοῦσιν ἀρισταί. Ἔστι δὲ αὕτη φιλοσοφία, γινώσις γὰρ ἐστὶ τῶν ὄντων ἢ ὄντας. (Πρῶται μὲν αἰτίαι τῶν ἐνωτικῶν συναφειῶν, αἵτινες σημειοῦνται, ὅπως ἐννοεῖν εἶπεν, μέσα εἰς τοὺς ἄνθρώπους εἶναι οἱ χυμοὶ καὶ ὁ θυμὸς καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ ἐπιθυμία. Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ συναφεία ἡ δημιουργομένη διὰ τῆς παιδείας. Διότι ὅποιον θέσιν κατέχει μέσα εἰς τὴν ὕλην τὸ εἶδος, τὴν αὐτὴν θέσιν ἔχει μέσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ παιδεία. Ὅστε, ἐάν δὲν ἐχθὶ γίνῃ κάποιος ἀκραστὴς ἐνὸς ἄλλου, ἔστω καὶ ἐάν ἐχθὶ καλὰς φυσικὰς προδιαθέσεις, δὲν δύναται τις νὰ εἶπεν ὅτι ἔχει γίνῃ μετῴχως γινώσκων. Ὅστε μεγάλῃν συμβολὴν ἀσχεῖ καὶ πρὸς τὴν τελειοποίησιν καὶ ἡ παιδεία. Διακρίνεται δὲ καὶ ἡ παιδεία εἰς διάφορα εἶδη καὶ ἡ γενικὴ παιδεία ἐμφανίζει διαφόρους ποικιλίας, ὅπως τὴν φιλοσοφίαν, τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, τὴν ναυτικὴν. Ἐκείναι βεβαίως αἵτινες ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴν καθολικὴν παιδείαν εἶναι αἱ ἀρισταί. Τοιαύτη εἶναι ἡ φιλοσοφία. Διότι εἶναι γινώσις τῶν ὄντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι ὄντα).

Εἰς τὸν ἕκτον λόγον γίνεται παράδοξή τῆς τέχνης πρὸς τὴν ἐπιστήμην. «Ἀναγκαῖα καὶ πρῶται πάντων φύσις καὶ ἐπιστήμη: τῇ μὲν γὰρ συνάγεται πάσα κράσις, τῇ δὲ πάσα

παιδεία... τὸ κατ' ἐπιστήμην τοῦ κατὰ τέχνην ἐστὶ τιμιώτερον. Ὡς γὰρ εἰς φύσιν κράσις, οὕτως δὲ καὶ εἰς ἐπιστήμην τέχνην, καὶ ὡς τιμιώτερα κράσεως φύσις, οὕτως τιμιώτερος τέχνης ἐπιστήμη. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κατ' ἐπιστήμην γινόμενον τιμιώτερον ἐστὶ τοῦ κατὰ τέχνην γινόμενου, ὡς τὸ κατὰ φύσιν τοῦ κατὰ κράσιν. Δεῖ γοῦν διὰ ταῦτα ἀρετῆς κρινόμεν. Τοῦτο γὰρ μίγμα καὶ ἐπιστήμης καὶ φύσεως». (Ἀναγκαῖα καὶ πρῶται ἐξ ὧν εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ ἐπιστήμη. Διότι διὰ τῆς οὐσίας ἀποκαθίσταται ἡ συναφεία ἀνάμειξως, διὰ δὲ τῆς ἐπιστήμης ἐπιτελεῖται ἡ συναφεία ὁλοκλήρου τῆς παιδείας. Τὸ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ἐπιστήμης γινόμενον εἶναι πολυτιμότερον ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον γίνεται ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς τέχνης. Διότι ὅποιον ἀσχέσιν ἔχει ἡ φύσις πρὸς τὴν ἀνάμειξιν, καὶ ὅπως εἶναι πολυτιμότερον πρᾶγμα ἡ φύσις ἀπὸ τὴν ἀνάμειξιν, τοιοῦτοτρόπως εἶναι πολυτιμότερα ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν τέχνην. Διὰ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ ὅποιον γίνεται συμφῶνως πρὸς τὴν ἐπιστήμην εἶναι πολυτιμότερον ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον γίνεται συμφῶνως μὲ τὴν τέχνην, ὅπως ἡ φυσικὴ συναφεία εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ τὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἀνάμειξως συναφείαν. Πρέπει λοιπὸν νὰ γινώμεθα μετῴχοι τῆς ἀρετῆς. Διότι αὕτη εἶναι μίγμα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φύσεως).

Εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀπαρτιζουσῶν κοινωνιῶν ὄντων συμπεριλαμβάνει καὶ τοὺς διαδικοῦς τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων συνενοῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς κοινωνικὰς συμβιώσεις. Παρέχει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον στοιχειώδεις γνώσεις, ὅπως θὰ ἐλθῶμεν ἡμεῖς σήμερον, κοινωνιολογίας.

Αἱ κοινωνίαι μελετῶνται ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ ὡς συναφεία ἐνοῦσαι τοὺς ἀνθρώπους: «Γίγνεται δὲ τοῦτο καὶ πόλει καὶ κόσμῳ καὶ κώμῃ καὶ οἴκῳ, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀτόμῳ. Καὶ τῆς μὲν φυσικῆς κοινωνίας καὶ παιδεία ἐστὶ. Τὴν φυσικὴν γοῦν κοινωνίαν καὶ παιδεία οὐ λέλοιπε τὴν κατὰ κράσιν δέ, ὅτε μὲν ὅτε δ' οὐ» (Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν κώμην καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ εἰς τὸ ἄτομον. Εἰς τὴν φυσικὴν κοινωνίαν ὑπάγεται καὶ ἡ παιδεία... Τὴν κατὰ φύσιν λοιπὸν κοινωνικὴν συναφείαν οὐδέποτε τὴν ἐγκαταλείπει ἡ παιδεία. Ἀλλὰ τὴν κατόπιν ἀνάμειξως ἀπαρτιζομένην συναφείαν ἄλλοτε τὴν συνοδεύει ἡ παιδεία καὶ ἄλλοτε δχι). Ἐν τέλει διατελεῖ ὁ Θεόδωρος τὸ κατὰ φύσιν ἀπὸ τὸ συμβεβηκός: «Δύο γὰρ οἶδα εἶναι φύσιν καὶ τὸ συμβεβηκός καὶ τὸ μὲν φύσεως ποιητὰ ἐστὶ καὶ λίαν ἐστὶ τὸ δὲ τοῦ συμβεβηκός κατὰ κράσιν μόνον γίνεσθαι. Ἔστι δὲ δεκτικὸν κράσις καὶ καλοῦ καὶ μὴ καλοῦ καὶ κακοῦ» (Δύο πράγματα ἀναγνωρίζω ὡς ὑπάρχοντα, τὴν φύσιν καὶ τὸ συμβεβηκός. Καὶ ὅτι μὲν ὑπάγεται εἰς τὴν φύσιν εἶναι τέλειον φυσικὸν δημιουργήμα καὶ ἔχει πλήρη ἐνότητα. Ὅτι ὑπάγεται ὑπὸ τὸ συμβεβηκός γίνεται μόνον κατόπιν ἀνάμειξως. Ἡ δὲ ἀνάμειξις εἶναι ἐπιδεκτικὴ καλοῦ καὶ μὴ καλοῦ καὶ κακοῦ). Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ περιεχόμενον ἐμφανίζει μίαν ἀγάπην πρὸς τὴν φυσικὴν πρωτορχικότητα. Ὁ Θεόδωρος διαρκῶς ἐξαιρεῖ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κατὰ φύσιν ἀπὸ τὸ «κατὰ θέσιν» καὶ «κατὰ τύχην». Ἐκτὸς τούτου ἐξαιρεται καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ἐρχώμεθα καὶ εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τοὺς φιλοσόφους. Τὸ ὅλον ἔργον τελειώνει μὲ τὸν ἀκόλουθον ἐπιλογόν:

«Λέγομεν οὖν διὰ ταῦτα πάντα ὅτι καλὸν ἐστὶ καὶ ὠφελιμώτατον κοινωνεῖν ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων φιλοσοφίαν... Δεῖ γοῦν καὶ φιλοσοφεῖν καὶ κοινωνεῖν φιλοσοφίαν ἵνα καὶ τὸ «Γινώθι σαυτὸν» ἔχωμεν, καὶ ἀρετὴν κτώμεθα καὶ πάντων ἡγώμεθα καὶ ὡς ἐπόμενα ἔχωμεν... Σοφία γὰρ καὶ Θεὸς ἐξ οὗκ ὄντος τὸ πᾶν συμπήσας καὶ σοφία κινεῖ καὶ λύσει καὶ ἀλλοιώσει τοῦτο κρεῖττονως σοφία ὅτι καὶ βούλεται» (Λέγομεν λοιπὸν δι' ὅλα αὐτὰ ὅτι εἶναι καλὸν καὶ ὠφελιμώτατον νὰ ἐπικοινωνῇ ἕκαστος ἄνθρωπος μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Πρέπει λοιπὸν νὰ φιλοσοφοῦμεν καὶ νὰ ἐπικοινωνοῦμεν μὲ τοὺς φιλοσόφους ἵνα ἔχωμεν καὶ τὸ «Γινώθι σαυτὸν» καὶ διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν ἀρετὴν καὶ διὰ νὰ εἰσέλθωμεν ἀρχηγὸι ὧν καὶ νὰ ἔχωμεν τὰ πάντα ὑποταγμένα εἰς ἡμᾶς... Διότι διὰ τῆς σοφίας καὶ ὁ Θεὸς ἀφ' οὗ συνέπληξεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὸ πᾶν καὶ διὰ τῆς σοφίας τὸ θέτει εἰς κίνησιν καὶ θὰ τὸ διαλύσῃ καὶ θὰ τὸ ἀλλοιώσῃ πρὸς τὸ καλύτερον, σύμφωνα μὲ τὴν βούλησιν τοῦ).

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναπτύξεως κατανοεῖται ὅτι προσπαθεῖ ὁ Θεόδωρος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν φυσικὴν τοῦ σύμπαντος συναφείαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «κατὰ φύσιν» καὶ τοῦ «κατὰ κράσιν». Πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῖ τὴν μαθηματικὴν - γεωμετρικὴν μέθοδον τῶν πλατωνικῶν καὶ τὴν ποιητικὴν θεωρίαν τῶν μεταβολῶν ὅπως τὴν εἶχεν εἰσηγήσῃ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν χρησιμοποίησαν ἀργότερον οἱ Στωϊκοὶ καὶ οἱ Ἰδιά ὁ Ποσειδώνιος. Ἡ ἀντιλήψις τοῦ κατὰ φύσιν καὶ ἐπιστήμης ἀποτελοῦν κοινωνίαν μᾶς ἐνθυμίζει παρομοίως δοξασίας διατυπωμένους ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος, τὰς ὁποίας ὁ Ρωμαῖος ῥήτωρ εἶχε δανεισθῇ ἀπὸ τὸν Παναίτιον καὶ τὸν Ποσειδώνιον. Ὅθεν δικαιώμεθα νὰ διδῶμεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θεοδώρου ευρύτατην ἐπίδρασιν οὐ μόνον τῆς νεопλατωνικῆς ἀριθμολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν.

Μάξιμος Πλανούδης (1260—1310). Εἰς τοὺς σπουδαιότερους φορεῖς τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀναγεννήσεως πρέπει νὰ ταχθῇ καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης, μοναχὸς, καταγόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὑπῆρξε φίλος τοῦ Ἀνδρόνικου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀπεστάλη ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀπεσταλμένος εἰς Βενετίαν. Ἦτο γνώστης τῆς λατινικῆς καὶ μετέφρασεν ἀρκετὰ ἔργα ἐκ ταύτης εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ἠσυχολόγη μὲ τὴν φιλολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰ μαθηματικά καὶ τὴν θεολογίαν. Μετέφρασεν ἐκ τῆς λατινικῆς τὸ «Εὐπνιον τοῦ Σκιπριωνος» τοῦ Κικέρωνος, καὶ τὰ εἰς αὐτὸ σχόλια τοῦ Μακρο-

βίου. Έπίσης μετέφρασε το Βοηθίου το «Περὶ παρηγορίας τῆς φιλοσοφίας» καὶ τὸ ἐκ 15 διδλίων σύγγραμμα «Περὶ Τριάδος» τοῦ Αὐγουστίνου, καὶ τινὰ διδλία ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως «Περὶ πολιτείας τοῦ Θεοῦ». Ἐκ τῆς «Θεολογικῆς συνόψεως» τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκρινάτη, μετέφρασε 49 ζητήματα τοῦ πρώτου μέρους. Ἐξ αὐτοῦ προέρχεται καὶ ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ «Αὐθολογία ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων». Ἐγραψε προσέτι ἑλληνιστὶ σχόλια εἰς τὰ δύο πρώτα διδλία τοῦ Διοφάντου. Πρώτος δὲ αὐτὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν ἐχρησιμοποίησε τὰ ἰδικὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ψηφοφρία κατ' Ἰνδούς ἢ λεγομένη μεγάλη». Ἐν τέλει τοῦ συγγράμματος τούτου ἐκθέτει ὁ Πλανούδης τρόπον διὰ τοῦ ὁποῦ ἐπιτυγχάνεται μεγαλύτερα προσέγγις κατὰ τὴν ἐξαγωγήν τετραγωνικῶν ριζῶν. Ἐγραψε καὶ θεολογικά συγγράμματα. Εἰς τὸν 147 τόμον τῆς Ἑλλην. Πατρολογίας ἔχουν περιληφθῇ: «Λόγοι εἰς τὴν θεσδωμον ταφῆν τοῦ Κυρίου», «Ἐγκώμιον εἰς τοὺς Πέτρον καὶ Παῦλον», καὶ δειγμάτων μεταφράσεων τοῦ ἐκ τοῦ «Περὶ Τριάδος» τοῦ Αὐγουστίνου. Μεταξὺ τῶν θεολογικῶν τῶν ἔργων ἀναφέρεται καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Λατίνων συλλογισμοί».

Γεώργιος Παχυμέρης. Σύγχρονος τοῦ Πλανούδῃ ὑπῆρξε καὶ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (1242—1310). Πνεῦμα καθολικώτατον καὶ οὐδόλως ὑπολειπόμενον καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν εὐφάνειά καὶ κατὰ τὴν πολυμαθεῖαν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Κρουμβάχερ, ἀπὸ τὸν Ρογήρον Βάκων. Ἐγραψεν ἐπιτομὴν εἰς σύμψασιν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ὁποῖαν ὁ ἴδιος ὀνομάζει «Φιλοσοφίαν». Αὕτη δὲ μὴ δὲν ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν λατινικὴν, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μπέρκιου ἐν Βασιλείᾳ κατὰ τὸ 1560. Εἰς ταύτην περιέχεται καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ ὅρου «Μετὰ τὰ φυσικά», ὅτινα κατὰ τὸν Παχυμέρη «εἰσὶν ἅ καὶ φύσεως ὑπερῆρται καὶ ὑπὲρ αἰτίαν καὶ λόγον εἰσὶν, ὧν εἰκόνα φέρουσιν αἱ ἀμεσοὶ προτάσεις καὶ ἀναπόδεδικτοι» (Μετὰ τὰ φυσικά εἰναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀρῆ ὑπεράνω τῆς φύσεως καὶ ἴστανται ὑπεράνω τοῦ λόγου καὶ τῆς αἰτίας, τῶν ὁποίων εἰκόνα ἀποτελοῦν αἱ ἀμεσοὶ καὶ ἀναπόδεδικτοι προτάσεις, δηλαδὴ, τὰ ἀξιώματα). Ὁ ἐν λόγω ὀρισμὸς, ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρενίου φερόμενον σύγγραμμα, ἐνομισθῇ ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ ἀρχαίου Νεοπλατωνικοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνέχει μεγάλην ἀξίαν, ἐκδιδόμενον δὲ ἑλληνιστὶ, θὰ προαγαγῇ τὰς ἀριστοτελικὰς ἐρεῦνας. Μόνον ἐν τμήμα τοῦ ἐν λόγω συγγράμματος «Ἐπιτομὴ τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς» ἔχει ἐκδοθῇ ἑλληνιστὶ ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1548. Ἐγραψεν ἐπίσης καὶ σχόλια εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου «Παράφρασις τῶν λόγων καὶ ἐπιστολῶν Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου». Ἐχει γράψῃ ἐνῆα ὠδὰς εἰς ἐξαμέτρους, εἰς ἃς ἐκθέτει τὴν αὐτοβιογραφίαν του. Ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν ἱστοριογραφίαν, γράψας «Ἱστορίαν» ἐκ 13 διδλίων, ἥτις περιλαμβάνει τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ 1255 μέχρι 1308. Μεγάλην ἀξίαν ἔχει ἡ «Πραγματεία περὶ τῶν τεσσάρων μαθημάτων», ἥτις τῆς ἀριθμητικῆς, μουσικῆς γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας. Τὸ διδλίον τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῆς μεγάλης μαθησεως εἰς τὰς ἐν λόγω ἐπιστήμας. Ἐπίσης ἔγραψε καὶ σχόλια εἰς τὰ ἔργα τοῦ μαθηματικοῦ Διοφάντου. Ἀλλὰ περὶ τῆς συμβολῆς τούτου εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, καθὼς καὶ τοῦ Νικολάου Ραβδᾶ, τοῦ Μοσχόπουλου κτλ., θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ περὶ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἄρθρον.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν φαίνεται δρῶν καὶ ὁ φιλόσοφος Ἰωσήφ, ὅστις εἰς πολλὰς ἐπιστολάς τῶν συγχρόνων του ἀναφέρεται ἐγκωμιαζόμενος ὡς φιλόσοφος καὶ ὡς «Ἰσαγγελοσ». Ἡ συμβολὴ του ἔγκειται εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῶν σπουδῶν. Σπριζεῖται δὲ κυρίως ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Βλεμμύδου, καὶ τοῦ Παχυμέρη, ἀνατρέπει προσέτι καὶ εἰς ἀρχαιότερας πηγὰς, ὡς εἰς τὸν Κύριλλον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισιέα. Ὑπὸ τοῦ Παχυμέρη ἀναφέρεται καὶ μοναχὸς τῆς Σοφονίας ὅστις ἔγραψε παράφρασιν τοῦ «Περὶ ψυχῆς» ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος περιληφθεῖσαν ὑπὸ Χάυντντ εἰς τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, ἐν Βερολίνῳ ἀριστοτελικά συγγράμματα. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σοφονία φέρονται παραφράσεις εἰς τὰ «Πρώτα ἀναλυτικά», τὸ «Περὶ μνήμης», «περὶ ὕπνου» καὶ «Σοφιστικῶς ἐλέγχους τοῦ Ἀριστοτέλους». Τὸν Ἀριστοτελισμὸν ἐκπροσωπεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Νικηφόρος Χούμνος (1261—1327) μαθητὴς τοῦ Γρηγορίου Κυπρίου καὶ φίλος τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου. Καταπολεμεῖ τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἰδίως διὰ τοῦ διδλίου τοῦ «Ἀντιθετικὸς πρὸς Πλωτίνον: Περὶ ψυχῆς». Ἡ περιληπτικὴ ἐκθεσις τῶν περιεχομένων τοῦ διδλίου εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Μήτε τῶν σωμάτων προϋπάρχουσιν αἱ ψυχαί, μήτε ἐξ ἑτέρων μεταχωροῦσαι εἰς ἕτερα, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ἀλόγοις ἐστὶ νοὸς οὐδ' οὐ μήποτε γένηται. Πολλὰς δὲ καὶ ταῖς ἀποδείξεις κέρχεται πρὸς ἐκεῖνον ἀπαντῶν τὰς ἐπιστήμας ἀναμνησεις εἶναι. Ἐξ οὗ δὲ δόγματος αὐτῷ τῷ Πλωτίνῳ καὶ πρὸ αὐτοῦ Πλάτωνι κατεσκευάσαι πρὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς εἶναι. Καὶ περὶ ἐγέρσεως τῶν σωμάτων τεχνειῶν ἀγωνίζεται καὶ δεικνύσι ταύτην ἄλλαις δι' ἀνάγκης καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ τὰς ψυχᾶς ἀδιαισθησθέντων θέσεων, καὶ ἀπόλαυσιν δεικνύσιν αἱ μενόντων ἀγαθῶν καὶ κολασιν ψυχῶν ὅμοι καὶ σωμάτων μηδέποτε λήγουσαν» (Δὲν προϋπάρχουν πρὶν ἀπὸ τὰ σώματα αἱ ψυχαί, οὔτε μεταβαίνουν ἀπὸ ἄλλων σωμάτων εἰς ἄλλα, οὔτε εἰς τὰ ἄλογα ζῶα ὑπάρχει νοὸς, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ. Χρησιμοποιοῖ δὲ πολλὰς ἀποδείξεις ἀπαντῶν πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι αἱ ἐπιστήμαι ἔχουν τὴν πηγὴν τῶν ἐν τῇ ἀνάμνησιν. Ἀπὸ τὸ

δόγμα τοῦτο, ὡς γνωστὸν, ὁ Πλωτίνος καὶ ὁ Πλάτων ἔχουν ἐξαγάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ψυχαὶ προϋπάρχουν τῶν σωμάτων. Καὶ ἀγωνίζεται (ἡ πραγματεία) νὰ ἀποδείξῃ ὅτι θὰ ἀναστῇ καὶ τὰ σώματα, καὶ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν τὴν ἀποδεικνύει καὶ δι' ἄλλων ἀποδείξεων καὶ ἀφορμωμένη ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων (ἐν τῷ Φαίδωνι) ἐπιδεδόται τὴν ἀνάβωσιν τῶν ψυχῶν. Καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει (μετὰ θάνατον) ἀπόλαυσις αἰώνιον ἀγαθῶν καὶ τιμωρία τῶν ψυχῶν ἀνευ τέματος). Καίτοι καταπολεμεῖ τοὺς πλατωνικοὺς, δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τοὺς σκατικὸς ἀριστοτελικούς, οἵτινες οὐδὲν καλὸν ἐδλεπον εἰς τὸν Πλάτωνα. Κατ' αὐτὸν ἔγραψε διατριβὴν «Πρὸς τοὺς δυσχερεῖς οἰκτοὺς ἐπὶ τοῖς ἐλέγχοις τῶν ἀσφῶς καὶ κακοτέχνων ρητορευόντων καὶ τάναντία Πλάτωνι καὶ τοῖς αὐτῷ δοκοῦσιν ἀστρονομούντας». Ἐγραψε καὶ ἄλλας πραγματείας «Περὶ ὕλης», «Περὶ ἰδεῶν». Δὲν δέχεται τὴν ὑπάρξιν αὐτοπροσάτων ἰδεῶν. Ἐκεῖνα τὰ ὁποῖον ὑπάρχει αὐτοπροσάτως εἶναι μόνον ὁ Θεός. Εἶχε προσέτι ὁ Χούμνος ζωηρότατον περὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων ἐνδιαφέρον.

Θεόδωρος Μετοχίτης (1260—1332). Εἶναι ὁ μεγαλύτερος πρόδρομος τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἐγεννήθη ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ἔμεινε δὲ ὀρφανὸς ἀπὸ ἡλικίας 13 ἐτῶν. Εἰκοσαστῆς προσελάκουσε τὴν ἐκτίμησιν τοῦ αυτοκράτορος Ἀνδρονίκου 2ου καὶ προσελήφθη εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ ἀρχαία καὶ κατόπιν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα. Ἐλαβε τὸ ἀξίωμα κατ' ἀρχὰς τοῦ «λογοθέτου τοῦ γενικοῦ» ἰσχυρῶν καὶ τὸ τοῦ κεντρικοῦ ταμίου, εἰς τὰ ἀνέλθεν εἰς τὰ ἀξιώματα τοῦ «μεγάλου λογοθέτου», ἥτοι τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἐν τέλει βαρυνθεὶς τὰς διενεχθεῖς ἀπευδύσεως εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοῆν τῆς Χώρας ἐνθα καὶ ἀπέθανεν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Γρηγορίου ἐκφράζεται μετὰ θαυμασμοῦ διὰ τὴν πολυμαθείαν του: «Βιβλιοθήκη γὰρ ἦν ἐμφύτος οὗτος καὶ τῶν ζητουμένων πρόχειρος εὐπορία. Οὕτω πάντας μακρὰ τῷ μέτρῳ παρέδραμεν ὅσοι ποτὲ λόγων ἤψαντο. Τὴν φιλομαθείαν του πιστοποιεῖ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς ἡλικίαν 43 ἐτῶν προσέλαβε κατ' οἶκον ὡς διδάσκαλόν του εἰς τὴν ἀστρονομίαν τὸν Μιχαὴλ τὸν Βρυέννιον. Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐμπειρος περὶ τὰ ἀστρονομικά, ὥστε ἔγραψεν ἔργον ἐπιγραφόμενον «Στοιχειώσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ», ὅπερ εἶναι εἰσαγωγή εἰς τὴν Σύνταξιν τοῦ Πτολεμαίου. Εἶχεν ἐγκυβει εἰς θαυμάσια καὶ εὐρύτατα μελέτας, παραπέμπει δὲ εἰς 70 συγγραφάς. Ἐξετίμα εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν τὸν Σινέσιον, διότι τὸν ἤγωνε μὲ αὐτὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Ἑλληνοχριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν. Λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι: «Πάντων φιλοσοφῶν ἐστὶν ὡς εἰπὴν κοινὸς διασώτης», καὶ μάλιστα γὰρ δὲ τῶν θελτίστων τῶν ἀπὸ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος. Τὰ διαφέροντά του ἦσαν πολυμερῆ. Ἠσχολήθη μὲ τὴν παράφρασιν πολλῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων κατὰ προτίμησιν δὲ τῶν ἀναφερομένων εἰς φυσικὰ ζητήματα, ἥτοι: «Τῶν φυσικῶν ἀκρόσεων» καὶ τῶν «Μικρῶν φυσικῶν». Εὐρύταται εἶναι αἱ μελέται του εἰς τοὺς ἀρχαίους μαθηματικούς, τὸν Εὐκλείδην, Ἀπολλώνιον τὸν Περγασίον, τὸν ἀστρονόμον Πτολεμαίον. Θεωρεῖ τὸν ἀριθμὸν ὡς συνοψίζοντα τὴν οὐσίαν τῶν δυνάμεων, δεικνύει δὲ μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς μηχανικῆς, διαφωνῶν ὡς πρὸς τοῦτο μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀρχιμήδη, οἵτινες ἔκρινον ἀνάξιν τῆς ἐπιστήμης τὴν ἀσχυρίαν μὲ τὰ μηχανικά προβλήματα, ἐπειδὴ τὰ ἐβάρυνον καταβιβάζοντα τὸν μελετητὴν εἰς τὴν ὕλικήν περιοχὴν. Ὁ Μετοχίτης προσεπάθησε νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς τῶν εἰσαγωγῶν εἰς αὐτὴν πλατωνικά στοιχεῖα. Εἰς τὸν ἀντιπλατωνιστὴν Νικηφόρον Χούμνον, περὶ οὗ μιλῆσαιμεν ἀνωτέρω, ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα: «Πλάτωνος μὲν γὰρ καὶ Ἀριστοτέλους σοφίαν, ὅστις μὴ μέγα καὶ μέγιστον οἶεται χρέμα καὶ θαυμαστόν ἢ καὶ πλεον θαυμαστόν, ἐν παντί γε τῶν ἀνθρώπων βίῳ οὐ νοῦν ἔχειν ἡγοῦμαι. Πάντα δὲ τὰ ἐκείνων, ὥστε ἐκεῖνοι φασι τὰ τῆς Πυθίας, ἀρκεῖν ὅτι ἐκείνοις εἰρήτοι καὶ δοδεκαὶ καὶ τούτων πλεον μήτε ζητεῖν μηδὲν μήτε προσεπινοεῖν περαιτέρω πειράσθαι, μήτε παρεξερίσκειν, ἀλλ' ἀρκεῖν νομίζειν ἐξηγητὰς καθῆσθαι, οὐκ ἂν ἔγωγε δουλομην ἂν οὐδ' ὡς ἐστὶν ἐπ' οὐδενὶ οὐ μὲν οὖν ἐπεξείναι» (Ἐκεῖνος ὅστις δὲν νομίζει ὅτι ἡ σοφία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι πράγμα μέγα καὶ θαυμαστόν ἢ καὶ κατὰ περισσώτερον ἀπὸ θαυμαστόν εἰς ὅλον τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, δὲν νομίζω ὅτι ἔχει νοῦν. Ὅτι δὲ οὕτως αἱ δοξασαὶ ἐκείνων, ὅπως ἐκεῖνοι λέγουσιν διὰ τὰ λόγια τῆς Πυθίας, εἶναι ἐπαρκεῖς διότι τὰς εἶπαν καὶ τὰς ἐνέκριναν ἐκεῖνοι καὶ ὅτι δὲν πρέπει κατὰ ἐπιτέλειαν ἀπὸ αὐτὰς οὔτε νὰ ζητῶμεν οὔτε διὰ τοῦ νοῦ μας νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἐπινοήσωμεν, μήτε νὰ ἀναζητῶμεν ἐπιπροσθέτως πρὸς αὐτὰς νὰ εὐρωμεν, ἀλλὰ νὰ νομίζωμεν ὅτι ἀρκεῖ νὰ μένωμεν ἐξηγητὰι αὐτῶν, ἐγὼ ἐν τοιοῦτον πράγμα οὔτε θὰ τὸ ἤθελα, οὔτε νομίζω ὅτι αὐτὸ δὲν δύναται νὰ τὸ κάμνῃ κανεὶς, ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι δύναμεθα νὰ ἐπιτιθέμεθα ἐναντίον αὐτῶν. Τὸ ἐξηγητὴν τεμάχιον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μετοχίτης δὲν ἐγκρίνει νὰ παύσῃ πᾶσα ἀναζητήσις πέραν τῶν παραδεδομένων. Κατακρίνει μόνον τὰς ἀπευθυνόμενας ἐναντίον τῶν δύο μεγάλων σοφῶν ἐπικρίσεις. Ἡ ἰδική του προσπάθεια εἰς τὰ φιλοσοφικά προβλήματα συμβολῇ ἔχει κατὰ μέγα μέρος ἐναποτεθεῖ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Υπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γυναικαί» σύγγραμμά του τὸ φερόμενον συνθήκῃς ἀπὸ τὸν λατινικὸν τίτλον «Miscellanea philosophica et historica». Εἰς αὐτὸ περιλαμβάνονται 120 σχεδιάσματα ἀναφερόμενα εἰς διάφορα θέματα, φιλοσοφικά, ἱστορικά, ἀρχαιολογικά καὶ λογοτεχνικά. Ἀρκεῖ καὶ ἡ ἀπλή ἀναγραφὴ τινῶν ἐκ τῶν τίτλων διὰ νὰ σχηματισθῇ ἀντίληψιν περὶ τῶν προτιμήσεων του: «Ὅτι πᾶσα σύνθεσις τῶν σοφῶν εἰ-

ρωνεία και το χαριεντίζεσθαι και Πλάτωνι μάλιστα και Σωκράτει», «Ὅτι ἀνευλαδῶς ἅπαντες οἱ σοφοὶ πρὸς τοὺς πρὸ αὐτῶν ἐγράψαντο, ἐνῶ καιὶ περὶ Πλάτωνος καιὶ Ἀριστοτέλους». «Περὶ τοῦ ρητοῦ τοῦ λέγοντος οὐκ ἔστιν εὐρεῖν διόν ἄλπου ἐν οὐδενί καιὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν βίον μεταβολῶν καιὶ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν τὸν συγγραφοῦντα». «Περὶ τοῦ εὐμεταβλήτου πάντων τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους», «Ὅτι ἡσίων τοις ἀνθρώποις τὰ παρελθόντα τοῦ βίου ποθεῖν», «Ὅτι οὐκ ἔστι παρ' ἀνθρώποις ἀπλάνης σχεδὸν κρίσις οὐδ' ἀπαθής», «Πότερον αἰμεινὸν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ γενεσθαι ἢ τὸ μὴ γενεσθαι», «Θεωρία εἰς τὸ ἔπος λάβε διώσας», «Ὅτι χρήσιμον τὰ ἐκ τοῦ μαθηματικοῦ καιὶ γεωμετρικοῦ τῆς φιλοσοφίας εἶδους, διὰ τε τὰ ἄλλα πλεῖστα τῷ βίῳ καιὶ διὰ τὰ τῶν μηχανικῶν ἐργων», «Θρήνην ἐπὶ τῇ τῶν ρωμαϊκῶν πραγμάτων ἐλαττώσει καιὶ μεταβολῇ τῆς μεγάλης ἐκείνης εὐδαιμονίας». Εἰς τοὺς ἐν λόγῳ υπομνηματισμούς δεικνύεται ὁ Μετοχίτης γνώστης τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, εἶναι δὲ λίαν ἀξίον παρατηρήσεως ὅτι κάμνει ἐπανειλημμένως μνείαν περὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ. Εἰς τὸ δίδον κεφάλαιον ὡς θέμα ἀναγράφεται: «Ὅτι οὐκ ἔξω λόγου παντάπασιν δόξειεν ἂν εἶναι τῶν ἐστικῶν ἐναντιουμένων πρὸς πᾶσαν κατὰληλιν καιὶ Πλάτων καιὶ Ἀριστοτέλης ἀρχὰς εἰς τοῦτο ἔδωκαν». «Ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῶνται ἀπὸ τῆς συζητήσεως τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Σκεπτικιστῶν, οἵτινες ἀποκρούουν πᾶσαν δυνατότητα κατανοήσεως τῶν πραγμάτων καιὶ ὅτι ἔδωκαν τὴν πρώτην ἀφετηρίαν διὰ τὰ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήματα ὁ Πλάτων καιὶ ὁ Ἀριστοτέλης». Ὁ Μετοχίτης κάμνει λόγον εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦ περὶ «θεμάτων τῆς φιλοσοφίας» γράφων: «Και δὴλον γε ὡς τοῦτ' ἐστίν, ὁ καιὶ τὰς διαφορὰς τῶν αἰρέσεων κατὰ φιλοσοφίαν ἐδημιούργησε καιὶ θεάτρα φιλοσοφίας, ὡς περὶ δὴ καιὶ μονομάχων καιὶ παγκρατιστῶν» (Καὶ εἶναι φανερόν ὅτι τὸ παρῶν τοῦτο ἐδημιούργησε καιὶ διαφορὰς τῶν αἰρέσεων ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καιὶ θεάτρα φιλοσοφίας ὡς πρὸς τὰ θεάτρα τῶν μονομάχων καιὶ τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ ἀγωνισματοῦ τοῦ παγκρατίου). Δὲν δύναται τις νὰ ἀντιπαρέλθῃ τὸ χωρίον τοῦτο χωρὶς νὰ σημειώσῃ τὴν παράλληλον ἐρᾶν ἐἰδῶλα theatris, εἰδῶλα θεάτρου, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐμυλήθη κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Φραγκίσκος Βάκων. Κάμνων δὲ λόγον ὁ Μετοχίτης περὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ, θεωρεῖ τοῦτον ὡς μέσον διὰ νὰ ἀποδείξηται ὅτι αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς πίστωσης ἴστανται ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν τῆς κατανοήσεως, οὐχὶ ἀπορριψίμων. Ὑποχολήθη καιὶ μὲ τὴν ρητορικὴν. Ἐκ τῶν 18 ρητορικῶν του γυμνασμάτων ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σάβα ὁ «Νικαεύς» ἢ «Πρεσβευτικός». Ἐκεῖ γράφει προσετὶ περὶ ἠθικῆς καιὶ περὶ ἀγωγῆς τῶν νέων ἰδίᾳ πραγματείαν, αἵτινες μένουσιν ἀνέκδοτοι. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του πιστοποιεῖ ὅτι διεντέτο καιὶ ἀπὸ διαθέσειν καιὶ ἰκανότητι πρὸς διδασκίαν καιὶ ἀπόλαυσιν τῆς ωραιότητος τῆς φύσεως. Τοῦτο προαγγέλλει τὴν στροφὴν πρὸς τὴν αἰσθητικὴν θεωρίαν τῆς πραγματικότητος, ἥτις ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς Ἀναγεννήσεως καιὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Ἦς ἀσκήσας ὑψηλὰ διδασκὰ λειτουργήματα, ὁ Μετοχίτης εἶχεν ἐνυπνίαν πολιτικὴν πείραν. Λίαν ἀξιωμακτικῶς τυγχάνουν αἱ περὶ τῆς ἀξίας τῶν πολιτευμάτων κρίσεις του, ὅς παραθετεῖ ὁ Σάβας εἰς τὸν πρόλογον τοῦ 1ου τόμου τῶν «Μεσαιωνικῶν» του. Συγκρίνων τὰ διάφορα πολιτεύματα, εὐρίσκει τὴν δημοκρατίαν μὴ δυναμένην νὰ ἐφαρμοσθῇ λόγω τῶν παρεκτροπῶν τοῦ αὐμορφώτου ὄχλου. «Καὶ ὅλος ἀνυπόστατος χρῆμα πλῆθος ὑπ' ἐλευθερίας ἀκράτου ἐθισθὲν ὑβρίειν καιὶ δόλος ἀτακτος, ἀμαθῆς τῶν βελτίστων, ἀλόγιστος τοῦ μέλλοντος πρὸς τὰς διαβολὰς ἐτοιμος τῶν ὑπερχοντῶν» (Σάβα αὐτόθ. 1. 86'). (Καὶ ἐξ ὁλοκλήρου εἶναι πράγμα μὴ δυνάμενον νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ πλῆθος ὅταν συνηθίζῃ νὰ κάμνῃ βίαιας πράξεις λόγω τῆς ἀχαλινώτου ἐλευθερίας, καθὼς καιὶ ὁ ἀπειθάρχης ὄχλος, μὴ δυνάμενος νὰ κατανοήσῃ τὰ ἀναθὰ, γὰρ νὰ ἔχῃ ἐπικαταλογισμόν τοῦ μέλλοντος, πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἐναντίον τῶν ὑπερόχων ἀνδρῶν διαβολὰς). Φέρει δὲ ὡς παράδειγμα κακοδιοικήσεως τὰς δημοκρατούμενας πόλεις τῆς Ἰταλίας, καιὶ ἰδίως τὴν Γένουαν. «Καὶ πλεῖστα ἔχοντες ἐκ παλαιῶν μαρτυριῶν ἐνταῦθα μαρτυρήσασθαι καιὶ πλεῖστον ὁρῶμεν νέα παραπληρώσας ἔχοντα καιὶ πολλὰς ἐπὶ τῇ Ἰταλίᾳ πόλεις δημοκρατικὰς γε ἀγομένης ἐν κακοῖς οὐσας διὰ τὰ παρακολουθούντα ταῖς τοιαύταις πολιτείας ὡς εἰσὶναι νοσήματα καιὶ πολλὰς ἀποδείξεις καιὶ πίστις τούτου παρέχεται Γένουα νῦν ἐκείνη διὰ τὴν ἀκράτον μακραίαν καταστασιασθεῖσα καιὶ κατατετημένη φαύλης πολιτείας» (Σάβα αὐτόθ. ἐστ'). (Καὶ εἰς τὴν παρούσαν περιπτώσιν ἔχοντες νὰ φέρωμεν πλεῖστας ἀποδείξεις ἐκ παλαιῶν μαρτυριῶν καιὶ πλεῖστα βλέπομεν νέα παραδείγματα, τὰ ὁποία εἶναι παρόμοια. Καὶ βλέπομεν πλεῖστας πόλεις εἰς τὴν Ἰταλίαν, αἱ ὁποῖαι διοικούνται κατὰ τὸ δημοκρατικὸν πολιτεύμα νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἀθλιότητα. Ἐνεκα τῶν παρακολουθούτων τὰ τοιαῦτα πολιτεύματα, ὅπως ἔχοντες εἶπει, νοσημάτων. Καὶ πολλὰς ἀποδείξεις καιὶ ἐπιβεβαιώσεις περὶ τούτου μᾶς παρέχει τὰ ἡμεῖς τῶν Γένουα, ἥτις, ἔνεκα τῆς ἀχαλινώτου δημοκρατίας, περιέπεσαν εἰς διχοστασίας καιὶ εἶναι διαμοιρασμένη εἰς φαύλους πολιτείας). Ἐπίσης ἀποδοκιμάζει καιὶ τὴν ἀριστοκρατίαν, διότι ἡ φιλαρχία τῶν ἀρχόντων ἐπιφέρει τὴν διάσπασιν τῆς πολιτείας. Ὅθεν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐννομῆς, δηλαδὴ τῆς συνταγματικῆς, ὅπως λέγεται ἡμεῖς σήμερον μοναρχίας. «Βασιλικῆς δὲ μοναρχίας ἐννόμως ἐπιστατούσης καιὶ πατρικῶς μὲν, ἐπιτακτικῆς δὲ καιὶ ἀνευθύνως κατὰ πᾶν τὸ δοκοῦν βέλτιστον τὰ πράγματα διοικήσεως, εὐ μᾶλα ἐνυπομένον καιὶ πειθόμενον τῶν πολλῶν. αἰμεινὸν ἂν εἴη κοιμῆθαι καιὶ τῷ παντὶ λυσitelέστερον καιὶ ἰδὶ' ἐκάστοις ἢ κατὰ τὰς ἄλλας πολιτείας ἀπάσας, αἱ κατ' ἀνθρώπους δρῶνται» (Ὅταν δὲ ἡ βασιλικὴ μοναρχία ἀρχῇ

συμφῶνως μὲ νόμους καιὶ μὲ πατρικὸν τρόπον, ἄλλὰ συγχρόνως μὲ ἐπιτακτικὸν καιὶ ἀνευθύνον, διοικῇ τὰ πράγματα συμφῶνως πρὸς πᾶν, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἐπιωφελέστατον, ἐνῶ ὁ λαὸς θὰ τὴν ἀκολουθῇ μὲ εὐταξίαν καιὶ θὰ ὑπακούῃ, μὴ τοιαύτη διοίκησις θὰ εἶναι πολὺ ἐπιωφελέστερα καιὶ διὰ τὸ σύνολον καιὶ δι' ἕκαστον ἐκ τῶν ατόμων, περισσότερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πολιτεύματα, τὰ ὁποῖα βλέπομεν νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα). Εἶναι ἀξίον πολλῆς προσοχῆς ὅτι διακρίνει ὡς ἴδιον πολιτεύμα τὴν «κοινοπολιτείαν» (socialismus), ἥτοι τὸ σύστημα τῆς ἐξ ἴσου διανομῆς τῶν ἀγαθῶν καιὶ ἐκφέρει καιὶ σχετικῶς μὲ αὐτὸ τὰς κρίσεις του. «Ὁ περὶ τὰς κοινοπολιτείας ἐστίν, ἐνθα τὸ πάντων ἀδικωτάτον, τοῦτο πάντων δοκεῖ κάλλιστον, ὁμοιότης πᾶσαν πάντων ἐν τοῖς πράγμασι καιὶ μὴδὲν εἶναι πλέον εἰς τιμὴν ἄλλου ἄλλου τὰ πάντα βελτίστω τοῦ πάντα φαύλου καιὶ γνώμην καιὶ πράξιν καιὶ πᾶσαν ἄλλην τοῦ βίου περιφανείας ἀρετῆς» (Σάβας αὐτ. 88'). (Πράγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὰς κοινοπολιτείας, εἰς τὰς ὁποίας ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδικωτάτον ἐξ ὅλων θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἐξ ὅλων τὸ ὀριότατον, δηλαδὴ ἡ καθολικὴ ὁλὸν πρὸς ὅλους ἐξομοίωσις ὡς πρὸς τὰς ἐμπραγματούσας σχέσεις καιὶ τὸ νὰ ἡ ὑπόσχη καὲν πλεονέκτημα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν, τὴν ἀπονεομένην εἰς ἄλλον ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλον, δηλαδὴ εἰς τὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἀνώτερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἐξ ὁλοκλήρου κατώτερον καιὶ κατὰ τὴν γνώμην καιὶ κατὰ τὴν πράξιν καιὶ κατὰ πᾶσαν ἄλλην ἀρετὴν, τὴν κάμνονσαν τὸν βίον περιφανῆ). Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ δίκαιον καιὶ ἡ πολιτικὴ σκέψις εἶχε πολὺ ἐξυμωθῇ ἥδη ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος, ὁπότε ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφεσίος ἐσχολήσας τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους καιὶ ἐξέφρασε λίαν προοδευτικὰς ὡς πρὸς τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων γνώμας. Ὁ Μετοχίτης ἦτο πεπειραμένος πολιτικός, ἔτρεφε δὲ βαθυτάτην ἀγάπην πρὸς τὰ ἰδεώδη τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ πνεύματός του ὅχι μόνον ὡς θρησκευτικὴ, ἀλλὰ καιὶ ὡς πολιτικὴ καιὶ πολιτιστικὴ.

Μαθητὴς τοῦ Μετοχίτου ὑπῆρξεν ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς (1295—1360). Διεκρίθη κυρίως ὡς ἀστρονόμος. Εἰς τὰ ἐπιστολικά ἐν ἑμῶν ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μετοχίτου. Λόγω τῆς ἀσχολίας του μὲ τὰ μαθηματικά ἐγένετο ὁ παῖς τῆς πλατωνικῆς καιὶ πολέμιος τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ἀναγνωρίζει καιὶ αὐτὸς, ὅπως καιὶ ὁ Μετοχίτης, τὴν χρησιμότητα τῆς σκεπτικιστικῆς φιλοσοφίας ὡς πρὸς τὴν ἀκαταλήψιαν τῶν ἀστικῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Ἡ ἀντίθεσις του πρὸς τὸν ἀριστοτελικόν μοναχὸν Βαρλαάμ, ὅστις εἶχεν ἔλθει ἐξ Ἰταλίας καιὶ ἀνέμεινε εἰς τὴν ἐριδὰ τῶν ἡσυχαστῶν, τὸν ἔκαμε νὰ γίνῃ ὀυτερος εἰς τὴν κατὰ τὸν ἀριστοτελισμὸν πολέμικὴν του. Ὁ κλάδος, εἰς τὸν ὁποῖον διέτρεψεν, ἦτο ἡ ἀστρονομία. Ὑπέδειξε κατὰ τὸ 1325 σχέδιον μεταρρυθμίσεως τοῦ ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖον, καίτοι ἐνεκρίθη, δὲν ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν, λόγω διαταγῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου. Ἡ μεταρρυθμίστις του αὐτῆς ἐφορησθῆν ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ 13ου κατὰ τὸ 1578. Ἀναυθίζει ὁ Γρηγοράς ζωρῶς εἰς τὰς ἐριδας τῶν ἡσυχαστῶν, ὑπέστη πολλὰς περιπετείας. Τὰ συγγραμμάτα του μένουσιν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα. Σπουδαῖα εἶναι αἱ ἀστρονομικαὶ του πραγματεῖαι «Περὶ ὑδροκινήσεως τῆς ἀστρονομίας», «Παρακλητικὴ περὶ ἀστρονομίας», «Ἰδὲ δὲ κατασκευαζέων ἀστρολόγων». Ἐγράψε καιὶ ἱστορικὸν ἔργον, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐξιστοροῦνται αἱ ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι 1359 πράξεις. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἐξετείνεται καιὶ εἰς φιλογονικά, γραμματικά καιὶ ρητορικά ζητήματα. Ὡς ἀστρονόμος ὑπερέχει οὐ μόνον τῶν ἐν Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καιὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει ἀσχοληθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μὲ τὴν ἀστρονομίαν.

Ὁ μυστικισμὸς τῶν ἡσυχαστῶν

Εἰς τὰ προηγούμενα εἰχόμεν παρακολουθήσει τὴν ἀνάπτειν τοῦ μοναχικοῦ μυστικισμοῦ ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου διὰ μέσου τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, τοῦ Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου καιὶ τῶν μαθητῶν του. Ἡ ἐννοία τῆς ἡσυχίας ἀναφαίνεται ἰδίως εἰς τοὺς τελευταίους μυστικιστάς. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις διέδωκε ταῦτα εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος ἦτο ὁ Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης, δρᾶσας ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου (1289—1328). Οὗτος καθώρισεν τὸν τρόπον τῆς μυστικῆς ἀσκήσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἦτο δυνατόν νὰ ἴδῃ ὁ ἀσκούμενος τὸ θεῖον φῶς. Περιγραφεῖ τῆς ἰδιότυπου διαδιδασκίας, δι' ἣς κατωρθοῦτο τοῦτο παρέσχετο δειλοῦντες περὶ τοῦ Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου. Ὁ Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σπουδαῖαν συγγραφικὴν δράσιν. Κατέλιπε μόνον συλλογὴν 137 κεφαλαίων καιὶ μερικάς πραγματείας. Εἰς τὰ συγγραμμάτα του δὲν κάμνει λόγον περὶ ἀκτίστου φωτός. Ἐκεῖνος, μὲ τὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ ἐκδηλωθῇ τὸ ἡσυχαστικὸν κίνημα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, εἶναι ὁ ἀγιωρέτης μοναχὸς καιὶ διδασκαλὸς τοῦ Γρηγορίου Παλαμά Νικηφόρος. Οὗτος ἐγασσε πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ νημεῶς καιὶ ψυχικῆς καρδίας». Οὕτω μεταβαίνοντες εἰς τὸν κύριον ἐκπρόσωπον τοῦ ἡσυχαστικοῦ κινήματος, τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν.

Γρηγόριος Παλαμᾶς (1296—1360). Κατέγχετο ἐξ εὐγενούς οἰκογενείας. Ὁ πατὴρ του ἦτο σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου, ἀλλ' ἀποθανὼν ἀφῆκε τὸν Γρηγόριον ὁρατὸν εἰς ἡλικίαν 7 ἐτῶν. Ἀλλὰ μὲ τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς, ὁ Γρηγόριος ἔλαβε τὴν πλουσίαν μόρφωσιν, ἡ ὁποία ἐβίβει κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων εἰς τοὺς νέους. Ἐδίδάχθη γραμματικὴν, ρητορικὴν, φυσικὴν, λογικὴν καιὶ πλατωνικὴν καιὶ ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, Κατεχόμενος ἀπὸ ἔντονον ἔρωτα πρὸς τὸν θεωρη-

τικόν βίον, ἔδειξε πρωτίμως διαθέσεις νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ μοναχικόν στάδιον. Παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου προτροπὰς τοῦ αυτοκράτορος, εἰκοσαετὴς μεταβαίνει εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ ἐπιτίθεται εἰς τὴν ἀσκητικὴν μετ' ἄλλων δώδεκα μοναχῶν. Ἐργεῖται ἔπειτα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, προτιθέμενος νὰ μεταβῇ εἰς Παλαιστίνην, μὴ δυνάμενος ὅμως νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πρόθεσιν τοῦ ταύτης, χειροτονεῖται ἱερεὺς καὶ ἀποστέλλεται εἰς Βέροιαν, ὅπου ἰδρύει σκήτην, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε «Φροντιστήριον». Ἐπειτα ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ ἀναλαμβάνει τὴν πνευματικὴν διοίκησιν ὅλων τῶν μονῶν. Ἀντιμετωπίζει ἐκεῖ κατὰ τὸ 1331 τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαάμ, τοῦ ἀντιπάλου τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαμβάνει ἐνεργότατον μέρος εἰς τὴν διένεικναι τοῦ σύμβουλος τοῦ αυτοκράτορος. Τὸ 1343, διαβληθεὶς ὡς συνεργῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ, φυλακίζεται κατόπιν ραδιουργιῶν τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, ἀλλὰ δικαιωθείς ὑπὸ Συνόδου κατὰ τὸ 1347, ἐχειροτονεῖται ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ἡ ζωὴ του ὑπῆρξε πολυκύμαντος. Καὶ τὸ ἐπὶβυθίον τὴν ἡσυχίαν, διαρκῶς ἐνεπλέκετο εἰς περιπετεῖας κατὰ τὰς ὁποίας εἰδείκνυν ἀπαράμιλλον σταθερότητα. Ἡ Ἐκκλησία τὸν ἀνεγνώρισε ὡς Ἅγιον. Ὡς συγγραφεὺς ἐπέδειξε μεγάλην δραστηριότητα, γράψας περὶ τὰ 60 ἔργα. Τὸ ἐπ' ὀνόματι του φερόμενον ἔργον «Προσωποποιία χαρακτῆρος μικτῶ διαλογικῶ καὶ μάλιστα δικανικωτέρῳ τίνος ἀν εἴποι λόγους ἢ μὲν ψυχὴ κατὰ σώματος δικασμένη μετ' αὐτὸ ἐν δικασταῖς, τὸ δὲ σῶμα κατ' αὐτῆς καὶ τῶν δικαστῶν ἀπόφασις», θεωρεῖται ἐσχάτως ὡς γραφὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτου. Εἰς τὸν 150 τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας ἔχουν δημοσιευθῇ «Ὁμιλίαι τεσσαράκοντα μία», γραφαί ὑπὸ τοῦ Παλαμά, καθὼς καὶ τὸ διαλογικόν του ἔργον «Θεοφάνει ἡ περὶ θεότητος καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἀμεθέκτου τε καὶ μεθέκτου». Ἐχε γράφει καὶ πολεμικὸν σύγγραμμά κατὰ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τῆς τοῦ Γρηγορά ψευδογραφίας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας», διότι ὁ σοφὸς οὗτος εἶχεν ἀντιταχθῇ κατὰ τῶν διδασκαλιῶν του. Ὁ Παλαμὰς ἔκρινε διὰκρίσιν μετὰ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐδέχτο ὅτι ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορευομένη ἐνέργεια δὲν εἶναι ὁμοιομορφος, ἀλλ' ἐμφανίζει διὰ μόνον ὡς πρὸς τὰ τὰς ταῖα τακτικὰ πρόσωπα διαφορισμὸν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς ἄλλας ἐνεργείας. Ὁ Γρηγορὰς ἀντιτίθετο πρὸς τὸν διαφορισμὸν τούτων, διότι ἐδέχτο τὴν ἀπόλυτον ἀπλότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σύμπτωσιν ἐν αὐτῷ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ἡ θεμελιώδης ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε, συμπεριέχοντες τὰς δοξασίας τῶν Ἰουδαίων καὶ Παλαμάς, ἦτο ὅτι πράγματι ὁ πιστὸς δύναται νὰ ἴδῃ τὸ θεῖον, ἄκτιστον καὶ ἄωλον φῶς, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶδον οἱ τρεῖς Ἀπόστολοι κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ ὄρος Θαβὼρ. Λαμβάνων δὲ ὑπ' ὄψιν τὸ ρητὸν τοῦ Ἰωάννου (1,18) «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε», ἐδίδασκεν ὅτι τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον ἐδέχοντο οἱ μοναχοὶ ἀσκηταὶ δὲν ἦτο ἡ ἀκτιστος οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐπίσης ἀκτιστος καὶ ἄωλος ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Τὸ δυνατόν τῆς τοιαύτης ὁράσεως ἐπεβεβαίωσεν ὁ Παλαμὰς ἐπικαλούμενος τὸ δόγμα τῆς ἀφλέκτου Βάτου, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὁ Μωϋσῆς, τὸ πύρινον ἄμμα τοῦ προφήτου Ἠλία, τὴν πυρίνην στήλην, τὴν ὁδηγήσανσαν τοὺς Ἰσραηλίτας διὰ τῆς ἐρήμου καὶ τὸ φῶς τῆς ἐν Θαβὼρ μεταμορφώσεως. Ὁ μοναχὸς Βαρλαάμ, ἀντιπροσωπεύων τὴν σχολαστικὴν ἀντίληψιν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, διετίθεντο ὅτι ἐν τῷ Θεῷ προεῖχεται ἡ ἐνότης καὶ ὅτι ἀν πράγματι ὑπῆρχεν ἐν φῶς, τὸ ὁποῖον ἐδέχοντο οἱ ἰουδαῖοι, τούτο βὰ ἦτο φῶς κτιστὸν καὶ δημιουργημένον διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐκφαίνεται διὰ πραγμάτων δημιουργημένων, ὅπως εἶναι ὁ ὁρατὸς αἰσθητὸς κόσμος. Ὁ Βαρλαάμ ἐνυλλογιζέτο ὡς ἑξῆς: Πᾶν ὅτι εἶναι προστὸν εἰς τὴν δρασιν, εἶναι κτιστὸν. Τὸ Θαβώριον φῶς ἐγένετο προστὸν εἰς τὴν δρασιν ὅρα εἶναι κτιστὸν. Ἡ ἐν Βλαχέρναις κατὰ τὸν Μάϊον 1351 συνεληθῶσα σύνοδος ἐδικαίωσε τὸν Παλαμὰν. Ἀπεφάνθη ὅτι «ἐστὶ διάκρισις μετὰ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας...τὴν θεῖαν ἐνέργειαν μετέχουσαν καὶ μερίσθησαν ἀμερίστως καὶ ὁνομάζεσθαι καὶ νοεῖσθαι καὶ πως εἰ καὶ ἀμυδρὰς τὴν γε μὴν οὐσίαν ἀμέθεκτον εἶναι καὶ ἀμερίστην καὶ ἀνώμουν. Ἀκτιστὸς ἐστὶν ἡ θεία ἐνέργεια». (Ὑπάρχει διάκρισις μετὰ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι ἐπιδεκτικὴ μετοχῆς καὶ μερισμοῦ κατ' ἀμερίστην τρόπον καὶ δύναται νὰ ὁνομασθῇ καὶ νοηθῇ κατὰ τὴν αὐτὴν, ἔστω καὶ ἀμυδρὰς. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ὅμως δὲν ἐπιδέχεται οὔτε μετοχὴν οὔτε μερισμὸν, οὔτε ὁνομασίαν. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι ἄωλος). Ἡ ἀπόρριψις τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Βαρλαάμ ἐσημαίνει τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος διδασκαλιῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τὸν σποριζόμενον ἐπὶ τῆς σχολαστικῆς διδασκαλίας τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη. Τὸ κίνημα ἄρα τῶν Ἰουδαίων δὲν εἶναι ἀπλῶς ματαιολογία τῶν καλονήφων, ὅπως κοινῶς πιστεύεται, ἀλλ' ἀντιθετὸς πρὸς τὴν ἐκ τῆς Δύσεως δορυμένην σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἤθελε νὰ λύσῃ ὅλα τὰ προβλήματα διὰ τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως. Ἐχε ἐπὶ πλεον τὴν σημασίαν μίαν προσπάθειαν, ἥτις θέλει νὰ δημιουργήσῃ προσωπικὴν βοσκοτικὴν ζωὴν, πηγάζουσαν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὁ Παλαμὰς σαφῶς δέιστετε τὸ μυστικιστικὸν βίωμα τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τὴν ἐκστατικὴν κατὰστασιν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Τὸ βίωμα τῶν Ἰουδαίων δὲν μεταβάλλει τὴν ψυχὴν ἐκτὸς ἑαυτῆς, ἀλλὰ καταπλημμυρίζει τὴν καρδίαν μὲ τὸ θεῖον φῶς. Δι' αὐτὸ ἐπιτελεῖται μία μεταμόρφωσις τῆς αἰσθήσεως δὲν μωδενίζεται ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις, ἀλλὰ μεταδίδεται εἰς τὸν νοητὸν ὑπεραίσθητὸν κόσμον, διατηροῦσα τὴν αὐτοσυμβιβασίαν τῆς. Ὁ Παλαμὰς εἰς τὴν 34ην ὁμιλίαν του εἰς τὴν σεπτὴν Μεταμόρφω-

σιν, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν δυνατότητα μίαν τοιαύτης μεταβάσεως, χρησιμοποιοῖ τὴν ὁράσιν: «μετέβησαν οἱ τοῦ Κυρίου μύσται τῇ ἐναλλαγῇ τῶν αἰσθήσεων, ἦν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα ἐνηγόρησεν» (μετεφέρθησαν εἰς ἄλλον κόσμον οἱ μύσται τοῦ Κυρίου διὰ τῆς ἀλλοιώσεως τῶν αἰσθήσεων, τὴν ὁποίαν ἐνηγόρησεν ἐπ' αὐτῶν τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίου). Τὸ κίνημα τῶν Ἰουδαίων εἶναι ἐκδηλώσις πίστεως εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Πιστεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸν νοητὸν κόσμον καὶ νὰ ἐπιτελέσῃ ἐπαφὴν ἐνεργητικωτέραν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ προσωπικῆς σχέσεως. Συνεπῶς εἶναι σύμφωνον πρὸς τὰς ἀνθρωπιστικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεφαίν. Τὸ ὅτι ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμὰς ἐπέδειξεν ἐντονον κοινωνικὴν δράσιν, ἀποδεικνύει τὸν κοινωνικὸν καὶ ἀνθρωπιστικὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἰουδαίου.

Νικόλαος Καβάσιλας. Ὑπῆρξε μίαν ἐκ τῶν ἐννεοστέρων φυσιογνωμιῶν μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ. Πότε ἐγενήθη δὲν εἶναι γνωστὸν. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 1371. Εἶναι ἀνεῃδος τῶν διαδεχθέντων εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης τῶν Γρηγορίων Παλαμῶν Νεῖλου Καβάσιλα, ὅστις ἔγραψεν ἔργον κατὰ τῶν Λατίνων. Καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ κοινωνικὴν δράσιν. Ἀνεμίχθη εἰς τὰς μετὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε' καὶ Ἰωάννου τοῦ ΣΤ' Καντακουζηνῶν διενέξεις ὡς μεσολαβητὴς καὶ ἀπεσταλμένος. Δὲν εἶναι βέβαιον ἀν ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπῆρξεν ὁπαδὸς τοῦ Παλαμά καὶ ἀνέκρουσε τὸν Γρηγορὰν, ὅστις τὸν κατηγορεῖ ὡς εἰδωλολάτρη. Ἐγραψε δὲ κατ' αὐτὸν πραγματεῖαν «Κατὰ Γρηγορὰ τοῦ παραληρούντος». Εἶχεν εὐρυτάτην μόρφωσιν διότι ἔγραψε σχόλια εἰς τὸ τρίτον διδύκλιον τῆς Συντάξεως τοῦ Πολεμίου. Τὸ κύριον ἔργον του εἶναι τὸ «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» εἰς ἑπτὰ διδύκλια. Ἡ θεμελιώδης ἀντίληψις του εἶναι ὅτι διὰ νὰ ζήσωμεν ὡς Χριστιανοὶ δὲν εἶναι ἀραιτήτων οὔτε νὰ γίνωμεν μοναχοὶ καὶ ἀσκηταὶ οὔτε νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἔργων τῆς λατρείας. Χρεάζεται μόνον τὸ χριστιανικὸν φρόνημα καὶ ἡ καθαρὸς τῆς καρδίας. Διὰ νὰ συντελέσῃ δὲ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν φροντισμὸν τῶν Χριστιανῶν ἔγραψε καὶ «Ἑρμηνείαν τῆς θείας λειτουργίας», εἰς τὴν ὁποίαν παρέχει ἐξηγήσιν τῶν συμβολικῶν πράξεων τῆς λατρείας. Πιστεύει ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διατηρεῖται ζωντανὸν τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν. Δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν περιγραφὴν μυστικιστικῶν καταστάσεων, ἀλλ' ἡ προσπάθειά του κατατείνει εἰς τὸν θρησκευτικὸν φροντισμὸν. Ἀντιπροσωπεύει τὸν κοινωνικὸν καὶ φιλάνθρωπον Χριστιανισμόν. Σημειοῦται ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεις τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τοῦ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ὁ Χόρτεν ἔχει χαρακτῆρσι τοῦ ἔργου του ὡς τὸ «ἐπιτυχέστερον καὶ ἐννεοστότερον» ἐξ ὅλης τῆς παραγωγῆς, ἦν παρουσίασεν ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ θεολογία.

Τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Καβάσιλα ἠκολούθησεν ἀργότερον καὶ ὁ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (1410—1429) εἰς τὸ ἔργον του «Ἐκθέσις περὶ τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν».

Οἱ διδῶνται τῶν Ἰουδαίων καὶ οἱ Λατινόφρονες.

Ἐκεῖνος, ὅστις προεκάλεσε τὴν ἐρίδα τῶν Ἰουδαίων ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Καλαβρίας τῆς Νατίου Ἰταλίας γεννηθεὶς μοναχὸς Βαρλαάμ (1290—1348), ὅστις ἐγνώριζε τὴν λατινικὴν καὶ ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ Πετράρχη, κατὰ πάσαν δὲ πιθανότητα καὶ τοῦ Βοκακίου. Οὗτος ἦλθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὸ 1328 διὰ νὰ μελετήσῃ τοὺς Ἑλλήνας συγγραφεῖς καὶ ἴδια τὸν Ἀριστοτέλην εἰς τὸ πρωτότυπον. Εἶχεν εὐρυτάτην μόρφωσιν. Ἐγραψε σχόλια εἰς τὸ δεύτερον διδύκλιον τοῦ Εὐκλείδου, ἠσχολήθη δὲ καὶ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐξαγωγῆς τῆς τετραγωνικῆς ρίζης. Εἰς τὰ ἠθικὰ ζητήματα ἐμφανίζεται ὡς ὁπαδὸς τῶν Στωϊκῶν καὶ ἰδία τοῦ Σενέκα. Οὗτος πρῶτος προσπάθησε νὰ ἀνατρέψῃ καὶ νὰ γελοιοποιήσῃ τὰς περὶ τοῦ θεοῦ φωτὸς δοξασίας τῶν Ἰουδαίων. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ τύχῃ δικαιώσεως ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ τὰς ἀναστατώσεις ἃς διήγειρεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Ἰέρρακος, πολλὰς ἀποικίας τῶν Λοκρῶν. Ὁπαδὸς τοῦ Βαρλαάμ ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος Ἀκινδύνος, ὅστις διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Ἰουδαίους ἔγραψεν ἔργον «Περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας», ὁπερ ἀποτελεῖ μετάφρασιν κατὰ λέξιν τοῦ ἔργου τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη «Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς καθολικῆς πίστεως κατὰ τῶν Ἑθνικῶν». Ὑπῆρξε διώκτης τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμά γράψας ἐξ βιβλίου κατ' αὐτοῦ. Ἐν τέλει περιήλθεν εἰς ἐρίδα πρὸς τὸν Βαρλαάμ καὶ ἔγραψε κατ' αὐτοῦ πολεμικὸν σύγγραμμα ἐκ 5 διδύκλιων.

Λατινόφρονες προσέτι ὑπῆρξαν καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Δημήτριος Κυδωνῆς καὶ Πρόχωρος Κυδωνῆς δράσαντες μετὰ τοῦ 1330—1400. Οὗτοι μετέφρασαν ἐκ τοῦ λατινικοῦ ἔργα τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη καὶ τοῦ Ἀνσέλμου τῆς Καντερβούριας. Ἡ ἐπιδράσις τῶν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίας ὑπῆρξε μωσαμινή.

Οἱ πρωτοπόροι τῆς Εὐρωπαϊκῆς γενικωτέρας ἀναγεννήσεως Πλήθων - Βησσαρίων ;

Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων. Ὁ δέκατος πέμπτος αἰὼν εἶναι ἐποχὴ ἀγωνιώδους πάλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀντιμετωπίζον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὴν προέλασιν τῶν Τούρκων· καὶ τὴν διείσδυσιν τῶν Λατίνων συγκεντρῶναι τὰς δυνάμεις του διὰ τὴν ὑψίστην πάλην πρὸς ἐπιβιώσιν. Τὴν θέλησιν του νὰ ἀναγεννηθῇ μέσα ἀπὸ τὰς καταστροφὰς τὴν ἐκπροσωπεῖ ὁ Γεώργιος Γεμιστός. Τὰ ἔτη τῆς γεννήσεώς του καὶ θανάτου του δὲν εἶναι γνωστά. Πάντως καλύπτει ὁ χρόνος τῆς ζωῆς του τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ τὸ πρῶτον ἡμῖσι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Δὲν θὰ ἐνδιστροφώμεν εἰς τὰ κατὰ τὸν βίον του καὶ τὰς δοξασίας του διότι τὸ ἐν τῷ παρόντι λεξικῷ (Τόμος Ε', σελ. 59) δημοσιεύθην ἀρθρον τοῦ Ε. Φωτιάδου ἔχουσε πλήρως φῶς εἰς ὅλα τὰ μετὰ τὴν ζῶντ' ἀσχετίζόμενα περιστατικά. Ἀρκούμεθα νὰ σημειώσωμεν ὅτι εἰς ὅλας τὰς φιλοσοφικάς του προσηλασίας καθοδηγεῖται ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ιδέαν τῆς διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἐπίδρασις του ἐπὶ τοῦ κόσμου τῆς Δύσεως, ἐνθα μετέβη κατὰ τὸ 1438 ὑπῆρξε γονιμὸς διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ιδεῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Ἐρρίψε τὴν ιδέαν τῆς θεραπείας τῶν ἐπιστημῶν διὰ τῆς ἰδρύσεως ἀκαδημιῶν καὶ ὁ Κόζιμος Μεντικο παρακινούμενος ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἰδρύσας τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Φλωρεντίας. Εἰσάγων τὴν Νεοπλατωνισμὸν εἰς τὴν Δύσιν μετὰ ὅλας τὰς τότε ἀναμίξεις μετὰ καποιν συμβολικὸν μυστικισμὸν ἀριθμολογικάς δοξασίας, προπαρεσκεύασε τὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς διὰ νὰ κατανοήσουν ὅτι ἡ φυσικὴ ἔρευνα δὲν πρέπει νὰ εἶναι ποιοτικὴ, ἀλλὰ ποσοτικὴ, σπτηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως τῶν φυσικῶν σχέσεων διὰ τῶν ἀριθμῶν. Διὰ τῶν σχεδίων του περὶ τῆς ἐκ νέου ἐκ δαθρῶν ἀναμορφώσεως τῆς πολιτείας ἐπὶ τῇ βάσει προκαταωρισμένου σχεδίου ἀνεδείχθη πρόδρομος τῆς κινήσεως τῶν οὐτοπιστῶν πολιτιολόγων (Θωμὰ Μύρου, Καμπανέλλα κλπ.). Ἡ ἐπίδρασις του συνεπῶς ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς καὶ σχετίζεται μετὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐσπεριακῆς σκέψεως. Ἡ κυριώτερος του συγγραφὴ εἶναι τὸ διδύλιον του, ὅπερ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Πλήθωνος νόμων συγγραφή». Τὸ περιεχόμενον τῆς ἀναλύεται ὡς ἑξῆς: «Ἡ βίβλος ἥδε περιέχει: Θεολογίαν μὲν τὴν κατὰ Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα, ὀνομαζομένων τῶν διὰ φιλοσοφίας ἀναγνωρίζομένων θεῶν τοῖς πατρίοις τοῖς Ἕλλησι θεῶν ὀνόμασι, ἔλκομένους ἐκάστης ἐκ τοῦ οὐ πάντῳ τὸν συνοδοῦ φιλοσοφία, διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ποιητῶν διαστροφὰς ἐπὶ τὸ ὡς μάλιστα διὰ φιλοσοφία συνοδῶν. Ἡθικά κατὰ τὴν τοὺς αὐτοὺς σοφοὺς καὶ ἐπὶ μὲν τοὺς Στωϊκοὺς. Πολιτεῖαν δὲ Λακωνικὴν, ἀφηρημένην μὲν αὐτῆς τοῦ ἄγαν τῆς σκληραγωγίας καὶ τοῖς γε πολλοῖς οὐκ εὐπαραδέκτου προστιθεμένης δὲ τῆς ἐν τοῖς ἀρχαῖσι μάλιστα φιλοσοφίας, τοῦ κρατισμοῦ διὰ τούτου τῶν Πλατωνικῶν πολιτευμάτων. Ἀγιστείας εὐσταλείας, καὶ οὐτε περιέργους, οὐδ' αὖ τοῦ δέοντος ἐκλίπει. Φυσικὰ δὲ διὰ κατ' Ἀριστοτέλην τὰ πολλὰ. Ἀπτεταί δὲ πᾶς ἡ βίβλος καὶ λογικῶν ἀρχῶν, ἀρχαιολογίας τε ἑλληνικῆς, καὶ πῃ καὶ ὑγιεινῆς διαίτης» (Πλήθων. Νόμ. Συγγραφή τὰ σωζόμενα C. Alexandres, Παρίσιος 1858) (Αὐτὸ τὸ διδύλιον περιέχει. Θεολογίαν συμφῶνως μετὰ τὸν Ζωροάστρη καὶ τὸν Πλάτωνα. Οἱ θεοὶ τοὺς ὁποῖους ἀναγνωρίζει ἡ φιλοσοφία ὀνομάζονται (ἐν τῷ διδύλῳ) διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἕκαστον ἐκ τῶν ὀνομάτων τούτων τὸ ἀπομακρύνον ἀπὸ τὴν ἔννοιαν ἢ ὁποῖα δὲν προσαρμόζεται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἕνεκα τῶν διαστροφῶν τὰς ὁποίας ἐπρόσθενον οἱ ποιηταὶ καὶ τὸ ὀδύρομεν εἰς μίαν ἔννοιαν κατ' ἐξοχὴν προσαρμοζομένην μετὰ τὴν φιλοσοφίαν. Περιέχει ἀκόμη καὶ ἠθικά συμφῶνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν μνημονευθέντων σοφῶν καὶ προσέτι καὶ τῶν Στωϊκῶν. Ἐκτός τούτων καὶ πολιτικὴν ὁργανῶσιν συμφωνοῖ μετὰ τὴν λακωνικὴν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἔχει ἀφαιρεθῇ ἡ υπερβολικὴ σκληραγωγία, ἥτις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ παραδεκτὴ εὐκόλως ὑπὸ τῶν πολλῶν. Προστίθεται προσέτι ἡ ὑποχρέωσις τῶν ἀρχόντων νὰ ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν φιλοσοφίαν, διατάξεις, ἥτις εἶναι ἡ ἀρίστη μετὰ τῶν πολιτικῶν πλατωνικῶν θεσμῶν. Περιέχει καὶ λατρευτικὰς τελετὰς ἀπλάς, οὐ μετὰ τῶν περὶ τοὺς θεοὺς, χωρὶς ὅμως νὰ παρουσιάζονται αὐταὶ ἐλλείψεις, προσέτι καὶ φυσικὰς θεωρίας αἱ περισσώτεροι τῶν ὁποίων ἔχουν ληφθῇ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην. Ἐπιλαμβάνεται δὲ τὸ διδύλιον καὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν λογικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας καὶ εἰς τινὰ σημεῖα τῆς ὑγιεινῆς διαίτης). Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Πλήθωνος ἐγκαίρως εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ παλαιοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Δέχεται τὸν πολυθεῖσμον ἐπειδὴ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων, φροντίζει δὲ νὰ τὸν ἀποκαθάρσῃ. Ἡ ἠθικὴ του ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τὴν ἠθικὴν τῶν Στωϊκῶν. Εἰς τὴν πολιτικὴν θέλει τὴν ἀνάβασιν τοῦ πολιτεύματος τῆς Σπάρτης, εἰς τὸ ὅποιον δίδει πνευματικὸν χαρακτῆρα εἰσάγων τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὑποστηρικθῆσαν ἀρχὴν ὅτι οἱ βασιλεῖς πρέπει νὰ φιλοσοφοῦν. Καθορίζει τὴν λατρείαν καὶ ὑγιεινὴν διαίταν. Πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν δὲν δεικνύεται, ὅπως κοινῶς πιστεύεται ἀδιτάκτως, ἀλλ' ἐγκρίνει πολλὰς αὐτῆς φυσικὰς δοξασίας. Ἡ «Νόμων Συγγραφή» ἀπηρτίζετο ἐκ τριῶν βιβλίων, ἀπετέλει δὲ τὸ διδύλιον ζωῆς καὶ Πλάτωνος. Δυστυχῶς τὸ διδύλιον τοῦτο ἔκαπ κατ' ἀπόφασιν τοῦ πατριάρχου Γενναδίου κατὰ τὸ 1462. Εφοβεῖτο ὁ Γεννάδιος ὅτι ἡ διάδοσις τοῦ ἔργου τούτου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κλονίσῃ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δουλοπρεπὸς γένους εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν. Βησσαρίων. Συμπαραστάτης, φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Γεμιστοῦ ὁ Βησσαρίων (1403—1472), ἀποτελεῖ προσωπικότητα, ἥτις ἐπηρεάζει σὺμπασαν τὴν σύγχρονόν του ἐν Ἱταλίᾳ ἐποχὴν. Περί τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν βίον καὶ τὴν δράσιν του δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα παραπέμποντες εἰς τὴν ἀρίστην πραγμασίαν τοῦ Ἀχ. Κύρου, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ παρόντι Λεξικῷ (τόμος Δ' σελ. 442 κ.ε.). Καίτοι προσήλθεν εἰς τὸν καθολικισμὸν, ἡ καρδία του ἔμεινε ἑλληνικὴ καὶ

ἡ διηνεκὴς του προσπάθεια ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ δούλου ἔθνους. Εἶναι λίαν ἐνδεικτικὴ διὰ τὴν ἐκτίμησιν, ἣν ἔστρεψε πρὸς τὸν Πλήθωνα ἡ ἐπιστολὴ ἣν ἀπετύπυνεν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Πλήθωνος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ πατρὸς τῶν: «Πένυσμα τὸν κοινὸν πατέρα τε καὶ καθηγμένον, τὸ γεῶδες πᾶν ἀποβέβηκον, ἐς οὐρανὸν καὶ τὸν ἀκραίην μεταστῆναι χώραν, τὸν μυστικὸν τοῖς Ὀλυμπίοις θεοῖς συγχωροῦσσαν ἱακχον. Ἐγὼ μὲν οὐκ χαῖρω τοιοῦτα ὁμιληκῶς ἀνδρὶ οὐ μετὰ Πλάτωνα (ἐξήρθη δὲ λόγου Ἀριστοτέλης) σφώτερον οὐκ ἔψυσεν ἡ Ἑλλάς. Ὡστ' εἰ τις τοὺς περὶ τῆς ἀπειρου τῶν γε ψυχῶν ἀνόδου τε καὶ καθόδου Πυθαγορείων καὶ Πλάτωνος ἀποδέχεται λόγους, οὐκ ἂν ἀποκινήσῃ καὶ τούτο προσθεῖναι, ὡς ἄρα Πλάτωνος τὴν ψυχὴν, τοῖς τῆς εἰμαρμένης ἀρρήκτοις θεσμοῖς δεῖσαν δουλεύσαι καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀποδοῦναι περίοδον, ἐπὶ γῆς κατιούσαν τὸ Γεμιστοῦ σκῆνος καὶ τὸν ἐκείνου βίον ἐλέσθαι» (Ἐγὼ πληροφορηθὴ ὅτι ὁ κοινὸς μας πατήρ καὶ δόγος, ἀφού ἀπῆλλαχεν ἀπὸ κάθε γήινου, μετῆναύσευσεν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὸν καθαρῶτατον χώραν, διὰ νὰ συγχωρῇ τὸν μετὰ τὸν Ὀλυμπιὸν θεὸν τὸν μυστικὸν ἱακχον. Ἐγὼ δεδαίωμαι χαῖρω διότι ἦλθον εἰς σχέσιν μετὰ τοιοῦτον ἀνδρα, ἀπὸ τὸν ὅποιον μετὰ τὸν Πλάτωνα (ὡς ἐξαιρέσωμεν δὲ ἀπὸ τὸν λόγον τὸν Ἀριστοτέλην), κανένα ἄλλον δὲν ἐγέννησεν ἡ Ἑλλάς σφώτερον. Ὡστε ἂν κανεὶς ἀποδέχεται τὰς περὶ ἀτελευτήτου ἀνόδου καὶ καθόδου τῶν ψυχῶν δοξασίας τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος, δὲν θὰ ἐδίστατον νὰ προσθέσῃ καὶ τοῦτο· ὅτι δηλαδὴ ἡ ψυχὴ τοῦ Πλάτωνος, ἂν ἦτο ἀνάγκη εἰς τοὺς ἀκαταμάχητους δεσμοὺς τῆς εἰμαρμένης νὰ δουλεύσῃ καὶ νὰ πληρώσῃ τὴν οφειλὴν μίας περιοδικῆς υπάρξεως, κατερχομένη εἰς τὴν γῆν, θὰ ἐξέλεγε τὸ σῶμα καὶ τὸν βίον τοῦ Γεμιστοῦ). Ὁ Βησσαρίων μεγάλως προήγαγεν ἐν Ἱταλίᾳ τὰς ἀριστοτελικὰς σπουδὰς, διότι ἐφιλοτέχνησεν ἀρίστην μετάφρασιν τοῦ «Μετὰ τὰ φυσικά» ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος. Πόσον ἡγάπα καὶ ἐγνώριζε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν πιστοῦται ἐκ τοῦ συγγράμματός του τοῦ φέροντος τὸν τίτλον «Βησσαρίωνος, Καρδηνάλεως καὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐλέγχων τὸν κατὰ Πλάτωνα δλασφημῶν πρῶτον κ.ε.». Τὸ ἐν λόγω ἔργον, γνωστὸν ὑπὸ τὸν λατινικὸν τίτλον «Bessaronis in calumniatorem Platonis», σύγκειται ἐκ πέντε βιβλίων. Ἐν αὐτῷ ὁ Βησσαρίων συζητεῖ τὰ προβλήματα μετὰ μεγάλην σαφήνειαν καὶ εὐρυμαθεῖαν. Παραπέμπει οὐ μόνον εἰς τοὺς Ἑλληνας συγγραφείς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ἀδερρόν, τὸν Ἀδίκηναν, τὸν Αὐγουστίνον, τὸν Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην καὶ ἄλλους Λατίνους.

Σύγχρονος πρὸς τὸν Βησσαρίωνα εἶναι καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ὅστις, ὡς πρῶτος μετὰ τὴν ἄλυσιν πατριάρχης, ἔλαβε τὸ μοναχικὸν ὄνομα Γεννάδιος. Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ 1405 ἐκ γονέων Χίων τὴν καταγωγὴν. Ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ὑπῆρξεν αὐτοδιδάκτος. «οὐδὲν τῶν παρ' ἡμῖν ἐχρησάμεθα διδασκάλους», ἐξέμαθε δὲ καὶ τὴν λατινικὴν καὶ ἀνέγνωσε πολλὰ ἔργα τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτη. Κατ' ἀρχὰς ἦτο ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ἔπειτα ὁμως μετεστράφη εἰς διενόησιν τῶν ἐνωτικῶν πολέμων. Ὡς ὁπαδὸς τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας περιήλθεν εἰς οὐχιάτην ἐρίδα πρὸς τὸν Γεμιστόν. Ἀντιήλλαξαν μετὰ τῶν σφοδρῶτατος ἀντιρρητικὰς συγγραφάς, γενόμενος δὲ τὸ δεύτερον πατριάρχης, ἔκαυσε τὸ κύριον ἔργον τοῦ Γεμιστοῦ. Ἡ συγγραφικὴ του δράσις εἶναι μεγάλη. Ἐγράψε πλεῖστα πολεμικά ἔργα κατὰ τὸν Λατίνων. Μετὰ τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπεστήριξε διαλογικῶς καὶ συγγραφικῶς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν κατὰ τοῦ Ἰσλαμισμού. Φέρεται καὶ ἀνέκδοτος μετάφρασις ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γενναδίου τῆς Λογικῆς Συνόψεως τοῦ Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ.

Ἡ πνευματικὴ κληρονομία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ

Ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν ἐτέθη τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς τύχης τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀπαντήσαντων ἀφίτης ἐδόθησαν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο συγκαταλέγεται καὶ ὁ παράδοξος ἰσχυρισμός, τὸν ὅποιον φαίνεται ἀποδεχόμενος καὶ ὁ Γάλλος ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας Αἰμ. Μπρεγιέ, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ συνέχεια τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν Ρωσίαν τῶν Τσάρων. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐπέδρασαν ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους, ἀφού οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἐκχριστιανιστὴς αὐτός. Ἐπίσης εἶναι ἀναμφισβήτητος ἡ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ρωσικῆς θεολογίας τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, θανόντος ἐν Ρωσίᾳ κατὰ τὸ 1556. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ν. Μιχαήλωφ, τέως καθηγητῆς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐν Κιέβῳ, ὁ Μάξιμος ἐμφανίζεται ἐν Ρωσίᾳ τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1518, ὁπότε μετέφρασε τὸ Φαλτήριον. Ἠσυχολήθῃ ἔπειτα μετὰ τὴν μετάφρασιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Εἰς ἀνακαλυφθεὶν ἐσχάτως ρωσικὸν χειρόγραφον, εἰς ὃ γίνεται λόγος περὶ τοῦ βίου τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, μνημονεύεται ὅτι ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ μετάφρασις ἀποσπασμάτων τοῦ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, τοῦ Ἱ. Δαμασκηνοῦ, Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου καὶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου. Εἶναι ἄρα ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐσημειώθη ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ρωσικῆς θεολογικῆς σκέψεως. Ἀλλὰ δὲν περιορίσθη ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ρωσικὴν περιοχὴν, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις ἐξέχθη καὶ εἰς

την 'Ιταλίαν, άσκήσασα συμβολήν διὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος. 'Αλλ' ἔκτος τῶν δύο τούτων περιοχῶν, εἰς τὴν Ἑλλάδα συνεχίζεται ἡ ἐπιδύωσις τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας, ἥτις κατέστη ἡ γενικὴ κοσμοθεωρία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὸ κύριον αὐτοῦ ἐθνικὸν σύμβολον. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι οἱ ξένοι ἐρευνηταὶ παραγνωρίζουν τὸ γεγονός τοῦτο. Τὸ ὑπόστρωμα τῆς φιλοσοφικῆς κοσμοθεωρίας, τὴν ὁποίαν ἐγκρίνει ὁ ἑλληνικὸς λαός, εἶναι σύστημα ἀληθειῶν, ὅπως τοῦτο ἔχει συστηματοποιηθῆ ὑπὸ τῆς οδοδόξου Δογματικῆς. Αὕτη εἶναι ἡ μέχρι σήμερον δι' ἀκαταλύτου παραδόσεως ζωσα ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφία. Μὲ κεντρικὴν δὲ γραμμὴν τὸν ζωντανὸν τούτον πυρῆνα, πρέπει να ἐξετασθῇ ἡ ἐξελίξις τῶν φιλοσοφικῶν ιδεῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον.

ΕΚΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τὴν ἑκτὴν περίοδον διαίρουμένη εἰς δύο μεγάλα τμήματα: τὸ πρῶτον ἐκ τούτων τεματίζεται μέχρι τοῦ 1821, τὸ δὲ δεύτερον ἐκτείνεται μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς.

Περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας (1453 — 1821). Ἐνὼ διὰ τοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Βησσαρίωνος ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ διανόησις εἶχε τεθῆ εἰς τὴν πρωτοπορίαν τῆς ὅλης ευρωπαϊκῆς πνευματικῆς κινήσεως, ἡ ἐπιβρομή τῶν Τούρκων κατέστησε τὴν προαδευτικὴν πρὸς τὰ πρῶτα ἐρευνητὰ ἀδύνατον. Οἱ πλείστοι τῶν λογίων ἐπάτησαν εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ τὰς ἄλλας χώρας. Συνεπῶς ἡ πνευματικὴ καθόδησις τοῦ λαοῦ ἔμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ αὐγὼν, τὸν ὁποῖον εἶχε νὰ διεξαγάγῃ αὕτη ἡτο πολυμέτῳπος. Ἐπρεπε νὰ ἀποκρούσῃ τὴν προσπληυστικὴν ἐκ μέρους τῆς Δυτικῆς κατ' ἀρχὰς Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐπιθεσιν. Συγχρόνως δὲ ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ κρατῇ ἀκοίμητον τὴν παθητικὴν τοῦ λαοῦ ἀντίστασιν κατὰ τὸν κατακτητὴν. Διὰ τὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰς δυσχερεῖς ταύτας ἀποστολάς, ἠναγκάσθη νὰ ἐξάρτῃ τὴν σημασίαν τῆς παραδόσεως καὶ ἐχρησιμοποίησεν τὴν παιδείαν ὡς ὄργανον συνοχῆς τοῦ ἔθνους. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν αἰώνιον (1454) ἰδρύθη ἡ Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, ἡ λεγομένη Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, καὶ ἐδόθη τὸ σῶμα ὅτι ἡ παιδεία θὰ πραγματοποιηθῇ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ταυτίζεται ἐπὶ τοσοῦτον ἡ παιδευτικὴ μετὰ τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν, ὥστε εἰς τὰς τοιοχογραφίας ἀρκετῶν νῶν ἀπεικονίζονται καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ τῶν Ἀγίων.

Οἱ Ἑλληνες λογίον κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα δροῦν ἐν Ἱταλίᾳ, ἔνθα διδάσκουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ἐξέχουσιν φυσιογνομίαν ἀποτελεῖ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Θεόφιλος ὁ Κορυθαλλεύς (1563—1646) ὅστις παρουσίασεν ἀξιολόγους ἐργασίας, ἀναφερομένας εἰς τὸ λογικὸν καὶ φυσικὸν μέρος τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ἡδύατο νὰ ἐργάζεται μετὰ πρωτοτυπίαν, εἶχε δὲ καὶ εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ παλαιᾶ χειρόγραφο. Φορεὺς θρησκευτικοῦ διαφωτισμοῦ ὁ πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις (1572—1638) ὅστις ὑπῆρξε σφοδρὸς πολέμιος τῶν παπικῶν. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν κατάρωσεν εἰσέτι νὰ διακριθῇ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, οὐδὲ ἂν ἡ κατὰ τὸ 1629 ἐν Γενεύῃ ἐκδοθεῖσα ἐπ' ὀνόματι τοῦ καλβινιστικῆ Ὁμολογία τυγχάνει γνῶσις. Πάντως καὶ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου εἶχε σημειωθῇ ἐκ μέρους τῶν Προτεσταντῶν Γερμανῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης κατὰ τὸ 1576 προσπάθεια νὰ ἐπιδράσιν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξιας. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ τὸ πρῶτον ἡμιστοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος λίαν σημαντικὴ φιλοσοφικὴ προσωπικότης τυγχάνει ὁ Βικέντιος Δαμαδὸς (1679—1752), μαθητεύσας εἰς τὸ Φαλαγγικὸν ἐν Βενετίᾳ φροντιστήριον. Ἠσχολήθη μετὰ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἦτο γνῶριμος ὁμοῦς εἰς αὐτὸν καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου. Μεγάλῃ ἀξίας εἶναι καὶ τὸ ἔργον τοῦ «Δογματικῆ Θεολογίας» ἡ «Θεολογικόν», τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη γράψῃ κατὰ τὸ 1730. Ἐν τούτῳ οὐ μόνον ἐξίβετε τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξιας, ἀλλ' ὑπεστήριξε ταῦτα διὰ νέων ἰδικῶν τοῦ ἐπιχειρημάτων κατὰ τῶν καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν. Ἐπὶ τοῦ ἔργου τούτου ἐστηρίχθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα γράφοντες περὶ τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα μεγάλῃ σπουδαιότητος φιλοσοφικὴ προσωπικότης εἶναι ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις (1717—1806). Εἶχε προικισθῇ μετὰ τεραστίαν μνήμην, ἔμαθε πολλὰς ξένας γλώσσας ἠσχολήθη δὲ καὶ μετὰ τὰ νεώτερα φιλοσοφήματα τοῦ Καρτεσίου, Λάμπιντις καὶ Βόλφ. Μεγάλῃ ἀξίας εἶναι καὶ τὸ «Θεολογικὸν Σύνταγμα» διὰ τὴν συγγραφήν τοῦ ὁποῖου μεγάλως τὸν ἐβοήθησεν ἡ ἐργασία τοῦ Δαμαδίου. Ἐξέδωκε Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν καὶ Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὑπῆρξεν εἰς ἐκ τῶν συγγραφέων νὰ εἰσαχθεῖν εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ. Νεώτερος τοῦ Βούλγαρι εἶναι ὁ Βενιαμὶν ὁ Λεσβίος ὅστις ἐδίδασκεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν Κυδωνίων φυσικὴν καὶ φιλοσοφίαν. Εἶχε φαίνεται διατυπώσει ἰδίαν θεωρίαν δεχόμενος τὴν ὑπάρχον αἰθερίου πινὸς οὐσίας, ἣν ἐκάλει πανταχικίνητον, πανταχοῦ χωρῶσαν, ἐξ ἧς πάσα γένεσις, ἀπογένεσις, αἰσθησις τε καὶ ζωὴ καὶ κίνησις. Καταγγελλεῖς ἐπὶ κακοδοξία ἀπεχώρησεν ἀπὸ τὴν σχολὴν τῶν Κυδωνίων. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα παρε-

τηρήθη μεγάλη ἐν Ἑλλάδι κίνησις περὶ τὴν παιδείαν καὶ ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπιστήμας.

Ὁ 19ος αἰὼν τῆς ἀπελευθερώσεως

Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους, παρατηρεῖται ζωηρὰ ἐπίδρασις τῶν ρομαντισμοῦ. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ἐκδηλοῦται ἡ ρομαντικὴ ἐπίδρασις διττῶς. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς προσπάθεια ἐπανόδου εἰς τὴν γλωσσικὴν χρῆσιν τῆς ἀπτικῆς διαλέκτου καὶ γενικώτερον ὡς ἀρχαϊσμός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς καλλιέργεια τῶν στοιχείων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, πράγμα τὸ ὁποῖον ὡδεῖ συχνά εἰς τὸν παραγνωρισμὸν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἡ πλησιάζει πρὸς τὴν Δύσιν μεταφέρει τὴν ἐπικρατήσαν ἐν τῇ Δύσει θετικιστικὴν καὶ ὑλιστικὴν νοοτροπία ἐπὶ τῶν λεγομένων «μορφωμένων» καὶ οὕτω δημιουργεῖται χάσμα μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ διανοουμένων. Ὑπὸ τούτων ὁρῶν ἡ ἀνάπτυξις τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι δὲν ἦτο εὐχερὴς. Ἡ ἀρχαία παράδοσις ἐμελέετο αἰσθητικῶς καὶ φιλολογικῶς, οὐχὶ δὲ καὶ φιλοσοφικῶς. Παρὰ ταῦτα ἐνεφανίσθησαν τρεῖς ἐκτάκτως ἐνδιαφέρουσαι φιλοσοφικαὶ προσωπικότητες.

Ὁ Θεόφιλος Καΐρης (1784—1853), ὁ Ἀπόστολος Μακράκης (1831—1905) καὶ ὁ Πέτρος Βρατῆλας Ἀρμένιος (1812—1884). Οἱ δύο πρῶτοι προέρχονται ἐκ θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος. Ὁ Καΐρης ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν Κυδωνίων, ἐχειροτονήθη δὲ διάκονος κατὰ τὸ 1802. Ἀπὸ τοῦ 1803—1807 ἐφοίτησεν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Πίζης, ἐκεῖθεν δὲ μετέβη εἰς Παρίσιον ἔνθα παρέμεινε μέχρι τοῦ 1810. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλαβε μέρος εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν Ἀγῶνα. Συμμετοχὴν εἰς τὴν πρὸς Ὀλυνπὸν ἐκστρατεῖαν ἀγωνισθεὶς ἠρωικῶτα καὶ τραυματισθεὶς. Κατὰ τὸ 1828 προσεφώνησε δι' εὐχλωπτον προσλαλῆς τὸν κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν. Ἰδρυσεν δὲ ἐν Ἀνδρῶ ὀρφανοτροφεῖον οἰκοδομήσας κτίριον κατὰ τὸ 1835. Τὸ πρωτοτύπον μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀποτελεῖ ἡ «Θεοσεβεία». Ἐδέχετο ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἰδιοφυῆς τις ἰδιότης, κατὰστασις καὶ δύναμις, ἥτις λέγεται «θεοσεβικόν». Τούτο ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ὄντα, ἀλλὰ κυρίως ἀναπτύσσεται καὶ μορφοῦται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐνέργειαι τοῦ θεοσεβικοῦ εἶναι ἡ θεοσεβεία, ἥτις εἶναι τάσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν. Ἐν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς ὑπάρχει τάσις πρὸς τὸ ἀπειρον, ὅπερ ἀπειροτατικόν, ὅπερ ὡρεῖ ταύτην νὰ ἀχθῇ πρὸς τὸν Θεόν. Αἱ δύο ἀρα κυριώτεραι τῆς ψυχῆς δυνάμεις εἶναι τὸ ἀπειροτατικόν καὶ τὸ θεοσεβικόν, ἔκτος δὲ τούτων εἶναι ἐμφύτους ὁ ἀνθρώπος καὶ ἄλλας δυνάμεις ὡς τὴν γνωστικὴν, συναισθητικὴν, βουλτικὴν λογικὴν κτλ. Τὸ σύστημα ἀρα τοῦ Καΐρη εἶναι σαφῶς δυναμικὸν μετὰ συνδυασμὸν πρὸς τὴν λογικοκρατίαν. Δέχεται δὲ δυνατότητα σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον. Ἡ σχέση αὕτη εἶναι ὅλης προσωπικῆς καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη οὐδεμίαν παρεμβάσεως. Οὕτω ὁ Καΐρης καταργεῖ πάσας τὰς ἱστορικὰς θρησκείας καὶ προσπαθεῖ νὰ ἰδρῦσῃ νέαν. Προέβη εἰς τὴν ὀργάνωσιν νέας λατρείας, συνέταξεν ἄσματα, νέον ἡμερολόγιον καὶ καθώρισε τὰς μορφὰς ὑφ' ἃς ἐπενεργεῖ ὁ Θεὸς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει ὅλας τὰς χριστιανικὰς θρησκευτικὰς ἐννοίας. Οὐμῶς π.χ. «Περὶ θεῶν χάριτος», καὶ «Περὶ θεοῦ καὶ αἰγίου πνεύματος». Διὰ τὸ προσδώσῃ δὲ μεγαλοπρέπειαν εἰς τὰ ἄσματα καὶ τοὺς ὕμνους τῆς θεοσεβικῆς λατρείας, χρησιμοποιοῖ δωρικὸς τύπον. Εἰς τὸ σῶμα τῆς πίστεως τοῦ, γράφει: «Ἐνα οἶδα Θεόν, Πωτᾶν καὶ Πνοουτᾶν καὶ Συνταρατᾶν». Ἀντικαθιστᾷ τὰ ἡ διὰ τοῦ δωρικοῦ αὐτὸν δὲ τοῦ ἀνθρώπου τὰς χρησιμοποιοῖ τὸν ἀνυπαρκτὸν τύπον δᾶς. Διὰ τὴν ἀπέπειρτον του νὰ ἰδρῦσῃ νέαν θρησκείαν καθήρεθῃ τοῦ ἱερατικοῦ τοῦ ἀξιωματοῦ καὶ ἐδῶχθῃ ποινικῶς φυλακισθεῖς.

Καὶ ὁ Ἀπόστολος Μακράκης εἶχε τάσεις θρησκευτικὰς καὶ ἔζη ἔντονα θρησκευτικὰ διώματα. Ἐμφορῶν εἰς τὴν Μεγάλῃν τοῦ Γένους Σχολὴν, ἔσχε δὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαμείνῃ ἐπὶ δύο ἔτη (1862 — 1864) ἐν Παρίσι. Ἐκεῖ εὐρισκόμενος ἔγραψε τρεῖς μελέτας γαλλιστῇ ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου καὶ μίαν μελέτην ἐναντίον τοῦ Ρενάν. Ἠλεγξεν ὡς ἐσφαλμένην τὴν βασικὴν καρτεσιανὴν πρότασιν «νόῦ ἀρα ὑπάρχων» ἐθεώρησε ταύτην ὡς ἀτελεὶ συλλογισμόν καὶ ἠθέλησε νὰ τὴν ἀναίρεσῃ διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Λόγῳ τῆς ἐλλείπους τοῦ ἱστορικῆς μορφώσεως δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὅτι ὁ Καρτέσιος διέτυπωσε τὴν πρότασιν τοῦ ὡς ἀμέσως ἐναργὴ ἀξιωματικὴν πρότασιν καὶ οὐχὶ ὡς συλλογισμόν. Ὁ Μακράκης εἶχε δεσποτικὴν πίστιν καὶ ἰσχυροτάτην διαλεκτικὴν δύναμιν. Εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβρᾷ ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν του καὶ προσεῖλκυσε πολλοὺς ἀκοαυτοῦ. Ὡς ἰδίαν ἀντίληψιν διέτυπωσε τὴν περὶ τοῦ τρισυνθετοῦ θεωρίαν του. Ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Θεὸς δι' ἐμφυσήματος τοῦ Πνεύματός του ζωοποιεῖ τὴν ἐξ ὕλης δημιουργουμένην ψυχὴν. Ἐνεκα τούτου ὁ ἀνθρώπος σύγκειται ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. Τὴν τοιαύτην δὲ τοῦ ἀνθρώπου σύστασιν ἀπεδείκνυε καὶ διὰ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως τῆς συνείδησεως. Ἐλέγε δηλαδὴ ὅτι ἐν τῇ ψυχολογικῇ συνείδησιν ἐκτός τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου ἐκδηλῶνται τὴν παρουσίαν του καὶ τὸ πνευματικόν. Ἐὰν εἶχεν ἱστορικὴν μόρφωσιν ὁ Μακράκης θὰ ἐγνώριζεν ὅτι τοιαῦτα ἀντιλήψεις εἶχον διατυπωθῇ καὶ κριθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀπὸ τῶν Ἀπολλινάριον, τὸν Εἰρηναῖον καὶ τὸν Τατιανόν. Ἐξηγῶν ὁμοῦς κατὰ γράμμα τὰς Γραφὰς καὶ ἔχων ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἰσχυρὰν τοῦ διανοήσιν, ἀνήγαγεν εἰς δόγμα τὴν ἐν λόγω δοξασίαν του καὶ περιήλθεν εἰς σύγκρουσιν μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς θρησκευτικὴ

προσωπικότητας εκπροσωπεί το πνεύμα του προφητισμού. 'Επίστευαν ότι είχε προφητικό χάρισμα, καίτοι η πραγματικότητα πάντοτε διέψευθε τās προρρήσεις του. 'Ως προορισμόν του ανθρώπου εδέχετο την «θέωσιν», ανανεώνων ούτω χωρίς να τὸ γνωρίζῃ τās δοξασίας τῶν μυστικιστῶν τῆς μεσαιωνικῆς εποχῆς. Διέτυπωσε τās φιλοσοφικὰς του δοξασίας εἰς 4 τόμους, κατέλιπε δὲ μέγα πλῆθος ἐρμηνευτικῶν ἔργων. 'Ηγωνίσθη ἐν μέσω γενικῆς θεοσκευτικῆς ἀδιαφορίας καὶ ὁλοφροσύνης πρὸς ἡθικοποίησιν καὶ ἐκχριστιανισμόν τῆς ζωῆς. Κατεδίδωκεν ἀμειλίχως τās τάσεις τοῦ διαφωτισμοῦ, ἐθετεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου τὸν Βολταίρον, τὸν Κοραῖν καὶ τὸν Καίτην. Συνεδύαζεν ἰσχυρὰν διαλεκτικὴν δύναμιν καὶ ἀκλόνητον θεοσκευτικὴν πίστιν. 'Επίστευε δὲ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι ὁ περιούσιος λαὸς ὁ προωρισμένος νὰ ἐκχριστιανίσῃ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς Δυτικούς εἰς τὴν 'Ορθόδοξίαν. Διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἀνέμιχθη καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν.

Ὁ Πέτρος Βραΐλας 'Αρμένιος ὑπῆρξε πνεύμα γεμάτων ἀπὸ φῶς καὶ σαφηνείαν. 'Εθεσε τὸν ἑαυτόν του εἰς τὴν ἐξυπηρετήσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πατρίδος. 'Ως φιλόσοφος ὑπῆρξε ὁπαδὸς τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. 'Εμείνε δὲ πιστὸς εἰς τās φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς.

Πολλὰ ᾔδυνάτο νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν ὁ Δημήτριος Χαντζερῆς, ὅστις ἀπέθανε νέος, ἐκδῶσας τὸ «Προοίμιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας» κατὰ τὸ 1867 καὶ «Ὀλίγα τινὰ περὶ καλῶν τεχνῶν» (1869).

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἐσπούδασαν καὶ ἐμορφώθησαν ὁ Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης καὶ ὁ Χρῆστος 'Ανδρουτσός. Ὁ πρῶτος ἐργασθεὶς πλῆσιον τῶν Τσέλλερ καὶ Χάιντε ἐθεσε τὰ ἐπιστημονικὰ θεμέλια διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὁ δὲ δεύτερος ἀνεδείχθη ὁ κορυφαῖος τῶν ὀρθοδόξων δογματικῶν διὰ τὸ μνημειώδους συγγράμματός του «Δογματική». Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς συνεχιστὴς τῆς κατὰ παράδοσιν παρ' ἡμῖν ἰσχύουσας καὶ ζωῆς φιλοσοφίας.

'Η φιλοσοφικὴ κίνησις κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα.

Νὰ ἐκφέρῃ κανεὶς κρίσεις καὶ νὰ προβῇ εἰς διαπιστώσεις προκειμένου περὶ τοῦ ἔργου φιλοσόφων ἐν τῇ ζωῇ εἶναι λίαν δυσχερές, διότι δὲν ὑπάρχει εἰσέτι ἡ προοπτικὴ ἣν διδὲι ἡ ἱστορικὴ ἀπόστασις. Πᾶσα ἄρα περιγραφή τῶν τάσεων τοῦ παρόντος ἔαν ἐλάμβανε προσωπικὸν χαρακτῆρα καὶ τοὺς κρι-

νομένους οἵτινες εἰσέτι δὲν ὠλοκλήρωσαν τὸ ἔργον των θὰ ἥδικοι, καὶ θὰ ἔφθανε μοιραῖως εἰς ἀντιρρητικὰς ἀντεγκλήσεις. Ὅθεν θὰ περιορισθῶμεν εἰς σχηματικὴν ἐκθεσὶν τῆς κινήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν φορέων τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως δύναται τις νὰ διακρίνῃ α' τὴν πανεπιστημιακὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν, β' τὴν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσος συντελουμένην περὶ τὰ φιλοσοφικὰ ἔργασιν καὶ γ' τὴν διάχυτον φιλοσοφικὴν κίνησιν. Ἡ πανεπιστημιακὴ φιλοσοφία εἰργάσθη καὶ εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ τὴν ἱστορικὴν περιοχὴν. Ἐκρατήθη δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ αὐστηροῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, φιλοτιμουμένη νὰ προσανατολίζεταί καὶ πρὸς τὴν ἐν 'Εσπερίᾳ φιλοσοφικὴν ἐξέλιξιν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ κατορθῶν πάντοτε. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐβάδισαν καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης παιδείας καὶ τās παιδαγωγικὰς ἀκαδημίας διδάσκοντες εἰς τὴν νεολαίαν τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα. Καὶ ἡ διάχυτος ἐξωδιδασκαλικὴ κίνησις ἐνεφάνισεν ἀξιόλογον προσπάθειαν. Ὅπως ἦτο ἐπόμενον πολὺς ἡ διάχυτος φιλοσοφικὴ κίνησις ἐξέκλινε καὶ ὑπεδούλωσε τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμόν εἰς σκοπούς πολιτικούς καὶ καθαρώς αἰσθητικούς - λογοτεχνικούς. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς διεθνούς φιλοσοφικῆς μόδας παρουσίασε διάφορα ἐξελικτικά στάδια ἡ κίνησις αὕτη. Κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ αἰῶνος ἤρχισεν ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὸν Νίτσε, κατὰ τὴν δευτέραν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Μπέρτρν. Μετὰ τὸ 1922 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἤρχισε διαδιδομένη ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός καὶ ὁ θετικιστικὸς διαφωτισμός. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τρίτης δεκαετίας σημειοῦται ἰσχυρὰ ἀντίδρασις διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἀντιλήψεων δανεισμένων ἀπὸ τὴν νεοκλασικὴν φιλοσοφίαν. Μὲ τὴν ἡρωικὴν ἐξορήσιν τοῦ ἔθνους κατὰ τὸ 1940 ἀνοίγει νέα περίοδος. Ὅλοι ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ στροφή πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν. Αἱ ἐκ τοῦ παρελθόντος κληρονομηθεῖσαι ἔξεις δὲν δύναται νὰ ἀποβληθοῦν ἀμέσως. Καὶ σήμερον ἐκτρέπει τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμόν ἡ διεθνὴς μόδα τοῦ αἰσθητισμοῦ, ἥτις ἀπειλεῖ νὰ μεταβάλλῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς εὐθηνὸν αἰσθητισμόν καὶ ὡρασιολογίαν. Ἡ πνευματικὴ ὁμολογία τοῦ 'Ελληνισμοῦ εἶναι ἀκατάλυτος, μᾶς καλεῖ νὰ τὴν ἀξιοποιήσωμεν μαθητεύοντες πλῆσιον εἰς τὰ δημιουργικὰ πνεύματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος οἵτινες ἐθεσαν τὰ πρῶτα θεμέλια. Τὴν παράδοσιν ταύτην ζῇ τὸ λαϊκὸν σύνολον, διότι ζῇ μέσα εἰς τὸ κοσμοθεωρητικὸν πλαίσιον τὸ ὁποῖον στηρίζεται εἰς τās ἀντιλήψεις τῆς αἰωνοδίου ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως. Πᾶσα φιλοσοφικὴ ἀναγέννησις παρ' ἡμῖν εἶναι συγχρόνως ἐπιστροφή πρὸς τὴν ρίζαν μας, περισυλλογὴ συγχρόνως καὶ ἀνάμνησις.

Κ. Δ. Γεωργούλης

Ὁ Ἑλληνικὸς Ἀνθρωπισμὸς (Οὐμανισμός)

Εἰσαγωγικά. Ἀνθρωπισμὸν συνήθως λέγομεν τὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τās ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ὡς πολιτισμένου ὄντος. Εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν ἀνθρωπισμὸς λέγεται εἰδικώτερον ἡ καλὴ συμπεριφορὰ, ἡ εὐγένεια, ἡ κοσμιότης τῶν τρόπων, ἡ «ἀνθρωπιά», πᾶσα ἐν γένει φιλάνθρωπος πράξις ἢ ἐκδήλωσις. Ἐν γένει ἡ καθημερινὴ γλωσσικὴ χρῆσις, ἐπηρεασμένη περισσότερο ἀπὸ τὴν Χριστιανικὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμόν, ἀντιλαμβάνεται τὸν ἀνθρωπισμόν ὡς ἔννοια μόνον ἡθικὴν, ἐνῶ οὗτος εἶναι εὐρύτατῃ ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ. ἀναφερομένη εἰς ὁλόκληρον τὸν Ἀνθρωπον, ὅχι μόνον εἰς τὴν ἡθικὴν πλευρὰν τῆς προσωπικότητός του. Μὲ αὐτὴν τὴν εὐρύτεραν ἀντίληψιν θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὰ ἑπόμενα τὸν ἀνθρωπισμόν, ὡς ἔννοια τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ὁποῖα, καθ' ὃ γεννηθεῖσα ὑπὸ τὴν μορφωτικὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, μᾶς ἐπιβάλλει τὴν προσθήκην τοῦ ἐπιθέτου «ἑλληνικὸς» εἰς τὸ οὐσιαστικὸν «ἀνθρωπισμός». Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δὲ αὐτοῦ καθίσταται καὶ περισσότερο ἐκδηλὸς ἡ διακρίσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀπὸ τὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμόν.

Ὁ ὅρος ἀνθρωπισμός (ἢ οὐμανισμός, γουμανισμός) εἶναι ὁρος νεώτερος. Εἶναι μετάφρασις εἰς τὴν ἑλληνικὴν τοῦ ἐπίσης νεωτέρου ὁρου humanismus (ἀπὸ τοῦ F. I. Nieithammer τὸ 1808, φίλου τοῦ Schiller), ὅστις παράγεται ἀπὸ τὸ λατινικὸν ἐπίθετον humanus (=ἀνθρώπινος). Τὸ ἐπίθετον humanus παράγεται ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸν homo (=ἀνθρώπος). Ὅτι οἱ νεώτεροι ἑννοοῦν λέγοντες ἀνθρωπισμόν (humanismus), οἱ Ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐξέφραζαν διὰ τοῦ ὁρου humanitas.

Ὁ ὅρος ἀνθρωπισμός ἔχει δύο ἔννοιαι : α) τὴν ἱστορικὴν-στενωτέραν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν καὶ συνήθως κυριολεκτεῖται καὶ β) τὴν ὑπεριστορικὴν-εὐρύτεραν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν νοεῖται γενικώτερα εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ὁ ἀνθρωπισμός (οὐμανισμός) ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν του ἔννοιαν.

Οὗτος κυριολεκτεῖται ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν νεωτέρων χρόνων (ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ ἔξω). Εἶναι ἡ πνευματικὴ κίνησις διὰ μιαν νέαν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς μορφώσεώς του καὶ τῆς ζωῆς, ἀντιτιθεμένη πρὸς τās συναφεῖς ἀντι-

λήψεις τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τās μονομερεῖας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς καὶ διοθεωρίας. Ἀντὶ τῆς ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὸν δόγματος καὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ κλήρου περιοριζομένης ἀγωγῆς, προβάλλεται καὶ διακηρύσσεται κατὰ τās ἀρχὰς τῶν νεωτέρων χρόνων τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐλευθερίας ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος διὰ τῆς ἀρμονικῆς διαμορφώσεως ὅλων τῶν σωματικῶν, πνευματικῶν καὶ ἡθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἀναζητᾷ ἀναγενναῖν τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἰδανικὸν τοῦ «καλοῦ κάγαθοῦ», τὸ ὁποῖον οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τοῦ ἐπιδόξωσαν διὰ τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς (=πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἐν γένει μορφώσεως). Κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὡς ἀληθινὴ καὶ τῶ ὄντι ἀρμόζουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον μόρφωσις ἐθεωρήθη ἡ διὰ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων Κλασσικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων παρεχομένη μόρφωσις. Αἱ κλασσικαὶ σπουδαί, τὰ studia humaniora, ἐνομοίωσαν ὡς αἱ μόναι προσήκουσαι εἰς τὸν ἄνθρωπον σπουδαί ὑπὲρ πᾶσας τās ἄλλας, οἱ δὲ ἐνθουσιώδεις συνηγοροὶ καὶ λάτρεις τῶν σπουδῶν τούτων ὀνομάσθησαν ἀνθρωπισταὶ (οὐμανισταί). Ὁ ἀνθρωπισμὸς ἤρχισεν ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῶν μεγάλων ποιητῶν Δάντου, Βοκκακίου καὶ Πιτράρχου, βαθμῶν δὲ ἡ ἀνθρωπιστικὴ πνευματικὴ κίνησις ἐπεξετάθη καὶ διεδόθη καὶ εἰς τās ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πλείστον συνετέλεσαν οἱ Ἕλληνες λόγιοι τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες μετέβησαν ἐκεῖσε καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ μετ' αὐτὴν (Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος, Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Γεώργιος Γεμιστός ἢ Πλήθων, Βησσαρίων, Θεόδωρος Γαζής κ.ά.). Ἐπιφανεῖς ἀνθρωπισταὶ τῶν ἀρχῶν τῶν νεωτέρων χρόνων εἶναι : ὁ Ἰωάννης Ρεϋχλίνιος, ὁ Μελάνχθων, ὁ Ἐρασμος, ὁ Βουβαῖος, ὁ Ροβέρτος Στέφανος, ὁ Ἐρρίκος Στέφανος, ὁ Θωμᾶς Μᾶρος καὶ ἄλλοι. Μὲ τās περαιτέρω ἱστορικὰς φάσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν διότι περισσότερον σημασίαν διὰ τοῦ ἀναγνωστάς τοῦ Λεξικοῦ ἔχει ἡ ὑπεριστορικὴ - εὐρύτερα ἔννοια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, περὶ τῆς ὁποίας τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Ὁ ἀνθρωπισμός (οὐμανισμός) ὡς πνευματικὴ ἀρχὴ καὶ ἀξίωμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ

Ἡ εὐρωπαϊκὴ πνευματικὴ ζωὴ διέπεται ἀπὸ τὴν θεμελιώδη